

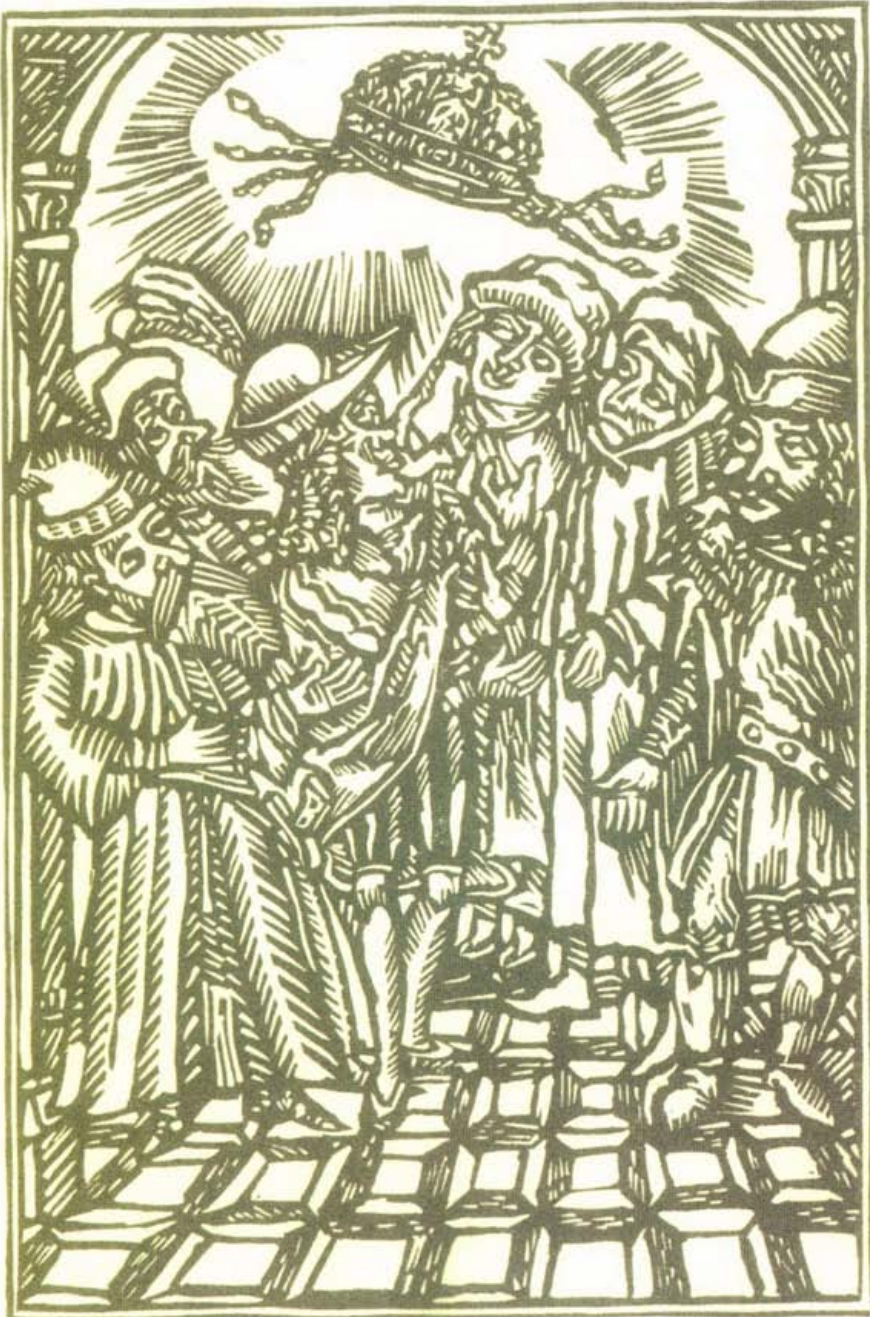
55983
93/99 FI H79
2008/1

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XXXVI. ÉVFOLYAM

HONISMERET

XXXVI. évfolyam • 1. szám
2008. február

Kiadja a
HONISMERETI SZÖVETSÉG

Szerkesztőbizottság:
ANDRÁSFALVY BERTALAN
BARTHA ÉVA CSORBA CSABA
FEHÉR JÓZSEF
GÁLNÉ JÁGER MÁRTA
HÁLA JÓZSEF KOVÁTS DÁNIEL
SEBESTYÉN KÁLMÁN
SELMECZI KOVÁCS ÁTILA
SZABÓ FERENC
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN
TOLNAY GÁBOR ZIKA KLÁRA

Szerkeszti:
HALÁSZ PÉTER

Szerkesztőség:
Budapest V., Magyar u. 40.
Postacím: 1251 Budapest, Pf. 101
Levelezési cím: 1370 Budapest, Pf. 364
Tel/fax: 36-1-327-7761
Internetes elérési cím:
vjrkth.hu/honisme.htm
INDEX 25387 E-mail:
honism@interware.hu

Megjelent

az

Oktatási és Kulturális
Minisztérium

a

Nemzeti Kulturális Alap

a

Magyar Nemzeti Múzeum

és a

Magyar Művelődési Intézet
és Képzőművészeti Lektorátus

támogatásával

Előfizetési díj egy évre 1980 Ft,
fél évre 990 Ft,
az egyes számok ára 460 Ft.
Előfizetésben terjeszti
a Magyar Posta Rt. Hírlapüzletéga
1008 Budapest, Orczy tér 1.
Előfizethető
valamennyi postán, kézbesítőknél
a 11991102-02102799 számlán,
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu,
faxon: 303-3440.
További információ: 06 80/444-444

Kézirat-előkészítés:
Lengyel Ágnes

Nyomdai munkák:
Opticult Bt. (Kovács Gyula),
ETIO-Print Nyomdaipari Kft.
ISSN 0324-7627 (nyomtatott)
ISSN 1588-0672 (online)

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Botlik József dr. történész, egyetemi docens,
Budapest

Csáky Károly dr. tanár, Ipolyság

Csorba Csaba dr. főiskolai docens, Budapest

Erostyák Zoltán muzeológus, Békés

Fábián Margit ny. tanár, Erd

Fazekas Loránd ny. tanár Szatmárnémeti

Fehér Tamás geológus, Vác

Gábel Tibor újságíró, Budapest

Gyulai Líviusz grafikusművész, Budapest

Halász Péter főtanácsos, Budapest

Iancu Laura egyetemi hallgató, Budapest

Kerékgyártó Mihály ny. műszaki oktató, Ózd

K. Németh András régész-muzeológus, Paks
Kóka Rozália, a Népművészet Mestere, Budapest

Korzenszky Richárd dr. perjel, Tihany

Kovács Lajos tanár, Dorog

Lanczendorfer Zsuzsanna dr. néprajzkutató
egyetemi docens, Győr

Lőrincz Katalin irodavezető, Veszprém

Merényi-Metzger Gábor történész-újságíró,
Gyula

Móser Zoltán fotóművész, Bicske

Nagy Pál irodalomtörténész, Marosvásárhely

Németh Tibor könyvtárvezető, Celldömölk

Rainer Pál muzeológus, Veszprém

Sebestyén Kálmán dr. történész, Budapest

S. Lackovits Emőke dr. néprajzkutató, Veszprém

Somfai Balázs levéltárigazgató, Veszprém

Soós Ferenc dr. ny. tanár, Miskolc

Sylvester Lajos újságíró, Sepsiszentgyörgy

Szabó Ferenc dr. ny. múzeumigazgató, Gyula

Szabóné Vörös Györgyi könyvtáros, Veszprém

Székelyné Kőrösi Ilona dr. történész főmuzeológus,
Kecskemét

Víg Márta szerkesztő, Kunhegyes

Viga Gyula dr. főmuzeológus, Miskolc

Zika Klára szerkesztő, Budapest

A Honismereti Szövetség köszönetet mond mindazon
szerzőknek, akik Alapítványunk javára lemondtak
tiszteletdíjukról.

Az első borítón Gyulai Líviusz
Mátyás koronázásához készült illusztrációja
látható.

TARTALOM

ÉVFORDULÓK

Ötszázötven esztendeje koronázták királlyá Hunyadi Mátyást

Mátyás királyá koronázása	3
A táltosgalamb	3
Mátyás király rózsát nyitó ostornyele (<i>Kóka Rozália</i> meséi)	4
Csánki Dezső, a történetíró és a Magyar Országos Levéltár korszerűsítője (<i>Szabó Ferenc</i>)	5
„Én, Wass Albert, Erdélyi író...” (<i>Nagy Pál</i>)	8
Száz éve született Tanka János, Aba helytörténeti krónikása (<i>K. Németh András</i>)	12

ISKOLA ÉS HONISMERET

Móricz Zsigmond: Gyalogolni jó	15
Az iskolai kirándulások (<i>Dr. Soós Ferenc</i>)	16
A tovább élő történelem egy iskolában (<i>Kovács Lajos</i>)	26

HONISMERET ÉS TURIZMUS

A kulturális turizmus Magyarországon (<i>Csorba Csaba</i>)	28
A vallási turizmusról (<i>Dr. Korzenszky Richárd</i>)	34
A helytörténeti emlékek az idegenvezetésben (<i>Lőrincz Katalin</i>)	37
Veszprém megye szakrális emlékei (<i>S. Lackovits Emőke</i>)	41
<u>A XXXV. Honismereti Akadémia szekcióbeszámoló</u>	
Levéltár és turizmus (<i>Somfai Balázs</i>)	53
Múzeum és turizmus (<i>Rainer Pál</i>)	54
Könyvtár és turizmus (<i>Szabóné Vörös Györgyi</i>)	54

TERMÉS

Götz von Berlichingen Magyarországon (<i>Merényi-Metzger Gábor</i>)	56
Közzetani vizsgálatok a váci főtér ásatási területén (<i>Fehér Tamás</i>)	58
Kik festettek elsőként Kalotaszegen? (<i>Sebestyén Kálmán</i>)	63
„Módúvázó” bukovinai székelyek (<i>Fábián Margit</i>)	64
Adalékok az Őrvidék (a mai Burgenland) történetéhez III. (<i>Botlik József</i>)	70
A maripe – rituális verekedés egy churur közösségben (<i>Eroszták Zoltán</i>)	77

KRÓNIKA

Ibrahim Mütefferika, az „igénytelen, szegény szolgál...” (<i>Sylvester Lajos</i>)	82
Egy Petőfi szobor újjászülése (<i>Fazekas Loránd</i>)	85
Miska bácsi levelesládája (<i>Székelyné Kőrösi Ilona</i>)	87
Az ipolyszalkai tájház (<i>Csáky Károly</i>)	89
Kopjafa és emléktábla Dubicsányban (<i>Kerekgyártó Mihály</i>)	92
Az első somogyi Prima Primissima Díj	93
In memoriam: Pusztainé dr. Madar Ilona (<i>Halász Péter</i>)	93

PÁLYÁZAT

Az 50. Országos Néprajzi Gyűjtőpályázat.....	94
--	----

KÖNYVESPOLC

Budapesti Helytörténeti Emlékkönyv II. (<i>Zika Klára</i>)	99
Marosi Endre: 1956 – fiadnak hagyj örökül (<i>Csorba Csaba</i>)	99
Szilágyi Miklós: A személyes paraszti tudás érvényessége (<i>Viga Gyula</i>)	100
„Dunának, Oltnak egy a hangja” A bartóki modell és a közművelődés (<i>Lancendorfer Zsuzsanna</i>)	100
Fővárosi helytörténeti periodikák (<i>Gábel Tibor</i>)	102
Ág Tibor: A kunyhók hűsége (<i>Móser Zoltán</i>)	105
Bartha Júlia: Nagyikunok néprajzi tanulmányok (<i>Vig Márta</i>)	106
Csoma Gergely: Megtalált szavak. Tanárként Moldvában (<i>Iancu Laura</i>)	107
Bakay Péter–Harangozó Imre: Vajon miért beszélt nekem annyi sok mindent nagyapó? Tankó Mónus Berta csángó pásztor emlékezései (<i>Halász Péter</i>)	109
Dr. Simor Ferencné Bokody Éva a <i>Magyar Kultúra Lovagja</i>	110
HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA	111
HONISMERETI ÉVFORDULÓNAPTÁR, 2008/2	114

A **Honismereti Szövetség** az 1996-ban elfogadott adózási törvény értelmében a 2006. évi állampolgársági adó 1%-ából 120 042 forint támogatást kapott. Elnökségünk és szerkesztőbizottságunk megköszöni a támogatást, s hogy egyetértve törekvéseinkkel, felajánlásával segítette munkánkat. Az összeget ifjúsági honismereti rendezvényekre, valamint a Honismeret folyóirat megjelentetésére használtuk fel.

Aki továbbra is egyetért célkitűzéseinkkel, a hazaszeretet elmélyítése, a hagyományok éltetése érdekében tervezett programjainkkal, folyóiratunk megjelentetésével, kérjük, szíveskedjen Honismereti Szövetségünket megjelölni 2007. évi adója 1%-ának felajánlásakor.

Adószámunk: 19624947-1-41

Segítő támogatását hálás szívvel köszönjük!

Tisztelt Szerzőink!

A Honismeret folyóirat nyomdai előállításakor könnyebbé tehető a munka, s a korrektúra megkönnyítésével esetenként gyorsíthatja a megjelenést, ha a közlésre szánt írásokat hajlékony (floppy) lemezen vagy CD-n küldi el számunkra. Ezeket azonban csak magyar ékezetekkel ellátva és (a tördelés számára leginkább megfelelő) WORD rtf-kiterjesztésű formátumban tudjuk használni. A szöveget kinyomtathatja is kérjük. Ha képeket küldenek, azokat JPG-formában mentse. Akár lemez, akár e-mail esetén, cikket csak pontos névvel és címmel ellátva tudunk fogadni.

Köszönettel a Szerkesztőbizottság

A Honismeret folyóirat megvásárolható:

„Kis Magiszter” Könyvesbolt
(1053 Bp. V., Magyar u. 40. Tel.: 1-327-7796)

Budapesti Teleki Téka, a Teleki László Alapítvány könyvesboltja
(1088 Bp. VIII., Bródy Sándor u. 46. Tel.: 1-266-0857)

Unitárius Könyvesbolt (Bp. V., Alkotmány u. 12. Tel.: 1-311-2241)

ÉVFORDULÓK

Ötszázötven esztendeje koronázták királlyá Hunyadi Mátyást

Mátyás király koronázásának évfordulójának alkalmából Mátyás korával és személyiségével folyóiratunk 2008. évi 3., Honismereti Akadémiára megjelenő száma foglalkozik majd. A koronázás 2008. január 24-én volt 550. évfordulójához kötődően közöljük most ezt a három mesét Kóka Rozália gyűjtéséből és feldolgozásában. (A szerk.)

Mátyás király koronázása

Egyszer, régen, a magyarok kifogytak a királyukból. Újat kellett hát választani. Összehívták Budára az összes urakat, hogy maguk közül válasszanak királyt. Össze is gyűltek az urak, de hamarosan nagy veszekedés tört ki. Mindegyik úr nagyobb akart lenni a másiknál. Semmiképpen nem tudtak megegyezni. Akkor, hogy, hogy nem, üzenet érkezett az égből. Királyuk lesz Isten akaratából. Az lesz a magyarok királyja, aki, szeptember nyolcadikán vasasztalról eszik. Na lett dolguk a kovácsoknak! Az urak mind vasasztalokat rendeltek, hogy a megjelölt időben a vasasztalnál ebédelhessenek.

Szeptember nyolcadikán, mind kitelepedtek a szabadba, dúsán megterítették a vasasztalokat, s reggeltől estig ott falatoztak, várták, hogy hozzák az égből a koronát.

Mátyás szegény béresgyerek volt. Ezen a napon igen korán felébredt, mert különös álmot látott. Almában megjelent neki egy angyal, s azt mondta, hogy ő lesz a magyarok királyja

Mátyás nem szólt senkinek az álmáról, jókorán felkelt, felöltözött, aztán kiment a mezőre a gazdája ökreivel, s szántani kezdett.

Délben egy szolga ételt hozott neki, hát kifogta az eke elől az ökröket, megfordította az ekét, s az eke vasára tette a fazekat, úgy kezdte kanalazgatni a kását.

Egyszer csak, az égen nagy fényesség támadt. A fényesség közepén repült két angyal, hozták a koronát, hogy Mátyás fejére tegyék. Mikor már egészen közel voltak, szegény Mátyás igen megijedt, felkapta az eketisztító vasat, olyant sújtott a koronára, hogy a korona tetején a kereszt mindjárt elferdült. Akárhogy hadonászott Mátyás, az angyalok mégis csak a fejébe nyomták a koronát. Mátyás Magyarország királyja lett Isten akaratából. Nem is volt több olyan igazzágos király a hazának, se azelőtt, se azután.

A táltosgalamb

Valamikor, réges-régen, amikor a magyarok királyt akartak választani, összehívták a népeket. Szegényt, gazdagot, minden rendű egyaránt. Amikor összegyűltek, elengedték a táltosgalambot. Akinek a vállára szállt a galamb, az lett a király.

Élt egyszer egy szegény ember, volt annak egy jóra való, suttyó fia. Ezt a legénykét úgy hívták, hogy Mátyás. Egy nap ez a Matyó gyerek megunt a nagy szegénységet, s azt mondta az édesapjának:

- Édesapám, nem ülök én itthon ebben a nagy szegénységben, elmegyek szerencsét próbálni.
- Eredj fiam, hátha megsegít a Jóisten!

Na, a legényke feltarisnyálódott, elindult szerencsét próbálni. Járt ide-járt oda, kereste, hogy mihez fogjon. Egyszer csak, beérkezett egy nagyvárosba. Tolongott a nép, Matyi egyik percről a másikra egy nagy sokadalomban találta magát. Nem tudta elképzelni, miért tülekednek úgy az emberek, megszólított hát egy bácsit.

– Bácsikám, mi van itt? Mit csinál, itt az a sok ember? Mért lármáznak, mért tülekednek?

– Hát, mi vóna, fiam? Királyválasztás van!

Mátyás nézelődött, tekergette a nyakát, hátha meglátná ő is a királyt, de nem látta sehol. Akkor kapta magát, s felmászott egy kerítésre.

Egyszer csak elült a nagy láрма, nagy csendesség támadt. Kihozták a kalickát, s eleresztették a táltosgalambot.

A galamb vigyázkodott, erre-arra fordult, ide-oda repdesett, hirtelen aztán felreppent a Mátyás gyerek vállára. Mátyás úgy megijedt, hogy el akarta kergetni a galambot, de az nem akart leszállni a válláról semmiképp.

A népek kiáltozni kezdtek:

– Éljen az új király, éljen az új király!

Az urak megharagudtak, ordítottak össze- vissza:

– Tévedett a galamb! Az nem lehet, hogy egy ilyen rongyos kölyök legyen a mi királyunk!

Mátyást elzavarták, a galambot megfogták, s újra bele tették a kalitkába. Mátyás eloldalgott, elhúzódt a tömeg mellől egy fa alá. A galambot újra elengedték, hát, az másodszor is csak megkereste. Szépen ráült Mátyás vállára. Az urak csak nem nyugodtak bele a dologba. Amikor aztán harmadszor is a Mátyás gyerek vállára szállt a galamb, a nép zúgni kezdett:

– Ez Isten akarata! Éljen Mátyás király, éljen az új király!

Mátyást megkoronázták, dicső, nagy király lett belőle, jó világ jött a szegényekre. Mióta meghalt, sokszor mondják: „Meghalt Mátyás király, oda az igazság!”

Mátyás király rózsát nyitó ostornyele

Valamikor, régen, úgy választották a királyokat, hogy a koronát felröpítették jó magosra, s akinek a fejébe szállt, az lett a király. Igen ám, de a magyar koronának varázssereje vót, nem szállt akármilyen hitvány ember fejébe. Mindig annak a fejébe szállt, aki abban az időben a legjobban megérdemelte. Na, történt egyszer, hogy a magyarok kifogytak a királyukból, újat kellett választani.

Meghúzták Budán a harangokat, hogy jöjjenek a népek, mert röpítik a koronát. Na, vót ott tülekedés! Hercegek, grófok, válogatott cigánylegények lépték le egymás sarkát, siettek mind Budára, hogy ott legyenek, amikor röpítik a koronát.

Mindenki abban bizakodott, hogy a korona hátha éppen az ő fejébe száll.

Mátyás szegény szolgálgyerek volt. Már kora hajnalba kiment szántani a gazdájával a tétényi határba. Hat ökrrel szántottak s egyszer, egy kicsi szolgáló-lány kihozta nekik az ételt. Azt mondja a gazda Mátyásnak:

– Matyi fiam, fogd ki az eke elől ezeket a szegény barmokat, hadd pihenjenek egy kicsit, s gyere, mi meg együk meg a reggelit!

Mátyás kifogta az eke elől az ökröket, megfordította az ekét, s az eke vasára tette a fazekat, onnan kezdte eszegetni a paszulyt. Ahogy falatoztak, beszélgettek. Egyszer csak azt mondja a gazda:

– Te, Matyi fiam, nagy nap van ma! Ma Budán királyválasztás van. Vajon ki lesz a király?

Megszólint csendesen Mátyás:

– Abból se lesz semmi, ha én ott nem leszek!

– Na, mér', hát ki lesz a király? Talán valamit megszimatoztál, avval a hosszú orroddal? – gúnyolódott a szolgálólány.

– Az lesz a király, aki ma vasasztalról eszik.

A gazda odapillantott az eke vasára, amin a Mátyás gyerek fazeka állt s úgy el kezdett kacagni, hogy szinte kiesett a gatyájából.

– Ne bolondozz gyerek! Tán csak nem te leszel?! Édes fiam, akkor leszel te király, amikor az ostorod nyele rózsát nyit!

Mátyás felállt, az ostora nyelét leszúrta a frissen szántott barázda oldalába, s nagy léptekkel elindult Budára. Hát, mire odaérkezett, már javában röpítették a koronát. A korona kerengett a Duna felett, kerengett, de senki a fejére le nem szállt. Mikor Mátyás odaérkezett, a korona körül nagy fényesség támadt, halk muzsika kezdett szólni, s a korona szép csendesen leereszkedett. Már csak egy karnyújtás-

nyíra volt a Mátyás gyerek fejétől, szegény Matyi, úgy megijedt, úgy elkezdett hadonászni, hogy a keze fejével félreűtötte a keresztet a korona tetején. Hát, az úgy elferdült, hogy azóta se tudták kiegyenesíteni, de akárhogy hadonászott Mátyás, a korona mégiscsak az ő fejbe szállt. Akkor aztán, a nép s a katonák ujjongni kezdtek:

– Éljen Mátyás király! Éljen Mátyás király! Az urak felhőrdültek:

– Mi, hogy? Hogy ez a retkeslábú, vászongatyás parasztkölyök legyen a mi királyunk?! Ezt nem hagyjuk annyiba! Na, addig lármáztak, hogy Mátyás fejéről levették a koronát, újra próbát tettek, aztán harmadszor is felröpitették a koronát, s a korona harmadszor is a Mátyás fejbe szállt.

Akkor aztán nem vót mit tenni. Az urak is meghódoltak előtte. Mátyást nagy diadallal Budára kísérték, aranyos ruhába öltöztették, aranyos trónra ültették.

A gazda tovább szántott a tétényi határba. Egyszer, ahogy megfordítja az ökröket, látja ám, hogy a Mátyás gyerek ostornyelének végén két kis leveleske bújik elő. Meresztli a szemét, megy közelebb, hát, az ostornyel végén már két kis ágacska hajladozott, s mire odaérkezett, az ostornyel végén egy szép szál rózsza ingadozott. Akkor, aztán, a gazda hagyott csapot, papot, szántást, ökröket, s ahogy a lába vitte, szittent ő is Budára. Hát, mire odaérkezett, már az ő szolgagyereke ült a trónon. A gazda, Mátyás lába elé vetette magát, hasoncsúszva esedezett, úgy kérte a bocsánatot:

– Bocsásson meg, felség, hogy reggel én úgy kikacagtam! – Mátyás nagyot nevetett, s azt mondta:

– Nincs semmi baj, gazduram, keljen fel! Csak azt árulja el nekem, honnan tudta meg, ilyen hamar, hogy én lettem a király?

– Onnan tudtam meg, felség, hogy az ostornyel, amit reggel leszúrt a barázda oldalába, rózsát nyitott.

Csánki Dezső, a történetíró és a Magyar Országos Levéltár korszerűsítője

Születésének 150. és halálának 75. évfordulója tiszteletére

Egy „bennfentes” réteget nem számítva, a magyar hétköznapi embernek eléggé hézagos ismeretei vannak levéltáraink múltjáról és az ott őrzött történeti dokumentumok sokoldalú forrásértékéről. Annak, aki a fővárosban forog, nem ismeretlen az Országos Levéltár impozáns neoreneszánsz tömbje a Bécsi kapu téren, a pesti oldalról nézve szembevető elhelyezésben, a budai várhegy északi fokán. Sokan és joggal látják a tekintélyes épületben nemzeti történelmünk, identitásunk egyik jelképét, egyúttal a Kárpát-medencét átfogó önismeretünket tápláló, rangos tudományos intézményt. A Csánki Dezső életútjának fő állomásait jelző évfordulók méltó alkalmat nyújtanak arra, hogy – a nemzet, az ország írásban rögzített emlékezetének talán legfontosabb őrzőhelyére feltekintve – vázoljuk a magyar levéltárügy egyik legtöbb érdemet szerzett személyisége, a maradandó műveket ránk hagyományozó történetíró pályáját és munkásságát.

Csánki Dezső az akkor 4736 lakost számláló Füzesgyarmat mezővárosában, 1857. május 18-án látta meg a napvilágot, a nagy tekintélyű Csánki Benjámin református lelképásztor gyermekeként. (A

következő évben született, szintén Benjámint nevezte fia az apa ugyancsak lelkészi pályára adta. Az ifjabb Benjámint élete derekán, 1914-ben, a szeghalmi paplaktól a frissen alakult debreceni egyetem vallástörténeti tanszékének professzorává emelkedett.) A kálvinista Füzesgyarmat a Körösök és a Berettyó nagy kiterjedésű Sárréjtének egyik vonzáspontja volt, Békés megye északi nyúlványában, a bihari és a nagykunsági területek közé ékelődve. A vízszabályozások nyomán területileg megnőtt szántóföldnek köszönhetően a megélhetési esélyei javultak, így 1900-ban a település már 9012 fős népességgel rendelkezett.

A szülőhelyen elvégzett alsó fokú osztályok után az ifjú Csánkit – a szép alföldi hagyományokat követve – a nagy hírű debreceni református kollégiumba íratta be az édesapja. Ott tanult hat éven át, jó eredménnyel, de anélkül, hogy a kollégiumi életet megkedvelte volna. Az utolsó két középiskolai tanévre a késmárki evangélikus liceumba ment át, leginkább azért, hogy jól megtanuljon németül. Késmárkot különösen megszerette. 1875-ben tett érettségi vizsgát, és rögvest beiratkozott a budapesti egyetemre, ahol 1880-ban történelem-földrajz szakos tanári oklevelet szerzett. Professzorai közül a magyar középkorral, a török hódoltság időszakával és Budapest régebbi történetével foglalkozó Salamon Ferenc volt rá a legnagyobb hatással. 1880-ban dícsérettel doktorált „Hazánk kereskedelmi viszonyai I. Lajos korában” című munkájával. Középiskolai tanárként nem dolgozott, kitűnő felkészültsége alapján eleve „főhivatású” történetkutató akart lenni. Ez a törekvés nem illett bele a hazai szellemi élet megszokott kereteibe. A Csánkit megelőző korok historikusai általában magánemberként, jogi, tanári vagy teológiai végzettséggel kutattak és publikáltak, érdeklődésüket a fiatal Magyar Tudományos Akadémia próbálta orientálni. Kifejezett történetbúvárkodással – a felsőoktatásban működő néhány professzoron kívül – nagyon kevesen foglalkoztak. Kivételnek számított, hogy a levéltár és a könyvtár kezelésével és tanítással összekapcsolva, a katolikus főpapokon kívül pár művelt arisztokrata – hosszabb-rövidebb időre – tudós férfiakat bízott meg a feltárással, és vállalta az eredmények közzétételének költségeit is, gyakorta családi érdekből, máskor a politika síkjára áthúzódó közjogi érvelés megalapozásához. (Ennek legismertebb példáját a Teleki grófok szolgáltatták.)

Huszonegy évesen, úgyszólván szokatlan tudományos ambíciókkal, 1881-ben sikerült Csánkinak álláshoz jutnia a jelentős átalakulás korát élő Országos Levéltárban, amit 1874 óta a kiváló történész, Pauler Gyula vezetett. A belügyminiszter irányítása alá rendelt, 1784-től fogva Budán működő, munkája lényege szerint segédhivatali szerepre szorított levéltár Pauler időszaka előtt a korábbi központi kormánysszervek (főként a magyar udvari kamara, a helytartótanács, az 1849 utáni főhatóságok) és a felső szintű bíróságok nagy tömegű iratait őrizte. Azok alapján segítette elő a kiegyezés után alakult minisztériumok ügyintézéséhez a gyakran messze visszanyúló előzmények dokumentálását. Történetkutató tisztviselői nem voltak.

Pauler Gyula (1841–1903) nagy energiával szervezte meg – külföldi tapasztalatokat is felhasználva – a szétszórtan elhelyezett iratok egybeleállítását a budai várban, az Üri utcában álló, volt helytartótanácsi épületbe, és megtervezte, majd megindította az irattömeg szakszerű rendezését a jó hozzáférhetőség érdekében. Egy bő évtized alatt a nyugdíjazások révén sikerült átalakítania a levéltár tisztviselő gárdáját, megtalálnia a történész és a jogász képzettségű munkatársak megfelelő arányát. Csánki Dezső sikeresen illeszkedett be az Országos Levéltár átforgatásának hosszú és sikeres folyamatába. Pauler egyik legfontosabb munkatársa lett, a Csánkival közel egyidős, jeles történész Tagányi Károllyal (1858–1924) együtt. Tagányi 1879-ben került a levéltárba és 1919-ig dolgozott ott. A hazai gazdaság- és társadalomtörténeti kutatás egyik úttörőjeként becsüljük. Az Országos Levéltár tisztviselőinek Pauler által szorgalmazott és a történetkutatókat előtérbe helyező felrészítését egyébként az olasz szabadságharcmozgalmakban Garibaldi katonájaként résztvevő, kiváló oklevéltudós Óváry Lipót – 1833–1919 – 1876-ban történt alkalmazása indíthatta el. Csánki és Tagányi már az újabb generációhoz tartoztak.

Csánki Dezső számára az Országos Levéltárban leszállított első évtized az iratanyag mélyebb megismerését és történeti terveinek kimunkálását, majd valóra váltását hozta magával. Érdeklődése legerősebben az oklevéltanban már bőven képviselt XV. század felé vitte. 1882-ben „Mátyás király udvara” című munkájával az Emich-féle pályázaton elnyerte a hűs aranyból álló első díjat.

1886-ban kezdte el élete főművének megalkotásához a páratlanul türelmes, alapos adatgyűjtést – oklevelek ezerszámra történt áttanulmányozásával, az adatok jól csoportosítható cédulákra jegyzésével. Az MTA kezdeményezését magáévá téve vállalta, hogy Teleki Józsefnek a Hunyadiak koráról szóló, kiemelkedő értékű, több kötetes forráskiadványa még hiányzó részét megírja. Az esztendőknél át folytatott cédulázás, rendszerezés és elemzés eredményeként 1890-ben jelent meg a „Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában” első kötete, amelyet a II–III. kötet és az V. kötet követett. Ez

utóbbi 1913-ban jelent meg. (A IV. kötet Fekete Nagy Antal munkájával utóbb készült el.) A befejezetlen volta ellenére mind a mai napig nélkülözhetetlen kézikönyv – anyagát illetve adatait megynként és a XV. században létező települések szerint elrendezve – többet nyújt, mint a címe ígérte: valójában a feldolgozott, a magyar törtélemben méltán nagyra becsült, fontos korszak helytörténeti és birtoklástörténeti lexikona lett.

A „Csánki”, mint különlegesen nagy szellemi teljesítmény, fogalommal emelkedett. Szerzőjét – megérdemelten – a magyar tudomány élvonalába sorolták. 1891-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, 1900-ban pedig a rendes tagja lett. „Házon belül”, Pauler javaslatára, 1893-ban megkapta az „országos levéltárnok” szakmai címet, ami a legmagasabb besorolás volt. (Tagányi hasonlóan.) Ekkortájt bontakozott ki az Országos Levéltárban, még Pauler tervei alapján, a Mohács előtti gyűjtemény vagy más néven a Diplomatikai Levéltár felállítására, amely az időrendbe sorolt középkori oklevelek kutatását nagymértékben megkönnyítette. A gyűjteménybe a nagy értékű családi levéltárakból is kiemelték az 1526 előtti okleveleket. Az idős Öváry Lipót (1904-től főigazgató) 1907-ben történt nyugdíjazását követő tansági Nagy Gyula főigazgató után, 1912-ben Csánki Dezső nevezte ki a miniszter az Országos Levéltár élére. Ezt a magas szakmai tisztséget 1932 szeptemberéig, nyugdíjba vonulásáig, ő töltötte be, hőiesen küzdve szívbjával és idegbántalmaival. (A Tanácsköztársaság idején – nyilvánvaló politikai megfontolásból – nyugdíjba küldték, de 1920-ban visszatérhetett állásába.) Tudományos és személyes tekintélyét fejezte ki, hogy 1907-ben az ő szerzői és szerkesztői közreműködésével látott napvilágot az „Árpád és az Árpádok. Történelmi emlékmű” című nagy alakú kötet, amelyben a legjava történészek foglalták össze mindazt, amit a honfoglaló vezérről és az Árpád-korról akkor ismert a tudomány. 1912-ben kapott felkérést arra, hogy gyűjtse össze és tegye közzé Budapest főváros történetének okleveles emlékeit. (A munka már halála után, 1936-ban, Gárdonyi Albert fővárosi főlevéltáros kiegészítéseivel és sajtó alá rendezésében került az olvasók kezébe.)

Csánki Dezső két évtizedet átfogó főigazgatói pályafutása a levéltáros „szakma”, a Magyar Országos Levéltár történetének kiemelkedő szakasza. A kiváló történész – a hozzá méltó hozzáállással és következetességgel – azzal az elhatározással ült a főigazgatói székbe, hogy megoldást talál a szakmai rangdolgában egyre magasabbra emelkedő intézmény mind feszítőbb gondjaira. Ezek a gondok főképpen az Országos Levéltár korszerűtlen, elhanyagolt, a nemzeti forrásanyag őrzését és használatát már-már lehetetlenné tevő épületviszonyai körül csoportosultak. Nem egy sikertelen korábbi kezdeményezés után megtört a jég: 1913 és 1917 között, Pecz Gyula műegyetemi tanár tervei alapján – a háború idején sokszor elakadva – felépült az Országos Levéltár új otthona. Amikor már használatba vehető részei álltak készen, az épületbe különféle katonai hivatalok telepedtek be. Csánki szívósságának és az akkor már államtitkár Klebelsberg Kuno segítségével köszönhető, hogy 1922-ben a katonák eltávoztak, és a munkálatok befejeződtek. Gondos előkészületek után az intézmény 1923-ban végre beköltözhetett az új otthonába. Történéskutató műhelyként való elismertségét többek között a Levéltár Közlemények című szakfolyóirat megindítása is jelezte 1923-tól, Csánki szerkesztésében. Ez azt is kifejezte, hogy a levéltártudomány, az archivisztika és annak ágazatai támogatott tudományos stúdiumokká emelkedtek, intézményes háttérrel kaptak az állami irányítás megítélése szerint is.

1922-ben a Klebelsberg nevéhez fűződő tudomány- és művelődéspolitikai keretében létrejött az Országos Magyar Gyűjteményegyetem, amely jótékonyan egybekapcsolta a nagy országos gyűjtőkörű könyvtárat, a múzeumokat és a levéltárat. A szervezet elnöke miniszterként Klebelsberg volt, az ügyvezető alelnöki tisztelet pedig a miniszter bizalmát és barátságát élvező Csánki látta el 1922–1924 és 1931–1932 között. (A Gyűjteményegyetem, a nagy gazdasági válság következtében, 1933-ban megszűnt.) Ebben az időben terjedt ki újra az állam figyelmére a vidéken lévő közgyűjteményekre, a középiskolák könyvtáira és még sok mindenre, döntően a népoktatásra és az ismeretterjesztésre. A klebelsbergi célkitűzéseket meggyőződéssel szolgáló, a hetvenedik évéhez közeledő Csánki Dezső sorra érték a megérdemelt elismerések. 1924-ben rövidebb ideig államtitkár, 1927–1931 között pedig a felsőház tagja volt a Gyűjteményegyetem képviselőjében. Az MTA sem fukarkodott a megbecsüléssel: 1919-től Csánki lett a II. osztály elnöke, 1925-től igazgatósági tag, majd 1931-től másodelnök lett. 1910-től 1932-ig ő volt a Magyar Történelmi Társulat nagyra becsült, tevékeny alelnöke. (Az 1916-tól az elnöki funkciót betöltő Klebelsberggel is ebben a kiváló Társulatban ismerkedett meg.) A tudományos közéletben vállalt feladatai viszont nem adtak számára megfelelő időt a történetírói alkotó munkához. Családi szomorúsága is sújtotta, három felnőtt leányát veszítette el. Annak ugyanakkor joggal örült, hogy Dénes nevű fia (1885–1972) sikeres festőművész, művészettörténész lett. (1945-től Németországban, majd Braziliában élt.)

Csánki Dezső 1933. április 29-én Budapesten távozott az élők sorából. Személyiségét, életművét a kis létszámú történész és levéltáros „társadalom” tagjai mellett következetesen megtisztelti szülővárosa és annak évtizedek óta jól működő honismereti egyesülete, amely a nevét vette föl. A paplakon, ahol a napvilágra jött, 1973 óta rendszeresen koszorúzott emléktábla látható. A szülőházánál budapesti és megyei hivatali utódai sorra lerótták és kifejezik kegyeletüket.

Befejezésül néhány tényről, hogyan sáfárkodik a szakmai utókor azzal a szellemi örökséggel, amit Csánki Dezső pályáivá jelképez. Zászlóvivő, élen haladó intézményünk ma is az Országos Levéltár, de mellette egy átfogó hálózat erősödött meg. Az írott történeti források hatalmas tömegét befogadó, bővülő feltárási lehetőséget kínáló, tudományos műhelyekké emelkedett mai levéltárak körül az utóbbi öt-hat évtizedben, különösen a rendszerváltoztatás óta, kedvező változásokat láthatunk. A hosszú ideig csak igen szűk körben használt, titokzatosnak tartott intézmények gyűjteményi anyaga és munkája, még inkább a kiadványai iránti vonzódás kibontakozása – a politikai viszonyok hatását sem tagadva – szorosan összefügg két tényezővel. Az egyik a többféle indítástól táplálkozó történeti érdeklődés célja, minősége, aránya, megjelenési formája az általános műveltségben, s azon belül is térségi, nemzeti, kulturális és más alapszempontok szerint. (Földrész, ország, országrész, megye, kistáj, egy település, nép, népcsoport, termelés, foglalkozás, stb.) A tagolódás további változásait az időrend, a hosszabb-rövidebb korszakok szerinti kíváncsiság, egy-egy személyiség megismerésének igénye adja. (Ebbe érzékelhetően bele tudnak szólni a valamilyen okból éppen időszzerű vagy felkapott témák.) A másik tényező az előzőek az országosan évtizedek óta összehangolt intézményi gyakorlat „nyelvére” történő lefordítása. A levéltárak időigényes forrásbegyűjtő, rendezési, nyilvántartási és feltárási feladatainak elvégzése, a korszerű őrzés feltételeinek teljesítése, a kutatás és a sok csatornájú népszerűsítés igényeinek kiszolgálása, a rendszeres tudományos publikálás. A teljesség igénye nélkül felsorolt – túlnyomórészt egyáltalán nem látványos – belső munkák eredményeként jutott el a levéltárak nagyobb része arra a szintre, hogy összetett feladatainak ellátására képes. Ennek a szakmai „felfelé lépegetésnek” a belső körökön túli megbecsülése, elismerése igen jelentős részben azoknak köszönhető, akik a helytörténeti-honismereti munka hétköznapijaiban élni szoktak a levéltárakban elérhető szolgáltatásokkal.

Szabó Ferenc

„Én, Wass Albert, erdélyi magyar író ...”

1946-ban, kényszerű hontalanságának kezdetén, bajor földön, amikor tudomására jutott, hogy Romániában egy népbíróság halálra és vagyonának elkobzására ítélte, Wass Albert védelmet és elégtételt kérően nyilatkozatban fordult a világ közvéleményéhez, többek között így szólva: „Én, Wass Albert, erdélyi magyar író (...) mint a másfélmillió erdélyi magyar néptöredék fiatal nemzedékének írója, hivatásomat mindenkor szerencsétlen kis népem szolgálatába állítottam. Regényeimen keresztül igyekeztem a világ közvéleménye előtt Erdély valódi helyzetét és sorskérdését fölírni, s közreműködni ezáltal egy független és szabad Erdély megvalósításához, amely mint egy délkelet-európai Svájc, mind a három együtt élő erdélyi nemzet számára meghozná az egyenlő mértékkel mért jogot, igazságot és emberi életet (...)”.

Ugyanez időtájt, ugyancsak idegenben, Levél című nagy versének befejező, 7. részében ekként vallott:

„Az éjszakába mártottam tollam,
úgy írtam meg ezt a levelet.
Magába zár az árvaság magánya,
mint valamikor Mikes Kelemen.

Egy új Rodostó partján hallgatom
az embertelenségek tengerét.
Virrasztgatok az éjek éjszakáján,
a bujdosó, száműzött emberért.

Szemem romok-szaggatta horizonton
egy biztató kis jel után kutat.
De lassan változnak a csillagok.
S minden csillag Zágon felé mutat.”

Az „árvaság magányában” minden csillag Erdély, a szülőföld – az erdélyi Mezőség – felé mutatott, még ha Wass Albert a bajor erdők rengetegében, vagy később, floridai kertjének csendjéből tekintett is fel a csillagos égre. Mikes-i sors jutott számára osztályrészlül – miként nem egy korabeli pályatársának, hazájában üldözötté, kitagadottá vált azokban a gerincropogató, vérzivataros időkben.

Wass Albert elkötelezette erdélyi magyar író volt, erdélyi magyar író maradt hosszú életének utolsó percéig. Cáfolhatatlan bizonyosság erre az a gazdag, sokágú életmű, mely napjainkban olvasók ezreinek nyújt kivételes szellemi élményt. A regények és novellák (valamint a versek) mellett különösképpen sokatmondóak azok az önéletrajzi fogantatású vallomások, publicisztikai cikkek is, melyeket szerzőjük amerikai emigrációjának éveiben írt, s amelyek csak az utóbbi időkben válhattak ismertté – különböző erdélyi, magyarországi kiadók jóvoltából.

Wass Albert számtalan változatban tett hitet erdélyisége – a szülőföld és népe, az egykori otthon iránti mulhatatlan szerelméről; sírig-tartó „hűség bilincseiben” nézett szembe a változatos kihívásokkal. Trianonok áll-

dozata volt ezen a földön – egész nemzetével egyetemben. Hadd idézzek párt sort – ide vonatkozóan – Erdély, a megnevezhetetlen erő című írásából, melyet élete vége felé vetett papírra: „Amikor én kimondom ezt a szót, hogy Erdély, ebben benne van minden, a szívem, az agyszelleim molekulái, mindaz, ami voltam, vagyok és leszek, tulipános bölcsőmtől a kopjafáig. Bár életem 83 esztendejéből negyvenötöt idegen földön kellett eltöltenem a történelem rendelése folytán, soha, egyetlen pillanatra sem éreztem magam »leszerelt katonának«, kit esküje már nem kötelez többé. Honából kiveret harcoss maradtam, akit nem kell eskü kötelezzen hűségre. Véremben van. Azért az Erdélyért, amelyről tudtam, hogy már nem lehet az enyém soha, de még lehet azoké, akik ott maradtak, szenvedtek és hűséggel kitarottak minden gyótrés, megpróbáltatás ellenére is. Minden maradék erőmmel és igyekezetemmel azért küzdök még ma is, hogy Erdély újra az legyen, ami volt: három szabad nép hazája, Isten és ember előtti egyenlőség, a tisztesség és emberszeretet földje.”

Wass Albert mély gyökerű, mindig hazanéző Erdély-hűségének kialakulásához, megszilárdulásához döntő módon járultak hozzá a mezőszéki Válaszúton született „Kicsi gróf” gyermekkorának dús élményei, a sok évszázados múltba visszatekintő főúri család hagyományainak láncolata, a kolozsvári Református Kollégium kálvinista szellemisége – és nem utolsósorban a természeti szépségekben, kincsekben oly gazdag hazai föld – a havasok, a tavak, a dombok – lenyűgöző varázsa, Cege, Vasasszentgothárd, Mezőzáh felejthetetlen emléke, a nagyapai tanítások, a kastély árnyékában korán felismert népi valóság, az Erdély eme tájai történelmének vérzivataros korszakaiban kibontakozott etnikai folyamatok; mindezek együttléve erdélyiségének örökös jelenlétét munkálták írói műhelyének mindennapjaiban épp úgy, mint közéleti küzdelmeiben.

Versekkal indult el pályáján: első zsengei Kolozsvárt a református fiatalok lapjában, Az Ifjú Erdélyben jelentek meg, 1924-ben, valamint a Marosvásárhelyi szerkesztett, kiadott Vadász Újságban is. Erdélyi fák hulló levelei között bandukolt vadászfegyverével az ifjú poéta, többnyire borongós őszi hangulatban, a „magány templomában” imádkozott, s faggatóan tette fel a kérdést: „a hullámos erdélyi bérceken / mért sír a szél?” A Trianon utáni Erdélyben versekkel kísérletező fiatal Wass Albert hangja ez ...

Első kötete 1927-ben jelent meg Kolozsvárt – *Virágtemetés* címmel, s a következő esztendőben látott napvilágot a *Fenyő a hegytetőn* című karcsú könyvecskéje. Ez utóbbiról Dsida Jenő írt kritikát a Páztortúztban, egyebek között ezt mondván: „Gróf Wass Albertet nem szükséges külön bemutatnunk olvasóinknak, az erős tehetségű fiatal embernek nem is régen jelent meg egy előző verses kötete, s azóta is találkozunk nevével erdélyi lapjainkban. Halk és bánatos írásai vannak általában, csendes erdélyi ború tompítja le szavát s üli meg színeit (...). Meglepő a szerző nagy, fiatalágára rácafoló komolysága

és meditatív elmélyültsége. Meglepő, mert a legújabb generáció egyik tagja szól hozzánk a könyvecske lapjairól, itt-ott felcsillantva a homlokán ülő, ismertető csillagot (...). Az ígéretes indulást üdvözölte Dsida, s jó érzéssel ismerte fel, hogy az a bizonyos „erdélyi ború”, ami jelen volt a szerző ez idő tájt keletkezett karcolataiban, novelláiban is, mennyire jellemző Wass Albert ifjúkori lírájára. Észrevehetően Reményik Sándor és Áprily Lajos költészete hatott rá leginkább.

Wass Albert a harmincas évek elejével kezdődően egyre gyakrabban jelentkezett rövid prózával is, s a versek jószerivel elmaradtak. A kolozsvári Ellenzék és a Páztortűz hasábjain mind gyakrabban lehetett találkozni megkapó mezősegi történeteivel, majd a rangos Erdélyi Helikonban is sorra jelentek meg írásai, de ugyanekkor a Keleti Újság, a Brassói Lapok is megbecsült munkatársának tekintette őt. Terjedelmesebb, súlyosabb elbeszéléseit az Erdélyi Helikon közölte; ezek közül való a *Vaddisznós János*, a *Mundruska*, az *Elvira bárónő* (1935-ben), majd a következő évben *Az új pap megérkezik*, a *Havasi fa*, 1937-ben pedig a *János bácsi és a puská*, a *kenyér útja*. A *Vaddisznós János* című írása 1936-ban Marosvásárhelyt is megjelent egy kétnyelvű – magyar-román – antológiában, aminek ez volt a beszédes címe: *Cot la cot – Vállvetve*. Számontarthatunk ilyen – ritka – kezdeményezést is azokból a zúzmars időkől (...).

1935-ben adta ki az Erdélyi Szépmíves Céh Wass Albert *Farkasverem* című kitűnő regényét; – ez a könyv hozta el számára az igazi elismerést. Tagja lett a Helikon íróközösségének; Kemény János báró meghívására 1936 nyarán vett részt először a marosvécsi találkozón. A Páztortűzben Szabédi László, az Erdélyi Helikonban Kiss Jenő írt méltató tanulmányt a Farkasveremből. Az ugyancsak mezősegi származású pályatárs, Kiss Jenő így nyilatkozott: „Érdekes, hogy eddig még egyetlen író sem vetett rá szemet erre a különös vidékre, és ha elszórva itt-ott esett is szó róla, a lényegét egyik se érintette. Az okát ennek nehéz volna megtalálni, de lehet, hogy az egész csupán arra a tényre vezethető le, hogy a Mezőségen íróember huzamosabb ideig nem élt, s ha élt is, nem szülőföldje az, nem tudta gyökerében megérteni ennek a dimbes-dombos, kopárságában is hangulatos, de tragikumig álmos és akarat nélküli földnek a legmélyebb lényegét. Wass Albert ellenben ott született a Mezőség szívében, ott élte ügyszólván egész eddigi életét, családja gyökerei ebbe a földbe kapaszkodnak emberöltők óta, ennek a földnek a nedveit és ízeit szívják fel minden águkba a legutolsó kicsi levélkéig, ez a föld a talaja. Wass így nemcsak látja, de magában érzi a Mezőséget, az él benne, a lélek belső ügye lett, nem egyszerű benyomás (...).”

Így igaz: a Farkasveremmel s az akkoriban írt novelláival Wass Albert felfedezte irodalmunk számára Erdély egyik legelmaradottabb, legmostohább, ám hajdan virágzó és színmagyar népességű tájegységét – a maga kendőzetlen valóságában. Múltjával és jelenével, magyar és román népével, uraival és szolgálóival, hűsvízű tavaival és kopár dombjaival együtt. A Farkasveremben Wass Albert szerelmeit szülőföldjéről, az otthoni világról, ennek a földnek egykori gazdáiról, a funkciójától és vagyontól megfosztott, szétesett arisztokráciáról – saját osztályáról – nyújtott megrázóan hiteles képet. Szemléletének alakulását minden jel szerint a Kós Károlyi transzilvánizmus és a farkaslaki székelő Tamási Áron szülőföld-centrizmusa befolyásolta.

Írói pályájának egyik legmozgalmasabb szakaszában, az 1930-as évek végén Wass Albert tollával jelen volt a közéleti publicisztika területén is. A kolozsvári Független Újság 1937 tavaszán ankétot indított a fiatal magyar értelmiségiek tanácskozásának a megszervezésére, s ennek keretében a lapban megszólalt Wass Albert is – Balogh Edgár, Jancsó Elemér, Méliusz József, Nagy István, Szemlér Ferenc, Szabédi László mellett. Ez az ankét – Tamási Áron nevezete cikksorozatával együtt – már az 1937 őszi megtartott Vásárhelyi Találkozó előzményei közé tartozott. Miközben egyike volt az Erdélyi Helikon és az Erdélyi Szépmíves Céh megbeszélgetett tartott eszmévilága bírálóinak – Szabadiék, Szemlérék, Böződi Györgyek, általában a fiatal írónemzedék legjobbainak oldalán. Mégis: *A titokzatos őzbak* című kötetét 1941-ben – immáron döntő módon megváltozott történelmi körülmények között, a második bécsi döntés után – ugyancsak a Céh adta ki. Az itt olvasható novellák szembeötlő jegye a személyes kötődésű vallomásszerűség. Természettel együtt élő, sűrű erdőkben, virágos erdélyi mezőkön ott-honos író szólítja meg itt olvasóit, gazdag tapasztalatok birtokában. „*Furcsa ez az élet* – mondja egyhelyütt – *és titokzatos.*” Miként oly titokzatos számára a Gyertyános tisztásán először megpillantott őzbak. Az igazi Önéletrajzi elemekben bővelkedő, kiérlelt, jól megmunkált elbeszélések ciklusa ez a könyv, melyben olyan emlékezetes fejezetek kaptak helyet, mint az „*Elindult egy élet*, a Sándor bácsi, A régi ház, a Mosule, a mindennekélő, a címadó írás.

1940 és 1944 között, amikor Észak-Erdély, s benne a Mezőség egy része visszatérhetett az anyaországhoz, Wass Albertnek A titokzatos őzbakon kívül még hét könyve jelent meg különböző kiadóknál,

Pesten és Kolozsvárt. *(Jönnek!, Csaba, Mire a fák megnőnek, Tavak könyve, A kastély árnyékában, Vérben és viharban, Egyedül a világ ellen.) Tavaszi szél* című drámáját, amit a Nemzeti Színház megrendelésére írt, 1944 őszén, a háború végnapjaiban, már nem mutathatták be, noha az előadást előkészítették. Évekkel hamarabb, 1940-ben a Nyugat ankétot szervezett *Egységes magyarság* címmel, s ennek keretében Wass Albert is válaszolt a szerkesztőség körkérdésére – Schöpplin Aladárral, Illyés Gyulával, Keresztury Dezsővel, Reményik Sándorral, Tabéry Gézával, Asztalos Istvánnal meg másokkal egy sorban. Megfogalmazta: „... Ha sehova sem való magyarnak tudnám magamat, akkor már gyökértelen lenne bennem a magyarság. Regionális a magyarságom, mint ahogy emberségem is az, midőn azt mondom, hogy magyar vagyok. Magyarország a hazám, de Erdély az otthonom, s ezt nem is akarom soha elfelejteni.”

Valóban: hittel vállalt-vallott hovatartozását nem feledte el, nem tagadta meg soha. A rövid életű felszabadultság utáni, fél évszázados emigráció, a bujdosás, a hontalanság szorító körülményei közepette sem.

Hazájából, otthonából messze sodródva, 1946-ban (és a következő években) ismét megszólalt a költő Wass Albert; ekkoriban írt versei már csak később, Amerikában jelenhettek meg a *Láthatatlan lobo* című kötetében. Sokatmondó címek hangsúlyozzák költeményeinek üzenetét: *Dalol a honvágy, Mikor a bujdosó az Istennel beszél, Idegen tavaszban, Hontalanság elégiája, A bujdosó imája, Nagypénteki sirató, Hontalanság hitvallása, Üzenet haza*, és így tovább ... Ez utóbbi nagy versében anélkül vall töretlen erdélyiségéről, hovatartozásáról, hogy leírja a „titokzatos szót”: *Erdély*. De az otthoni hegyeknek üzen mindjárt az első sorban, s aztán az erdőnek, ahol „baltások hada” csattog, meg a háznak, mely fölnevelte, volt barátainak, akik egy idő óta megtagadják a nevét, – és úgy érzi: „*Likaszák már az égben fönt a rostát, / a csillagok tengelyét olajozzák / szorgalmas angyalok. / És lésszen csillagfordulás megint, / és miként hirdeti a Biblia: / megméretik az embernek fia (...)*” Ebben reménykedett szakadatlanul hontalanságának idején, kezdetektől fogva mindvégig: a „csillagfordulás”-ban ...

Emigrációjának éveiben keletkezett alkotásai közül leghamarabb az *Adjátok vissza a hegyeimet!* című regényével aratott osztatlan sikert; kiadták több nyelvre lefordítva, s máig az egyik legnépszerűbb olvasmány széles körben. Valamivel később írta meg a *Kard és kasza* két vaskos kötetét, – a Mezőség múltjának, ősei titlétének, családja életútjának monumentális epikai rajzolatát. Wass Albertnek ez a munkája a gyökeres erdélyiség mély és maradandó megvallása. A saját kiadónál, az Amerikai Magyar Szépművészeti Céhél 1974-ben először megjelent regény első kötetének *Előszava* ezekkel a szavakkal kezdődik: „*Miután az Úristen különös akaratából az erdélyi Mezőségen születtem magyarnak, s ott nőttem emberré is, ifjúkorom óta úgy éreztem, hogy emberi és magyar kötelességem a Mezőség megírása (...)* Ahhoz azonban, hogy az egész Mezőséget megírjam egy darabban, olyannak, amilyen volt, s olyannak, amilyennek magam szemével láttam, ahhoz csak most jutott időm, életem alkonyán (...). *Hogy mi ennek az írásnak a célja? Először is az, hogy valamiféle maradandó emlékoszlopot állítsam a múltnak, mielőtt a bölények hátrahagyott csapásait a fölismerhetetlenség szét nem tapossák a birkanyájak. Másodszor pedig, hogy fényt vessen a történelmi sors apró titkaira s ezáltal jövőendő nemzedékek okulására szolgálhasson. Végül pedig, hogy az egyszerű szeretet céltalanságával elbarangolhasson még egyszer az emlékezet mindazokon a kedves, régi ösvényeken, melyek dombról dombra és tőről tóra behálózta ezt a szép, szomorú, különös világot, ahol tücsöközene és békaszongás közötti meg bűvös varázslattal az emberi lelket.*”

Ugyancsak emigrációjában írta meg Wass Albert a *funtineli boszorkány* három kötetét is, azt a könyvét, mely talán leghatásosabban fejezi ki az erdélyi havasok világa iránti vonzalmát. A Maros menti hegyek, az Istenszéke környékének szegényembereiről, pásztorokról, fadöngyökről, szépasszonyokról – románokról, magyarokról –, a varázslatos táj természeti szépségeiről és hétköznapi csodáiról szól bensőséges együttérzéssel, belemerüléssel ez a regény, melyet román nyelvre is lefordított a marosvásárhelyi Corneliu Cârstea. A könyv bemutatóján egy bukaresti román professzor, Ion Coja, akit különben túlzott magyarbarátsággal nemigen lehetne vádolni, egyértelműen méltató elismeréssel beszélt a regényről, Wass Albert írásművészetéről. (Akik napjainkban *A funtineli boszorkány* szerzőjének állítólagos románellenességéről, magyar nacionalizmusáról szónokolnak folytonosan a politikum színterein és a sajtóban, azok számára tisztázó és helyreigazító olvasmány lehet(ne) ez a könyv ...) Mindemellett: angol nyelven íródott eredetileg, Amerikában, Wass Albertnek egy novellafüzére is, ami *Se szentek, se hősök* címmel 2004-ben jelent meg magyarra fordítva Marosvásárhelyt a Mentor Kiadó életmű-sorozatában; ezek a közelmúltbeli mezőségi történetek többnyire román emberekről szólnak, akik – miként a szerző a kötet *Előszavában* mondja: „*az én hegyeim közt éltek, és egyszerű emberek voltak, se többek, se kevesebbek. Egyszerű emberek, akik kemény munkával igyekeztek boldogulni, de mindig kap-*

hatók voltak a tréfálkozásra, hogy az életet elviselhetőbbé tegyék (...). Ma ezek az emberek nincsenek már, de szellemük még mindig ott van valahol a csillagok alatt, a kísérteties ösvényeken, ködös hegygerinceken (...). A Se szentek, se hősök novellái annak a Wass Albertnek az Erdély-szemléletére vetnek megvilágító fényt, aki a szülőföldjétől távol, kitagadottan is rokonszenves, emberséges barátsággal emlékezett vissza a Mezőség népére – mentesen mindenfajta nemzeti elfogultságtól.

A hagyatékában gondosan megőrzött publicisztikai írások tömegéből már az eddigi évek során is – az utóbbi időkben – nem egy kötet látott napvilágot. Wass Albert ugyanis emigrációjának nehéz esztendeiben rendszeresen közlő munkatársa volt több észak-amerikai, kanadai újságnak, és jóideig a Szabad Európa rádióának is dolgozott. Következésként figyelemmel kísérte az ottani és itthoni közélet eseményeit, jelenségeit, a történeteket – s elsősorban a magyar, az erdélyi vonatkozásokhoz kapcsolódókat keményen szókimondó észrevételei, bíráló és helyreigazító megjegyzései. Cikkeiben, riportjaiban Erdély helyzete, sorsa, megpróbáltatásokkal és veszedelmekkel teli jelene, jövőjének esélyei központi helyet foglaltak el. Nemzetünk gondjait ugyanúgy a magáénak tekintette, mint ahogyan az összes európai népek, országok helyzetének második világháború utáni alakulását a béke és az együttműködés jegyében látta emberhez igazán méltónak a jövő horizontján.

„Vedd kegyelmedbe, Uram, a te népedet, Erdély sokat szenvedett magyarjait” – írta Imádság Erdélyért című jegyzetében, s egyik vallomásában (1991-ben) így emlékezett: „Ebben a mai fölfordult világban jól teszi az ember, ha időnként meg-megáll egy percre valahol egy erdő közepén, ahol a természet békés csöndjében Isten közelsége szinte kézzelfogható. A legalkalmasabb hely, amit ismerek erre a célra, sajnos messzire esik, ott van a Maros fölött folyása mentén, Rátosnya fölött, ahol az Ilva-pláj beleszalad az Andrenyásza gerincébe, s széles legelőtisztást képez, melynek aljában, sziklakő alól a világ-mindenség legjobb, legtisztább és legszomjoltóbb forrászive buzog elő Isten lábnymaiból”. Ezeket az isteni lábnymokat kereste s követte Wass Albert annak idején az erdélyi havasokban, a mezőségi kopár dombok világában; ezeknek a forrásoknak az emléke élt benne Amerikában is, mindenütt. Várkonyi Nándor írta róla irodalomtörténetében: „A nagy hegyek, rengeteg erdők szerelmese; vadászként járja őket, de igazi zsákmánya a költői élmény, amelyet erőteljes erdélyi zamatú nyelven ad vissza”. Pontos, találó meglátás.

Wass Albert emigrációs publicisztikájának java része szervesen hozzátartozik a teljesítmény egészéhez, és ez egyre inkább kiderül a rendkívül gazdag, sokrétű hagyaték napjainkban történő feltárulása, kiadása nyomán. A Magyar szemmel kötetei, a Magyar számadás, az Amerikai emberek darabjai, a különböző válogatások munkásságának erre a tágas területre kalauzolgák el a mai olvasót. Legutóbb adta ki a Mentor önéletrajzi írásainak, vallomásainak két vaskos kötetét – Életem: voltam címmel, az író fiának, Wass Hubának a terjedelmes-tartalmas Előszavával; ez a gyűjtemény is a mindig hazanéző, Erdélyt szívében hordozó Wass Albert gondolkodásának, hovatartozásának beszédes dokumentuma.

Száz éve született, tíz esztendeje vetett véget életének önkézzel az a Wass Albert, aki elvitathatatlanul, teljességgel erdélyi magyar író volt, erdélyi magyar író maradt utolsó lehetéig. Emlékét leginkább a teljes életmű őrizheti illő kegyelettel szerte a nagyvilágban, ahol olvasója van (s bizvást reméljük: lesz ezután is) a magyarul leírt igazmondó, tiszta, szép szónak.

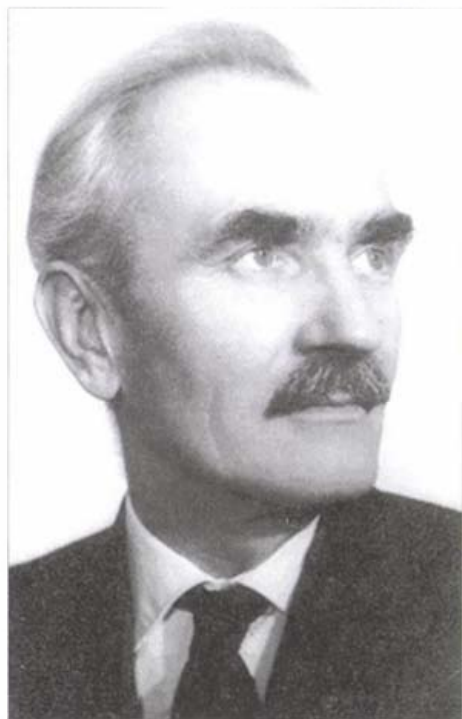
Nagy Pál

Száz éve született Tanka János, Aba helytörténeti krónikása

2008. március 27-én lesz száz esztendeje annak, hogy Debrecenben meglátta a napvilágot Tanka János tanár, költő, a Fejér megyei Aba község helytörténetének kutatója.

Apja Debrecen városának levélkézbesítő hajdúja volt, aki az I. világháborúban hősi halált halt. Tanka Jánost derecskei nagyanyja nevelte 7 éves koráig; a falun töltött gyermekkor élete meghatározó élménye lett. Középiskolai tanulmányait és a tanítóképzőt a debreceni Református Kollégiumban végezte, amely szintén alapvető szellemi útravalónak bizonyult.

A tanítóképzőt 1929-ben fejezte be; azonnal megválasztották a Fejér megyei Aba község kántortanítójának, ahol kis megszakítással további életét leélte. Amint ekkortájt oly sok falusi tanító, ő is faluja

egyik szellemi vezetője lett: népművelési ügyvezetőként, leveleztetőként, cserkészvezetőként és nemzetőrparancsnokként is szolgált.

A második világháborúban tartalékos főhadnagyként a gyakori behívásokkal és a másfél éves hadifogsággal együtt hét és fél évig volt katoná. 1946-os hazakerülése után 1948 és 1956 között a szomszédos Sárkeresztúron tanított. 1954-ben Budapesten magyar-történelem szakos tanári diplomát szerzett. Az 1956-os forradalomban az abai Nemzeti Bizottság tagja lett, ezért 1957 elején állásából elbocsátották, később visszahelyezték. 1968-ban ment nyugdíjba az abai általános iskolából. 1992. augusztus 7-én hunyt el Abán.

Költéssel gyermekkorától foglalkozott, a kollégiumban az önképzőkör elnökének választották. Ifjúkorában debreceni lapok munkatársa volt. Első verseskötete 1932-ben jelent meg (Napsütésben), ezt a világháború végéig további három követte (1934: Tavasz áradás; 1938: Szirmok lépcsőin; 1944: Örök advent). Munkáiról egyházi és a népi írókhoz közel álló lapokban jelentek meg kritikák (Protestáns Szemle, Erdélyi Helikon, Pásztortűz, Válasz stb.), első kötetére Illyés Gyula is felfigyelt.¹ A II. világháború előtt rendszeresen jelentek meg versei, írásai egyházi és pedagógiai lapokban (A Mi Utunk, Protestáns Szemle, Tanítók Lapja stb.).

Eszmeisége a népi írókhoz kötötte, a háború után rövid ideig a Nemzeti Parasztpártnak is tagja lett. Szoros baráti kapcsolatot ápolott Kordás Ferencel, a balmazújvárosi születésű, Braziliát is megjárt tanár-költővel, valamint Áprily Lajossal.² Földjén, Sinka Istvánon elhallgattatása mélypontján tevőleg is segített.³ Tanítványát, a későbbi József Attila-díjas és Kossuth-díjas Bella Istvánt Sárkeresztúron ő vezette be a költészet alapjaiba, amint azt a költő visszaemlékezéseiben maga is megörökítette.⁴

A háború után hagyományos lírája és a beszűkült publikációs lehetőségek miatt főleg a Fejér megyei napilapokban jelentek meg rövid írásai helytörténetről, a diákéletéről és kedvelt madarainak megfigyeléséről, gyakran írt természetjárás során szerzett élményeiről és pedagógiai kérdésekről is (Turista, Csallád és Iskola, Úttörővezető stb.). 1954-ben tagja lett a rövid életű Vörösmarty Mihály Irodalmi Társaság 15 tagú elnökségének. 1956-tól harminc éven át Aba tiszteletdíjas községi könyvtárosa volt, szaklapok (Könyvtáros, Könyvtári Híradó, Fejér Megyei Könyvtáros) rendszeresen közölték cikkeit.⁵

Szeretett szülőföldjétől, Bihartól lélekben haláláig sem szakadt el; gyermekora színhelyén, Derecskén egy lelkes helytörténész, Szöllősi Imréné tanár tevékenységének köszönhetően az utóbbi években élesztetik emlékét.⁶

Halála évében válogatott verseiből kötet jelent meg Bella István szerkesztésében (És hittem egy szál napsugárban), majd az Aba Alapítvány gondozásában napvilágot látott 1848-as témájú prózai műve (A kálozi hősök), 1996-ban pedig az 1950-es évek első felében és '56-ban írt – sokáig rejtgetett – verseinek gyűjteménye is (Örök mementó és ítélet). Születésének századik évfordulója alkalmából Aba

¹ Illyés Gyula: Új verseskötetek. Nyugat (1933.) 13–14. sz. 86. old.

² Petőfi Irodalmi Múzeum Kéziratár V. 4142/405/1–24; V. 4566/195/1–13.

³ K. Németh András: „Muzsám igen-igen szomjazik...” Sinka István két levele Tanka Jánoshoz 1954-ből. Hítel (2004.) 10. sz. 60–65. old.

⁴ Bella István: Tudsz-e még világot? Összegyűjtött versek. Bp. 1999. 499; Bakonyi István: Bella István. Bp. 2001. 8–9. old.

⁵ A Könyvtáros könyvtári és könyvtári vonatkozású közleményeinek tíz éves mutatója (1961–1970). Összeállította F. Wiesinger Piroška–Mátrai Judit. Bp. 1972. 191–192. old.

⁶ Derecskei témájú versei kísérik egy új derecskei helytörténeti kiadvány képeit: Szöllősi Imréné–Rékasi Attila: Derecske története képekben. Fénnyel írott történelem. Derecske 2007.

Nagyközség Önkormányzata felvállalta, hogy megjelenteti Tanka János második világháborús hadifogoly-visszaemlékezését (Hadifogságom. Székesfehérvártól Obojanig), ami 2002-ben a Hajdú-Bihar megyei néprajzi gyűjtőpályázaton kiemelt első helyezést ért el.⁷

Az Abai Honismereti Szakkör 1967 augusztusában alakult Tanka János vezetésével, és 1975-ig ő vezette. Első tevékenységük az 1945-től 1966-ig terjedő időszak részterületeinek feldolgozása volt, amit Tanka János fogott össze. A későbbi kutatásokat megkönnyítendő, 1967. január 1-től Abai Községi Krónika néven megkezdtek a község intézményeiben az adott évben történt események megörökítését, a krónikát Tanka János 1977-ig vezette.⁸ A község történetének vázlatát már 1963-ban, az első abai falunapra összeállította. 1985-ben egy előadásában így fogalmazott: „E krónika megírásához úgy kezdtem, mint jövevény és most úgy írom, mint akit e falu fiának fogadott (...)”.

A falu tárgyi és írott emlékeinek összegyűjtése során került elő Szánthó Gábor, Aba református segédlelkészének emlékirata 1848-49-ből, amely gróf Batthyány Lajos utolsó hónapjairól szolgáltat értékes adatokat; a szöveget Tanka János adta ki.⁹ Az 1970-es évek elején országosan fellendülő dűlőnévgyűjtés keretében vezetésével rögzítették az abai határ földrajzi neveit. 1976-ban a régi abai (mezőföldi) ételek receptjeinek összegyűjtését díjazta a megyei honismereti gyűjtőpályázat. E nagyobb munkái mellett országos viszonylatban is számottevő, hogy beszámolt az ország utolsó, általa személyesen is ismert 1848-as honvédjéről, az 1938-ban 104 évesen elhunyt Sándori Szabó Ambrusról.¹⁰ Hasonló művelődéstörténeti különlegesség az ország egyik első, az 1868-ban alakult abai olvasóköre történetének felkutatása.¹¹ E munkák mellett több kisebb cikket is közzétett abai témákról, pl. felhívta a figyelmet az abai református templom kertjében heverő, egykor pellengérről szolgáló székenkőre.¹²

A bemutatott pedagógiai, irodalmi és helytörténeti tevékenységen túl Tanka Jánost számos más kérdés is foglalkoztatta. Diákkorától szenvedélyes természetjáró volt, a Bükk-hegységet szinte minden nyáron felkereste, kötetnyi verset és ifjúsági regényt is írt róla. Alkotóházul is szolgáló abai présházában értékes néprajzi gyűjteményt hozott létre, szerette és ismerte a madarakat, az időjárás alakulását évtizedeken át feljegyezte. Présházi magányában a háború után 30 éven át naplót vezetett, amely nemcsak személyes reflexióit tartalmazza a kor politikai és irodalmi eseményeiről, de Aba község szocializmus-kori mindennapjaira is egyedülálló forrásként szolgál. A népe sorsával összeforró, nemzedékeket Istent-, haza- és természetszeretetre nevelő néptanító emléket választott faluja méltón őrzi: 1992-ben Aba első díszpolgárának választották, 1995-ben pedig a községi könyvtár Tanka János nevét vette fel. Találónan írta róla pályatársa, Pásztohy Domokos: „Tanka bebizonyította: akit népe szívébe fogad, az maga mellé tudja állítani a község apraját-nagyját.”¹³

K. Németh András

⁷ Irodalmi tevékenységére ld. még: Magyar Irodalmi Lexikon. III. S–Z. Főszerk. Benedek Marcell. Bp., 1965. 309. old.; Új Magyar Irodalmi Lexikon. 3. P–Zs. Főszerk. Péter László. Bp. 1994. 2046. old.; Kortárs magyar írók 1945–1997. Bibliográfia és fotótár. Második kötet. K–Z. Szerk. F. Almási Éva. Bp. 2000. 399. old.

⁸ Fejér Megyei Levéltár Szakkönyvtára, Kézirattár 135, 138, 145, 174, 263, 299.

⁹ Szánthó Gábor abai református segédlelkész feljegyzései az 1848–49-es évekről. Fejér megyei Történeti Évkönyv (1972.) 165–169. old.

¹⁰ A szabadságharc utolsó diákhonvédje. Új Tükör 1978. márc. 19., 45. old.

¹¹ Nyomozás egy régi olvasókör után. Könyvtáros 1970/9. 541–543. old.; Elfelejtett centenárius. A 102 éves Abai Olvasókör. Fejér Megyei Hírlap 1970. márc. 15.

¹² Az abai szégyenkő. Fejér Megyei Hírlap 1983. jan. 22. A hatszázötven éves Aba. Fejér Megyei Hírlap 1984. febr. 18., 6. old.

¹³ Pásztohy Domokos: Kőnczöl Imre két dátum között. Fejér Megyei Könyvtáros 39 (1999) 1. sz.

ISKOLA ÉS HONISMERET

Tanítómestereink

Móricz Zsigmond:

Gyalogolni jó¹

Mennyire örülök, hogy kitalálták ezt a szót, hogy cserkészek! Csak persze annak örülök még jobban, hogy kitalálták magát a fogalmat is.

Én mindig nagyon szerettem a mezőn gyalogolni. Mikor pataki diák voltam, az időm nagy részét a hegyekben csavarogtam el. Ha tovább nem mehettem, legalább az Akasztófa-dombig elmentem, s a pusztai mezőn álló magános kösziklára felmászva szavaltam s daloltam.

Legtöbbször egyedül, mert az én időmben, harminc évvel ezelőtt, nagyon furcsa világ volt, a diákok nem szerettek megmozdulni. Képesek voltak egész nyarat ellógni az iskolakerítés kapujának a kereszt-rúdján, és onnan cigarettázva nézni az országút porát. Ha így visszagondolok, egész elámulok rajta, hogy tulajdonképp sose volt olyan barátom, aki szeretett volna velem az erdőre járni.

Talán az öcsém, különösen Pista testvérem, aki két évvel volt fiatalabb nálam, volt kapható arra, hogy kijöjjön velem a városból a mezőre. Ő, szegény, később is megőrizte a természet szeretetét, s ott is esett el, mint önként jelentkező katona, a doberdói hegyekben.

Pedig nekem magamnak mennyi szép emlékem van. A fű, a rét, a szabad levegő már maga elég. Az ember egy új életbe kerül, ahogy a falak közül kimegy a napsugárra. Jaj, de remek az a gyaloglás.

Egyszer Kisújszállásról gyalog átmentem Karcagra. Reggel öt órakor indultam, persze egyedül, mert olyan bolond még egy nem akadt a kollégiumban, aki velem jött volna. Mikor társat verbuváltam, csak néztek rám a fiúk s nevettek. S annál jobban nevettek, mert én meglehetősen könyvmoly voltam, talán azért is futottam ki minden este a város végére, ki a szélmalomokig, hogy a szél kifújhassa belőlem a fáradtságot s a betűkön szédült kimerültséget.

Azt a karcagi utat sose felejttem el, mert az Alföldet akkor ettem magamba.

Nem lehet elmondani, milyen hatalmas érzés, egy egész napig az eget látni s a sík földet, amelyen egyetlen fa sincs. Hegyvidéki ember ezt alig érti meg, de az alföldinek éppen az temérdekül nagyszerű, hogy olyan csudálatosan nagynak kapja a világot. Csupa ég és csupa mező. Még egy vakondtúrás se zavarja. Nyár volt s őrjási napsütés, de szabadban nem elviselhetetlen a nap melege, mert mindig van szél. S a meleg oly különös, olyan édes és jóleső. Az ember boldog, hogy ezeken az apró lábakon annyi távolság el tud maradni mögötte.

Karcagon kevésnek találtam még az utat (most megnéztem a menetrendet: 16 kilométer), tovább mentem Püspökladányba. Ott ebédeltem. (Azóta nyugodtan kérdezhették tőlem a szójátékos kérdést „Volt már püspök Ladányban?”)

Sötét este volt, mikor visszaértem haza, Kisújszállásra. A vasútvonal oda-vissza hatvankét kilométert mutat. Az országút se lesz hosszabb, mert ott léniával mérik az utat.

Egyszer pedig Kassáról mentem haza, gyalog, Sárospatakra.

Erre az útra nem emlékszem olyan pontosan, csak arra a nagy büszkeségre emlékszem, mikor este betoppantam porosan és a cipőtől feltört lábbal, s az egész család, a hat öcsém és szüleim, ijedten vették

¹ Móricz Zsigmondnak ez az írása Losoncon jelent meg először *A Mi Lapunk* című ifjúsági folyóirat 1927. márciusi számában. Szövegközlésünk alapja: *Móricz Zsigmond: Riportok I. Bp., 1989. 559-561.* Mint Szalatnai Rezsőtől tudjuk, a cikk nagy hatást tett a szlovákiai magyarságra, a „gyalogolni jó” jelszó lett a fiatalok körében. *Pütrügy*: Pütrügy község nevének régi alakja. *Sztracsenai völgy*: festői fekvésű völgy Gömörben. (*A Szerk.*)

tudomásul s alig akarták elhinni, hogy csakugyan gyalog jöttem haza. Én olyan büszke voltam, mintha valami hőstettet követtem volna el.

Már kisfiú koromban boldog voltam, ha gyaloglásra volt kilátás. A szüleim szegény emberek voltak, s mikor én debreceni kisdíák voltam, sose értesíttem őket előre, hogy mikor érkezem, hanem megváltottam a jegyet Debrecentől Tarcálig, s gyalog sétáltam haza a faluba, ahol akkor laktunk, Pthügyre.

Emlékszem, egyszer volt egy kedves esetem. Nagy sár volt, s alig bírtam a cipőt kirángatni abból a veszekedett agyagból, s egyszer csak egy parasztszekér meg el mellettem üresen. Valami hetyke fiatal fiú ült a bakon, vagyis hát deszkán, ami a bakot pótolta, egyet csördített felém, s tovább ment.

No, hogy szakadjon le a kereked mondtam dühösen, s ahogy utolértem egy kisháznál, amire még most is emlékszem, ott áll a szekér, s összetörött kerékkel búslakodik.

Olyan jól mulattam rajta, hogy hazáig nevettem. Pedig nem volt tréfa egy tizenkét éves gyereknek azt a tizenöt kilométert meggyalogolni a húsvéti sárban.

De szebb emlékem azért soha sehol, mint a gömőri hegyekben. Jaj, de szépek, Istenem! A tölgyesek s a fenyvesek. A madarak és a virágok s a patakok.

Egyszer a sztracennai völgyön is átmentem, de ott kocsin.

A világ legszebb völgye! Most, ha hátizsákos embereket látok kirajzani a hegyekre, olyan boldog vagyok, mintha ajándékot kapnék.

Szeretnék mindenkit megmozdítani s kilóditani ebből a füstös, fulladt, gyűlölködő és irigykedő városból. Menjete ki a természetbe, s ismerjétek meg egymást ott, ahol az ember olyan őszinte lesz, mint a növény s az édes szép mezei állat.

A kislányaim azt mondják, el ne felejtsem a Bükben való kirándulást, mikor egy szénakazalban háltunk, és reggel egy elvadult bika majd megevett bennünket.

Életemben nem nevettem annyit, mint akkor a gyerekekkel.

Az iskolai kirándulások

Meg kell sokszoroznunk nevelői igyekezetünket, hogy erős személyiségeket alakíthassunk, akik képesek ellenállni a minket körülvevő csüggesztő pénzimádatnak, és akik majd minden tekintetben az elérhető legteljesebb emberi életvitelt választják. Be kell vallanunk, hogy ma az iskolák túlnyomó többségében a nevelési tervek csak a megszövegezésben, gyakorlati megvalósítás nélkül tartalmazzák a személyiség teljes kifejlesztésére irányuló igyekezetet.

A helyzet

Gondolkozzunk el, hogy a következő kérdésekre milyen válaszokat hallanánk szívesen és milyeneget kapunk. Ha megkérdezzük a kirándulásunk előkészítésének az idején egy ma iskolába járó diákot, hogy mi a véleménye az iskolai kirándulásokról? Ha megkérdezzük egy diákot a hazaérkezés után, hogy milyen volt a kirándulás, és mi volt a legemlékezetesebb esemény, és milyen hatással volt rá az idegen környezetben eltöltött idő? Ha megkérdezzük egy szülőt, hogy mi a véleménye az iskolánkban szervezett kirándulásokról? Ha megkérdezzük egy tanárt, hogy mi a véleménye az iskolai kirándulásokról? Ha megkérdezzük egy iskolai munkatársunkat, hogy milyenek voltak a szervezéssel járó tennivalók, és kapott-e elegendő segítséget? Ha megkérdezzük egy idegen járókelőt kirándulás közben, hogy mi a véleménye a diákcsoportunkról?

És még hány hasonló kérdést tehetnénk fel!

Meglehetősen lehangoló a környezet: lehetetlen megjelenésű fiatalok, zenévé minősített, környezetkárosító zaj. Hiába a madárdal, a patakcsobogás, mert mindkét fülben dübörög a tam-tam. Időt, egészséget pazarló életmód. Megrendült családi légkör. Durva beszéd. És ebben a ködös, megsebzett gondolkodású kavargásban kell folyamatosan és hatékonyan valamit – sokat! – tenni, egy igaz emberi normának megfelelő gyakorlatot megvalósítani.

Sokaknak egyáltalán nem hiányzik, hogy elinduljanak 1-2-30-40 kisebb-nagyobb gyerekekkel. Egy perenyi pihenés sínes. Állandó óvó figyelem: utazás, csomagok, értékek, felszállás, átszállás, leszállás.

Mindenki felszállt? Mindenki leszállt? Jön a hír: megrongálták az ülést. Az ablakokra izléstelen rajzok kerültek. Étkezési panaszok: nem szereti, soha nem ette meg, ennyi étel kevés. Tisztálkodás: nincs meleg víz, nem hoztam törülközőt. Éjjél, még nem alszanak, ajtó csapódik, más vendégek szitkozódnak a folyósón.

Van-e minde erre válaszunk?

Kétezer évvel ezelőtt a 33 év szinte minden fontos mozzanata a szabad természetben játszódott le a születéstől a Golgotáig. A természet (hegyoldalak, tengerpart, folyópart, kert), ahol a legkedvesebb tanítványait választja ki, ahol a legfontosabb tanításai hangzanak el, és ahol a legfontosabb rendelkezéseit bizza a tanítványokra. Példabeszédeiből nem hiányoznak a természetre való hivatkozások. Alig van feljegyezve az életében városokban és épületekben lejátszódó esemény. De sorolhatnánk hazánk régi, neves személyiségeit, kiváló politikusokat, nagyszerű tanárokat (Eötvös Lóránd, Kodály Zoltán), akik érezték, hogy mennyire fontos területe a nevelésnek a szabad természet.

A megoldás felé

A megoldást megkönnyíti, ha felismerjük, hogy a kirándulások *örömforrások*, látszólag nem nagy dolgok, de együttes hatásuk óriási. Hiszen megvalósul a *teljesítmény* öröme: milyen messzire, milyen magasra jutottunk fel! Hány fajta kőzetet gyűjtöttünk! Hány madár szavát sikerült hangszalagra venni! Legközelebb még hosszabb utat akarunk megtenni, még magasabbra akarunk feljutni, még teljesebb kőzet, növény, fénykép gyűjteményt szeretnénk. Ehhez társul a *megismerés* öröme: olyan helyekre megyünk el, ahol még nem jártunk, amelyik vidéket még nem láttuk; olyan eseményeket választunk ki, amiknek még nem voltunk részesei. Kiegészíti ezt a *megmutatás* öröme, mert különös érzés, amikor valaki másoknak megmutathatja azt a szépséget, érdekességet, azokat a színeket, hangokat, amiket ő már látott, hallott, átélt. Még vonzóbb ez a helyzet, ha azt tapasztaljuk, hogy ezzel örömet szerezünk tanítványainknak, társainknak. Milyen felemelő érzés együtt örülni a szépeknek azokkal, akiket szeretünk! Nem alábecsülendő az *ismétlődés* öröme: velünk voltak ismét a legkedvesebb barátaink; találkoztunk újra azokkal, akik messze élnek tőlünk, de kedves barátaink, korábban már szívesen fogadtak minket, jó volt náluk lenni. Újra látni azokat a tájakat, azokat a helyeket, ahol már jártunk, ahová mindig visszavágytunk. Újra megízlelni annak az eldugott kis forrásnak a vizét, ismét leülni az érett áfonyával tele bokrok közé. Megvárni déli harangszókor a harangjátékot a toronyban. Újra gyönyörködni a kilátásban egy templomtoronyból, egy hegycsúcsról. A fiatalokat megragadja a baráti társaság, az *együttlét* öröme, amikor az iskolai kötöttségek helyett más körülmények között lehetünk együtt. A kirándulásokon jóleső érzéssel hallgatom a kultúrált beszélgetés halk zsongását. A kisebbek csoportjaiban a beszélgetés tartalma nem forog vaskos igazságok körül, de annál több a nevetést ingerlő szó. A felsősök mondanivalói már állásfoglalásokat, ítéleteket, életfilozófiát tükröznek. A közös ének, a közös játék emléke az újra találkozás kívánságát készíti elő. Óriási dolog, hogy megtanulunk minden megerőltetés nélkül figyelni egymásra, figyelembe venni a másik tőlünk eltérő lelki és testi képességeit!

Korábban meglepetéssel tapasztaltam, amit később megértettem, és ma már természetesnek tartok, hogy a kirándulások végén, a megélt események és benyomások fellelevenítésekor megfogalmazódik utólag a hiányérzet, hogy egy szép, érdekes helyen valamilyen elfoglaltság helyett jó lett volna hosszabb ideig csak csendben ülni és szemlélődni. Van tehát ilyen is: a *csend* öröme. És jellemző az ifjúságra a *csodálkozás* öröme; a legnagyobb elégtétel, ha a kirándulásokon szinte észrevétlenül meghalom a szavakban megszűlő csodálkozó kijelentéseket tanítványainktól. (Még soha nem láttam ezt, ilyet, ilyen szépet, ilyen érdekeset, ilyen megrendítőt, ilyen jót! Ez volt életem legszebb kirándulása. Ha csak ide jöttünk volna el, már akkor is megértte!) S a közös élmény meghozza az *együvé tartozás* örömet. Tanítványaink csoportjaiból közösséget kell teremtenünk, a közösségre jellemző minden nemes tartalommal. Milyen biztonságot nyújtó érzés olyan közösséghez tartozni, amelyikben gyakorolhatom a szolidaritást mások érdekében, és én is érzem a többiek önzetlen támogatását! Bízunk bennem, és én bízom bennük. Ahol mindenkinek van arca, őszintén beszélhetek, mert barátok vesznek körül. Rokonszenves körülmények között vagyunk együtt rokonszenves emberekkel.

Mindezt miért?

Országjárását azért tervezünk és szervezünk vonattal, autóbusszal, gyalogosan, kerékpárral, vízen, hogy logikusan felépített terv szerint tanulóinkat megismertessük keresztény fogantatású nemzeti kultúránk kincseivel, tudósaink világraszóló eredményeivel, ezzel a méretében kicsi, de táji szépségekben változatos és nagyon gazdag országgal. Az iskolánktól fokozatosan távolodva egyre bővül a kör, míg

eljutunk hazánk legtávolabbi részeibe is. Szerencsés helyzetben vannak annak az iskolának a diákjai, akik a történelmi Magyarország országhatáron túlra került nevezetességeiből is megismerkednek néhány jeles településsel, esetleg átélhetik azt az élményt, hogy túl a határon, száz kilométerekre az ország szívéből anyanyelvünkben otthon érzik magukat. (Persze nem az a lényeges, hogy a mai határokon túl beszélnek magyarul is, hanem az, hogy azok az emberek magyarok.)

Van egy további ok, amiért tanítványainkat egyre gyakrabban szükséges a megszokott, kényelmes városi környezetből kiszakítani: ez az *immunitás helyreállítása*. A városi kaszárnyákban lakó gyerekek és fiatalok egészségre és lelkiileg is fokozatosan elveszítik immunitásukat. Többségük sérülékeny és könnyen fertőződik. Erejük és adottságaik kevésnek bizonyulnak a testi-lelki bajok legyőzésére, a fertőzések elkerülésére, a fertőzésekből való kigyógyulásra. A szervezet betegségeit a legkönnyebb, a legegyszerűbb egyre erősebb antibiotikumokkal gyógyítani, aminek következtében a szervezet ellenálló képessége tovább csökken. A lelki sérülések gyógyítására a közvetlen környezetnek (elfoglalt szülők, rendezetlen családi viszonyok, nem az egyénre figyelő iskolai gyakorlat) alig van orvossága. Ebben a helyzetben sokat tehetünk, hogy ellensúlyozzuk a civilizációs ártalmakat. A kirándulásainkkal segíthetünk rajtuk a legtöbbet, mert a legjobb gyógyítási mód sok testi nyavalya esetén is és a lelki megerősítés területén is a környezetváltozás. Minden perc nyereség, amit a gyermekek nem a televízió előtt, nem felügyelet nélkül az utcán, nem a diszkóban töltenek el.

Akár egy, akár több napig tart a kirándulásunk (és ide sorolom az erdei iskolák szabadban szervezett napjait is), az szinte mindig kimeríthetetlen forrása a testi és szellemi energiák feltöltésének, a változatos nevelési lehetőségeknek. Mindenekelőtt szeretnénk megtanulni, hogy „kultúremberként” tudjunk viselkedni távol az otthontól, távol az iskolától egy másik környezetben. Szeretnénk gyakorolni, hogy nem csak értelmileg, hanem érzelmileg is azonosulni tudunk a látottakkal, a tapasztaltakkal. Mindig többféle alkalom adódik arra, hogy nevelési céljaink megközelítése érdekében egy-egy lépést tegyünk előre a hosszú nevelési folyamatban. Szinte minden kirándulásunk tartalmaz az indulás előtt tervezgetést, felkészülést, majd alkalmasszerűen utazást, erdőt, mezőt, forrást, patakot, virágokat, madarak szavát, esőt, szelet, napsütést, együtt maradást, együtt haladást, étkezést, várakozást, némi szabad időt, szellemi vagy fizikai játékot, és a sok-sok más esemény mellett esténként és a kirándulás befejezésekor hálaadást, elköszönést, búcsúzást. (Közben fontoljuk meg, hogy érdemes-e neves nyugati országba igen költséges kirándulást szerveznünk, amikor itthon, vagy a szomszédos országokban számtalan, a keresztény és nemzeti fennmaradásunk szempontjából fontos, de a tanulóink által még nem ismert hely, esemény vár megtekintésre. Ezt a kérdést úgy is vizsgálhatjuk, hogy egy magyar intézményt támogatunk, amikor a szállás költségét egy magyar iskola kollégiumi elhelyezéséért fizetjük ki.)

Kirándulásaink egyik feladata, hogy tanítványainknak bemutassuk: 1100 év alatt a keresztény magyarság mit teremtet, milyen értékeket hozott létre itt, Európa közepén. Értékeink nagyon fontosak, mert ezekkel bizonyíthatjuk, hogy nem vagyunk hátrább valók egyetlen más népnél sem. Ha ezt az érzést fiataljaink átélik, akkor mindjárt érzik, hogy mit jelent az, hogy magyarok vagyunk, és nyugodtan hordhatjuk felemelve a fejünk. Nekünk ezt a feladatot akkor is vállalnunk kell, ha nem kapunk érte fizetséget, ha kigúnyolnak érte minket. Tanítványainknak azért is kell annyi mindent megmutatni, annyi helyre elvinni őket, hogy a sok-sok részletből összeálljon bennük a kép, a valós világkép.

Itt olyan értékekről van szó, amelyek nélkül egy osztály padjaiban ülő tanulók üres közösséget alkotnak. Tudjuk, hogy a tanítási órák túlnyomó többsége csak racionális értékeket hordoz. Hiányzik az érzelmi feltöltődés (fáradt tanár, szürke hangulatú óra, elterelt figyelmű tanulók, erőltetett tartalom), ami nélkül a nevelési szándékok – még ha nemesek is – nem valósulhatnak meg. Ezzel szemben egy kirándulás minden pillanata valóságos környezetben valóságos kihívások sorozata. A benyomások, az élmények hitelesek. Ezzel a hitelességgel kapcsolódik egy nevelő szervező és végrehajtó tevékenysége a mai világban még kissé rejtőzködő igényhez és felismeréshez: a társadalom számára létfontosságú, hogy a felnövekvő nemzedékek kapcsolata a természettel, a nemzeti múltunk gyökereivel ne szakadjon meg, éppen ellenkezőleg, mélyüljön.

A tudatosan tervezett és a véletlenül adódó helyzetek újra és újra jól kiaknázható pillanatokat jelentenek, amikor a kirándulás valamilyen nemzeti vagy vallási ünnepünk alkalmából szerveződik, amikor egy zarándokhelyet keresünk fel, ha vidéki gyerekeket viszünk nagyvárosi színházba, hangversenyre, ha bárhol az országban történelmi emlékhelyet akarunk megmutatni, ha üzemet látogatunk, ha gyalogosan kirándulunk. Mekkora nagy lehetőség egy jó üzemlátogatás, ha a termelési folyamat bemutatása mellett a hangsúlyt a működés szervezetségére helyezzük, ha a termelés felépítésében a szinteket összekapcsoló nagyszerű emberi tevékenységet emeljük ki, ha a fizikai dolgozókat, a gépeket kezelő

embereket is nézzük, szaktudásukat, pontosságukat dicséjük, ha tanítványainkban tiszteletet ébresztünk irányukban. Még a kenyérsütés (gyártás?) folyamata, lépései is idegenek, ismeretlenek városi (lehet, nemcsak városi) tanítványaink előtt.

Az természetes dolog, hogy kirándulásaink egy része nagyon is gyakorlati célokat szolgál. Nevezhetjük néprajzi kirándulásnak, a honismereti kirándulás elnevezés is megállja a helyét, ha arra gondolunk, hogy kultúránknak is védelemre van szüksége, különösen, ha a Szent Koronáról, a Himnuszról, vagy a déli harangszóról van szó. Ilyen lehet egy környezetvédelmi tartalommal rendezett kirándulás, vagy iskolánk tudományos diákkörének kirándulása a diákok életkorához és képzettségéhez illő kutatási cél érdekében, és ekkor a közösség tagjai nem egy osztály tanulóiból szerveződnek. Jelentősek azok az értékek is, amelyekkel itt gazdagodnak tanítványaink. A megfigyelési módszerek, az adatgyűjtés fogásai, az adatok rendezése és feldolgozása, a következtetések megfogalmazása mind-mind szükséges ismeret egy tanuló fejlődése érdekében, és ugyanakkor ezek a tevékenységek fontos készségek elsajátítását is jelentik.

A kitörési lehetőség

A család és a tisztességes iskola nevelési elvei és gyakorlata ma egy közös szekérvárba szorult. A szekérvárat minden oldalról a biztonságot, az egységet, a békét veszélyeztető fenyegetés veszi körül. Belül sem egyértelmű ugyan a család, az iskola hatása egy fiatalra, de legalább enyhe nyugalmat, rendszerint átmenetileg védelmező háterszínként jelent. A várfalon túl kizárólagosan nevelési céllal csak a tanulmányi kirándulásokról lehet beszélni. (Azért írom, hogy kizárólag, mert a sport, a tanulmányi versenyek és néhány más tevékenység is a székértáboron kívülre viszi ugyan a tanítványainkat, de a nevelési tartalom ezekben az esetekben csak részleges.) Kint a magunkkal hívott, vagy vitt fiatalok veszélyeztetettsége megnő. A tanulmányi kirándulásokkal a nevelés határmezsgyéjén járunk. Ez ma az utolsó hatékony fokozat a nevelésben. A kirándulásokon viszont más eszközökkel, más körülmények között, más feltételekkel, más lelkiállapotban elenyészővé válik a sok káros mellékhatás, és felbukkannak a testi-lelki fejlődés apró jelei, látszik a kedvező irányú változás.

A kirándulás az emberi értékek egyik gyakorló területe. A kirándulások alatt élhetők meg olyan érzések, amelyek egy igazi közösség tagjaira jellemzők. Mindenekelőtt az engedelmesség, de abban a nemesebb formában, ami nem vakságból, hanem a vezetőm tiszteletéből, megbecsüléséből fakad. Elismerem szélesebb látókörét, nagyobb tapasztaltságát. Elfogadom társaim testi, lelki megjelenését, személyiségét. Meghallgatom, és tiszteletben tartom mások véleményét. Ha valamelyik társam valamiben hiányt szenved, akkor kisegítem. A saját kényelmemet nem érvényesítem előnyben mások kárára.

Az országjárások során mindenekelőtt az átélt élmények halmaza nő. Bővül a személyes élménytár. (Semmi nem bizonyítja ezt szebben, mint Petőfi Sándor költészetének alakulása, amely az országot keresztül-kasul bejáró fiatal egymásra rakódott élményeiből táplálkozott.) Nem feltétlenül megrázó élményekről van szó. Az egyetlen helyzet, amikor hosszú időn keresztül zavartalanul lehet csendben lenni, vagy kiadósan komoly dolgokról beszélgetni. Az emberek között a beszélgetési alkalmak tartós, baráti kapcsolatok első lépései lehetnek. A beszélgetések szinte észrevétlenül munkálnak a kiránduló tanulók, a velük együtt kiránduló szülők és a nevelők között, kialakulnak a szorosabb kötődések.

A gyalogos túrák, főleg, ha alkalmunk van tanítványainkat magas hegyek közé is elvinni, embert próbáló helyzeteket is teremtenek, mind fizikailag, mind lelkileg. Egy fiatal teherbíró képessége ön maga előtt is rejtve marad, ha egyszer sem kerül olyan helyzetbe, amikor a testi erő fogytán van, és csak a lelki erő viszi tovább az embert. A vezető nevelő feladata elérni, hogy meggyengülő társunk ne adja fel. A legközelebbi hasonló megpróbáltatás már nem lesz olyan elviselhetetlen. Egy kis nehézség (meleg, zápor), nélkülözés (szomjúság, éhség, kényelmetlen fekvőhely) soha nem árt. A vezető nevelő ilyenkor is megmutathatja talpraesettségét, ami nagyban emeli tekintélyét, nevelői rangját neveltjei előtt. A kirándulás a különben magányos, félrehúzódo természetű gyermek számára is olyan alkalom, ahol és amikor ő kiválóan érezheti magát. A tornában gyenge tanuló, aki még ráadásul félszeg is, itt sikerélményekhez jut, ami a továbbiakban a bátorságát, az ügyességét emelheti. Ha egy-két szóval kifejezzük, hogy érzéveltük a teljesítményét, jelentős fordulat állhat be az életvitelében. („Látod, mire vagy képes? Gondoltad volna?”) A kirándulásokon győződhetünk meg arról, hogy kreativitás, alkotókészség minden tanítványunkban szunnyad, sőt a kirándulás eseményei között még fejlődik is. Itt derül ki, hogy egy-egy fiatal a képességei az iskola falain belül mutatott adottságokon túl még mire tesznek, tehetnek képessé.

A nevelési eredmények messze túlmutatnak a természet, a múzeumok, az épületek látásának, megtekintésének élményén. A személyiség gazdagodik, a látó ember belső világa bővül, szokásai megváltoznak, megbecsül olyan új értékeket, amilyenekkel eddig még nem találkozott. Elfelejtethetetlenül vésődnek a szívekbe történelmünk felemelő és keserű eseményei, tapasztalatai. Barátságok szövődnek, sokszor egy életre szóló elkötelezettség alakul ki a természetben tartózkodás megszeretésével. Hányszor tapasztaltam, hogy kiránduló társaim a kirándulás utolsó, lefelé ereszkedő szakaszában megjegyezték: fent a hegyekben sokkal jobb embernek érezték magukat, és most, amikor vissza kell térni, nem tudják, hogy ez így marad-e, ezért egy kis szomorúságot éreznek. A kirándulásokon és azok előkészítésein derül ki igazán, hogy kik azok a tanítványaink, akikre a feladatok lelkiismeretes elvégzésében számítani lehet. A felébresztett érdeklődést és aktivitást ébren tartani a következő nagy feladat, az igazi folytatás. A tanítványaink előtt végre szépnek, nemesnek, jónak látszó emberekből, a felemelő ismeretekből és a nemes gyakorlatból nem ábrándulhatnak ki diákjaink, nem rendülhet meg a bizalmuk.

A szervezés

A *kötelező* vagy a *nem kötelező* kérdése gyakran merül fel a kirándulások előtt. Ha valaki indokoltan anyagi okokra hivatkozik, akkor ez a kiránduló osztályközösség egyik megoldandó feladata lehet, aminek elintézése a csoport-szolidaritást erősíti. Szegénysége miatt egyetlen tanuló sem maradhat otthon. A gyakorlatunk olyan legyen, hogy a szociálisan hátrányos helyzetű gyermekek is jussanak el a kirándulásokra, és ott azonos legyen ellátottságuk minősége a módosabb családok gyermekeivel. A kirándulások lebonyolításához szükséges anyagiak előteremtésében segíthetnek a pályázatok. Előfordul egészségi állapotról való hivatkozás is. Itt a gondos mérlegelés, a kérdés tapintatos megközelítése vezet eredményre. Ha a szülők és az osztályfőnök, a szülők és a kirándulást vezető tanár között jó a kapcsolat, a kérdéses tanulóval a szükséges felvilágosítások szinte, részletes megbeszélése után az otthon rendszeresen gyógyszert szedő gyermek is az osztálykirándulás boldog és szinte gondtalan résztvevője lehet. Milyen egyszerű gyakorlat lenne a városi tanulók falujáró kirándulása, amikor a tanulmányi kirándulás egy falusi testvériskola meglátogatásával jár, amikor a tanulók magánházaknál alszanak, amikor az elsődleges cél a falusi gyerekekkel való barátkozás, a falusi környezettel való ismerkedés, és a másik cél a házi állatokkal, a gazdálkodás más ágaiban való munkálkodás! A kapcsolati értékek csak sokasodnak, ha egy ilyen látogatás után a kapcsolatok nem szakadnak meg, esetleg kölcsönös látogatásokká, későbbi tartós barátsággá fejlődnek.

Az előkészítésben diákjaink sokat segíthetnek. A legfontosabb, hogy a kisebb-nagyobb kirándulások előtt, a felkészülés időszakában tanulóinkat tegyük érdekeltté a részvételben, serkentsük aktivitásukat. Vannak egyszerű, de időigényes feladatok. Ha segítőkre támaszkodunk, akkor például könnyebb a részvételi költségek összegyűjtése, az adatok összeírása az el nem felejtendő biztosításhoz. Az előkészítés hiányai, a szervezetszervezésben (szervezetlenségben) előforduló meglepetések károsan befolyásolják a tanulók aktív részvételét az eseményekben (az üres várakozás, tanácsatlanság, eltévedés, a csoport szétszórakodása). Tanítványaink legyenek cselekvő részesei a kirándulásnak, akik valamit tesznek a többiekért, a többiekkel. Az előkészítés megkezdésének pillanata már az előző kirándulás befejező lépése lehet. Fontos a figyelem felkeltése, a várható érdekességek bemutatása, az érdeklődés fokozása („Alig várom, hogy ott legyünk! Alig várom, hogy végre lássam, halljam. Még ennyi és ennyi idő van hátra az indulásig.”)

Az a jó, ha mindenki kap valamilyen feladatot. Vannak nagyon egyszerű és nagyon hasznos feladatok. Ilyen például a „mindenki felszállt a buszra?” felelőse; egy valaki minden induláskor kiosztja a B6 vitamint, amivel a szédüléssel roszullétek ellen küzdünk a kanyargós utakon. Gyakran előfordul, hogy nem is tudjuk előre, mert a szülők erről nem tájékoztattak minket, hogy tanítványaink között van olyan, aki tengeribetegséget kap. Előfordul az is, hogy utazás közben helytelen a testtartása egy-egy tanulóknak. Például hosszabb ideig csak lefelé néz, olvas, játszik stb., soha nem néz ki az ablakon. Így könnyen felkavarodik a gyomra, aminek ismerjük a következményeit. Az induláskor szétosztott és elfogyasztott (folyadék nélkül is bevehető) B6-vitamin szinte teljesen megkímél minket az ilyen következményektől. A másik remek, bevált intézmény a „pont”. Ő az, aki mögé senki nem maradhat le. (Egy kolléga, egy már kipróbált tanuló.)

Több tanítványt megmozgató feladat a látnivalókról szóló leírások összeállítása. Ilyenkor remekbe szabott ismertetőket születnek a keresztény és nemzeti nevezetességekről, híres személyekről, a környék földrajzáról, gazdasági életéről, történetéről. Az irodalmi vonatkozások feldolgozása is hálás feladat.

(„Ez alatt a körtefa alatt írta Petőfi Sándor az utolsó versét.” „Itt írta Jókai Mór a Tengerszemű hölgy című regényét.” „Itt született Mátyás király.” „Itt élt a széphalmi Szent Öreg.”)

Minden kirándulás egyben tanulmányi út is, ahol együtt tanul a nevelő a diákokkal. Megváltozik az erdő, ahol már jártunk, amit korábban másnak ismertünk, más az évszak, más irányból közelítjük meg. Megváltoznak a városrészek, a közlekedés, más helyen van a szállás, mint legutóbb, amikor erre jártunk. Most nyitva van az a látnivaló, amit az előző alkalommal nem nézhettünk meg. A helyi idegenvezető mondanivalója is bővíthet és változhat. Szóval mi is folyamatosan tanulunk a kirándulás alatt.

A hosszú utazási időtartamok igényes eltöltésére a buszon, a vonaton mindig lehet valamilyen elfoglaltság. Éneklés, amit előkészíthetünk azzal, hogy énekeskönyveket és hangszert hozunk magunkkal, vagy néhány oldalas sokszorosított füzetet készítünk a legkedvesebb dalokból az éneklés megkönnyítésére. (Az a tapasztalat, hogy tanítványaink kevés népdalt, éneket ismernek, kicsi a személyes dalkincsük.) A felkészüléskor összeállított történetek, az érintett vidékről szóló magyarázatok elmondása, felolvasása kitölti az utazási idő egy részét. Bevált utazási elfoglaltság és játék a humoros vetélkedő. A vetélkedők tartalmát, kérdéseit még otthon, az indulás előtt érdemes írásban előkészíteni, sokszorosítani. Jók az egyéni vetélkedők, de még jobb a csoportosak. Az osztályt önkéntes alapon, vagy valamilyen szempont szerint csoportokra bontjuk. A csoportok első feladatként maguknak nevet, jelképet, ruhájukra tűzött jelzést, indulót választanak, és jellemző leírást készítenek magukról, amit a bemutatás után értékelünk és pontozunk. A vetélkedő napról napra folytatódik. A kérdések kiegészülnek az éppen időszerről tartalommal, a kirándulás eseményeivel. (Osztályfőnöki órák sorozatának is lehet kerete.)

Vonatos utazáskor nem szerencsés a fülkés elhelyezkedés. Megakadályozza a közösségi tevékenységet. A MÁV-tól a megrendeléskor kérhető olyan kocs, amelynek ülőhelyei egy, esetleg két csarnokban vannak. Az ilyen ülésrend esetén számos nevelési gond és nehézség fel sem merül, mert az alkalmat szüntetjük így meg. A kirándulásaink lejátszódó események, az együttlét körülményei a közösség alakításában, alakulásában fejtenek ki felemelő, sajnos esetenként romboló hatást. Divattá vált, számomra soha el nem fogadható gyakorlat, hogy a kirándulás alatt esténként hosszabb-rövidebb szabadidőt kapnak a tanulók, és ilyenkor ellenőrizetlen az időtöltésük. Nem tudjuk, hogy hol vannak, nem tudjuk, hogy mit csinálnak. A szülők ránk bízta őket, és a tanári felelősség kötelez bennünket arra, hogy nem szakíthatjuk meg a felügyelettel kapcsolatos kötelezettségünket még egy-két órára sem. Kritikus helyzetet teremthet a tanulók zsebpénzének mennyisége. Sajnos az otthonról hozott, a szülőktől kapott pénznek nincs nagy becsülete. Ha nem mutatunk példát, ha nem szólnak idejében, ha nem szerepel a kirándulás előkészítésekor a meggyőző felvilágosítás, akkor a pénzük egy része fölösleges dolgokra folyik el.

Néhány gyakorlati tapasztalat

A kirándulást írásban is szükséges részletesen ismertetni a tanulókkal és a szülőkkel. Nem árt, ha az időpontok és a helységek feltüntetésével, az elérhetőség telefonszámaival, a szálláshelyek postacímeivel tisztában vannak a szülők és az iskola igazgatósága is. Hasznos az iskolában egy cím- és telefonszám-gyűjtemény azokról a helyekről, amelyek más osztályok részére is alkalmasak lehetnek a következő kirándulások megszervezésekor: nevek, cégek, telefonszámok, faxszámok, postai címek, nevezetességek, ajánlatok, étkezés, szállás, látnivaló, utazási tanács, különleges menetrend, nyitva tartás, parkolóhely, hol található egy templom kulcsa a faluban, hol érdemes a busszal megállni stb.

A kirándulásokat valamilyen formában érdemes megörökíteni. Az összegyűjtött fényképekből az osztály, de az iskola részére is értékes album állhat össze. Előfordulhat, hogy évtizedek múlva, egy érettségi találkozón elővett fényképek ünnepi pillanatokat, megható helyzeteket varázsolnak az összegyűlték közé. Hasonló értéket jelenthetnek egyszerű hangfelvételek, videó-felvételek. A videófelvételek legnagyobb sikerét akkor tapasztaltam, amikor az érettségiző diákok és szüleik megpillantják az elsős korukban róluk készült felvételeket, amelyek egyúttal az iskolatörténetnek is részei. A kirándulások leírása bekerülhet az iskola évkönyvébe is, és ha van rendszeresen megjelenő iskolaújság, akkor abba is.

A kirándulásokon mindig érdemes gyűjteni. Még a vasúti jegyeket, a biztosítási szelvényeket is el lehet tenni. Az út során talált érdekes tárgyakat tegyük el, ha valamire emlékeztetnek, valamilyen humoros helyzetet idéznek fel, vagy egyáltalán alakjuk, színük, stb. miatt érdekesek. Ezekből a tárgyakból alakulhat ki az osztályteremben egy kiránduló sarok. Tanítványaink szokjanak hozzá, hogy levelet, képeslapokat írnak és küldenek azoknak, akiket szeretnek, akiknek magukról hírt kívánnak adni, akiknek szeretnék elmondani, hogy milyen érdekes helyeken jártak, járnak, mit láttak. Egy elküldött képeslap az

otthon maradt beteg osztálytárs számára a küldőnek is jó érzést jelent. Az üdvözlések írásának feltétele, hogy erre időt és alkalmakat adjunk a kirándulás során. Hazaérkezés után pedig érdemes egy köszönő üdvözlőt küldeni azoknak, akiknél laktunk, akikkel baráti légkörben találkoztunk.

A kirándulások egyik kritikus pillanata az indulás. Amikor már mindent elpakoltunk, mindenki megtalálta a helyét, akkor érdemes a fontos, a nélkülözhetetlen felszerelések meglétét ellenőrizni. Ilyen lehet az útlevel, a biztosítások, gyógyszer stb. Maradjon otthon a rádió, a fejhallgató magnó. A teljes hangerőre kapcsolt rádióból ömlik a zenének nevezett zaj. Használata arra jó, hogy a tervezett tennivalóinkat ne tudjuk megvalósítani, hogy az ütemes és hangos zaj minden gondolatot eltávolítson a fejekből. A fejhallgató magnó hallgatásakor pedig nem kell a szomszédokkal beszélgetni, nincs szükség gondolatokra és gondolkodásra.

A gyalogos kirándulás

A szabad természetben csak vendégek vagyunk. Az erdő, a hegy a növények és az állatok otthona, ahol nekünk nem szabad visszaélni a vendégjoggal. A vendéglátás is olyan, amelyet megérdemlünk. Az állatok megpillantása, a madárfészkek felfedezése a fiókákkal, gombák és erdei gyümölcsök megtalálása mutatja, hogy talán nem vagyunk hivatlan vendégek. Annak van igaza, aki a természethez szinte áhítatos szívvel, lélekkel képes közeledni: *„emlékszem, mikor a bogárban, a madárban, állatban, az ütszéli gyomban, fűben és felhőben – mind megannyi csodát láttam, mikor az éjszakai zápor kopogása Tündérszázból hozott álmokat, és esténként anyám hangja értelmet adott a csillagoknak...”* (Rabindranath Tagore)

Ma már tudjuk, ki is mondjuk, hogy az ember számára a természet nyújtotta lehetőségek jelentik a testi és lelki egészséges élet egyik alapvető feltételét. Szellemi pihenés, kikapcsolódás, környezetváltás is egyben. Az országjárásban is szerepelhet egy-egy napon gyalogos kirándulás, de a teljes, több napra tervezett út teljes egészében gyalogos (kerékpáros) vándorlásból is állhat. Jellemnevelő, egyéniséget alakító, a szervezet egészségét helyreállító és megőrző hatása vitathatatlan. A természetben közösen eltöltött idő, a kirándulások jelentik a tanár-diák kapcsolatban a kölcsönös megismerés talán legyszerűbb formáját, a legkézenfekvőbb alkalmat. Egy darabig lehet más embernek mutatkozni, más-ként viselkedni, de egy idő után egyre inkább az igazi énünk tör a felszínre, és nem lehet színészkedni. Olyan dolgokat (jót is, rosszat is) ismerünk fel egymásról kölcsönösen, amiket az iskolai környezetben soha nem találtunk volna meg. Mint nevelő, tökéletesen látom, hogy ki kinek a barátja, miről beszélgetnek, hogyan viselkednek. Az egyik gyerek fényképezi a virágokat, a másik egy bottal üti le a fejüket. Az egyik követ gurít le a lejtőn, a másik egy gallyat tesz arrébb az útból. Az egyik kenyérdarabot lök a tűzbe, a másik valami finomsággal kínálja a társát. Az egyiknek többször kell szólnom, hogy ne menjen el messzire előre, vagy ne maradjon el ok nélkül hátul, míg a másik szeret a közelemben lenni. Az egyik használná a fülhallgató készülékét, a másik kiabálva beszél, míg van olyan, akinek nem lehet a szavát hallani. Az egyik semmit nem vesz észre magától, a másik minden virágot, gombát, kavicsot észrevesz, és mindennek kérdezi a nevét. Az egyik csak iskolai, szakmai dolgokról akar velem beszélgetni, a másik a pihenő alatt a kirándulásról verset ír. Az egyik nem is hallott a balladáról, a másik el is tudja valamelyiket énekelni. Az egyiket elegáns autóval hozták el a hozzátartozói a kirándulás találkozójára, a másikat este én kísérem haza, mert nem jött el érte senki. És már sejtem, esetleg tudom, hogy melyik tanítványomnál mi a teendőm. De ők is tudják rólam, hogy mik az elvárásaim, bizonyos körülmények között milyen magatartás várható el tőlem.

Ha a kirándulásunkat szülők is megtisztelik, akkor számukra is rendkívül jó alkalom ez a tartalmas beszélgetésre, a barátkozásra. Hol és mikor beszélgethetnek, barátkozhatnak egymással hosszabb időn keresztül a szülők? A szülők és a nevelők közötti kötetlen beszélgetésekkel kapcsolatban ügyességre és óvatosságra van szükségem. A beszélgetések témája a gyermekről és közömbös dolgokról könnyen a tanárokrá, az iskola egyes intézkedéseire, más diákok viselt dolgaira terelődik. Hálásan kell fogadnom, ha a munkámat segítő észrevételek fogalmazódnak meg. Viszont a szükségtelen témákról elterelem a beszélgetést.

A gyalogos kirándulások, táborozások, a szabadban töltött esték leghatásosabb tevékenysége a jó tábor-tűz. A gyermekszemek különösen csillannak meg a tábor-tűz fényében. Tudjuk, hogy a tűzbe révedt szemek mögött kimondatlanul és észrevehetetlenül a tüzet körülülő, a természet minden viszontagságának kiszolgáltatott ősemlék lelkiállapota jelenik meg. Az az állapot, amelyben a legfogékonyabb a lélek. Itt és ilyenkor minden szó, minden hangsúly kiemelt jelentőséget kap. Elég néhány jól eltalált gondolat és már más emberként térünk nyugovóra a tábor-tűz után. A szép, ide illő énekszó magasba emeli a

hangulatot. A táborfű lehet csak a mi közösségünk meghiúsult, de hívhatunk vendégeket a közeli faluból, egy szomszédos táborozó, kiránduló csapatból is.

A jó túrázásnak, tanulmányi kirándulásainknak nem lehet akadálya a téli időjárás sem. Délután, este felé fáradt vándorok széthúzódozó csapata poroszkál az úti cél felé. Haladni kellene és együtt maradni. Ilyenkor jön jól néhány menetelő nótá. Amíg nótázunk, elfeledkezünk a fáradságról, a szomjúságról, újra mosolyt varázsoltunk az arcokra. Gyorsabban telik az idő, és észrevétlenül fogy a hátralévő távolság.

Ejtsünk néhány szót a hazaérkezésről is. Milyen szomorú látvány megérkezéskor a szinte köszönés nélkül szétáramló társaság. Ezért érdemes hangsúlyt helyezni a búcsúzásra a kirándulás befejezésekor. A legalkalmasabb helyzet, amikor még senki sem hagyta el a csoportot. Egymás kezét fogva egy nagy kört alakítunk. Néhány szóban nevelési célkitűzéseinknek az összefoglalására itt a kedvező pillanat. Amikor a kör elrendeződött, és elcsöndesült, akkor röviden, a lényeges elemeket kiemelve a vezető felidézi a kirándulás történetét. Megdicséri kiemelkedő cselekedeteket, köszönetet mond az előkészítésben és a lebonyolításban kapott segítségért. Buzdít a következő kirándulásra. Felhívja a figyelmet, hogy emlékezzenek a körben álló társakra, akikkel együtt élték végig ezeket a szép élményeket. Elindít körbe egy kézzel. Amikor az visszaér hozzá, akkor egymás kezét fogva felemelik a kezüket. Elhangzik: „Isten veletek! Viszontlátásra!”

Kirándulás közben bármikor kialakulhat egy olyan helyzet, amikor a visszafordulás jelenti a kirándulás folytatásának egyetlen lehetséges útját. Keserves helyzet, belátom, de sokszor megtettem. Jöhet egy olyan eső, zápor, ami ruházatot, felszerelést eláztat, és tanulóink egészsége forog kockán, ha folytatjuk. Megsérülhet valaki, rosszul lesz valaki. Nem gondolkozhatok sokat. Cselekedni kell. Ha van kivel visszaküldeni, visszakisérni, visszavinni a beteget, és biztos találkozásban állapodhatunk meg, akkor a maradékkal folytathatom az utat, de állandóan azon rágódhatok, hogy mi van a visszafordult csoporttal. Máskor éppen fordított a helyzet. Szakad az eső. Olyan nagy visszafelé a távolság, hogy értelmetlen a visszafordulás, akkor nincs pihenő, nincs megállás akár órákon keresztül sem, mert az elázott tanulókat egyetlen egy módon védhetem meg, ha mozgunk, és minél hamarabb elérjük a következő célt, ahol lehet száradni, ahol átöltöztethetünk.

Nem mehetünk el szó nélkül a tanítóknak, a nevelőknek a kirándulásokhoz, a természethez kapcsolódó viszonya mellett. A legjobb megoldás az lenne, ha valamennyi nevelő szinte kivétel nélkül rendszeres kirándulónak élné, és a tanítványait is rendszeresen vinné magával. Sok-sok valós és kitalált ok miatt ez csak álom. A természetjárás és a kirándulások szervezése feltűnően bizonyos tantárgyakat oktató nevelőkhöz kötődik, de ők elsősorban nem a földrajz és nem a történelem tanárai. Nem szükséges az előbbi oldalak elolvasása után ismételn, hogy egy nevelő éppen úgy rá van szorulva a természetben összegyűjthető energiákra és tulajdonságokra, mint tanítványai. Kevés az olyan alkalom, amikor egy tantestület szinte valamennyi nevelője gyalogosan is együtt kirándul.

Egy tanári kirándulás gyalog, gépkocsival, kerékpárral vagy más közlekedési eszközzel egyedül, vagy csoportosan a mindenkor kirándulások sok-sok hasznos oldala mellett egy további fontos mozzanatot is tartalmaz. Új utakat, új érdekesebbnél érdekesebb helyeket fedezhetünk fel, olyanokat, ahol még nem jártunk, amit még nem ismertünk. Ha a választékunk, a megismert területeink bővülnek, akkor tanítványainkkal is szívesebben, változatosabbá tehetjük a kirándulásokat. Számunkra is érdekesebb egy kirándulás, ha olyan helyek is szerepelnek benne, amit még mi sem láttunk, ahol még nem voltunk. Legyünk óvatosak! A vezető tanár kevés fehér folt felfedezését engedélyezze csak önmagának a tanulókkal közös kiránduláson. Ezek a helyzetek növelik a bizonytalanságot, esetleg nagy idővesztéssel járnak, vagy érdektelen helynek tekinthetők.

Mivel az a célunk, hogy a kirándulás valamennyi résztvevője cselekvő szereplőként legyen jelen, és a nevelési szándékok minden tanítványunkban az elképzelt irányban hassanak, ezért sok más feladatunk mellett gondot kell fordítanunk kiemelkedő tehetségű tanítványainkra is. Közöttük van olyan, aki teljesen azonosulni tud a kirándulásra kitűzött célokkal, érti a törekvéseket és támogatja a nevelő tevékenységét, egyedi tulajdonságai inkább érdekességek a többi tanuló számára is. Jelenléte segítség a nevelőnek. Nagy kincs az ilyen személyiségű gyermek. Van olyan, aki bár ellenkezés nélkül jött el a kirándulásra, de az eseményekben csak testileg van jelen, mert sem lelkiileg, sem érzelmiileg nem azonosul az eseményekkel, nem cselekvő részese a nevelési folyamatnak. Igazából nem akadályoz semmit, csak a nevelőben merül fel a kérdés, hogy mivel lehet ezt a gyermeket a közösség számára is alkotó alannyá tenni. Van olyan, aki már a tervezéskor lekicsinyülő megjegyzéseket tesz. Nem jön el szívesen, csak azért van jelen, mert kötelező volt. A kiránduláson nem érzi jól magát, unja az egészet. Sok

közleendője van, aminek semmi köze a kiránduláshoz, mások történeteit, mondanivalóját nem hallgatja meg. Ez a gyermek, bár lehet, hogy valamilyen területen rendkívül tehetséges, de valójában nehéz nevelési probléma, nehéz eset. Egyéniségének akár csak egy parányi megváltoztatására a kiránduláson alig van esély. A tanulók nagyobbik része tudja, hogy miről van szó, és nem veszi komolyan. Semlegesítésére a sok neki kiosztott teendő, elfoglaltság, feladat lehet orvosság.

Tematikus tanulmányi kirándulások

Mindannyian tudjuk, hogy milyen jelentős helyet foglal el tanítványaink karakterének kialakításában, ha a megfigyelések végzésébe, a kutatás alapelemeibe és a megfigyeléseink értelmezésébe bevezetjük őket. Ez a tevékenység tanulóink ismereteinek gyarapodásán túl az egész iskola több tantárgyának gazdagításához vezethet. Különösen az iskola tudományos diákkörének tagjai juthatnak hozzá sok ismerethez és ötlethez, ha kutatási témájuk (nem lebecsülendő) olyan, hogy annak részfeladatai kirándulásokon oldhatók meg, adatgyűjtés a kirándulásokon történhet. Az első fokozat a megfigyelés és az eredmény feljegyzése. Megfigyelésekre az időjárás változásaiból, a növények, a madarak, a gombák és a rovarok életéből számtalan lehetőség nyílik. A településeken pedig, amelyeket kirándulásainkon felkeresünk, szociológiai megfigyeléseket tehetünk.

Az egyes tantárgyak oktatásához egyenesen nélkülözhetetlen a gyűjtő kirándulások szervezése. A kőzetektől kezdve a különböző növények termésének gyűjtéséig sokféle lehetőséget kínálnak a kirándulások a természetvédelmi előírások betartásával. Vannak kézenfekvő mérési lehetőségek. Ilyen például a levegő, a talaj, a patakok és források hőmérsékletének mérése. Egy lépéssel igényesebb feladat a vizek pH-értékének mérése. A diákok kutató munkájának egyik velejárója, hogy a terepen például a gyűjtési hely pontos megadásához a térképeket is ismerniük kell. A barlangászat vonzereje nagy a fiatal, vállalkozó kedvű diákok részéről, de általánosan ez a tevékenység nem várható el a középiskoláktól annak minden nagyszerűsége ellenére.

Ki vezessen tanulmányi kirándulást?

Meggyőződésem, hogy sem az iskoláinkban alkalmazott szigor, fegyelmezés, büntetés, sem az észérvek logikus kifejtése, sem a korhoz és egyénhez szabott más nevelési eszközök alkalmazása nem gyógyít, csak pillanatnyilag tünetet kezel. Ma hatni a tanítványainkra csak a lényünkben fakadó igaz érzelmeinkkel lehet, amit életvitelünk hitelesít. Ha azt szeretnénk, hogy a tanítványaink is lelkesedjenek egy templombelsőért, egy szoborért, egy múzeum látnivalóiért, egy virágos tisztásért, a hegyek varázsáért, akkor látniuk kell rajtunk, hogy a mi lelkesedésünk nem hamis, hanem érzelmiileg hiteles. Ők ezt megérik. Egy kirándulás szervezése és vezetése elsősorban vállalkás kérdése (elmenni, elutazni tanulóinkkal, vigyázni testi-lelki épségükre, a tervezett látnivalókat megnézni, a kínálkozó nevelési lehetőségeket kihasználni). Ha vállaltam, akkor ebből már sok minden kötelességszerűen következik. Például minden percem a kiránduló gyerekek között kell töltenem. Feladom az otthoni kényelmet, nyugalmat. Ha kell vigasztalok, ha szükséges gyógyítok, közben lelkesítek, fegyelmezek, békítok, altatok és ébresztek, ruházatot és hajviseletet kritizálok, feladatokat osztok ki és ellenőrzök, pénzt kezelek. A nevelő tanító a kirándulásokon szétsugározza tudását, ismereteit, tájékozottságát. A kirándulás utánra pedig megmaradnak benne a kételyek, legfeljebb a remények élnek, hogy elérte a célját, hogy nem volt hiábavaló az egész.

Bírom kell a gyaloglást és általában a fizikai nehézségeket legalább úgy, ahogy a tanítványaim bírják. Ismernem kell a kirándulás látnivalóiról, hogy hol vannak, bőséges ismerettel kell rendelkeznem a látnivalók történetéről, érdekességeiről, hiteles magyarázatot kell adnom azokról a műemlékekről, ahol nincs idegenvezető. Nem tévedhetek el. A buszt ugyanolyan pontosan kell a helyszínre kalauzolnom, ahogy a hegyek között a gyalogos túra útvonalán tévedés nélkül el kell érnem az úti célunkat. Közben nem veszíthetünk el senkit! Ha valakit mégis keresni kell, akkor az első dolog a várakozás. A várakozási idő a környezettől és a távolságoktól függ. Más a tennivaló erdőben, más egy városban és más a magas hegyek között. Egy biztos: a többi tanulónkat nem küldhetjük el az elveszettek keresésére.

Mesterséges környezetünk alig teszi hallhatóvá a meleg, szelíd hangokat. Óriási nagy szükség van rájuk. Így vagyunk a szép emberi hangokkal is. Aki vállalja a gyerekeket a tanítási órákon kívül is, abban a nevelőben kell legyen elég bátorság, hogy a dübörgés helyett a megnyugtató, érdekes népdalokat énekel és énekelte a gyerekekkel. A mindent túlharsogó, az emberi agyból mindent kimosó zaj helyett mutassuk meg a csend neszeit: a patakok csobogását, a szellőben a fák leveleinek a zizegését, a madarak szavát, és ne szégyelljünk énekelni.

Pihenő a Vidróczy-lyukban

Apróbb tanácsok és tapasztalatok

Van egy vezető, aki elől megy, és akit a gyerekek nem hagyhatnak el. Van utolsó ember (lehetőleg tanár, szülő, megbízható diák), aki mögé senki nem maradhat le, illetve ez a személy megvárja, ha valakinek a csoportból le kell maradni (időben és helyben ügyesen megválasztott pihenőkkel az egészségügyi lemaradások elkerülhetők). Elöl a vezető olyan ütemben halad, amellyel alkalmazkodik a csoport leggyengébb tagjához.

Hosszabb gyaloglás közben rendszeresen és nem véletlenszerűen érdemes pihenőt tartani. (Megmondja a vezető, hogy 45 perc múlva tartunk újabb 10 perces pihenőt. A következő pihenő egy szép tisztáson lesz kb. 35 perc múlva. A következő pihenő egy bővizű forrásnál lesz fél óra múlva.) A hosszabb pihenőkben szeretek kiránduló diákjaimnak egy-egy verset felolvasni. A magyar irodalom bőven termelt verseket a különböző évszakokhoz, van miből szépet és éppen oda illőt választani.

Főleg a kisebbeknél annyi mindenre kell figyelni. Öltözet, ne izzadjon fölöslegesen, meg ne fázzon, egyen rendesen, ne igyon túl sokat, a lábbeliben a láb állapota, tárgyak elhagyása a pihenő helyen. A kirándulás vezetőjének különös körültekintéssel kell megszerveznie a tömegközlekedési eszközöknél a fel- és leszállást a nagyobb városok forgalmas útvonalain. Nem veszíthetünk el senkit. Ha részekre kell bontani az osztályt, akkor a csoportok vezetői pontosan kell tudják, hogy hol van az a megálló, ahol újra találkozunk és újra együtt lesz a csoport. Még felszállás előtt megmondjuk, hogy a második (harmadik) megállónál leszállunk.

Kirándulásaink közben elkerülhetetlen, hogy olyan helyen járunk, ahol kullancsok fordulnak elő. Már a kirándulás előtti napokban hasznos napi 2-3 szem *Polybé* tabletták szedése. Kullancsriasztónak az *Authan spray*-t használjuk a szabad bőrfelületeken. Ha mégis valamelyik tanítványunk testébe kullancs fúródna, akkor a gyógyszerárakban kapható kullancs-csípéssel távolítsuk el a használati útmutató szerint.

Befejezés helyett Sik Sándor „Megyeri hitvallás” című költeményéből idézek:

*...És hogyha nem: hát akkor is!
Ha mindhiába: akkor is!
Ha minden álmom: akkor is!
Ha minden meghal: akkor is!
A szép akkor is szép marad,
A tiszta tiszta, rút a rút.*

*Az Igazság igazság akkor is,
Ha meg nem látja senki szem.
A szeretet mosolyog és szeret,
És a kereszten is király.
A tett különb a tunyaságnál,
És hol a tépett lobogónál*

Soós Ferenc

A tovább élő történelem egy iskolában

A dorogi Zrinyi Ilona Általános Iskola az „Értékközvetítő és képességfejlesztő pedagógiai program” keretében oktat – számos tantárgyba beépülve – helytörténetet. Eddigi eredményeinkről röviden szeretnénk beszámolni.

A helytörténet a pedagógiai programban

Kisvárosunk múltja, helytörténeti, honismereti szemléletű, monografikus feldolgozása a rendszer-váltásig nem történt meg. Civil szervezetet alakítva kezdtünk munkához bevonva a helyi szellemi erőket (tanárokat, könyvtárosokat) és elsősorban a megye, illetve a levéltári, múzeumi szakma vállalkozó kutatóit. Ennek egyik eredménye a *Dorogi Füzetek* sorozat.

Pedagógusaink fontos feladatuknak tekintették, hogy tanítványainkat is megismertessék azokkal az értékekkel, amelyek nélkül gyökértelen jövőképük alakulhatott csak ki, vagy ki sem alakult. A helytörténet a Nemzeti alaptantervben nem szerepel sem tantárgyként, sem tevékenységként. Az iskola által vállalt „Értékközvetítő és képességfejlesztő pedagógiai program”-nak azonban van mondanivalója és ajánlása a szakterülethez. Saját – korábbi, elsősorban szakköri, tábori keretekben működtetett – programunkat az értékközvetítő és képességfejlesztő pedagógiai rendszerben építettük fel: a tantárgyak és tevékenységek keretében interdiszciplináris tevékenységként megjelenítve a helytörténetet.

A kutatási feladatok a munkamegosztásban és megvalósulásuk

Az első évek kutatásai elsősorban a jeles személyek, a klasszikus értékek felé fordultak. Kiemelten foglalkoztunk az alábbi területekkel: bányászat (tudósok, feltalálók); tudománytörténet (ornitológia, flórakutatók, borászat stb. jeles alakjai); művészeti hagyományok (zene, képzőművészet, építészet, irodalom: jeles alakok és teljesítmények); egyháztörténet (történelmi egyházak, jeles személyiségek, építmények, szertartás és helyi folklór kapcsolata, kegytárgyak stb.); folklór (sváb kultúra, borkultúra, népszokások); temetőkultúra (sírversek, német-sváb nyelvű szövegek mentése); iskolatörténet (visszatekintés, azóta évente „Évlapok” szerkesztése); sporttörténet; családtörténetek (speciális műfajként: családi képek és dokumentumok alapján családi „képregény” mint dokumentumközlés).

A kutatások eredményeit publikálható formában készítettük el. Kezdetben a Város- és Faluvédők Országos Szövetségének pályázataira nyújtottuk be őket, ahol számos díjat nyertünk, később az értékközvetítő és képességfejlesztő pedagógiai rendszerben működő iskolák *tudományos diákköri* dolgozatainak keretében (ugyancsak pályadíjas munkákkal), valamint évente kiadott könyvsorozatunk, a *Dorogi értékek nyomában* számára.

Elért eredményeink alkotástani (kreatológiai) szemszögből: 1992-től saját kiadású *könyvsorozatba* kezdtünk „Dorogi értékek nyomában” címmel, mely éves periodikaként jelenik meg (eddig 16-szor); az írások kiegészültek *képzőművészeti és fotódokumentumokkal*, elhelyezve az intézmény folyosóin, továbbá az iskola *emléktertjében* felavatott emlékjelekkel (emlékpad, kopjafa, műrom, térplasztika); elegendő dokumentum, publikáció után a diszciplína oktatása *saját* készítésű, elfogadott iskolai *tanterv* keretében, az ehhez készített segédletek (*Dankó József: Otthontól hazáig* I–II. kötet, 1998, 2000) feladatsorai alapján folytatódott, segítséget nyújtva a további kutatásokhoz az újabb diákgenerációknak.

Teljesítményünk – nem titkoltan, sőt vállaltan – a közös munka eredménye. Az éves kiadványban is együtt publikálnak tanárok és diákok. Maga a kötet is közös szerkesztői munka eredménye.

A kutatások eredményeit beépítjük a további folyamatokba, ennek képi megjelenítései is naponta láthatóak az intézményben. A „háromlábú szék” metaforája alapján a klasszikus múlt, a közelmúlt és a jelen eredményeire támaszkodunk:

A klasszikus múlt: az iskola tantermeit a település történetének értékteremtőiről neveztük el. A tantermek ajtaján kétnyelvű, magyar és (a sváb hagyományok alapján) német életrajz, pályaismerető, illetve képanyag emlékeztet a jeles személyekre.

A közelmúlt (Zrinyi állomás): az iskolánkból indult, élő, sikeres kortársak egy „Zrinyi állomás” elnevezésű falról tekintenek mai utódaikra. A diákok által festett seccó egy stilizált település házait, közepén egy áthaladó vonat szerelvényét ábrázolja. Az ablakokban a sikeres, volt tanítványok portréja és életrajza látható. A vonatból a városból elköltözött személyek tekintenek ki, a házak ablakaiból a ma is

Dorogon élők. Tanítványaink közül többen publikálnak (lásd irodalomjegyzékünkben: Bauer Norbert, Láng Beáta). Törekszünk a változatosságra: az emberi tehetség sokféleségének bemutatására.

A jelen: az iskola mai tehetségeinek tablója a bejárat oldalfalát díszíti „Nézz fel rájuk!” címmel. Az üvegkeretek alatt folyamatosan gazdagodik, épül minden tanév sikerlistája.

Nem dekoráció – folyamatos építés

A „Zrínyi állomás” új fejezete ennek a sorozatnak, eredményei a tábló objektívációi. Valamennyi tárgyiasult dokumentumunkra igaz azonban, hogy nem a díszlet, az illusztráció kedvéért készültek. A közelmúlt tanítványai már nem szerepelnek segédleteinkben, beépültek az interdiszciplináris helytörténeti munkába a jelen és a jövő feladatait szabják meg számunkra. Emellett készül az „Otthontól hazáig” III. kötete. Valamennyi tantárgy alsó és felső tagozatos nevelői feladatokat készítenek, illetve készíttetnek diákjaikkal, amelyek a „Zrínyi állomás” tényeire támaszkodnak. Nemcsak életrajzi, de önművelési, szaktárgyi kutatómunkára, szócikk-készítésre, szómagyarázatra, kiselőadásokra, ismertetésekre, összehasonlító elemzésekre stb. készítetik diákjainkat. Az életrajzok, pályáivék, képanyagok egyaránt alkalmasak arra, hogy valamennyi szaktárgyban, valamennyi korosztály számára egyéni vagy csoportos kutatásokhoz kínáljanak izgalmas témákat (miközben az első két kötet feladatairól sem feledkezünk meg). Interjúk, tudományos diákköri dolgozatok is kerekedhetnek a közelműltről, gazdagítva éves kiadványunkat. A kötetek pedig az igazolások próbáit kell hogy kiállják. A spirál nem szakadhat meg.

Összegzés

A hely története kiapadhatatlan forrás. Kisvárosunk számos értéket teremtett és teremt – mint ahogy minden település is. A történelem is úgy épül tovább, hogy a fontos értékek a legkisebb helyekről is építő téglákká válnak ebben a folyamatban. Nincs tabu, nincs mellékes téma. Érték van, amit felmutatni és védeni kell. Mi ezt az utat járjuk.

Irodalom: Bauer Norbert–Barna János: Dorog és Esztergom környékének növényvilága. Bakonyi Természettudományi Múzeum, Zirc 1999. – Budainé Mosonyi Klára: Dorogiakról dorogiaknak. Községi Tanács, Dorog. 1971. – Dankó József: Otthontól hazáig. Feladat- és szöveggyűjtemény a társadalmi ismeretek tanításához. I., II. Zrínyi Ilona Általános Iskola, Dorog 1998., 2000. – Honismeret folyóirat „Iskola és honismeret” rovat. Bp. – Kiss Albert: A TDK lehetőségei az általános iskolai tehetséggondozásban. Új Pedagógiai Szemle, március. – Kollega Tarsoly István szerk.: Magyarország a XX. században. V. kötet. Tudomány 2. Társadalomtudományok. (Hungarológiai alapkönyvtár digitalizált projektje.) Babits Kiadó, 1997–2000. Szekszárd. (Az adatbázis fejezetcímei jól hasznosíthatók a kutatómunkában vagy a tantárgyi oktatómunkára felkészülésben: Magyar települések helytörténete – Kutatást általánosan segítő oldalak (benne a Magyar Elektronikus Könyvtár, a Magyar tankönyv adatbázis, a RADIXIDEX hely- és családtörténeti adatbázis stb.) – Helytörténeti gyűjtemények – Budapest helytörténete – Megyék helytörténete – Társ- és segéd tudományok – Levéltári kutatás – Családfakutatás – Folyóiratok – Bibliográfiák – Határon túli helytörténet – Helytörténet a felsőoktatásban.) – Kovács Lajos (főszerk.): Dorogi értékek nyomában 1–16. kötet. A Zrínyi Ilona Általános Iskola kincskeresőinek munkáiból. Dorog 1992–2006. – Kovács Lajos (sorozatszerk.): Dorogi Füzetek 1–35. kötet. Dorog Város Barátainak Egyesülete, Dorog 1991–2006. – Kovács Lajos: A lokális identitás és a tudománypedagógia konferenciája Orosháza. Honismeret, 2006. 5. szám. – Láng Beáta: A dorogi németek kitelepítése 1947-ben. *Dorogi Füzetek* 12. Dorog Város Barátainak Egyesülete, 1997. – Magyar Elektronikus Könyvtár I., II. – Történelem, helytörténet. (NDA@SZTAKI). – Schranz András (főszerk.): A tudomány térképe. Kisenciklopédia a tudomány egészéről. ÉKP Program. Pedagógus Szakma Megújítása Projekt. Keraban Kiadó, Bp. 1995. – Solymár Judit–Kovács Lajos: Dorogi lexikon. Dorog Város Önkormányzata. 2000. – Szabolcs Ottó (szerk.): Történelempedagógiai füzetek. A Magyar Történelmi Társulat Tanári Tagozata és az ELTE Bölcsészettudományi Kara, 2. sz. In.: Szabolcs Ottó: A helytörténet tanítása állandóságának tényezői. 1994. – Szabolcs Ottó (szerk.): Történelempedagógiai füzetek. A Magyar Történelmi Társulat Tanári Tagozata és az ELTE Bölcsészettudományi Kara, 4. sz. In.: Dankó József: A lakóhely megismerése alkotó pozíciókból. – A dorogi Zrínyi Ilona Általános Iskola tábori füzet-sorozataról. 1994. 63–67. old. – Zsolnai József: Az értékközvetítő és képességfejlesztő pedagógia. ÉKP Központ. Holnap Kkt. Tárgató Kiadó, Bp. 1995. – Zsolnai József (szerk.): Az értékközvetítő és képességfejlesztő program alternatív tanterve. Helytörténet. VETK Pedagógiai Kutató Intézet ÉKP Központ, Pápa. 2004. – Zsolnai József: Tudománypedagógia. Műszaki Kiadó. Bp. 2006.

Kovács Lajos

HONISMERET ÉS TURIZMUS

A kulturális turizmus Magyarországon¹

A honismeret és a kulturális turizmus ennek a tanácskozásnak a témája, s a tervezett előadások alapján körüljárják ezt a kérdéskört. Mindez természetesen jócskán behatárolja a nyitó előadás lehetőségeit. Egyértelmű számomra, hogy a kulturális turizmus témakörét a honismeret szemszögéből kell vizsgálnom. Természetesen nem vitatom el a turizmus gazdasági jelentőségét, számomra azonban nem az a leglényegesebb, hogy a kül- vagy belföldi vendégek számára kulturális értékeink hogyan tállathatók, hogyan „eladhatók”. De még csak nem is az, hogy bizonyos értékeinket hogyan sikerül közgyűjteményekben elhelyezni és bemutatathatóvá tenni, sőt az sem, hogy műemlékeinket hogyan óvjuk meg, és hogyan hasznosítjuk. E kérdésköröknek igen nagy szakirodalma van, s ezen a konferencián is turisztikai, műemlékes, múzeumi, könyvtári és levéltári szakemberek fejthetik ki a legfontosabb tudnivalókat, s alkalmunk lesz Veszprém megye legfontosabb kulturális-turisztikai értékeit a helyszínen is megismerni.

A kulturális turizmus feladata voltaképpen az, hogy épített környezetünket és az ember által létrehozott különféle kulturális értékeket megőrizze, megismertesse, bemutassa. Egyébként maga a kulturális turizmus kifejezés az utóbbi másfél évtizedben kezdett nálunk elterjedni, s kezdett ez az „iparág” polgárjogot kapni. Pedig valójában ez a fogalom, maga a gondolat igen-igen régi. Ahogy mondani szokás, már a régi görögök is... Valóban, csaknem két és fél ezer esztendeje Hérodotosz, a történetírás atyja, a Közel-Kelet bizonyos helyeit azért járta be, hogy megismerje azok nevezetességeit – a görög-perzsa háborúk leírása ürügyén. Az ókori Római Birodalom utazási irodái már szervezett utakat hirdettek az egyiptomi piramisokhoz, meg a görög művészet remekműveihez. A reneszánsz időszakától kezdve, tehát csaknem félezer esztendeje Európa művelt emberei igyekeztek főlkeresni a régi korok emlékhelyeit. Mindez bizony kulturális turizmus volt a javából.

Honfoglaló magyarjaink rácsodálkoztak a Kárpát-medencében talált római építményekre. Anonymus szerint Óbudán Attila király városának romjai álltak, „kinek ivadékából származott Árpád vezér”. A geszta szerint itt is temették el Árpádot (907) „egy kis folyónak a forrása fölött, amely kömederben folyik alá Attila király városában”. Szemügyre vették az őskori földvárakat, vagy sírhalmokat is, különösen a nevezetes „százhalmot” (amire Százhalombatta neve utal).

Anonymus regényes művében (gesztájában) a régi hagyományoknak állított emléket. Már előljáróban külön hangsúlyozta, hogy „az iratok biztos előadásából meg a történeti művek világos értelmezéséből” írja meg munkáját, nem pedig „a parasztok hamis meséiből vagy a regösök csacsogó énekéből” fogja „az oly igen nemes magyar nemzet az ő származásának kezdetét és az ő egyes hősi cselekedeteit” megismertetni. A nevezetes helyekhez egy-egy történetet kapcsolt, s igyekezett megmagyarázni, melyik főrangú család hogyan s mióta birtokol bizonyos területeket.

Anonymus szerint Zemplén vár ispánjáról nevezték el a közeli folyót Laborcnak, a Bodrogra folyó egyik víz, amelyben egy csapat vezérének lova megbotlott, a Ketel-pataka nevet kapta, s mivel „Tarcál, a serény vitéz ért föl elsőnek a hegyoromra. Ezért a hegyet attól a naptól kezdve mostanáig Tarcál hegyének nevezték”. Böngér fia Bors „a nagy számban összegyűjtött parasztsággal a Boldva vize mellett várat építtetett; ezt a nép Borsodnak hívta azért, mivel kicsiny volt”. Vagy a másik ismert történet: „Szabolcs, ez a fölötté bőséges férfiú, megtekintett egy helyet a Tisza mellett, s midőn látta, milyen is az, kiokoskodta, hogy erősségénél fogva várépítésre való. Tehát – társainak közös tanácsa szerint is – összegyűjtve ott a köznépet, nagy árkot ásott, és igen erős várat építtetett földből. Ezt most Szabolcs várának hívják”.

¹ A XXXV. Honismereti Akadémián, Veszprémben 2007. július 2-án elhangzott előadások szerkesztett szövegei. (Szerk.)

A tudós (humanista) főpapak, Oláh Miklósnak Brüsszelben írott (latin nyelvű) Hungáriája (1536) olyan, mint egy útikalauz, mondhatnánk, hogy a magyarországi kulturális turizmus alapműve.

Bél Mátyásnak a XVIII. század első felében készült nagy országleírása időrendben a következő fontosabb adatbázisunk. Szövegének legnagyobb része még mindig nem került kiadásra, ami a magyar tudományszervezés meg nem magyarázható szégyene. Vályi András Magyar Országának leírása (I–III. kötet, 1796–1799.), majd Fényes Eleknek a XIX. század közepén megjelentetett statisztikai munkái után a Pesty Frigyes szervezésében elkészült nagy helynévgyűjtemény (amely még kevésbé kiadott, ill. hozzáférhető, mint Bél Mátyás műve) hagyományaink legreprezentatívabb adattárjai. De nem ezeknek a magasztalását vagy elemzését szeretnénk a következőkben előadni. Sokkal idősebbnek tartjuk azt, hogy bemutassuk, hogyan pusztulnak hagyományaink, s hogyan lehetne ezt a folyamatot valamilyen módon lassítani, majd megállítani, s még inkább megfordítani.

Tempora mutantur et nos mutamur in illis. Ennek a velős és találó latin mondásnak magyar megfelelője: Az idők változnak és mi is velük együtt változunk. Közmondásaink, szólásaink között is akad még több olyan, amely a változó időre utal. Példának okáért: más idők, más erkölcsök; vagy: egyik idő elensége a másiknak. A változó időben a hagyományokhoz való görcsös ragaszkodás önmagában természetesen nem lehet sohasem elsődleges célunk, hiszen tudomásul kell venni a világ mindenkorai változásait. A változás ugyanis természetes folyamat.

A magyarság életmódja egyes vélemények szerint a Kárpát-medencébe betelepülve nagyon jelentősen átalakult, állítólag emiatt nem lehet a honfoglalás kori régészeti leletekből (azaz a tárgyi hagyaték-ból) kiindulva visszafelé az időben és térben végigkövetni a kelet-európai régióból a Kárpátokig vezető vándorút állomásait. Bár ez a tétel önmagában véve talán vitatható, az viszont már nem lehet kétséges, hogy a keresztény államalapítás eszközeinket, tárgyainkat, hagyományainkat, szokásrendszerünket alapvetően, erőteljesen átfőrt. Főleg az új vallási szokások különböztek alapvetően a korábbiaktól: a keresztényeknek kötelező lett a vasárnapi templomba járás, a pénteki és a többi időszak böjtjei, a keresztény vallásnak kötelező volta, a régi hitet vallóknak és azt szolgálóknak, köztük a gyógyítóknak-ráolvasóknak („varázslóknak”) üldözése bizony alighanem sokszerűen érthette az akkori embereket. Természetesen a változásoknak nem mindegyike következett be viszonylag rövid idő (egyetlen nemzedék) alatt. Több emberöltő kellett például ahhoz, hogy az életmód bizonyos elemei átalakuljanak. Elegendő, ha a német Freisingi Ottó leírását (XII. század közepe) olvassuk, aki elborzadva írt a magyarok szokásairól, „kulturálatlanságáról”, sátiról, háznak nem nevezhető „kunyhóiról” stb.

Az idegenekkel, az idegen szokásokkal szembeni fenntartás (sőt olykor az elutasítás) is egyértelműen kiviláglik bizonyos középkori följegyzésekből. Hiszen a velencei Pétert, Szent István király unokaöccsét az országban mindvégig idegennek tekintették, mint ahogyan idegenkedve fogadták a konstantinápolyi udvarban hosszabb időt eltöltött Béla herceget (a későbbi III. Béla királyt) is. Kont Istvánnak, a Zsigmond királlyal szembeszegülő nemesek egyik vezetőjének kardhordozója, bizonyos Csóka az uralkodónak a krónikás szerint szemébe vágta kecségetető ajánlatával szembeni megvetését: „Sohasem szolgáljalak téged, te cseh disznó”. Pedig ezért a kemény kijelentéséért azt a sorsot kapta, akárcsak az ura: lefejezték. Zsigmond király utódja, Habsburg Albert király egyebek között azért volt népszerűtlen magyar és cseh földön, mert idegennek tekintették, aki egyik nép nyelvén sem tudott. Fontos megjegyezni viszont azt, hogy Zsigmond király viszont tudott csehül és magyarul, s még vagy féltucatnyi más nyelven is. Például Mátyás király olyan kitűnően beszélt csehül (prágai fogságában tanult meg, s első felesége révén is gyakorolhatta a nyelvet), hogy áruháijában cseh fogságba esve el tudta hitetni az ellenséges vitézekkel, hogy egyszerű cseh lovászfű. Cseh tudására is hivatkozva ajánlotta magát királynak a csehek számára (meg is választották).

A magyarság és a nemzetiségek között nem voltak jelentősebb ellentétek a középkorban. Királyaink a bármely világtáj felől jött idegeneket szívesen befogadták, tekintet nélkül nyelvükre, vallásukra. A betelepetteket nem erőszakkal kényszerítették a magyarsággal való kulturális és nyelvi azonosulásra. Természetesnek számított, hogy településeknek, vizeknek, földrajzi helyeknek az a nép adjon nevet a saját nyelvén, amely adott tájon lakott. Vegyes etnikumú területeken mindegyik a saját nyelvén nevezett el mindent. A hivatalos iratokban (oklevelekben) magától értetődő természetességgel fölűntették minden nyelven a használt nevet, nem vizsgálva azt, hogy mekkora az elnevezést adó nyelven beszélők számaránya.

A XV–XVII. század török-magyar harcai nemcsak véres küzdelmet jelentettek, hanem a gyökeresen eltérő két vallási kultúra közeledésére is sor került. Nem számított ritkaságnak, hogy a törökök megtanultak magyarul, a magyarok pedig törökül (ismerte, beszélte a török nyelvet már Mátyás király is).

Megbecsülték egymás fegyvereit, a kitűnő török acélpengéknek például rendkívül nagy becsületük volt magyar kezekben is. A drága török selymek és egyéb anyagok is igencsak keresettek voltak. A finom török csizmák és papucskok, s egyéb bőrárak sem voltak megvetendők. A színpompás kisázsiai szőnyegek nemcsak a lakásokba kerültek be, hanem a protestáns templomok falaira is. A magyar kertészet izletes gyümölcsökkel, a magyar konyha finom ételekkel gazdagodott. A hangszerek közül kedvelt, leendő zeneszerszám lett a töröksíp, a tárogató. Hosszasan sorolhatnánk még a (kölcsonös) átvételeket a két kultúra között, de jelen előadásnak ilyesfajta részletezés nem lehet a feladata.

A XVII. század végétől kezdődött, s a következő században gyorsult föl a német szokások átvétele. Ezekkel, a „nájmódivál” szemben nosztalgikusan emlegette föl a régi szép szokásokat Erdély viszonylatában báró Altorjai Apor Péter *Metamorphosis Transsilvanæ* című művében.

A XIX. század első felében egyszerre jelentkezett a polgári átalakulás igénye (és folyamata), s ezzel egyidejűleg a reformkor nemzeti lelkesedése, ami az irodalomban a népies irányzat térnyerését jelentette. A magyar falu, a vidéki élet, az életképek pedig a festők kedvelt témái közé sorolódtak.

A XIX. század utolsó évtizedeiben a korábbinál erőteljesebben jelentkezett a polgárosodás, amihez hozzájárultak az ipartelepítések, az erőteljes városfejlődés, a vasúthálózat sűrűsödése. Ez azonban nem jelentette a népi hagyományok gyors elszegényedését. Sőt bizonyos régiókban éppen a XIX–XX. század fordulójától kezdett kiteljesedni a népművészet, például az erdélyi Kalotaszegen, a borsodi Mezőkövesd és környéke matyóinál, vagy Kalocsán. A magyar idegenforgalom kiemelt területei közé tartozott a Hortobágy vagy Bugac – azaz a pusztai hagyományok. A peremhelyzetben lévő területeken különösen erősen őrizték a hagyományokat, például a székelyeknél, a zempléni Bodroghözben, a Dunántúlon az Őrségben, Dráva mentén (az Ormánságban), a Sárközben stb. Az első világháború előtti időszakban erősen ragaszkodtak hagyományos viseletükhöz az Alföldön a jászok és a kunok, vagy a „szögedi nemzet”.

A két világháború között a paraszti kultúra, a népi hagyományok ápolása a kulturális kormányzat által támogatott programnak számított. Ennek egyik leglátványosabb seregszemléjét 1931–1944 között a „Gyöngyösbokréta” mozgalom jelentette, a maga tánc-, ének- és játékbemutatóival. Tanították a népi játékokat az óvodákban, falusi napközi otthonokban, s a népiszkolai tantervekben is kiemelt helyet kapott a helyismeret-honismeret, a helyi hagyományok megismertetése.

Az igazán nagy, megrendítő változás 1945 után következett be. Az 1949-től meghirdetett nagy ország-átalakító lendület nem kímélt sem várost, sem falut. A munkás-paraszt hatalom a munkás és paraszti hagyományokat alattomosan eltorvasztotta, a polgári hagyományokat pedig kifejezetten üldözte. A nemesi-főnemesi értékek megsemmisítendő ősi kacatnak számítottak, s kénköves lángot fűjtak az egykori arisztokráciára, amelynek legszívesebben írmagját is kiirtották volna.

Eleinte ugyan (a koalíciós időkben) a kormányzat támogatta a népi kultúra ápolását, a kommunista hatalomátvétel után azonban megszüntették minden öntevékeny mozgalmat, egyesületet. Helyettük megalakították példának okáért a tánc-, ének- és zenekarból álló Magyar Állami Népi Együttest (1951), amely különböző műfajokban feldolgozva vitte színre az eredeti népi táncokat. Bár az iskolai ének-zenei tankönyvek tele voltak népdalokkal, de közben az énekes- táncos hagyományokat szépen, csendesen hagyták sorvadni. A helyi énekeket, dalokat nem tanították, s bizony mikor az alföldi vagy a dunántúli gyermek a csitári hegyekben leesett hóról énekelt, fogalma sem volt, hol és miért is vannak azok a furcsa nevű hegyek, s mi köze neki azokhoz.

1969-től kezdve aztán szinte varázsütésre kiderült, milyen értékek lappanganak még. Az MTV-ben a „Röpülj, páva!” országos népzenei vetélkedősorozat százakat (ezeket) mozgatott meg, s a szervező, műsorvezető rVass Lajos rendre meg is énekelte a vetélkedő közönségét, sőt erre ösztönözte a tv-nézőket is. E vetélkedő lendülete vezetett el egy erdélyi mezősegi kifejezést (táncház) meghonosító mozgalomhoz. A tv-s vetélkedőn fölöttű Sebő Ferenc és Halmos Béla zenéjére széki és más táncokat roptak fővárosi, majd vidéki fiatalok százai és ezrei.

Arról aligha szükséges itt és most bővebben szólnom, hogy a Hazafias Népfrejt égisze alatt mit tett, mit tehetett a honismereti mozgalom, s milyen szerepet játszott folyóirata, a Honismeret. Említést érdemelnek természetesen a TIT keretén belül megalakult és működő alkotóköri körök is.

Abba a korosztályba tartozom, amely még az utolsók között tanúja lehetett a régi idők piszlákoló fényének. Élhettem rokonaim körében a tsz-szervezés előtti faluban, s gyermekként érezhettem, milyen is a hagyományos kisvárosi légkör, amelyet persze már alaposan megtépázott a háború, majd rátelepedett a félelem, amiből persze gyermekként nem sokat láttam, vagy ha láttam is, érzékeltem is, akkor még nem értettem. Ügyszólván permanensen költözködő családjunk egyre messzebb került a gyökerektől, az

erdélyi rokonság pedig évtizedeken keresztül csak valami megfoghatatlan fantom lehetett számomra. Láttam, hogy az a Hernád menti falu, ahol oly kedves nyarakat töltöttem gyermekkoromban, hogyan lesz egyre idegenebb, ridegebb. Persze nem „sírom vissza” a kaszás aratásokat, a lábamba kegyetlenül belevágó tarlót, meg az udvarra beállt cséplőgépet, a mezőre kidöcögő tehenes szekeret, de az szörnyen fájt, amikor láhattam, hogy a pompás, cseréptetős nagygazda házak csakúgy, mint a szegényebbek nádtetős, vesszőfonásos oromzatú házai egymás után tűnnek el, s ami helyettük épül, az számomra sivár, idegen, amelynek nincs már semmiféle helyi jellegzetessége. A kovácsműhelynek már a helyét is nehéz lenne megtalálni. A régi borbélyműhely megmenekült, pontosabban annak is csak a berendezése: az ópusztaszeri emlékparkba került. Az utolsó nádtetős ház tulajdonosára meg az 1970-es években újjal mutogattak, hogy a falu szégyene ezzel az ősi építménnyel. Eltűntek a kemencék (a kenyérsütés számomra sátoros ünnepnek számított), s az új épületek padlása sem volt már olyan kimeríthetetlen kincsesár, mint régen, ahol óráig matathattam. Falvainkban kidobták, elégették, az élelmesebbek gyűjtöknék eladták a régi használati eszközeiket. Az új lakásba már szekrény sor, másfajta ágy és illógarnitúra. A konyhából is kikerültek a karos lócák. Nem kellett már a nyári konyha sem, meg istálló sem, ahol valaha a legények aludtak.

A templomok s a kastély maradtak úgyszólván az egyedüli építmények, amelyekről föl lehetett ismerni a falut. A városok jellegzetes polgárházai helyén is lakótelepek emelkedtek, s vidéki városok azon versengtek, melyik épít hivalkodóbb magas-épületet. Ezen a téren a szomorú dicsőség alighanem Szolnoké, ahol több toronyház is rontja a városképet. A festők által halhatatlanná tett Zagyva parti zegzugos utcácskájú városrészből, a Tabánból viszont alig sikerült néhány házat megmenteni. Ezek átalakítva, modernizálva is megőriztek valamit a régi világból. A 24. számú ház, amely a XX. század elején épült, az 1930-as éveket idéző berendezéssel, 1992-től tájházként látogatható. A Nagykunság vidékén egyébként napjainkban hét tájház van. Bár országosan a tájházak, falumúzeumok száma több százra tehető, településeink számához képest ez nem mondható elégségesnek.

A városokba a személyautók számának rohamos gyarapodása előtti korszakban az emberek többsége vonaton érkezett. A régi MÁV többnyire igényes, jellegzetes állomásépületekkel büszkélkedhetett. Különböző okok miatt azonban ezek egy részét lerombolták, vagy ha a háborúban megsérültek, nem állították őket helyre a régi formájukban, hanem új, jellegtelen szörnyeket emeltek helyettük. Így „újították meg” Székesfehérvárott, Debrecenben, Szolnokon, Győrben, Mezőkövesden, Sárospatakon, vagy Nyíregyházán az állomást (ez lett a sorsa Romániában például a lebombázott temesvári állomásnak is). Pedig valaha például Mezőkövesden jellegzetes matyó festett bútorokkal volt berendezve a régi. Szerencsére az utóbbi évtizedekben azért több helyen a régi épületeket is megmentették, sőt fölújították: Pécsen, Miskolcon, Szerencsen, Sátoraljaújhelyen, Szegeden és máshol. Viszont a legtöbb helyről eltűnt a régi (gyakran cigányzenés) vasúti restik hangulata, sőt eltűntek a restik is.

Hosszasan sorolhatnánk azokat a sebeket, amelyeket a hagyományokon ejtettek az utóbbi évtizedekben, de aligha szükséges és lehetséges itt és most ezeket mind elősorolni.

Némileg másképp élte meg a diktatúra évtizedeit a határon túli magyar társadalom. Lefejezett, megnyomorított, megalázott felvidéki véreink városi társadalmát nagyrészt szétverték, a falvak egy jelentős része azonban mégis képes volt megőrizni hagyományait. Az erős felvidéki városi magyar kultúra szinte megszűnt, de valamennyire megmaradt a falu kultúrája. Románia magyarsága a felvidékiekhez képest még szerencsésebbnek mondható. Persze innen is üldöztek el embereket, nem is akárhiket. Sokak kerültek börtönbe, sokakat egyszerűen agyonverték (családomból máramarosi ágát is érték ilyen veszteségek). Olykor nem kellett több, csak annyi, hogy túlságosan lelkesen fogadják az 1940-ben bevonuló magyar honvédeket. Erdélyben a falurombolás veszedelméig élt a magyar városi és falusi kultúra is (bár száz és ezer sebből vérezve), s a nagy tömbben élő magyar falvak, amelyeket sokáig elkerült a jó út és az ipar is, erősen ragaszkodtak a hagyományaikhoz mind építészetben, mind lakás-kultúrában, viseletben, diszítóművészetben, táplálkozásban, a zenében és táncban, a szokások és a viselkedés is szívósan ellenállt a külső behatásoknak. Nem véletlen, hogy az 1960-as évek második felétől az Erdélyben járó, az élő hagyományra rácsodálkozó csonkaországi magyar fiatalok innen merítették erőt, lelkesedést, az erdélyi hagyományokon épült ki a táncmozgalom, erre alapoztak népzeneik, népdalkultúrájuk megújítóit is. Nem véletlenül mellőztem az anyaországi jelzőt, mert inkább „mostohaanyaira” kellene módosítanom. A délvidéki magyarság a háború utolsó hónapjainak iszonyata után egy-másfél évtizeddel már sokkal szabadabban lélegezhetett, mint más vidékek. Az ő sorsuk paradox módon az utóbbi két évtizedben nehezedett meg. A legdrámaibb sors 1944-től Kárpátalja magyarságának jutott, de szörnyűségesen megnyomorítva és a külvilágtól hermetikusan elzárva is megőrizték hagyományait.

Mi a helyzet jelenleg? Ha elmegyünk az évről-évre megismétlődő Utazás-kiállításokra (Budapesten és a „fiók-rendezvényekre” a vidéki városokban), azt tapasztaljuk, hogy az ország megyéit, tájegységeit, turisztikai szempontból fontos településeit bemutató standok egyre színesebbek, s többféle fogással próbálkoznak megismertetni magukat, „vendéget fogni”. Beletartoznak ebbe színes prospektusok, az ajándéktárgyak csakúgy, mint a népviseletbe öltözött hostesssek, a gasztronómiai kínálat. Egyre több helyen rendeznek olyan kézműves vásárokat, ahol fazekastól bordszirművesig, fafaragótól a szövés-fonás mestereiig mind-mind bemutatják áruikat. Talán egy dolog föltűnő, hogy az utóbbi egy-két évtizedben megemelkedett a különböző készítmények ára. Például: aki hagyományos tárgyakkal szeretné berendezni lakását, annak többszörös milliomosnak kell lennie, mert olyan magasak az árak. Hagományos cserépedényekkel berendezni egy háztartást, többszörösébe kerül, mint egy porcelánkészlet.

A rendszerváltás után, amikor gyakorlatilag minden akadály elhárult az elől, hogy egyesületek, klubok alakuljanak, százával jöttek létre szervezett hagyományörző közösségek határainkon innen és túl. Ezek rendkívül sokfélék. Vannak közöttük táncsoportok, énekkarok, zenekarok, íjász (lovasisász), lovas-egyesületek, önkéntes tűzoltók, bandériumok, kézműves körök stb. Jelentős részük alapadatai megtalálhatók az interneten is. Kihalóféltben lévő kézműves mesterségeket sikerült föléleszteni egyre több helyen.

Ha a CompAlmanach által kiadott éves Fesztiválnaptár legújabb (2007/2008-as) kiadását vesszük kézbe, akkor a hagyományos gasztronómia témakörében márciusban Nagymaroson bor- és kolbászversenyt hirdettek, áprilisban a bolyi pincefaluban, Domoszlón voltak bor-ünnepek, Gyulán Böller Napok meg Nemzetközi Kisüsti Pálínkfesztivál, Nagyrédén a Nyitott Pincék Napja várta a vendégeket. Májusban a mecseki Magyaregregyen a Falusi Izek Fesztiválja, júniusban Karcagon Birkafőző Verseny várta a vendégeket, és sorolhatnánk tovább. A hagyományörző fesztiválok közül a fővárosi Országos Táncháztalálkozó és Kirakodóvásár (március), Hollókőn a húsvéti fesztivál, Mezőkövesden a Matyó Húsvét, Szentendrén a Szabadtéri Néprajzi Múzeum húsvéti rendezvénye (áprilisban), a pünkösdi király-választás Abádszalókon, Püspökladányban a Sárréti Nemzetközi Mesemondó, Népzene és Néptáncfesztivál, Szokolyn a kemenceépítők, sásfonók és vesszőmunkák készítői tartottak konferenciát (májusban). A zenei fesztiváloknak, falunapoknak se szeri se száma. Külön kategóriát jelentenek a historikus rendezvények: íjászversenyek, lovas-találkozók, várnapi, várfesztiválok, várjátékok, huszár hagyományörzők rendezvényei.

A népzene, népdalt előadók és táncsoportok természetesen a régi, hagyományos viseletekben lépnek föl, az íjások, huszárok, a hadijátékok résztvevői is korhű viseletekben pompáznak. Ez bizony azt jelenti, hogy ezres nagyságrendben készültek hagyományörző viseletek az elmúlt évtizedekben. Persze ezeket csak különleges, ünnepi alkalommal hordják. Aztán ott vannak a jászok, akik megváltásuknak, szabadságuknak a redempciónak 250. évfordulójára (1995) tömegesen jász viseletben jelentek meg, s azóta is a falunapokon, fesztiválokon, bálokon s egyéb hagyományörző rendezvényeken aki ad magára, az jász viseletben jelenik meg. A nagykunok sem akartak alább maradni. Először lovas bandériumuk tagjai varrattak maguknak hagyományörző ruhát, majd tömegesen kezdték fölleveníteni a hajdani viseletet a jászok mintájára. A mezőkövesdi matyók körében is terjed ismét ünnepeken a régi viselet. Határainkon túl a felvidéken, s Erdélyben is szívesen tartják magukat a viselet hagyományai. A két világháború között városban elterjedt Boeska-i viseletben is mind többen jelennek meg ünnepélyes alkalmon. Szolnokon, a Damjanich János Múzeumban 2007 tavaszán Kézművesség határok nélkül címmel kiállításon mutatták be a Jászság és a Nagykinság régi viseletét, a hagyományörzéshez kapcsolódó iparágak (a szövés-varrás, a bőr- és fémmegmunkálás, stb.) mai képviselőit és termékeiket.

Az előbbieken elmondottak természetesen a hagyományok őrzésének módjairól csak vázlatos képet adhattak, természetesen nem is lehetett célunk valamiféle enciklopédikus teljességű adattár bemutatása és valamiféle rendszerezés. A kulturális turizmus szempontjából igen nagy annak a jelentősége, ha az utazót (s természetesen a helybelit is) minél többfajta, minél látványosabb program várja adott helyen. Mint ahogyan manapság az élményfürdő jelenti a vizet kedvelők számára az igazi vonzerőt, ugyanígy többet és mást várnak el a hagyományok kedvelői is.

Ahhoz, hogy a külföldiek számára vonzó, érdekes, egyedi úti célokat, látnivalókat tudjunk fölmutatni, bizony nem keveset kell tennünk, mert bizony az 1945 utáni évtizedek hagyomány-rombolásának legfájóbb, leginkább szembeszökő sebeit nem lehet egy-két évtized alatt eltüntetni. Vannak olyan értékeink, amelyek menthetetlenül, visszavonhatatlanul megsemmisültek. Tény az is, hogy a lehetőségekhez képest muzeológusaink, levéltárosaink, könyvtárosaink nagyon sok becses kincset menekítettek közgyűjteményeinkbe. Ennek örülhetünk. De: hagyományos építésű házaink nagyon nagy hányadát ér-

telmetlenül és fölöslegesen elbontották. A hagyományos lakásberendezés darabjait kidobták, eladták, közgyűjteménybe kerültek, a hagyományos viselet még mindig csak nagyon kevesek számára olyan érték, amelyért hajlandók lennének pénzt is áldozni, sőt viselni is, s úgy viselni, hogy ez számukra büszkeséget, öntudatot kölcsönözzön. Elpusztultak, feledésbe merültek, használaton kívül kerültek a régi helynevek: utca nevek, határ nevek stb. Ha végignézzünk településeinken, akkor zömében olyan tér- és utca neveket találunk, amiket semmi sem köt az adott területhez. Van olyan alföldi település az országban, ahol az utca nevek zöme még mindig az 1989 előtti politikai névválasztást tükrözi (Lenin út, Martos Flóra út, Sallai út, Ságvári út, Béke út, Május 1 út, Kun Béla út, Rózsa Ferenc út). A neveket nemcsak politikailag lehet minősíteni, hanem úgy is, hogy adott településhez (Martfű) egyiknek sincs semmiféle kötődése. Intézményeink (többek között iskoláink) nevei is sematikusak. Néhány országosan ismert név mellett helyi kötődésű alig akad. Az meg egyenesen tragikomikus, hogy némely iskola névadója analfabéta volt. Ők a jelen és a jövő példaképei?... Az is elszomorító, hogy olyan települések, mint Leninváros vagy Dunaújváros (az egykori Sztálinváros) nem vették vissza a sok évszázados nevüket, így egyikük maradt Dunaújvárosnak (vajon miért szégyellték a Dunapentele nevet?), a másik meg Tiszaújváros lett, mert talán a Tiszaszederkény név mégsem olyan előkelő? Ezek az esetek jelzik a mai Magyarország mai vezetőinek szellemi és erkölcsi szintjét.

Évtizedeken keresztül nem használhatták a települések régi, hagyományos címerüket. Aztán az 1960-as években megszülettek az ún. szocialista címer-szörnyek. A rendszerváltás után lehetőség nyílt a régi címerek megújítására, vagy újak tervezésére. Az új címerek többségét nézve világos, hogy azok, akik döntöttek, a címtan alapfogalmaival sincsenek tisztában. Ha egy-egy nyugati polgár meglátja a nálunk címerként használt jelképek többségét, az nem tudja, hogy sírjon-e vagy nevesse. Nyugat-Európa több országában (Németország, Ausztria, Svájc és mások) már réges-régen „egységesítették” a települések címerpajzsainak formáját (kerek talpú pajzs), a címerpajzsokon kívül nem lehetnek díszek (korona, sisak, sisaktakaró, sisakdísz és egyébek), nem lehet semmiféle szöveg. Ezt a formát vette át Csehország, Szlovákia, Horvátország, Lengyelország és mások. Még szerencse, hogy önkormányzataink nem kaptak arra jogot, hogy a közlekedési táblák alakját is maguk határozzák meg, mert féltő, hogy akkor lennének matyó, vagy kalocsai motívumos stoptáblák, a Hortobágyon meg talán csikóbőrös kulacs alakjába komponálnák a parkolást engedélyező táblákat.

Ahhoz már évtizedek óta hozzászoktunk, hogy szinte minden könnyűzenei együttes idegen hangzású (többnyire angol) nevet visel. Éppen ezért üdítő színfoltot jelentek a hagyományörző együttesek és klubok, amelyek kivétel nélkül magyar (gyakran jól megválasztott régies vagy tájnyelvi) nevet választanak maguknak (pl. Csámborgó, Bodzavirág). Az idegen nevű szállodák, éttermek, báróktól jól elkülönülnek a falusi vendéglátás helyei (vendégházak, csárdák, stb.) és egyes panziók neve szintén magyar.

Noha vannak a hagyományos magyar gasztronómiát népszerűsítő rendezvények, s ezek közül egyiknek-másiknak (pl. a bajai halászléfőző versenynek) már akkora a közönsége, hogy a rendezvény szinte kezelhetetlen, egészében mégis az a jellemző, hogy a globalizáció jegyében a gyorsétkezdék, ételbárok országa lettünk. Olyan klasszikus helyen például, mint Debrecen, a Nagytemplom és a vasútállomás között ma már lehetetlen olyan helyet találni, ahol valami magyaros ételt bekaphat az ember. Vendéglátó-helyeink és üzleteink nevei között még mindig rengeteg az idegen elnevezésű, holott ezt törvény tiltja. Pedig ne higgyük, hogy az idegen név az üzleti haszon biztos záloga! Éppen Veszprém megye azzal is „büszkélkedhet”, hogy van egy „görög faluja” is, Balatonfüreden. Ez minden képzeletet alumul...

A kulturális turizmus (s általában a turizmus) számára nem lehetnek közömbösek azok a tényezők, amelyekre az előzőekben ígyekeztünk fölhívni a figyelmet. A honismeret, a hagyományápolás szemszögéből nézve azonban nem lehetnek elsődlegesek a turizmus szempontjai. Nyilvánvaló, hogy szigorúan véve turisztikai megfontolásból elegendő valamiféle kirakat-tevékenység. Tehát a vendég számára közömbös, hogy milyen mélyen élnek adott közösségben a hagyományok, egy-egy rendezvényen, fesztiválon elegendő a professzionális szintű szerepjáték, vagyis a látszat. De azt hiszem, nekünk arra kellene törekednünk, hogy a hagyományápolás egyre nagyobb tömegek számára legyen természetes, értelmileg és érzelmileg mélyen átélt, tudatosan vállalt tevékenység, vagyis az egyes ember lényegének elidegeníthetetlen része.

Nagyon sokat kell tennünk azért, hogy az embereket meggyőzzük: jobb olyan településeken, olyan környezetben, olyan házakban élni, amelyek minél többet megőriznek a hagyományos értékekből. Hogy jobb olyan lakásban élni, amelynek berendezésében meghatározóak a hagyomány tárgyai. Nem csupán díszek, hanem használjuk is azokat. Hogy a magyar díszítőművészet (szövés, fonás, fafaragás,

festés stb.) hagyományaiból minél többet őrizzen meg napi környezetünk, s nemcsak otthon, hanem amennyire lehet, a munkahelyeken is. Táplálkozásunk (ételeink, ételünk elkészítési módja, főző- és tálalóedényeink, evőeszközeink) is amennyire lehet és célszerű, kötődjenek sajátos, nemzeti hagyományainkhoz. Legyen élő és természetes számunkra, hogy táncainkkal, zenénkkel, népdalainkkal tegyük igazi ünnepekké ünnepeinket, s ne feledjük, hogy viselkedésünk, szokásaink is minél többet őrizzenek meg múltunkból. Az elmondottakat természetesen úgy kell értelmezni, hogy a hazánkban lakó nemzeti-ségek magától értetődően élhessék a saját népi kultúrájukat ápolva életüket.

Mindez nem jelenti azt, hogy mindenkinek nádtetős házban kell laknia, amely famennyezetes, ugyanúgy kell tisztaszobának lenni, mint régen, búboskemence nélkül nem épülhet lakás, s mindenkinek a nap minden órájában népviseletben kell feszítenie. Nem szeretném, ha félreértenének, s ezt azért hangsúlyoznám, mert az utóbbi évtizedekben hazánkban feltűnően sokan hajlamossá váltak arra, hogy kölcsönösen félreértsék egymást.

A turisztikában mind a belföldi, mind a külföldi vendégek számára a hagyományos magyar vendégszereteten alapuló vendéglátás jelenthet hosszú és tartós sikert. Nyugati mintára az utóbbi évtizedekben nálunk is egyre jobban terjed a falusi turizmus. Csakhogy sokan azt hiszik, ha egy vendégfogadó ház falun van, azonban sivár környezetben, ahol nincs többféle, változatos lehetőség a szabadidő kulturált eltöltésére, s maga a ház is jellegtelen, az bizony nem alkalmas turisztikai célra. Szerencsére egyre több a jó példa. A Dél-Dunántúlon például van olyan lovastanya (a Lantos lovastanya Harkány és Siklós között), amely az igazi, hamisítatlan paraszti hagyományokat képviseli minden részletében.

A hagyományok megismertetésének már az óvodában el kellene kezdődnie (amire sok szép példa akad), s folytatódnia kellene az iskolában. De nem úgy, hogy a honismeret önálló tantárgy legyen, hanem úgy, hogy beleépüljön minden tantárgyba az általános- és középiskolában egyaránt. Sőt az általános iskola alsó tagozatának időszakában (1–4. osztály) a honismeret, a hagyományok megismertetése és ápolása legyen a meghatározó tényező, s a szép magyar beszéd, az írás, az olvasás, a számolás elsajátítása a lehető leghamarabban kapcsolódjon ehhez. Ha sikerül megvalósítanunk minél többet az előzőekben mintegy vágyálomként megfogalmazottakból, akkor bizvást remélhetjük, hogy a turizmusban is hasznosul pénz (bevétel) formájában is az életmód reformja. Természetesen számunkra nem a pénz a fontos, de ez a tényező sem lehet mellékes.

Az alsópáhoki (Zala megye) Bodzavirág népdalkör mottójával zárom előadásom: „*Mi nem azért vagyunk együtt, hogy énekeljünk, hanem azért énekelünk, mert szeretünk együtt lenni.*”

Csorba Csaba

A vallási turizmusról

Nem tudom, létezik-e „vallási turizmus”. Először elgondolkodom azon ki is az, akit turistának mondunk.

Ha különböző szempontokból körüljárjuk a témát, úgy vélem, sikerül valamilyen képet kapnunk róla. Próbáljuk meg tehát a „circumstantia”-kat, a „körülményeket”, a dolog körül lévő látszólag jelentéktelen elemeket szemügyre venni, abban a reményben, hogy ha nem is tudunk pontos meghatározást adni, mégis tisztázhatjuk a fogalmat.

A turista: olyan ember, aki útra kel, elmegy és visszatér oda, ahonnan elindult. Véleményem szerint ez a *szándék* lényeges vonása a turistának: vissza akar érkezni ugyanoda, ahonnan elindult. A turista nem egyszerűen utazó. Az utazó nem biztos, hogy hazatér. Az utazó világot akar látni, és lehet, hogy valahol egyszer csak letelepszik, mert úgy gondolja, megtalálta azt a helyet, amelyet öntudatlanul is keresett. A turista fölkerekedik, ki akar kapcsolódni, kíváncsi, ezért útnak indul, hogy lásson, tapasztaljon, a szellemi-lelki gazdagodás reményével utazik, majd élményeket gyűjtve hazatér. Az utazó ha teheti, mindig más úti célt keres. A turista – ha úgy érezte, hogy érdemes volt – szívesen visszatér oda, ahol jól érezte magát.

Lényeges kérdés, hogy ki miért kel útra, ki mért keres föl egy helyet. Nem ismeri a szakirodalom azt a fogalmat, amit én most használni fogok. Remélem, nem veszi rossz néven senki, amit elmondok: én az országnak azon a nagyon szép, ősi, szent helyén élek, ahol nagyon sok „kényszer-turista” megfordul. Mit értek ezen? Kényszerutistának mondom azokat, akik nem céltudatosan mennek valahová, hanem –

mivel éppen mást nem tudnak tenni, mert történetesen esik az eső, hűvös az idő, fürödni, napozni nem lehet, s más programot már nem találnak – azt mondják: „Akkor ma nézzük meg a tihanyi apátságot!”

Úgy gondolom, ez a fajta templom- vagy műemlék-látogatás nem tartozik a vallási turizmus kategóriájába. Még akkor sem, ha vannak közöttük olyanok is, akik egyébként hívő, vallásgyakorló emberek. Csupán arról van szó, hogy maga a hely, amit meglátogatnak, valamilyen módon – eredetében, mai funkciójában – kötődik a valláshoz.

Érdekes élményem fűződik a bulgáriai Rilai monostorhoz. 1968-ban jutottam el Rilába, a valóban festői környezetben lévő bolgár nemzeti szentélybe. Ez a kolostorépület akkor – Bulgária is szocialista, népi demokratikus állam volt, a hivatalos ateista ideológiával és propagandával – szerzetesek nélküli állami műemlék, múzeum és turistaszálló volt. Pár évvel később néhány idős szerzetes visszaköltözött az államosított kolostorépületbe. Ettől kezdve érezhetően – a szakértők úgy mondanák: „szignifikánsan” – megnövekedett a látogatók száma. A turisták között megjelent egy olyan csoport, amely nem egyszerűen a műemléket óhajtotta látni, hanem belső indíttatásból, vallási meggyőződésből kereste fel ezt az ősi bulgár szent helyet.

Érdekes szakdolgozati téma lehetne megvizsgálni a turizmus célpontjait. Azok a célpontok, amelyek kultikus helyek, vallási célpontok, sokkal markánsabban, sokkal határozottabban jelenítik meg azt a bonyolult valóságot, amit nemzeti identitásnak nevezhetünk. Ilyen a Rilai monostor Bulgáriában, a csensztohovai pálos kegyhely és kolostor Lengyelországban, hasonló a bajorok számára Altötting, az oroszok számára Novgorod, az ukránoknak a kijevi Pecserszkaja Lavra – a barlangkolostor, a katalánoknak Montserrat. Ezeket a helyeket a vallási turizmus célpontjainak tekinthetjük, és joggal. Ezek a helyek valamiképpen kiemelkednek az időben. Nem egyszerűen egy történelmi eseményt jelenítenek meg a látogató számára. Hogy világosabb legyen: a leglátogatottabb magyar múzeum és műemlék, az egri vár, egy nagyon pontosan behatárolható történelmi korszakot jelenít meg. Ha megnézem a fertői Eszterházy-kastélyt, ugyanezt érzem. Nincs az az élményem, hogy itt vannak a gyökereink. Ezzel szemben Pannónhalmán vagy Tihanyban más a látogató érzése. A múlttal való találkozás közösségteremtő erővel rendelkezik ezeken a helyeken.

Vannak turisták, akik vallásosak, és ezért keresnek fel egy helyet, vannak turisták, akik „kivülállóknak” mondhatók, de amikor eljönnek egy ilyen helyre, amit a vallási turizmus célpontjának lehet nevezni, megérinti őket valami. Amikor Tihanyba kerültem, azt mondta valaki, a magyar közelet egy nagyon jeles szereplője: „Örülj, hogy Tihanyba kerülsz, mert szent helye ez a magyarságnak.” Azóta számtalanszor és számtalan formában megtapasztaltam, hogy létezik *genius loci*. Van a helynek lelke, szelleme. A *genius loci* önmagában megfoghatatlan, de hatásában mégis tetten érhető: közösség-teremtő. Kettős közösséget teremt: egyrészt átélhetővé teszi az ún. „diakron” közösséget, közösséget azokkal, akik a múltban előttünk jártak, hasonló kultúrához tartoztak, velünk lényegében azonos módon gondolkodtak a világról. És megteremtí a közösséget azokkal, akik – bár látszólag idegenek – együtt vannak egy ünnepi órában, egy liturgikus eseményen, vagy akár csak egy templomi hangversenyen. Szinte kézzel foghatóvá válik számukra a most, az „itt és most” létező közösség, a „szinkron” közösség, akik ugyanabban az órában ugyanazt érzik, ugyanazt gondolják, egyszerre énekelnek, együtt lélegeznek.

Quis? Quid? Ubi? Kicsoda? Mit? és Hol?

Ki: az a bizonyos turista, aki lehet vallásos meggyőződésű, de lehet nem vallásos.

Mit látogat meg? Egy olyan helyet, amely mindenképpen kötődik egy vallási közösség – a mi esetünkben a keresztény egyház – életéhez. Ha ez a hely élő, és nem csupán múzeum (a legabszurdabb példa erre az ateizmus múzeumának berendezett Szent Izsák székesegyház volt a Szovjetunióban), akkor ezek az élő helyek, még ha nem is nagy a számuk, sugározni tudnak, ezeknek a helyeknek erejük, varázsuk van.

A vallási turizmussal kapcsolatban sem lehet megkerülni olyan tényeket, jelenségeket, mint pl. a kereskedelem és adóbevétel. S jó volna, ha az illetékesek és a felelős döntéshozók is tisztában volnának azzal, ami a vallási turizmusnak nevezett jelenség célpontjai körül történik.

Ha a vallásos emberek útra kelnek, őket zarándoknak nevezzük. A zarándok nem ugyanaz, mint a turista. Ugyanakkor nagyon sok közös vonásuk van, mert a zarándok is utazik, közlekedési eszközöket vesz igénybe: autóbust, vonatot, repülőt, gépkocsit, és a zarándok is ugyanúgy ember, mint a nem vallásos: szálláshelyre van szüksége, étkeznie kell, pihennie kell, útközben természeti szükségletei vannak: nem elegendő, hogy a célpontnak meglegyen a szelleme, lelkülete, hanem szükséges az is, amit szaknyelven infrastruktúrának mondanak. Az egyházi vagy vallási turizmust általában egyházi belügynek tekintik, holott sokkal szélesebb körű – gazdasági, társadalmi, kulturális – következményei vannak.

Nem szabad figyelmen kívül hagyni azt, hogy a vallási turizmus „célpontjait” fenn kell tartani, megfelelő állapotban kell megőrizni, hiszen ezek mind-mind nemzeti kulturális értéket jelentenek. A vallási turizmushoz pénzforgalom kapcsolódik: ami a turistának vagy zarándoknak kiadása, az a másik oldalon mások bevétele, ami után adót kell fizetni. A templomok, kolostorok környékén működő üzletek, éttermek, a turistákat szállító vállalkozások bevételeik után adót fizetnek. Nagyon fontosnak tartom, hogy tudomásul vegye a közvélemény: amikor az állam olyan műemléket vagy szent helyet támogat, amelynek tulajdonosa, gondozója, fenntartója az egyház, akkor ezzel a támogatással nem az egyházat mint vallási közösséget támogatja. Ha elveszíti működőképességét egy ilyen hely, akkor az itt keletkező adóbevételek is elveszik. Kisarkítva szoktam mondani, hogy Tihanyban az apátságot nem azért alapította azon a helyen András király, mert történetesen arra járt feleségével és kíséretével, és egyszer csak azt mondta: „Emberek, álljunk meg, úgy hallottam, hogy itt nagyon jó halászlét főznek valamelyik csárdában!” S miután megtapasztalták, hogy valóban nagyon jó éttermek vannak, megszólalt: „Ez egy csodálatos hely, itt alapítsunk tehát egy apátságot, és itt lesz majd számunkra alkalmas hely, ahová eltemethetnek és ahol majd értünk a szerzetesek az idők végezetéig imádkozni fognak.” Pontosan fordítva történt. Egy kiemelkedő, valószínűleg stratégiai szempontból is fontos helyen apátságot építtetett. És az apátság köré épült később minden. Leegyszerűsítve: nem a boltok és éttermek mellé építették az apátságot, hanem az apátság mellett jelentek meg az üzletek és a csárdák.

Nemcsak a kultúráért és gazdaságért felelős illetékesek nem gondolnak a vallási turizmus anyagi oldalára, hanem sokszor a látogatók sem. Sokakat megbotránkoztat, hogy egy templomot – természetesen az istentiszteleti alkalmakat kivéve – belépővel lehet csak megtekinteni. Amikor Tihanyba kerültem, meglehetősen zavaró volt számomra, hogy az istentiszteleti időket kivéve a Tihanyi Apátsági Templom csak belépődíjjal látogatható. Úgy gondoltam, ezt én meg fogom változtatni. Három hónap kellett hozzá, és rájöttem: csak úgy lehet ingyenes, ha egész nap zárva van. Meg kellene érteni – nagyon nehéz –, hogy amikor egy ún. vallási hely (templom, apátság) belépődíjat kér, akkor nem arról van szó, hogy megjelentek a kufárok, akiket Jézus kötélből ostort fonván kiűzött a templomból, hanem a mi esetünkben egy ezer hívőt számláló kis falusi egyházközség képtelen arra, hogy fenntartsa, rendben tartsa azt a helyet, amelyet minden évben kb. kétszázezer ember meglátogat. Elvárható egy falu jámbor asszonyaitól, hogy hetente egyszer felmossák a templomot, takarítsák ki, és nagy ünnepek alkalmával a képviselőtestülettel elvárható, hogy nyissák ki és vigyázzanak a templomukra. De az semmiképpen sem nem várható el, hogy minden nap mossák fel a templomot, ráadásul idegenek után. A tiszta templom olyan szolgáltatás, amit joggal vár el a látogató, de ezt meg kell fizetni. Miből tudom megfizetni? Kétféle útja

lehet: vagy megtörténik az adóbevételnek olyan mértékű visszaforgatása, hogy valóban üzemeltetni lehet belőle ezt a látványosságot, mert profán módon látványosságnak lehet nevezni, vagy pedig tudomásul vesszük, hogy ez egy olyan szolgáltatás, amit megfizet az, aki a szolgáltatást igénybe veszi. Ezért vannak a belépődíjak. Egyre több helyen kényszerülnek arra a megoldásra, hogy belépődíjat kérjenek, mert e nélkül nem tudnak működni. Fizetni kell például a biztonságért. Fizetni kell nemcsak a takarításért, hanem a turisták által okozott kár helyreállításáért is. Nemcsak az a kár, hogy koptatják a követ, és, hogy hamarabb elromlik az ajtó és a kilincs, de szomorú, hogy a turisták között nem kis számban vannak azok, akik nem tördnek azzal, hogy hol járnak. Múzeumokban olvasható a kiírás: „A kiállított tárgyakhoz hozzá nyúlni tilos!” Tihanyban a templom hajóját a szentélytől egy szép késő barokk kovácsolt vas rács választja el. A rács restaurálása előtt több mint száz apró elem hiányzott róla, a restaurálás után pár évvel most már nyolc ismét hiányzik. A látogatók által okozott kárt, sérüléseket helyre kell hozni.

A vallási turizmusnak egyértelmű anyagi vetületei is vannak. Ugyanakkor az anyagi, pénzügyi problémán túl van ismeretterjesztő szerepe, azonkívül van nagyon fontos közösségformáló jellege is. Nem szeretnék szerepet tévesztetni, nem szeretném összetévesztetni az előadást a prédikációval: annak nem ez a terem a helye. De amikor itt a vallási turizmus iránt érdeklődőkhöz szólhatok, mindenképpen ki kell mondanom a következőt: amikor egy nem vallásos ember belép a tihanyi templomba, fölteszi Babilissal együtt a kérdést, hogy „ez a sok szépség mind mire való”. Mert kicsit keményen fogalmazva tulajdonképpen nem való semmire, önmagában mind fölösleges. Nem forintosítható. Még a tolvajok számára is kérdéses az egész, hiszen nem olyan egyszerű pénzzé tenni az ellopott szakrális tárgyakat vagy műemlék szobrokat, képeket. Amit a látogató a templomban lát, az tulajdonképpen mind fölösleges: nem szolgálja a „termelést”, azt is mondhatjuk, hogy „inproduktív”. Ugyanakkor a látvány gondolkodásra készíteti az embert. Gorkijjal szólva „az ember több annál, hogy csak jóllakjék” (Éjjeli menedékhely). A templomokban, a vallási turizmus célpontjain olyan valóság van jelen, ami meggyőződésem szerint az ember lényegére, transzcendenciájára utal.

A „Ki? Mit? Hol? Milyen eszközökkel?” kérdések után röviden érintenünk kell azt a kérdést is, hogy „Cur?” – Miért? Az én válaszom: Mert nincs itt maradandó városunk – amint a Szentírás mondja. És mert megvan az emberben az örök nyugtalanság, hogy újat és többet tapasztaljon, hogy útra keljen és megerősödve térjen vissza.

Még egy kérdés: „Quando”, Mikor? Különböző „idők” vannak. Mindannyian tapasztaljuk az időt, ezt a megfoghatatlan, nyugtalanító, izgató és izgalmas valóságot. Az idő folyamatosan, előre haladva, lineárisan múlik. Minden emberben megvan a vágy arra, hogy ebből a múlt időből kiszakadjon. Nagyon érdekes és mély tapasztalás: a vallási szent helyek meglátogatásakor az örökkévalóság, az időtlenség élménye lehet osztályrészre a látogatónak. Erre valók az ünnepek is. Múlik az idő, ciklikusan visszatérnek az ünnepeink, és ezek a ciklikusan visszatérő ünnepek közösséget formálnak, erőt adnak. A vallási turizmusnak ez a lényege. Minden más csak másodlagos.

Dr. Korzenszky Richárd

A helytörténeti emlékek az idegenvezetésben

Milyen út vezetett a modern turizmus kialakulásához? Mely technikai vívmányok hatottak leginkább az utazás körülményeire és az ismeretszerzés módjára? Hogyan változott ez napjainkban, azaz milyen eszközök állnak rendelkezésre a helytörténeti emlékek bemutatására?

Alapvető tény, hogy a történelem, a régmúlt idők emlékei és tapasztalatai mindig is vonzották az utazókat. Az ókorban elsősorban üzleti és vallási célból utaztak, ehhez képest visszalépést jelentett a feldúlás társadalom helyhez kötöttsége: ekkor a legnagyobb tömegeket a zarándoklatok mozgatták. A polgárosodás kifejlődésével új közönség jelent meg, mely felfedezte a (gyógy)fürdőzést. Az újkorban aztán ismét divatba jött a távoli tájak és kultúrák megismerése: először a nemesség, majd később a jó módú polgárok küldték fiaikat a Grand tour-ra (Nagy utazás), amely sokszor évekig tartó európai tapasztalatszerzést jelentett. A XVIII. század végén kibontakozó ipari forradalom, a technikai vívmányok

sora és a társadalmi változások megteremtették a modern turizmus alapját. A XX. században pedig tömegessé vált a jelenség: a fizetett szabadság joga mellett az emberek egyre több ismeretet is szereztek a világról, a gyors helyváltoztatást és információáramlást pedig korszerű technikai eszközök – gépkocsi, repülőgép, telefon – segítették.

A globalizáció, a fejlett telekommunikáció és az internet korában a turizmusban *felértékelődnek* a különleges vonzerők, a *konkrét, helyhez köthető emlékek, maga a lokalitás*. A fogadóterületek versenyében tehát kiemelten kell hangsúlyozni az *egyediséget*, az unikális jelleget – ennek szakszerű és érdekes bemutatása nagy feladat a turizmus irányításával és fejlesztésével foglalkozók számára. Annak ellenére, hogy az internet alapú promóciós és információs rendszerek egyre inkább elterjednek, továbbra is igény van a személyre szabott idegenvezetésre és az információs ügyfélszolgálatra.

A következőkben áttekintjük a döntően történeti emlékeken, örökségen alapuló európai kulturális turizmus irányait, kiemelten kezelve a műemlékek és a turizmus szimbiózisát. Végül – a gyakorlat oldaláról közelítve – konkrét példákkal szolgálunk a helytörténeti emlékek bemutatását (interpretáció) és az idegenvezetés megváltozott felfogását illetően.

A kulturális turizmus Európában

*Európa kulturális gazdagsága és sokszínűsége jelenti az ide irányuló kulturális turizmus alapját.*¹ A kulturális turizmus azonban összetett jelenség: a kereslet és a kínálat mai, jellegzetes formáinak alapja a kontinensen végbement gazdasági és társadalmi változásban keresendő. A gazdasági szerkezetváltás megtizedelte a legtöbb európai ország korábbi ipari alapjait, a szolgáltatás kapott növekvő szerepet Európában új, fogyasztásra alapozott ágazataiban, melyek közt a kultúra és a turizmus főszerepet játszik. E területek potenciáljának növekedése nagymértékben függ az új középosztály vásárlóerejétől. Az európai nemzetek, régiók és városok között e vásárlóerő megszerzéséért folytatott, egyre erősödő verseny nagyobb hangsúlyt fektet a „mobil fogyasztóra”: a turistára.

A régiók és a városok versenye számos változást eredményezett a turisztikai kínálatban. A kulturális vonzerők fejlesztésének helyi igénye, valamint a specializálódó fogyasztói ízlés következtében *megnőtt a látnivalók, események és szellemi termékek száma*. Az új kulturális rendezvények kialakulása, fejlesztése miatt kezd elmosódni a „magas” és „populáris” kultúra közötti határvonal, mely folyamatot még inkább erősíti a vonzerők látogató-barát fejlesztése². (Kifejezetten erre az igényre jöttek létre az ún. tematikus parkok, melyek megfelelő arányban elegyítik a szórakozást és az ismeretszerzést.)

A kulturális turizmus kereslete mindig szorosan kötődött a történelmi múlttal rendelkező fogadóterületek látnivalóihoz, örökségéhez (kínálat). A kulturális turizmus korai szakaszát az univerzális európai kultúra keresése ösztönözte, ami kézzel foghatóan a *történelmi épületek, emlékhelyek*, a különböző múzeumok, galériák és egyéb *gyűjtemények, intézmények* kialakításában, közönség előtt való megnyitásában nyilvánult meg.

A kínálat bővülését a turisztikai termékekre jellemző hely-specifikusság is ösztönzi, ami a kulturális turizmus termékei esetében meghatározó. *A kultúra egy hely egyedi és autentikus jellemzője*, melynek segítségével egy régió vagy ország kultúrájának turisztikai termékeit egymástól megkülönböztethetjük. Ennek a kínálatnak egy szeletét jelentik az ún. *helytörténeti emlékek*, melyek tárgyasult (műemlék) vagy szellemi (történetek, legendák, szakrális emlékek) formában egyaránt fellelhetők.

A hely szelleme

A helyi kultúra és a helytörténeti emlékek sokszínűségére jó példával szolgálnak az ún. történelmi városok. A tételesen számba vett – országos vagy helyi jelentőségű – épületek, műemlékek mellett a látogatókat leginkább a hely szelleme, e települések hangulata fogja meg. *Puczkó L. – Rátz T.* történelmi városokról szóló könyve³ ezt így foglalja össze: „a történelmi települések természetüknél fogva egyér-

¹ A tanulmány során támaszkodunk az európai kulturális turizmus témában végzett kutatási eredményekre: ATLAS (1991); WTO (1999); WTO-European Travel Commission (2004)

² A látogatóbarát kulturális létesítmények vendégeiket a „szórakoztatva tanulás” (edutaining) elv szerint fogadják. Nagy hangsúlyt fektetnek a látogató-szegmentációra (nyelv, életkor, érdeklődés), az interaktív eszközök alkalmazására, a figyelem folyamatos fenntartására és a létesítmény vonzerejének fejlesztésére.

³ Az idegenvezető feladatát általában csoportos utazáson végzi, ahol a túra/séta programja előre meghatározott. A vezetés során elsődleges cél az adott település turisztikai célból jelentős természeti, történeti, műemléki és művészeti nevezetességeinek megismertetése.

telmüen meghatározható és felismerhető tulajdonságokkal rendelkeznek, amelyek együttesen segítik a hely atmoszférájának megteremtését. A látogatók első kézből ismerhetik meg a múlt örökségét, amit nem lehet mesterségesen létrehozott attrakciókban – pl. »történelmi örökségközpont« – létrehozni. A település vizuális és történelmi adottságai egyszerre elégitik ki a kulturális és fizikai igényeket is.” E történelmi emlékek megismerésében nyújtanak segítséget az idegenvezetők, a turisztikai információs rendszerek és a különböző látogatói csoportok igényeire épülő kommunikációs anyagok.

A turizmus és a műemlékek kapcsolata

A turizmus és a műemlékek szoros szimbíozisa további együtt-gondolkodásra ösztönzi az e területre kért felelős szakembereket, hiszen a műemlékek, a kulturális örökség minden időben egy ország kultúrájának legkönnnyebben megközelíthető pontját kínálták a bel- és külföldi látogatók számára egyaránt. A 21. század egyik nagy kihívása a kultúra és a humanitás „puha”, valamint a gazdaság, a piacok és a pénzügyek „kemény” világa közötti összhang megteremtése. Ez azonban a gyakorlatban azzal jár, hogy a kultúrát, és különösen a műemlékeket (a műemlékek hasznosítását és bemutatását), a nagyközönség (a turisták és a helyi lakosság) elvárásaihoz kell alakítani.

A kulturális turizmusban részt vevők elvárásai a mai kor trendjeit követik, szükséges tehát a műemlékek, örökségek működtetői és bemutatói részéről a *látogatóbarát megoldások* szorgalmazása.⁴ A fogyasztói igények műemlékekkel, örökséggel kapcsolatos változása a következőkben foglalható össze:

1. A helyi és a külföldi *nagyközönség* élő ismeretanyaga hasonlíthatatlanul bővebb és sokrétűbb (ám sok esetben felszínebb!), mint a megelőző generációké, amelyek jórészt irodalom-történelem, esetenként filozófia-centrikusan, könyvekből gyarapította ismereteit. A világháló és a televízió közzönhetően hihetetlenül felgyorsult és az az információ- és élménymennyiség, amely használóinak – esetenként otthon ülve, karosszékből – képet ad a világról.

2. Az *útikönyvek, útleírások hegemoniáját megtörte a TV* speciális turisztikai tematikájú, ismeretterjesztő csatornáinak bő kínálata, és jelentős érdeklődést indukálnak a történelmi témájú vagy történelmi környezetben játszódó filmek is.

3. A látogatók környezetükhöz való viszonyulása is sokat változott: a *természeti- és kulturális örökség védelme felértékelődött*. E tény azzal jár, hogy be lehet vonni a helyi és külföldi közönséget az örökségvédelem folyamatába.

Veszprémi esettanulmány

2006. őszén a belföldi lakosság körében ismertség- és imázsutatót végeztünk, mely Veszprém jelenlegi pozícióját, a történelmi város kapcsolódó látnivalóit és térségi szerepét is vizsgálta. Az eredmények alapján elmondható, hogy Veszprém *pozitív képként van jelen* a belföldi látogatók tudatában, a város fő vonzereje a történelmi múltja, a vendégszeretete, egyedi hangulata, s az, hogy ott-tartózkodása alatt jól érzi magát az ember. A tapasztalatok szerint a két „gyenge láncszem,” a szórakozási lehetőség valamint a tömegközlekedés. Bár a döntő többség szerint a *városha érdemes visszatérni*, a válaszadók valamivel több mint negyede úgy véli *Veszprémet csak egy napra érdemes felkeresni*.

A keresletet elemezve elmondható, hogy az elmúlt két év során Veszprémet a megkérdezettek döntő többsége (84%) magáncélból kereste fel, a legkevésbé utaztak kizárólag üzleti célból. Az említési gyakoriság alapján a településre érkezők utazásának két legfontosabb célja a városlátogatás, kulturális turizmus (53%) és rokonai, baráti vizit (18%) volt. A megkérdezettek 60%-a korábban járt már Veszprémbe, legutolsó utazása alkalmával már megfelelő információkkal rendelkezett. Akik utazásukhoz gyűjtöttek információt, legtöbben az internet (33%), a korábban már ott járt személyek (24%) és a prospektusok (23%) segítségével tájékozódtak. Az ott lakóktól illetve térképekről a válaszadók 18%-18%-a, az útikönyvekből a megkérdezettek 17%-a informálódott.

Az említési gyakoriság alapján Veszprém három legfőbb nevezetessége az *Állatkert, a vár és a Viadukt*. E három nevezetesség mellett a sétálóutcat keresik fel a legtöbben. A felmérés eredményei alapján elmondható, hogy Veszprémet még mindig elsősorban az épített örökséggel kapcsolatban ismerik, bár minden megkérdezett hangsúlyozta, milyen vonzerőt (és imázs-építő szerepet) töltenek be a jól szervezett és propagált *fesztiválok*.

Idegenvezetés tegnap és ma

A felmérés alapján célként fogalmazódik meg Veszprémben a *tartózkodási idő növelése*, a város kiemelt vonzerőinek – *helytörténeti emlékek* – széles(ebb) körben való bemutatása, a jelenlegi *sétautak* rendszerének fejlesztése. Az eredményes munka érdekében hangsúlyt kell fektetni az *élményszerű bemutatásra*, erre mutatunk be gyakorlati megoldásokat.

Veszprém, mint történelmi város megismerésére lehetőséget nyújt a vezetett séta, ahol az idegenvezető klasszikus módon, két-három órás időtartalommal bemutatja a legfontosabb nevezetességeket. Létezik egy hármass szabály, amit minden idegenvezetőnek követni kell: „*fontos, érdemes és ismert*” dolgokról szóljon a bemutatás. A városnézés hangulatát jelentősen befolyásolja az idegenvezető személyisége és előadásmódja. Az a vezetés lesz emlékezetes, mely történetekkel, anekdotákkal fűszerezett, kerüli az adatok, évszámok és nevek gyakori említését. Az igények alapján elmondható, hogy a szervezett idegenvezetések száma stagnál – a Tourinform Veszprém honlapjára évi 55-60 megrendelés érkezik – irányát tekintve pedig a szűk belvárosra, az épületeket elsősorban kívülről megtekintve zajlik. Az útvonalak az Erzsébet liget–Rákóczi utca–Óváros tér–Vár utca, valamint a sétálóutca területén alakultak ki. A város lokálpatrióta civil szerveződéseinek és a településfejlesztési törekvéseinek köszönhetően több helytörténeti emlék – Várkút, Szent Miklós szeg, Dubniczay Palota, Ferences templom freskói, Jókai utca, Viadukt – felújítva kapcsolódott be a vendégforgalomba.

A szervezett, csoportos turizmus ma már csak töredéke a teljes forgalomnak, így előtérbe kerülnek az egyéni utasokat kiszolgáló *információs rendszerek*. Veszprémben a városi önkormányzat egész éves nyitva tartással és személyes ügyfélszolgálatával rendelkező Tourinform irodát működtet, amit nyáron a sétálóutcan elhelyezett *információs pavilon* egészít ki. Elektronikus levelezést, digitális fotókészítést és -küldést, valamint az időszerű ajánlatok több nyelvű bemutatását teszik lehetővé a nagy forgalmú belvárosi tereken álló *érintőképernyős tornyok*, melyek különösen a fiatalok körében aratnak nagy sikert. Az éjjel-nappal üzemelő pontok konkrét séta- és túraútvonalakat is ajánlanak.

Az Tourinform iroda feladata, hogy minél teljesebb körű, a vendégek életkorához, nyelvismeretéhez és érdeklődéséhez igazodó *kiadványokat, térképeket* jelentessen meg. A *Vár grafikus térképe* röviden bemutatja a történelmi belvárosban álló templomok, galériák és műemlék épületek mai funkcióját. Az öt nyelven hozzáférhető *Vendégváró történelem* című kiadvány (Mesélő Házak fejezet) a város kulturális kínálatát és történetekben leírható örökségét jeleníti meg. Veszprém *turisztikai arculata* a „*vendégváró történelem*” *gondolatán* alapszik, ez dominál az ún. imázs prospektusokban. A tágabb kistérség kulturális látványait az aktuális látogatói információkkal (nyitva tartás, belépő, jelenlegi kiállítás) kiegészített Útitárs kiadvány mutatja be.

Az internetes információgyűjtés jelentőségét felismerve 1999. óta *turisztikai honlap* működik www.veszpreminfo.hu címmel. A műemlék épületek, a tárgyiasult kulturális vonzerők és a hozzájuk szorosan kapcsolódó történetek közvetlenül a portál főoldaláról is elérhetőek, emellett minden papír alapú kiadvány letölthető változatban is létezik. A helytörténeti értékek tudatosításáért sokat tesz a helyi lapban (Veszprémi 7Nap) dr. Molnár Jánosné tollából megjelenő Mesélő házak cikksorozata, a veszprémi színhelyű, televíziók bemutató filmjei és a lokálpatrióta civil szervezetek (például a Veszprém Megyei Honismereti Egyesület, Veszprém-Cserháti Társaskör Kulturális Egyesület) rendezvényei, akciói és kiadványai.

A helytörténeti emlékek felkeresését, a sétaútvonalak kijelölését gyalogosokat irányító *táblarendszer* segíti, ennek a Vár utca–Jókai utca–Óváros tér felé való bővítése folyik jelenleg. A jövő feladatai között említhető a *fogadóképesség színvonalának növelése* (látogatóközpont létesítése a Szentháromság téren), de hasonló fajsúlyú lehet a városi *helytörténeti gyűjtemény* létrehozása.

Mindez azonban semmi sem ér, ha megelégedünk az emberi tényezőről, a helyi társadalomról. Korunk embere globalizált világban él, ám ezzel együtt vitathatatlan a helyi értékek felértékelődése, a történelmi gyökerek és azonosságok keresése, a „mi tudat”, a helyi közösséghez való kötődés igénye. A leghitelesebb bemutatás az, ha a *városlakó maga ajánlja települését*, ilyen értelemben végső soron a *lokálpatrióta szemlélet kialakítása döntő jelentőséggel bír*.

Lőrincz Katalin

Irodalomjegyzék: Dromard, C.: A műemlékvédelem és a turizmus kapcsolata. Turizmus Bulletin 1999/1.; Lőrincz K.: Veszprém ismertsége és imázsa Magyarországon. Turizmus Bulletin 2007/2. megjelenés alatt; Puczkó L.–Rázt T. (szerk.): Turizmus történelmi városokban. Turisztikai Oktató és Kutató Kkt., Budapest 2003. 112 old.

Veszprém megye szakrális emlékei*

I. A szent helyet, szent dolgot feltételező szakrális emlékek rendkívül nagy számban jellemzik Veszprém megye kistájtait, a Bakony és a Balaton-felvidék római katolikus közösségeinek vallásgyakorlatát, templomon kívüli vallási életét. Mindezekről egyetlen előadás keretében aligha lehet számot adni, hisz a házon belüli szakrális emlékek a mindennapi imagyakorlattal, és a búcsújárási szokásokkal kapcsolódnak össze döntően, továbbá az egyházi ünnepek gazdag szokásvilágához, az esztendő szentjeinek ünnepeihez kötődnek. Az ábrázolások rendkívül sokfélék és nagy számúak. Mindezeket túl léteznek a szabadban lévő szakrális emlékek, az útmenti fészületek, keresztek, szobrok, a kálváriák, továbbá a kegyhelyek és a szentkutak, amelyek mellett nem feledkezhetünk el a hivatalos vallásgyakorlás helyeiről, a templomokról, kápolnákról és azok berendezéséről sem. Néprajzusként azokról az emlékekről adnék áttekintést, amelyek a népi vallásossághoz kötődnek, annak helyeit és tárgyait jelentik, de a turizmus számára is hasznosíthatók. Ezek a szabadtéri szakrális emlékek, amelyek esetében a szakralitás az istentisztelettel kapcsolatos, valamilyen módon hozzá tartozót jelent, ami ezen emlékek felszentelésével, megáldásával következett be, így lehettek a vallásosság megnyilvánulásának helyszíneivé.

Akár a házban, akár a szabadban lévő szakrális tárgyakra, szakrális emlékekre gondolunk, mindkettőről elmondható, hogy a szakrális tér tartozéka.

Az egyén és a közösség a természeti és az épített környezetben éli le életét. Utóbbinak fontos területe a szakrális környezet, a szakrális tér, amely mind a természeti, mind az épített környezetben jelen van. A természeti környezet szakrális tárgyaival és építményeivel alkotja a szakrális tájat, amelyben a szakrális tárgyak, emlékek szakrális központokat hoznak létre akkor, ha akár időlegesen is, de a kultusz középpontjaivá válnak. Ezek a természetben található vallásos tárgyi emlékek a közvetlen tájon túl rányomták bélyegüket az épített környezet egészére, valamint a település arculatára.¹ A szakrális környezet legszembevetőbb tájformáló építményei faluban és falun kívül (hidak, határ, szőlőhegy) az utak mentén álló keresztek, fészületek, szobrok, amelyek a korabeli vallásosság kifejezői ugyan, de hatásuk a népi vallásosságban napjainkig kimutatható „a népi áhitat önálló tényezőivé váltak.”² ami azt jelenti, hogy sajátos szerepet töltöttek be a népi vallásosságban, egyszerre voltak a vallásos világnézet hordozói és a vallásos érzület erősítői.

A keresztek

A keresztek, fészületek a falvak bejáratánál, országutak mentén, falvak közterületein (központ, tér, temető), épületek közelében (templom, kápolna), de magánterületeken (kerítések mellett, kertben, határbeli földeken, szőlőkben) egyaránt megtaláljuk. Állíttatásuk indítéka többnyire helyüket is meghatározta. Ennek alapján a következő csoportokba sorolhatjuk őket:

Engesztelő keresztek: erőszakos halál helyszínén találhatók köz- és magánterületen.

Emlékkeresztek: történelmi események (háború), a közösség életének sorsfordító pillanatai (kivándorlás) emlékére közterületen állíttattak.

Hálakeresztek: bajból, betegségből, veszedelemből való megmenekülés emlékére köz- és magánterületen emelték őket.

Fogadalmi keresztek: valamely megrendítő esemény, veszedelem hatására fogadalomból köz- és magánterületen állíttattak.

Óvó, védő keresztek: bajelhárító, a rosszat távol tartó, védelmező céllal közterületen állnak.

Isten dicsőségére szolgálók: figyelmeztetők és küldetésre emlékeztetők voltak, általában templomkertbe kerültek.

A szobrok állíttatása az ábrázolt szent kultuszával és az aktualitással függött össze, megjelenésükkel a szent közbenjárását igyekeztek kieszközölni, de fogadalomból, hálából (Szentháromság oszlop pestis szentekkel: Sebestyén, Rókussal, Rozáliával), figyelmeztetésképpen és védelmi céllal (Szent Fló-

* Elhangzott Veszprémben, 2007. július 4-én, a XXXV. Honismereti Akadémián (Szerk.)

¹ Bartha Elek: A szakrális határbeli építmények funkcionális kérdései. In: Ház és Ember 6. Szentendre 1990. 219. old.

² Bartha Elek: A hitélet néprajzi vizsgálata egy zempléni faluban. Debrecen 1980. 24. old.

rián, Nepomuki Szent János, Szent Vendel, Szent Donát) egyaránt elhelyezték őket, többnyire közterületen, alapul véve az adott szent legendáját, de kultuszának divatja ugyancsak szerepet játszott az indítékok között a közösség életformája, gazdálkodásának szerkezete és értékrendje mellett. A Szentháromság oszlopok kivételével ezek a szobrok általában magányosan állnak, hisz többségük szerény anyagi lehetőségekkel, közadakozásból készült.

A szabadtéri szakrális emlékek készítettői magánszemélyek és közösségek voltak. Állítatásuk története bár a középkorban gyökerezik, azonban a XVIII. századinál régebbi emlékeket térségünkben nem találunk, de a teljes magyar nyelvterület sem bővelkedik bennük. Többségüket a XIX. században emelték, bár a keresztikultusz igazi, széles körű kibontakozása a barokkra, a hitélet megerősödésének, ismételt felvirágzásának idejére tehető,³ de a XX. század első felében még mindig intenzívnek mondható a keresztállítási szokása, amelyben szerepet játszott az I. világháború is.

A legkorábbi szabadtéri szakrális emlékeket az európai analógiák alapján feltehetőleg engesztelő céllal állították,⁴ de lehetnek zárándokok gyülekező helyei is, amint azt szép újkori példák bizonyítják. Ugyanakkor ezek a szakrális emlékek az úton járóknak erőt, bátorítást sugároztak, továbbá tájékoztatósi pontok voltak.⁵

A keresztállítási története nemcsak a szakrális térről és tárgyairól ad képet, hanem a közösség hitéletéről, adakozó készségéről, anyagi állapotának egy-egy fejezetéről is. Amikor az egyén, a család vagy a közösség keresztet, feszületet, szobrot állíttatott, akkor olyan összegű *alapítványt is tennie kellett*, amelynek kamatai elegendőek voltak a felállított szakrális tárgy fenntartásához, javításához. E célra földingatlant lehetett adományozni, amelyet a szobor vagy feszület számára telekkönyveztek a fenntartási teherrel együtt.⁶ A XVIII. században még plébánosok és templomatyák kezelték az alapítványokat, a XIX. században már Egyházmegyei Alapítványi Pénztárakat hoztak létre e céllal. Minden adat (a bejelentés ideje, az alapító neve, lakhelye, az alapítvány rendeltetése, összege, az Egyházmegyei Hatóság jóváhagyásának száma, az összeg elhelyezési módja, az alapítvány jövedelmének felhasználása) az Alapítványi Naplóba került be.

A Bakony és a Balaton-felvidék közösségeiben 1865–1900 között 128 keresztállítási kérelem érkezett a püspökségre, amelyek állítására az egyházi főhatóság engedélyt adott. 1900–1944 között már 289 keresztállítási engedélyt kértek és kaptak meg. Az 1865–1945 közötti időben összesen 47 szoborállítási engedély kiadására is sor került. Valamennyi szakrális emlék felállítását a fenntartásukra szolgáló alapítványok létrehozása előzte meg.⁷ 1945-től azonban egyetlen kereszt vagy szoborállítási kérelmet sem tartanak nyilván, ami azt jelenti, hogy megszűnt, de legalábbis visszaszorult ez a kegyes cselekedet. Szórványos keresztállítás mégis történhetett, amit igazol egy Szerecsenyben emelt köfeszület, amit Isten dicsőségére és hősi halott fiúk emlékére emeltettek a szülők 1950-ben.⁸

A szakrális kisemlékek vizsgálata során 57 faluban 302 emléket dokumentáltam, ami teljes, fényképes és írásos dokumentációt jelent. Mellette 38 faluban részleges dokumentációt készítettem, tehát ez még nem befejezett, hanem folyamatban lévő munka. Mindezeket túl a térség szabadtéri szakrális kisemlékeivel, a Sümegen és környékén található emlékekkel Miklósi Sikes Csaba foglalkozik, míg a Tapolcán található szabadtéri szakrális emlékeket Horváth Erzsébet és Hangodi László dolgozta fel.⁹

Térségünkben a keresztet, feszületet alapanyaga a fa és a kő volt, bár a korpusz bádögéből, fából, kőből, öntött vasból egyaránt készült, sőt, Salföldön egy öntöttvas kereszt is ismeretes. A korai keresztet között gyakori volt a fa (Felsőörs, Tihany, Fenyőfő, Úrkút), amelyről plébániai adatok vallanak, sok esetben érthetően ezért is pusztultak el egészen korai emlékek. A fát azonban a kő szinte teljesen háttér-

³ János Gyula: Barokk hitélet Magyarországon a XVIII. század közepén a jezsuiták működése nyomán. Pannonhalma 1935. 42–43. old. – S. Lackovits Emőke: A kereszt, a feszület az egyén és a közösség vallásos életében Közép-Dunántúlon. (Kézirat.)

⁴ Tüskés Gábor: Útmenti és temetői köfeszületek Abaliget-Orfű környékén. In: Ethnographia (Ethn.) 1980. 99. old. – Dobosy László: Egyházi emlékek a Hangony-völgyben. Gömör néprajza XXVIII. Debrecen 1991. 96. old.

⁵ Körmeny József: Keresztet a felsőörsi határban. In: Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei (VMMK) 15. 1980. 149. old. – Fekete János: Kiskunfélegyházi útmenti keresztet Ethn. 1984. 80. old.

⁶ Körmeny József i. m. 147. old.

⁷ A Veszprémi Római Katolikus Egyházmegye iktatókönyve. Kérelmek és alapítványok. Érseki Levéltár Veszprém.

⁸ Az adatot Rainer Pál régész kollégámnak köszönöm.

⁹ N. Horváth Erzsébet–Hangodi László: Keresztet útján. Tapolcai Évszázadok. Tapolca 2003.

be szorította, fából való szakrális emlék ma már alig található. Általánosságban elmondható, hogy a feszületek anyagául azt használták fel, amihez legkönnyebben, legolcsóbban hozzájutottak, ami az állítatók környezetében alapanyagként megtalálható volt. Nem véletlen, hogy vidékünkön a kő lett uralkodóvá.

A fából faragott keresztekre a korpuszt festett bádorból, esetleg fából készítették, síkban ábrázolva az Üdvözítőt, de megtalálható volt közöttük az öntöttvas, féldomború korpusz is. A kő keresztekre néhány esetben ugyancsak feltették az öntöttvas korpuszt, de döntően kőből formálták meg ezek esetében a Megváltó testét. A szobrok alapanyagaként vidékünkön kizárólagos volt a kő.

A kereszteken a fő személy a megfeszített Krisztus. Ez az általános ábrázolás. Azonban jelentős csoportot alkotnak azok, amelyeken a kereszt tövében mellékalak, sőt mellékalakok találhatóak. Európában már a XII. századtól ismertek adatok, amelyek a feszületeken mellékalakok ábrázolásáról tudósítanak.¹⁰ A leggyakoribb személy a kereszt tövében megynék közösségeiben Szűz Mária, akinek alakjában a fájdalom által megtört anyára irányították a figyelmet. Az anyai fájdalom köbe faragott érzékeltetésére rendkívül változatos megfogalmazások születtek, amit természetesen a kőfaragók tehetsége is nagyban befolyásolt. A Szűzanya mellett gyakori a kereszt tövében álló János evangélista és Mária Magdolna. Létezik olyan feszület is, ahol a bűnbánó asszony könnyeit törölgeti. Ezeken kívül olyan ábrázolások találhatóak még, ahol a kereszten csak a lepel látható, míg a kereszt tövében a Fájdalmas Anya ölében tartja halott Fiát, de előfordul a feszület tövében a Piéta, míg a kereszt mellett a három mellékalak áll, a kereszt lábazatán pedig két angyal által őrzött sírja látható a Megváltónak domború kőfaragványként kialakítva. Vannak olyan feszületek, ahol a kereszt tövébe egyes, a közösség szempontjából fontos segítőszent, vagy az állítatók védőszentje került, mint pl. Padragon Szent István, de előfordul Szent Mihály arkangyal is.

Az ábrázolások megfogalmazása és kivitelezése alapján korszakhoz köthetően ezek a feszületek csoportokba rendezhetők.

Az első csoportba a XIX. század első harmadában készültek sorolhatók. Jellemző rájuk a fantáziadús, sokféle, esetenként drámai erejű Krisztus ábrázolás. Ugyanez Mária megformálásáról is elmondható. A test tartása, a ruha redőzete, aláhullása mozgalmasságot fejez ki. Helyenként, így Szentbékállán, Szentjakabán, Balatoncsicsón könnyeket is faragott a mester az Istenanya arcára. Egyébként itt lehet látni a legváltozatosabb Mária-arcokat: fájdalom, megdöbbenés, csodálkozás, félelem, csendes szomorúság olvasható le róluk. Olyanok ezek a Szűzanya megfogalmazások, mintha egy-egy helybéli anya, asszony köbe vésett alakjai lennének. A keresztek felirati mezője ezeken finom vonalakkal keretezett.

A második csoportot alkotó feszületek a XIX. század második felében készültek, barokkos jellemzők láthatók rajtuk, így lebegő ruha, bő redőzetű lepel, hajlott testtartás, díszes keresztpárkány és változatos végződésű keresztszárak.

A harmadik csoport a XIX. század végéről és a századfordulóról való. Erőteljes historizáló vonások, neo irányzatok hatásai (neoromán félkörív, neogót csücsív, fogazott keretezés, rozetták, széles párkányok, gótikus pillérek) jellemzik őket. Szűz Mária itt többnyire szoborfülkébe került, alakja megmerevedett, mindig előre tekint, ruhája sima, változatos arckifejezése eltűnt.

A negyedik csoportot a XX. századiak alkotják. Rajtuk a különböző stílusirányzatok jellemző jegyei keverten jelennek meg. Közöttük található a legtöbb Piéta-feszület, Piéta-kereszt és a kereszt, tövében valamely szenttel. A keresztszárak egyenesen vagy karéjosan záródnak. Felirati mezőjük általában hasáb alakú.

Kissé leegyszerűsítő elmondható, hogy az 1800-as években készült feszületek egyszerűbbek, mértéktartóbbak, míg az 1900-as évek alkotásai cifrábbak, zsúfoltabbak.

A feszületek kő lábazatára többnyire az állítás éve került, mellette az állítatók neve, az állítás indítéka kaphatott helyet, koronként változó betűtípusokkal.

A kereszteken, feszületeken hármas szerkezeti tagolás különíthető el. Fekete János szerint az alsó rész az alvilágra, a bűnre, a halálra, a középső imádkozó mellékalakjaival a földi létre, míg a felső rész a szenvedő Krisztussal az égre és az üdvözülésre utal.¹¹

¹⁰ Tüskés Gábor: Keresztek, feszületek, kálváriák. Ethn. 1977. 197. old.

¹¹ Fekete János: Kiskunfélegyházi útmenti keresztek. Ethn. 1984. 96. old.

A szobrok kizárólag kőből készültek. Leggyakrabban és legáltalánosabban két vértanú szentnek állítottak emléket. Az egyik *Szent Flórián*, akitől tűz elleni védelmet és a tisztítótüzből szenvedő lelkekért közbenjárását kérték. Szobrát tűzoltó szertárok mellé, közterületre vagy házak oromfülkéiben helyezték el. Ünnepe, május 4, sok falunak fogadott ünnepnapja volt, amikor a szent szobrát virágkoszorúval ékesítették fel. A másik pedig *Nepomuki Szent János*, a hallgatás szentje, akinek szobrát hidak mellé állították, a jó hírnév megőrzését kérték tőle és a vizen járók, úton lévők védelmezését. Ünnepe május 16. Ez a két szobortípus rendkívül változatos formákban található térségünk falvaiban. Több helyen szobrot emeltek *Szent Vendel*nek, közbenjárását kérve az állatok védelmezéséért, állatvészek távoltartásáért. Ünnepe október XX. A pestistől való megmenekülésért vagy a pestisjárvány eltávolztatásáért emelték a *Szentháromság* oszlopokat. A Szentháromság kultuszának terjesztésében elvülhetetlen érdemei voltak Padányi Bíró Márton püspöknek, nem véletlen a mély gyökerű Szentháromság tisztelet ebben a térségben. A Szentháromság oszlopokon az oszlop csúcsán az Atya, a Fiú látható trónuson ülve, vagy a Kegyelem Trónja megfogalmazásban, ahol az Atya karjában a keresztre feszített Fiú látható. Fölöttük galamb képében helyezték el a Szentlelket. A Szentháromság szoborcsoportok alsó részében gyakran más szentek szobrai is megtaláljuk. Így a pestis szentekét: *Szent Sebestyén*-t, *Szent Rókus*-t és *Palermói Rózá*-t, továbbá a magyar szentek közül *Szent István*-t, *Szent Imre* herceget és *Szent László*-t, de gyakori még *Szent Flórián*, *Nepomuki Szent János* és *Szent Miklós* vagy *Szent Orbán* alakja is. Összességében az élet és a közösség teljességére reméltek, vártak, kértek védelmet közbenjárásuk eredményeként. Egyetlen helyen található meg *Szent Ilona* császárnének, a Szent Kereszt megtalálójának szobra, Csabrendeken egy ház fali fülkéjében.

A feszületek és szobrok készítőiről hiánytalan adatokkal nem rendelkezünk. Készítésük minden bizonnyal összefügg a helyi vagy környékbeli kőfaragók tevékenységével, a kőfaragó céhek létrejöttével. A megye területén 1510–1872 között 69-féle céhszervezet működött.¹² A kőfaragók három, illetve négy szakmás céhek tagjai voltak. Hála József kutatásaiból tudjuk, hogy ezek a mesterek és műhelyek 40–60 km-es körzetben látták el megrendelőiket.¹³ A térségben Pápán, Veszprémben, Keszthelyen, Sümegben, Rezinben, Várvolgyön (Zsid), Balatonalmádiban dolgoztak nagyobb körzeteknek kőfaragók. Voltak közöttük, akik feszületek vagy szobrok készítésére specializálódtak.¹⁴

Mind a feszületek, mind a szobrok *felszentelésükkel* kapták meg azt a többletet, amellyel más létesítményekkel szemben rendelkeztek. Ezt követően váltak a közösség általános tiszteletének tárgyaivá.¹⁵ A felszentelés meghatározott szertartás volt, ami nagy, sőt kimagasló eseménynek számított a hívő közösségek életében.

Ezek a felszentelt emlékek a népi vallásosságban sajátos szerepet tölthettek be. Pusztá jelenlétükkel ajátatosságra készítették az arra elhaladót, tiszteletet parancsoltak (keresztvetés, kalaplevétel, dicséret, rövid fohász), erkölcsi tanítással szolgáltak, a vallásos érzületet erősítették, de helyszínei lettek bizonyos ajátatossági formáknak: litánia, gyertyagyújtás. Az esztendő körforgásában léteztek olyan állandó időpontok, amikor liturgikus események, egyházi vagy népi szertartások keretében keresték fel őket. Búzaszentelőkor (április 25. Márk) a határbeli keresztekhez, feszületekhez vonultak ki körmenettel. Virágvasárnap a német közösségek tagjai a szentelt barkából a temetői feszülethez is vittek azokra emlékező, akik a szülőföldtől távol nyugszanak. Nagybőjtben vagy csak nagyhéten az előimádkozó vezetésével felkeresték a falubeli feszületeket, ahol a Fájdalmas Olvasót imádkozták és énekeltek. Nagypéntek éjszakáján több helyen a feszülethez mentek Jézust siratni, húsvét hajnalán pedig itt imádkoztak Jézust keresve. Áldozócsütörtök előtt három napon, a keresztyár napokon egy középkori szokás maradákként annak emlékére, hogy Jézus kivette tanítványait az Olajfák hegyére, pappal vagy nélküle naponta más-más keresztet kerestek fel körmenetben, ahol a jó termésért, valamint esőért vagy napfényért imádkoztak, énekeltek. Úrnapján több helyen a keresztekre is virágot helyeztek vagy melléjük állították fel az úrnapj sátrat. Halottak napján (november 2.) a temetői keresztet feldíszítették, előtte gyertyát gyújtottak, azokért fohászokdva, akik szülőföldjüktől távol nyugszanak. Egyéb alkalmakon, így májusban Mária hónapjában a pap nélküli közösségekben az asszonyok által naponta feldíszített feszületnél tartották meg este a napi litániát, mint pl. Kiscsőszön. Másutt, így Vöröstón, pedig hetente meghatározott napokon, a plébános vezetésével felkeresték a keresztek esőért fohászokdva.

¹² A Bakony és Balaton-felvidék évezredei. Kiállításvezető. Veszprém 1985. 87–88. old.

¹³ Hála József: A rezi kőfaragók és készítményeik a Káli-medencében. In: Néprajzi gyűjtőúton a Káli-medence falvaiban. Szerk.: S. Lackovits E. Veszprém 1983. 51. old.

¹⁴ Hála József i. m. 49. és 51. old.

¹⁵ Bartha Elek i. m. 1990. 220. old. – Fekete János i. m. 89. old.

A feszületeknek szentelményi helyzetükből adódóan mágikus erőt tulajdonítottak, úgy vélték, hogy megóvják a határt, a termést, a szőlőt a bajtól, a közösséget megvédik a gonosz erőktől. A szobrok elé, az adott szent névünnepe virágok helyeztek, sőt, előfordult fogadott ünnep esetében a munkától való tartózkodás és a templomi szertartáson való részvétel.

A keresztek, feszületek, szobrok gondozói az állítatók vagy családtagjaik, leszármazottaik, esetleg valamely kegyes asszony volt, sőt előfordult, hogy valaki fogadalomból vállalta el ezt a feladatot. Környezetüket rendben tartották, virágokkal látták el, magát a létesítményt sem hagyták pusztulni, meszelték, festették, kiegészítették. Ma, a pusztuló szakrális emlékek korában példának erejével szolgálhatna ez a cselekedet.

II. A kálváriák

A szabadtéri szakrális emlékek másik nagy csoportját a kálváriák alkotják. Történetük, mai állapotuk feltárása részben néhai Szilágyi István építész, valamint Márkusné Vörös Hajnalka néprajzos-levéltáros kutatásainak köszönhető.

A kálvária a keresztfalozat színhelye. Állításukról magyar nyelvterületen a XVII. századtól léteznek adatok.¹⁶ Korábbiak meglete is elképzelhető, de nem bizonyítható. A Bakonyban és a Balaton-felvidéken a XVIII. századtól ismert a kálvária állítás szokása. Az első kálváriák a szerzetesrendek (elsősorban a pálosok, továbbá a ciszterciek) szorgalmazására építettek, amit azután először a német közösségek követtek építettként.¹⁷ Egyébként ebben a században még csak kis számú kálváriát emeltek és azokat is döntően a század második felében (Pápa, Veszprém, Magyarpolány, Nagytevel, Barnag). Megjelenésükre az öt, a hat és a hét stáció volt jellemző, domb tetején kereszttel vagy kápolnával. Utóbbi sokszor a Szent Sír foglalta magába. Ikonográfiai programjuk a Fájdalmas Olvasó öt titkát jelenítette meg. Ezt egészítették ki a Pilátus elé vezetett Jézus és a Szent Sír ábrázolásával. A nagyteveli kálvária kivételnek számít ebben a korai csoportban. Nemesak azért, mert a stációk a templom kerítőfalába kerültek, hanem azért is, mivel 14 stáció látható itt, amelyek Fellner Jakab tervei szerint készültek. Ezt a típust azonban csak 1731-ben engedélyezte a pápa, tehát az 1770–75 között készült teveli kálvária ennek a formának az első megfogalmazásai közé tartozik.¹⁸

A kálváriák nagyobb számban a XIX. század első felében épültek, meglehetősen egyszerű kivitelben. Kevés rájuk vonatkozó adat létezik. Ekkor épült Bakonygyiróton, Bakonyszentlászlón, Bakonypéterden, Romándon, Gyarmaton, Láziban, Porván, Fenyőfőn, Gyulafirátóton, Solyban, Várpalotán, Bakonyjácán, Hidegkúton, Szentjakabfán, Vöröstón, Fajszon. Több helyen még az öt stáció sem készült el, hanem csak a három kereszt, döntően fából, az Üdvözítő és a két lator alakjával. Kivételt jelent a 14 stációs, kápolnával készült márkói kálvária 1839-ből.¹⁹ Az egyház a XIX. század első felében a népi ájtatossági formák visszaszorítására törekedett. Kurbély György püspök pl. betiltotta a kálváriára vezetett körmeneteket és a keresztek előtti ájtatosságokat, a templomot jelölve ki ezeknek helyeül. A hívek ez alól természetesen kibújtak, sőt Városlődön még 1859-ben is hat stációs kálváriát építettek kápolnával.²⁰ A XIX. század második felében viszont már a kápolnával együtt emelt 14 stációs kálváriák terjedtek el. Ebben az időben készült a bakonyszücsi, olaszfalui, bakonybéli, kislődi, ugodi, zirci, veszprémvarsányi, csatnai, sümegi, diszeli. Ekkor történt több helyen, így Gyulafirátóton, Szentjakabfán, Bakonyszentlászlón, Veszprémfajszon, Vöröstón, Solyban az átépítés, a 14 stáció létrehozása. A mai kálváriák többsége ezidőtájt épült, döntően a hívek adományaiból.²¹ A XX. században lényegesen kevesebb kálváriát építettek. Ekkor készültek Lókúton, Bándon, Alsóörsön, Balatonalmádiban, Tihanyban, továbbá Jásdon is a szentkút szomszédságában.²²

A Bakony és a Balaton-felvidék római katolikus közösségeiben 37 faluban emeltek kálváriát. Az öt-, hat-, hétstációs kálváriák többnyire kőből készültek, kápolnaszerűek, bennük a festett faszobrokat festett bádogképekkel váltották ki. Egységes ikonográfiai programmal rendelkeznek: I. Jézus az Olajfák

¹⁶ Szilágyi István: Kálváriák Bp. 1980. 11–12. old.

¹⁷ Márkusné Vörös Hajnalka: Kálváriák a Bakonyban és a Balaton-felvidéken. In: A Balaton-felvidék népi építészete. Szerk.: Cseri M. – S. Lackovits E. Szentendre-Veszprém 1997. 246. old.

¹⁸ Márkusné Vörös Hajnalka i. m. 254–256. old.

¹⁹ Uo. 257. old.

²⁰ Uo. 261. old.

²¹ Uo. 261–263. old.

²² Uo. 263. old.

hegyén; 2. Pilátus előtt; 3. Megostorozás; 4. Tőviskoronázás; 5. Kereszthordozás; 6. Keresztre feszítés; 7. Szent Sír.

Az őstációs kálváriáknál az előbbieken itt feltüntetett 2. és 7. állomás, míg a hatstációsoknál a 2. állomás maradt el. A három kereszt tövében gyakran állították a Szűzanya, János evangélista és Mária Magdolna szobrát, de előfordult a Piéta is (Barnag, Vöröstó.).²³

A 14 stációs formánál a stációk a templom kerítésébe vagy az út mellé egy-egy esetben két sorba kerültek, téglából rakott stációépítményekkel, bádogra, fára festett képekkel. A XIX. század végére német hatásra elterjedtek a gipsz domborművek. A kápolnák kisméretűek, bennük csak az oltár és a Szent Sír, esetleg a három kereszt kapott helyet.²⁴

A kálváriák elhelyezését az evangéliumi helyszín határozta meg. Jézus Krisztus kereszthalála az eredendő bűn miatt a városnak, Jeruzsálemnek kapuin kívül történt, ezért a kálváriák építői ugyancsak arra törekedtek, hogy Krisztus engesztelő halálára, a Megváltásra emlékeztető kálváriákat a településen kívül emeljék, sőt, ahol erre a földrajzi viszonyok lehetőséget adtak, ott magaslatra építették őket. Így Barnagon, Bakonyjácán, Bakonytéren, Bándon, Veszprémfajszon, Gyulafirátót, Láziban, Lókúton, Márkón, Magyarpolányban, Szentjakabfán, Solyban, Tihanyban, Városlődön, Vöröstón. Temezőben szintén emeltek kálváriákat, mégpedig Bakonyszentlászlón, Bakonygyiróton, Diszelben, Barnagon, Kislődön, Sümegen, Pápán (utóbb került melléje a temető), jelezve Jézus áldozatának és a feltámadásnak összefüggését. Templom köré épültek kálváriák Nagytevelen, Olaszfaluban, Ugodon, míg kegyhelyek szentkútjaihoz Bakonybélben, Csatkán, Jásdon.²⁵ Ezek a kálváriák valamennyi helyszínen alkalmat adtak az elcsendesedésre, az imádságban való elmélyedésre, az elmélkedésre, a magánáhitatra, amely egyik legfontosabb célja is volt állíttatásuknak.

III. A szabadtéri szakrális emlékek harmadik csoportja a szentkútak, amelyek közül némelyeknek napjainkban következett be az újjászülése.

A víz az élet jelképe, a teremtetés forrása. A vízzel való leöntés újjászülést, megújítást, megtisztulást jelent, így a víz egyszerre jelképezi a kegyelem kútforrását - hangsúlyozta Bálint Sándor.²⁶ A legősibb kultuszhely a forrás, a kút, a belőle fakadó vízzel, amelynek gazdag szimbolikája nemcsak a keresztény vallást, hanem a pogány kultuszokat, a kereszténység előtti hitvilágot, mitológikus felfogást egyaránt jellemezte.²⁷ Nem véletlen tehát, hogy a szakrális tájban lévő kutak, források vizét a népi valóság különböző indítékok alapján szentnek tekintette, szentnek nevezte és így használta, egyik legfontosabb kultuszhelynek tartotta. Ezek nemcsak rituális megtisztulást szolgáltattak, hanem gyógyító erővel rendelkeztek, amiről csodák tanúskodnak. Ezt jelzik környezetükben a hálát kifejező emlékek: offerek, ruhadarabok, hajtűk, mankók, hálataláblák. Vízüket szentelményként kezelték. Valamennyi szentkút kialakult vonzáskörzettel rendelkezett. Míg a búcsújáróhelyek szentkútjait többnyire a búcsú alkalmával keresték fel, addig a gyógyító forrásokat egyénileg és szervezeten egyaránt, általában kevésbé meghatározott alkalmakkor látogatták. Az egykor négy, illetve három megyét magában foglaló Veszprémi Egyházmegye területéről 46 szentkútról, forrásról van tudomásom.

A víz valóságosan is az élet alapja, forrása, amely az emberi letelepedést elsődlegesen befolyásolta. A vizsgált területen a földtani sajátosságok szerint vízzáró rétegek és jó víztároló képességgel rendelkező rétegek egyaránt megtalálhatók. A két különböző réteg találkozási pontjánál fakadnak fel a források, amelyeknek vízmennyisége a csapadéktól és az adott réteg víztartó képességétől függ.²⁸ A felszínre törő vizek hidegek, kiváló minőségűek, amelyek többnyire bőségesek is, erdőkben, hegyoldalakban találhatóak az esetek döntő többségében. Az 1894. évi Földrajzi Közleményekben Hanusz István a történelmi Magyarországon 388 kút nevű helyet vett számba, amelyek közül 39 Zala, 15 Veszprém, 12 Somogy megyékben, vagyis a Veszprémi Egyházmegye területén volt megtalálható, amelyek az összes 39%-át jelentették.²⁹

²³ Uo. 268. old.

²⁴ Uo. 268. old.

²⁵ V. ö. Márkusné Vörös Hajnalka i. m. 270–271. old.

²⁶ Bálint Sándor: *Sacra Hungaria* Kassa, 1943. 173. old.

²⁷ Lantosné Imre Mária: Szakrális táj és kultusz a pécsi egyházmegyében I. Csodaforrások és szentkútak. A Pécsi Janus Pannonius Múzeum Évkönyve (JPMÉ) 39. 1994. 197. old.

²⁸ Lőczy Lajos: A Balaton környékének geológiája és morfológiája Bp. 1913. 594–602. old.

²⁹ Juhász Katalin–G. Szabó Zoltán: Forráskutak, mosóházak a történeti Zala megye Tapolcai járásában In: A Balaton-felvidék népi építészete. Szerk.: Cseri M.–S. Lackovits E. Szentendre–Veszprém 1997. 366–370. old.

A vallásos néphagyomány bizonyos forrásokat, kutakat, szent kútként ismer, amelynek indoklását ritka kivételtől eltekintve meg is fogalmazza. A szent ebben az esetben is teljes értelmében összetett kategória, amely racionális és irracionális alkotóelemekből áll. Mint jelenségről, tanúskodnak róla rendkívüli történetek, események, személyek, találkozások, tettek. Olyan jelek, amelyek alkalmasnak bizonyultak a szent érzésének kiváltására, mint a fenséges, félelmetes, hatalmas, a feltűnő, megdöbbentő, különös, titokzatos – írja és hoz rá példákat Rudolf Otto.³⁰ Mindezek értelmében magyarázatot kapunk az általunk vizsgált jelenségre is, amelyben a racionális és az irracionális, a titokzatos, a különös egyszerre megragadható, ugyanakkor elkülöníthető.

Az egyházmegye és ezen belül a két földrajzi kistáj szentkútjai a következő csoportokba sorolhatók: 1. Zarándokhelyeken lévő szent kutak; 2. Mária-jelenés eredményeként született, gyógyító erejű szent kutak; 3. Csodás gyógyulással kapcsolatban létrejött szent kutak; 4. Megszentelt hely közelében (templomrom, kolostor rom, felszentelt harang, kereszt) vagy ilyen helyen felfakadt források; 5. Búcsús zarándokutak mentén lévő források; 6. Valamely szent tiszteletére elnevezett forrás; 7. Bő, kiapadhatatlannak vélt vize miatt áldásnak mondott, ezért szentnek tartott források.

A szent kutak három fő változatba tovább csoportosíthatók: I. kegyhelyek szentkútjai; II. csodatévő erejű, gyógyító források vagy gyógyító vízzel rendelkező, ennek hírében álló csodaforrások,³¹ míg a harmadiknak csupán csak megnevezésében van jelen a szent, vagyis formálisan, szakrális tartalom nélkül.

A kegyhelyek az isteni kegyelem megmutakozásának helyei, amit Bálint Sándor szerint az ide rendszeresen elzarándokoló hívek tettek azzá.³² Vonatkoztatható ez a megállapítás a szent kutakra is, amelyeknek gyógyító vizében való hit és az ott történt csodás gyógyulások tekintélyes számúak, nagy múltira visszatekintők. Ennek ellenére jelentős számú, olyan szentnek tartott forrást ismerünk, amelyek hivatalosan, az Egyház által is elfogadott kegyhellyé nem válhattak, hiába volt a hívek buzgalma. Az Egyház ugyanis rendkívül óvatos a hívek által jelzett csodák elismerésében, elfogadásában és egy-egy ilyen helynek kegyhellyé nyilvánításában. A szent kútnak mondott források, amelyek hivatalosan is kegyhellyé válhattak volna, abba a csoportba tartoznak, amelyeknél Szűz Mária vagy egy-egy szent jelent meg, illetve amelyeknek vize valamely csoda folytán, bizonyítottan gyógyító erejűvé lett, vagy annak vélték, nemcsak testi, hanem lelki bajok ellen is.

A térség falvai közül Bakonybél és Jásd zarándokhelyé válásukat csodatévő erővel rendelkező vízzüknek köszönhetik.

Bakonybélben a Szent Maurícius tiszteletére szentelt bencés monostort Szent István király alapította 1018-ban. 1230-ban két kápolna állt itt, Szűz Mária és Mária Magdolna tiszteletére szentelve. Ekkor említették Szent Gellért szikláját, amely azonos lehet a Borostyánkővel. Két remeteséget különböztettek itt meg: Szent Güntherét és Szent Gellértét. Az időközben elpusztult kápolna helyett 1825-ben újat építettek a Borostyán-kút mellé, amelyet azután 1889-ben a ma is láthatóval váltottak fel. A Borostyánkő tövében három forrás tör a felszínre, amelyet Hármaskútnak vagy Borostyán-kútnak neveznek és úgy tudják, hogy valamennyi Szűz Mária könnyeiből fakadt, nevük külön-külön Günther, Gellért, Mór. Az itt látható nagyméretű sziklákat Szent Günther könnyeinek mondják. 1899-ben a forrásoknak vízgyűjtő medencét építettek, a remeteség barlangját pedig befalazták és eléje egy lourdesi szobrot állítottak. Bár a hagyomány szerint a Borostyán-kutat Szent Gellért és remetetársai ásták, amit az Atya, Fiú, Szentlélek tiszteletére táplál a három forrás, azonban búcsújáró helyé csak a barokkban, minden bizonnyal a XVIII. században vált a szentkút, köszönhetően gyógyító erejű vizének. Búcsúnapja szeptember 22, Szent Móríc ünnepé.³³ Bakonybél kis területű, szűk, mindössze 15 falura kiterjedő vonzáskörzettel rendelkező, lokális búcsújáró hely. Az ide zarándokoló búcsúsok a környék falvaiban, Bakonyszűcsön, Bakonykoppányban, Bakonyjácán, Bándon, Csehbányán, Csóton, Dudaron, Kislődön, Lókúton, Márkón, Nagyesztergáron, Pénzeskúton, Porván, Városlődön, Zircen élők, mindössze egy napi járásra a kegyhelytől. Az egyes falvak zarándokcsoportjai hagyományosan kialakult útvonalon közelítették meg a kegyhelyet. Legtöbbször természetesen a búcsú napján jöttek, de a XX. század első harmadában még az ezt követő vasárnap is érkeztek. A zarándokok a szentkúti vízerzt keresték fel

³⁰ Rudolf Otto: A szent. Bp. 2001. 136. és 168. old.

³¹ Lantosné Imre Mária i. m. 1994. 199. old.

³² Bálint Sándor–Barna Gábor: Búcsújáró magyarok. A magyarországi búcsújárás története és néprajza Bp. 1994. 97. old.

³³ J. Vársárhelyi Anzelm OSB: A Szent Maurícius monostor története. In: A Béli Szent Maurícius Monostor története 1018–1998. Bakonybél 2002. 44–48. old.

Bakonybél, a betegek a gyógyulás, az egészségesek pedig a betegség távoltartásának reményével. A pénzeskűtiak, egészségesek és betegek egyaránt, a XIX. században még szombatokként is elmentek a szentkút vizében megmártózni. A helybeliek a búcsú napján kívül mind májusban, mind októberben, minden Mária ünnepen, sőt, nyári vasárnapokon ugyancsak kimentek a szentkúthoz még a XX. században is, de felkeresték nagycsütörtökön este, valamint nagypénteken.³⁴ Itt virrasztottak Krisztus kínszenvedésére emlékezve.

Jásd szintén bencés alapítású kegyhely (1164 Szent György Apátság), de népszerűsége Csátka árnyékában némiképp visszaesett. Kegyhellyé válása a hagyomány szerint egy remetének köszönhető. Bakonybéllel megegyezően itt sem kegykép vagy kegyszobor köré szerveződött a búcsújáró hely, hanem a gyógyító erejű vízzel rendelkező kút vált szent kúttá és lett a zarándokhely létrehozója. A szentkút a falutól délre található és egy 1845-ből származó kanonika vizitációs adat szerint már akkor 600 esztendőnél öregebbnek tartották. Kegyhellyé válásának időpontja ugyan ismeretlen, viszont a víz gyógyító, csodatévő hatásáról a XVIII. század óta léteznek feljegyzések. A legenda szerint az itt vezeklő Jásdi Péter álomlátását követően a Szűzanya útmutatása nyomán kezdett ásásba a víz reményében. A kiásott gödörbe ejtett Mária-éremtől fel is fakadt a víz, ami azután sántákat, bénákat, némákat gyógyított meg.³⁵ A szentkutat Keltsovis Márton plébános 1825-ben átépítette, majd 1934-ben fa szerkezetének megrongálódása miatt Faller Jenő tervei szerint kőből és betonból újjáépítették. A hagyomány szerint a szentkút mellett eredetileg egy Szűz Mária képével ellátott képes fa állt csupán, amely fölül fakápolnát emeltek később, de 1800-ban már javítani kellett. Helyére 1836–37-ben gr. Zichy István segítségével kőkápolnát emeltek, amit ugyanezen esztendőben a Boldogságos Szűz Mária tiszteletére szenteltek fel. A kápolna mellé 1816-ban kőkeresztet állítottak.³⁶ 1968-ban az ismételt újjáépítést követően egyházi hozzájárulással a szentkútból oldották meg Tés vízellátását.³⁷ A jásdi szentkút forrása ugyanis sziklából fakadó, bő vízü karsztforrás, amit az egyházközség világi vezetőinek tiltakozását figyelmen kívül hagyva, a plébános beleegyezésével 1966–68 között vízhozama miatt a Tési Törpe Vízmű számára kisajátítottak. Helyette az egyházközség csereingatlant és kártérítési összeget kapott, amelyből azután egy új szentkutat hoztak létre. Ehhez az új szentkúthoz felállított Mária szobrot Braun János készíttette.³⁸ A kegyhely főbúcsúját Szűz Mária nevenapján, szeptember 12-én, illetve az azt követő vasárnap, tavaszi nagybúcsúját pedig Világ Királynője ünnepén, május 31-ét követő vasárnap tartják. Ezt a kegyhelyet már a XVIII. század óta döntően belső bajokkal, bizonyos testrészek betegségeivel, gyógyíthatatlan testi sérülésekkel és lelki gondokkal küszködők keresték fel. A vegyes összetételű, de paraszti túlsúlyú, többségben férfiakból álló zarándokok főleg kérrrel érkeztek ide, meghallgatást remélve.³⁹ Vonzáskörzete jelentéktelen nagyságú, kis területű és szűk, de tág vonzáskörzethez kapcsolódik, amely jellegzetességét napjainkig megőrizte.⁴⁰ A környékről érkezett gyógyulni vágyók más búcsújáró helyek mellett Jásdot is felkeresték. A jásdiak állítják, hogy a gyógyultak mankóit innen vitték át Csátkára. A helyiek elbeszélései szerint a szentkút vizében erős bugyborékolást követően többször is megjelent a Szűzanya az Úrjézussal, ami után a víz a szivárvány színeire esett szét.⁴¹ A kegyhelyre látogatók Máriát betegek gyógyítójaként emlegették, de ha szárazság pusztított, akkor is hozzá fordultak segítségért a helybelieken kívül a környező települések lakói is.⁴² A jásdiak egyébként a két világháború között, de még az 1950-es években is minden hónap első vasárnapján az előimádkozó asszonyok vezetésével kimentek a szentkúthoz, ahol imádkoztak, énekeltek. Nagycsütörtökön este a legények tüzet gyújtottak itt és virrasztottak, miközben az asszonyok az előimádkozó vezetésével énekeltek és imádkoztak.

³⁴ V. ö. *Szekevényes Zita*: A bakonybéli Borostyán-kút mint búcsújáró hely és a fontosabb körmenetes egyházi ünnepek Kézirat Bakonybél 2003. 16–18., 20., 21., 24. old.

³⁵ *Faller Jenő*: Jásd község története Veszprém, 1934. 39–41. old. – *Tremmel Lőrinc*: Jásd – Szentkút. Római Katolikus Plébánia, Jásd 1987–88. 4–5. old.

³⁶ Zichy Domonkos veszprémi püspök egyházlátogatása 1845. A cseszneki kerület egyházlátogatása 1845. Archivum Episcopatus Wesprimiensis A. 8. 27. 58–59. old. Érseki Levéltár Veszprém.

³⁷ *Szenthelyi Molnár István–Mauks Mária*: Magyarország Szűz Mária kegyhelyei. Búcsújárók könyve Bp. 1988. 75. old.

³⁸ A Zirci JTVB Műszaki Osztályának iratai (XXIII 382/d) 196. köt. 156. d. Jásdi szentkút 1966., A VMTVB Titkárság iratai (XXIII 3/a) 10.690/1969 (144. d.) veszprém megyei Levéltár Veszprém. Az adatokat Márkusné Vörös Hajnalka levéltárosnak köszönöm.

³⁹ *Tuskés Gábor*: Búcsújárás a barokk kori Magyarországon Bp. 1993. 229–231., 254., 271–272., 283. old.

⁴⁰ *Tuskés Gábor* i. m. 1993. 331. old.

⁴¹ *Vajkai Aurél*: A csatka búcsú Kiny. Ethnographia 1940. 3. old.

⁴² *Vajkai Aurél* i. m. 1940. 5. old.

Húsvét hajnalán pedig az előimádkozó asszony és az előénekes férfi vezetésével asszonyok, férfiak, fiatalok, idősök együtt mentek ki a szentkúthoz imádkozni, énekelni, majd énekszóval („Feltámadt Krisztus e napon...”) mentek vissza a faluba, ébresztgetve a közösséget.

Térségünkben a két kegyhelyen kívül több olyan szentkút is található, amelyeknek vize gyógyító erejű. Egy részük Mária-jelenést követően vált szent kúttá, míg másik csoportjuk esetében jelenések ugyan nem történtek környezetükben, de csodálatos gyógyulások igen. Közülük azonban egyházi közbelépés miatt egy sem vált zárandokhellyé, sőt, némelyik szakrális tartalmát is elveszítette mára, mint pl. a **devecseri** szentkút.

Ugod külterületén a középkori, majd elpusztult Olaszfalu-Balata szőlőhegy lábánál lévő feszület (ez egyike annak a három feszületnek, amelyek a Szegre-dűlő út mentén álltak egy 1882/83. évi térkép szerint) közelében felfakadó forrás ugyancsak szentkútként volt ismert, ahova körmenetben mentek ki a hívek, mivel a kút vizében a Szűzanyát vélték megpillantani. A jeles eseményről Tatay Sándor is ír Bakonyi krónikájában, sőt megemlíti, hogy a csodában hitetlenkedőket nem is a katolikusok, hanem a sűri evangélikusok verték meg. Csátka közelsége miatt nem véletlen ez a Mária-jelenés, valójában az ugodai szentkutat Csátka filiációjának tekinthetjük.⁴³

Devecser és Kolontár között ugyancsak létezik egy szentkút, amit **kolontári** szentkútként ismernek. A vasúti sínek aljában található, de a XIX. század végéig még a jelenlegi vasút helyén volt. A vasút építésekor be akarták tömni a forrást, de éjszaka olyan morajlás hangzott, hogy a környéken mindenki felriadt. Ekkor a forrást átvezették a vasút alatt és így került mai helyére. Jelenleg szépen rendben tartott a környezete, padokkal ellátott, kikövezett terecske húzódik előtte. A forráshoz két oldalon lépcsőskön lehet lejutni. A forrás fölött nyitott kápolna áll, benne oltár, rajta az Istengyermecket tartó Szűzanya szobra, virágokkal körül véve. A szentkutat minden esztendőben, Fogolykiváltó Boldogasszony napján, illetve a hozzá közel eső, szeptember utolsó vasárnapján keresik fel csoportosan, amikor itt misét is tartanak. A forrás rendkívül bő és jó vizű, többen rendszeresen visznek haza belőle. Hajdani öregek elbeszéléséből ismert, hogy csodálatos gyógyulások történtek itt, amit azzal jeleztek, hogy a forrást övező fákra akasztották a gyógyultak botjait, mankóikat. A szentkút vizétől meggyógyultak közül egy asszony ma is él még, akit gyermekként Ajkarendekről vittek ide néhányszor, mert annyira sebes volt az arca, hogy már nem is látott. Többszöri mosdatás után a sebek eltűntek és látását is visszanyerte. Egy másik asszony pedig gyomorrákból gyógyult meg, miután fél évig itta a szentkút vizét. A két világháború közötti esztendőben és ezt megelőzően még Kislődről is érkeztek zarándokok a szentkúthoz. Ilyenkor a helyiek mindig délután mentek csak ki a forráshoz, egyénileg vagy összefogva néhányan. A szentkút mellett egy feszület is áll, amit a kolontáriak állítottak. Nagyboldogasszony és Kisasszony napján körmenetben keresték fel a helyet a helybeliek, míg a kislődiek Szent Vér napján. Hosszú ideig elhanyagolt volt a forrás és környéke, még a Szűzanya szobrát is összetörték a környékbeli cigányok. Glózer László Bakonygyepesen lakó előimádkozó 46 db-ból rakta össze a szobrot és állította vissza a helyére.

Csodátévő erejű víznek tartották a **kupi** erdőben, a pápasalamoni határhoz közel lévő forrást, amely a hagyomány szerint gyógyulni vágyó zarándokok ugyancsak felkerestek.⁴⁴ A szent kútat Pesty is említi, de már 1864-ben is múlt időben szólt róla, mint egykori zarándokhelyről.⁴⁵ Feltehetőleg korábban elenyészett kultusza, mint a devecserinek, bár maga a forrás a mai napig látható, vize ilyet, sőt, a helyiek meg is jelölték ezt a forrást a közelmúltban. A fára, amely alól a víz a felszínre tör, egy műanyag dobozt erősítettek, bele egy feszületet ábrázoló szentképpel, melléje pedig egy imádságot tartalmazó lapot ragasztottak, ami igazolja, hogy mégsem szűnt meg egészen a csodaforrás, mint szentkút. A forráshoz vezető út melletti fára a keresztút stációinak képeit erősítették fel, a kút környékét megtisztították és példásan rendben tartják. A két világháború között a Szentkútnál, közvetlenül a forrás mellett lévő erős tölgyfán egy Szűzanya kép volt látható, amit beburkoltak, nehogy az eső eláztassa. Ekkor még minden esztendőben Nagyboldogasszony (aug. 15.) napján a délután 3 órakor kezdődő litánia után többségében asszonyok és gyermekek keresték fel a Szentkutat. Ilyenkor nemcsak Pápasalamonból, hanem Gannáról, Magyarpolányból is jöttek, valamennyi csoport körmenetben érkezett. Plébános soha nem volt velük. A körmenetet az előimádkozó vezette, aki Pápasalamonban Ihász Mihályné Horváth Anna volt. A Szentkútnál elmondták az Örvendetes Olvasót és Mária énekeket énekeltek. Zászlókat, fe-

⁴³ Konecz Pál förestaurációs szíves közlése, amit ezúton is megköszönök! Továbbá: Jakab Réka: Az Ugod-vadkertüi fürdő a reformkorban. In: Acta Papensia 1-2. Pápa, 2001. 28. old. – Tatay Sándor: Bakonyi krónika Bp. 1987. 239. old.

⁴⁴ Balogh Lajos-Ördög Ferenc (szerk.): Veszprém megye földrajzi nevei II. A Pápai Járás. Bp. 1987. 239. old.

⁴⁵ Pesty Frigyes helynévtára a történelmi Veszprém vármegyére Pápa 2000. 108. old.

születet nem vittek magukkal, csak poharat, amellyel merítették a vízből. A helyet kizárólag gyalogosan keresték fel és csak Nagybányán. Ilyenkor általában egy órát tartózkodtak ott. Vízét mindig vitték magukkal haza. Ez a szokás az 1960-as évekig élt. A kutat és környékét az erdészet tartotta és tartja ma is rendbe. Napjainkban a plébános rendszeresen kiviszi a gyermekeket a Szentkúthoz. Azt azonban senki nem tudja ma, hogy a forrás mitől lett szentté, sőt, az őregek erre vonatkozó elbeszélésére sem emlékeznek.

Hosszú életű és színes történetű a Zalaláphoz közelebb lévő, de Tapolca határában a Véndek-hegyen fakadó forrás, a **Véndek-hegyi** szentkút, amit mind Tapolca, mind Haláp magáénak tart. Csodás gyógyulás tette szentkúttá, még a két világháború között is zarándokok kerestek fel. A XIX. századból őrzik azt a történetet, amikor egy járásra képtelen lány a véndeki szentkútban megmosva a lábát meggyógyult. Előtte sánta birkák mentek keresztül a vízen és épen jött ki belőle valamennyi. A lány apja, a tehetősebb molnár, a hagyomány szerint kis kápolnát építtetett a forrás fölé, amely valójában egy boltozott kápolnácska, igazi forrás-foglalás volt. Ezzel a történettel, a csodálatos gyógyulással 1927-ben a Tapolcai Újság is foglalkozott.⁴⁶ A véndeki szentkút valójában egy bő vízü karsztforrás, amely egyben kiváló ivóvízként szolgált az arra járóknak. Adatszolgáltatóim emlékeztek rá, hogy Szűz Mária tiszteletére szentelték a kutat, ahova az 1950-es évekig rendszeresen kijárt a két település népe, sőt, a Sümegre gyalogosan zarándokoló búcsúsok is megálltak itt. Vízét gyógyító erejének tartották, amely a bőrbetegségek, ízületi bántalmak, szembajok gyógyítását szolgálta. Szenteltvízként kezelték, aki megállt itt, kezét a vízbe mártva keresztet vetett magára. Mária ünnepeken minden alkalommal, továbbá tavasztól őszi vasárnap délutánokon rendszeresen kijártak ide a tapolcai és a zalalápi hívek. Igazi zarándok körmenetekben érkeztek az előimádkozó vagy az előénekes vezetésével. Pap ugyan soha nem ment velük, de templomi zászlókat vittek magukkal. A halápiak húsvétkor is kimentek ide, piros tojást téve a gyógyító vízü forráshoz. A fiatalok pedig, lányok, legények nyári vasárnapokon virágot szedtek a környéken és szent énekeket énekelve keresték fel a szent kutat. A virágot az itt lévő, lemezre festett, Szűz Máriát az Istengyermekkel ábrázoló képhez tették. A kút két oldalán egy-egy fakereszt is állt fém korpusszal. Először a fiatalok is imádkoztak, majd énekeltek, ezt követően pedig játszottak. Igaz, hogy nem alakult itt ki igazi búcsújáró hely, azonban a hívek rendszeresen felkeresték és zarándokhelyként kezelték. Aki első alkalommal jött el ide, úgy, mint a búcsújáró helyeken, búcsúi vagy mosdatott keresztanyát választott magának, aki a szentkút vizével megmosta őt. Sőt, Mária ünnepeken, a nagy zarándoklati alkalmakkor még a bábosok és a márcort árulók is felverték itt sátraikat.⁴⁷ A szent kút közelében állt egy erdészház. A kutat és környékét az itt lakó erdész felesége gondozta. A XIX. század végétől egészen az 1950-es évekig a szent kút környéke kedvelt helye volt a diákoknak Madarak és Fák Napján, valamint a táborozó cserkészeknek is. A bauxitbányászat következtében a kút vize az 1960-as évek végére elapadt, majd az építmény is összedőlt 1980-ra. 1984-ben a Tapolcai Városszéplő Egyesület összeszedte a köveket és Tapolcán a Kistó mellett felállította a kút építményét, amelybe Udvardi Erzsébet festett szentképet. Az egészet 1990-ben Nagybódogasszony ünnepén szenteltették fel.⁴⁸

A következő, csodatévő vízzel rendelkező hely **Bakonyszentlászló** belterületén található, az Ivókút vagy Vak Bottyán-forrás, amit kúttá alakítottak ki. Vízét gyógyító erejének tartották. A hagyomány szerint Bottyán János kuruc generális is ennek a vizével gyógyíttatta magát.⁴⁹

Veszprém Jutas-pusztán az erdőben cserfa alól tört fel egy olyan forrás, amely vizének gyógyító erőt tulajdonítottak. Rab Mária forrásnak nevezték, a Rabkiváltó Boldogasszonyról. Vitéz Markóczi vezérőrnagy fedette be, építtette ki a környékét az 1900-as évek elején. A csodás gyógyulásokról, amelyeket a forrás vizének köszönhetnek a zarándokok, a körülötte lévő fákra elhelyezett hála-táblák tanúskodtak. A hívők kegyhelynek tekintették, bár a katolikus egyház nem ismerte el. Veszprémből a Temező-hegyről rendszeresen zarándokok sokasága kereste fel a helyet az 1940-es évek második feléig, sőt, még az 1970-es évek elején is megjelentek itt csoportosan. Azonban az ott történő építkezésekkel megszüntették a forrást, vele együtt a zarándokhelyet is.⁵⁰

⁴⁶ Tapolcai Újság 1927. március 16.

⁴⁷ Tóth József: A Véndek-hegyi szentkút. Tapolcai Füzetek 9. Tapolca, 1990.

⁴⁸ Uo. 4–8. old.

⁴⁹ Balogh Lajos–Ördög Ferenc–Varga Mária (szerk.): Veszprém megye földrajzi nevei IV. Veszprémi Járás Bp. 2000. 37. old.

⁵⁰ Bontó Józsefné: A veszprémi Csatár-hegyi búcsú története. Kézirat. Laczkó Dezső Múzeum Néprajzi Adattára ltsz. 12. 584–95. 3–4. old.

A bakonyi **Szentgál** mellett Vajkai Aurél 1939-ben még találkozott a Belpoklosok kútja nevű forrással. Vízét gyógyító erejének tartották, betegeknek vittek belőle.⁵¹

Különösen érdekes a **magyarpolányi** szentkút története. Három forrás található itt az erdőben háromszög alakban, amelyek a Büki falurésztől közelíthetők meg. A két világháború között még kijártak ide, a gyermekek a források közelében játszottak, a mezőn dolgozók pedig vizet is vittek magukkal inni. Egy Szűzanya kép volt az egyik fán, ami a hely szent voltát jelezte. A hagyomány szerint egy alkalommal egy vadász pünkösdi vasárnapján jött ide vadászni, de megállította őt a gonosz lélek, maga a Sátán, amiktől annyira megrémült, hogy elvesztette az eszméletét. Amint ott feküdt, megjelent neki a Szűzanya, aki megvigasztalta, de hitetlenségéért meg is fedte. Ekkor fogadalmat tett, hogy ünnepen többet nem fog vadászni és a helyet szentképpel jelöli meg. Így is történt, a Szűzanya képét ő tetette fel a fára. 1948 után a kút és környéke elhanyagolt lett, mígnem 2001. február 11-én egy asszony álmot látott, ami után nem volt nyugalma mindaddig, amíg ki nem vitték a forráshoz, pedig már alig volt megközelíthető. Biztatására, szorgalmazására néhányan összefogtak, a kolontári születésű, Bakonygyepesen lakó előimádkozó, Glózer László is bekapcsolódott a munkába. Az összefogás eredményeként a helyet megtisztították, egy fülkét készítettek fából, amelybe egy lourdesi-típusú Szűzanya szobrot helyeztek el, amelyet vasráccsal védenek. A forrás fölött álló, meghasadt tölgyfára egy Szűzanya dombormű került, föléje egy kereszt, rajta töviskoronás Krisztus-fővel (valamennyi az álmot látó asszony adományából került ki). A források közelébe pedig feszületet állítottak. A szobrok és a feszület előtt állandóan friss virág található, hisz rendszeresen kijárnak ide. Ahogy elmondják: „itt a lélek nyugalmat talál”, ezért jönnek örömmel a forráshoz. Itt lelkiileg feltöltődnek, megnyugszanak, úgy érzik, meggyógyulnak. Elmondható így, hogy most is történik itt gyógyulás: a lelki bajoktól megszabadulnak vagy megkönnyebbulnak, ami a testi bajokat is enyhíti. Glózer László előimádkozó vezetésével 2001 óta minden hónapban az utolsó pénteken a mélyebb lelki életet élők, az arra vágyók, a lelki bajokkal küzdők, 15–25 fő (3–5 férfi, a többi asszony) rendszeresen, együtt megy ki a szentkúthoz, bármilyen idő legyen. Csodás esetekről számoltak be, amikor az elmúlt esztendőben olyan időjárás volt, hogy alig tudtak elindulni, de nem hátráltak meg és csodálatos módon sikerült a szentkúthoz minden baj nélkül eljutniuk. Ilyenkor, amikor keresztutat járnak, kifelé menet mindig az erdő szélén álló Ágoston-keresztnél találkoznak és a szentkúti érve minden alkalommal valamelyik keresztutat mondják végig, amit mindig más-más célból ajánlanak fel. 2006. október 27-én például a Családok Keresztútjára került sor amit a meghalt felmenőikért, családtagokért, továbbá azokért ajánlották fel, akiknek már nincsenek leszármazottaik. A szentkúthoz érve, a feszület mellett elmenve, azt megsimogatták, majd a Szűzanya szobra előtti vasráccsal kinyitották, a friss virágokat ide, a feszülethez és a tölgyfához helyezték el. Az oltárként is szolgáló asztalkára gyertyákat tettek, meggyújtották, majd a Fájdalmas Rózsafüzért imádkozták az előimádkozó vezetésével, minden tizedet valamely nemes célért felajánlva. Ezt követően imádkoztak még a misszióért, énekeltek, majd eltektek a rózsafüzérek. Beszélgettek, ittak a szentkút vizéből, azután hazafelé indultak. Útközben pihenésképpen az Irgalmasság Rózsafüzért mondták, majd az Ágoston-keresztnél az Úrangyalát imádkozták, a Lourdesi jelenést és a Golgotával kapcsolatos énekeket énekeltek, amelyek kéziratban terjednek. Ezt követően pedig elbúcsúztak egymástól, megállapodva a következő találkozás időpontjában. 2006-ban Magyarok Nagyasszonya vasárnapján délután 3 órákor szentmise is volt a szentkútnál, amit a helyi plébános celebrált. A kis oltárt gyönyörűen feldíszítették, a szobrokhoz, feszülethez friss virágokat tettek, gyertyákat gyújtottak. 65 fő vett részt a szertartáson.

Valamennyi közül talán legérdekesebb a **monostorapáti** erdőben, a középkori Almádi Apátság bencés monostor és templom közelében feltűró szentkúti forrás története. A helyiek szerint fedett volt a forrás „be vót bótóva” – mondják és a bolthajtás alatt, mint egy kis kápolnában, szentképeket helyeztek el: Jézus Szíve, Mária Szíve és a Szent Család festett képét. Az 1930-as évekig ezek teljes épségben láthatók voltak itt, ahogy arra egyik adatszolgáltatóm pontosan emlékezett. A szentkút környéke kora tavasszal fehérlett a hóvirágtól, az apátiak ide jártak ki virágot szedni. A kút vizét különösebb gyógyító erővel nem ruházták ugyan fel, azonban betegnek mégis vittek belőle, sőt, egészség megőrzésére is használták. A gyermekeknek az öregek meghagyták, hogy a szent kút felé járva, arra legeltetve mindig legyen náluk egy bögre és el ne mulasszanak inni a szent kút vizéből. Aki arra járt vagy arra dolgozott nem ment el anélkül, hogy ne igyon a forrásból. Hittek abban, hogy „ettől a víztől meggyógyul minden beteg”. Különösen jó víznek tartották. Egyébként a megszentelt helyen lévő kút vizének másutt is gyógyító erőt tulajdonítottak. Csefkó Gyula írja le, hogy Szeged Alsóvárosban a ferencesek udvarán lévő kút vizét különféle bajokban gyógyító vízként használták, különösképpen szemfájás ellen.⁵² Monostorapáti legöregebb, 97 esztendő lakója szerint vasárnaponként litánia után az asszonyok és a lányok az

⁵¹ Vajkai Aurél: Népi orvoslás a dunántúli búcsújáró helyeken. Magyarágtudomány 1942/1. 131. old.

⁵² Csefkó Gyula: Szemgyógyítás szentelt vízzel és a szentelményekkel kapcsolatos hiedelmek. Ethnographia 1927. 41. old.

előnékes, Takács Böske vezetésével rendszeresen kimentek a szentkúthoz, amit előre mindig megbeszéltek. Énekelve tették meg az utat a falutól a forrásig, ahol a Rózsafüzért imádkozták, énekeltek, majd beszélgettek, ittak a vízből és hazatértek. Keresztjáró napokon ugyancsak kivonultak ide. Más falukból viszont nem szokták ezt a helyet felkeresni. Haza nem vittek szentkúti vizet, de a helyszínen az arcukat és a kezüket megmosták benne. Egyetlen alkalomra emlékeznek, amikor valakinek a halála előtt vittek a szent kút vizéből. Az 1990-es évek elején Sötét Istvánné Györicza Mária kívánta meg a szentkúti vizet halálos ágyán, amely kívánságát teljesítették. Egyébként a szent kút mondák övezik, mivel közelében vannak Almádi Apátság romjai, az egykori bencés monostor, továbbá a hajdani templom, a „barátok fala”, ahogy nevezik, amelynek közelében egy harangot találtak az 1880-as években, sőt egy 60-80 cm nagyságú feszület is előbukkant a földből. A hagyomány szerint vörösbarátok éltek itt, akik elsüllyedtek és minden az ő hagyatékuk. A két világháború között a helyi tanító Madarak és Fák Napján minden esztendőben kivitte ide az iskolásokat. A kutat és környékét a rendszerváltozás után a falu dalárdájának tagjai újra rendbe tették, valóságos zárandokhelyet alakítva ki itt.

A térség, érteve alatta nemcsak a Bakonyt és a Balaton-felvidéket, hanem az egész, történeti Római Katolikus Veszprémi Egyházmegyét, nagyszámú szentkúja és a hozzájuk kapcsolódó hagyományok, gyógyító erejükben való hit, amely részben a néphit, részben a népi orvoslás elemeit ötvözi, felveti keletkezésük okának, létrejöttük körülményeinek kérdését. Sajátos történelmi helyzetről beszélhetünk, olyanról amely lehetőséget teremtett az öntevékeny vallásgyakorlat, a paraliturgikus (nem hivatalos) szokásselekmények kialakulására. Ez az időszak a török hódoltság kora, amikor a lelkipásztorok hiányától szenvedtek a közösségek még a hódoltsági területhez nem tartozó peremvidékeken is. A Veszprémi Egyházmegye az Oszmán Birodalom és a királyi Magyarország határvidékévé lett, amelyet közel 150 esztendőig a harcok, háborúk állandóan érintettek.⁵³ Ez volt az az időszak, amikor pap nélküli, öntevékeny vallásgyakorlat jellemezte a hitéletet és nagy szó volt, ha licenciátus gondozhatta a híveket. Különös örömmel fogadták ezekben a közösségekben a missziós céllal megjelenő ferenceseket. Hiszen az egyházmegye területén száz szerzetesházból egy sem maradt. A Hittérjesztés Szent Kongregációjá, a katolikus missziókat összefogó szentszéki hivatalnak Magyarországra vonatkozó XVI–XVIII. századi dokumentumai megdöbbentő képet adnak a hódoltság korának helyzetéről, a lelki élet sivárságáról, a vallásgyakorlatnak olyan módjáról, olyan jellemzőiről, amely az esetek döntő többségében a hivatalos egyházi gyakorlattól olyannyira eltért, hogy a misszionáriusok újra megtérítendő közösségekről beszéltek, az evangélizáció új területeiről, ahol olyan misszióra van szükség, amely ismételten visszahozza a jámbor híveket az egyház kebelébe, akik szentségek nélkül élnek évek, sőt, évtizedek óta, keresve a szentet, amely életükben csodát tesz. Nem véletlen, hogy a misszionáriusoknak is feltűnt a fák, források tisztelete, amelyekhez csodás eseményeket, jelenségeket kapcsoltak. Csodát vártak, amittől helyzetük jobbra fordulását remélték. Nem meglepő mindezek tudatában, hogy a magukra hagyottak sok esetben ebben találtak vigasztalást, ez éltette bennük a reménységet. Egyházuktól elszakadni nem akarván, egyfajta pap nélküli vallásgyakorlatot alakítottak ki, amely a XVIII. században, sőt, a XIX. században is bizonyos vonásaiban, jellemzőiben tovább élt. Ezekben a nehéz időkben a magukra hagyott közösségeket a protestáns prédikátorok kívül csak a ferences szerzetesek keresték fel, akik lelki gondozói tevékenységet is folytattak közöttük árvaságukat enyhítendő, sőt, elnézőek voltak velük szemben, laikus vallásosságukat megértéssel szemlélték, kezelték.⁵⁴ Amennyiben térképre vetítjük azokat a településeket, amelyeknek határában valamilyen szentkút található, azt tapasztaljuk, hogy ezek kivétel nélkül arra a területre esnek, amelyekre kiterjedt a ferencesek missziós tevékenysége. Továbbá megegyeznek azzal a területtel, ahol a ferencesek alamizsnát gyűjtöttek, ahol sok megtérés, protestáns egyházak kebeléből a római katolikus egyházba való visszatérések, áttérések történtek.⁵⁵ A XVIII. századtól azután az utóbbi esetek különösen megsaporodtak a jezsuiták missziós tevékenysége nyomán. A török kiűzését követően a katolikus restauráció idején, elsősorban a Szűz Mária nevére szentelt vízzel kapcsolatban jegyezték fel csodás gyógyulásokat, amelyekről a jezsuita jegyzőkönyvekben nagy számú adat található.⁵⁶

⁵³ Molnár Antal: A Veszprémi Egyházmegye a török hódoltság idején. In: Veszprém a török korban. Szerk. Tóth G. P. Veszprém 1998. 70. old.

⁵⁴ Tóth István György: *Litterae missionariorum de Hungaria et Transsilvania (1572–1717) I–II.* Roma-Bp. 2002. – Molnár Antal: *Katolikus missziók a hódolt Magyarországon I. (1572–1647.)* Bp. 2002.

⁵⁵ P. Takács J. Ince OFM–Pfeiffer János: *Szent Ferenc fiai a Veszprémi Egyházmegyében a XVII–XVIII. században* Pápa-Zalaegerszeg, 2001. címmel megjelent munkában nagyszámú adat található erre vonatkozóan.

⁵⁶ Jánosi Gyula OSB: *Barokk hitélet Magyarországon a XVIII. század közepén a jezsuiták működése nyomán* Pannonhalmi 1935. 47., 48., 71. old.

Ugyanakkor az elmondottakon túl nem hagyható figyelmen kívül az 1846. évi La salettei, az 1854. évi lourdesi, majd az 1917. évi fatimai jelenéseknek a népi vallássóságra, a laikus vallásgyakorlatra tett hatása sem. A szent kutak filiációjával találkozunk ezekben az esetekben, amelyekkel a távoli szent helyeket hozták közel a közösségekhez. Nem tekinthetünk el a búcsús ponyvanyomtatványok figyelem felkeltő és a kegyhelyeket, valamint a szent kutakat népszerűsítő tevékenységétől sem. Így mindazok a szent kutak, csodaforrások, amelyek hivatalos, egyházilag elismert búcsújáró helyek nem válhattak, az egyházmegye területén mint csodatévő erejű, gyógyító vízzel rendelkező kutak, végülis kevés kivétellel elenyésztek ugyan, de éppen a XXI. század hozza azokat a példákat, amelyek arról tanúskodnak, hogy közülük több is újjászületett, új ájtatossági formák ébresztője lett. Köréjük laikus vallási kisközösségek szerveződtek és ismét felütköztek azok a „szentemberek”, „szentasszonyok”, akik ezeket a közösségeket képesek összefogni.

Végezetül megválaszolandó az a kérdés, hogy a szabadtéri szakrális emlékeknek lehet-e és milyen kapcsolata lehet a turizmussal? A kettő összefüggését abban látom, hogy ezeknek az emlékeknek a megismerésére és megismertetésére utakat lehetne szervezni, esetenként akár tanösvény-szerű megoldásokkal, de mindezt megelőzően a pusztuló, rossz állapotú szakrális kisméleket először rendbe kellene hozni, megtalálni gazdáikat! Létezik Kislődön egy csaknem háromezer darabból álló vallási néprajzi gyűjtemény egészen különleges, sőt egyedi darabokkal, amely akár utolsó állomása lehetne egy-egy arra vezető útnak. A honismeretnek és honismertetésnek, a magyar turizmusnak meg kellene látnia és találnia a lehetőséget ezeknek az emlékeknek a megismertetésére, példát véve Nyugat-Európából, akár Ausztriából, akár Németországból, de említhetném Olaszországot is, ahol a német nyelvterülethez hasonlóan Piemont térségében kutatócsoport alakult ezeknek az emlékeknek a feltárására, közzétételére, megismertetésére. Ugyanakkor helyi civil szervezetek mindhárom országban gondot fordítanak rendben tartásukra, környezetük megóvására. Jó példaként állhat még előttünk Szlovénia, ahol mindezek mellett nagyszerű kiadvány is rendelkezésre áll az érdeklődőknek a néprajzkutató Zadnikar tollából.⁵⁷ Ezek lehetnének a követendő példák!⁵⁸

S. Lackovits Emőke

A XXXV. Honismereti Akadémia szekcióbeszámolója

Levéltár és turizmus

Madarász Lajos levéltár-igazgató köszöntötte a szekciót. Utána magam vázoltam a Veszprém Megyei Levéltár általános helyzetét, legfontosabb adatait, kitérve a felújított székházépületre is. Ezután következett kolléganőm, Márkusné Vörös Hajnalka osztályvezető, aki nagy figyelemmel kísért előadást tartott a kutatóink által a megyei levéltárban folytatott családtörténeti tárgyú kutatásokról, és ennek a munkának az intézmény általi támogatásáról, módszertani tanulságairól. Tóth Dezső Veszprém megyei vonatkozású kéziratos írásművekről készített bibliográfiájáról Pákódi Éva Szilvia levéltári könyvtáros tartott szemléletes előadást. Ezt a több ezer tételes művet Tóth Dezső felajánlotta a levéltár honlapjára, s az előadás a mű ilyen változatának hasznosíthatóságáról szólt. Hamarosan megtekinthető lesz teljes egészében a honlapunkon.

Levéltár és turisztika kérdésében inkább a két területet elkülönítő problémákról beszéltem, el nem hallgatva azonban, hogy a téma felvetése már önmagában hasznos lehet a levéltár-ügy számára, társadalmi elfogadottsága, a róla alkotott közkép szempontjából. Beszéltünk azután a honismereti mozgalom társadalmi hatékonyságáról, cselekvési lehetőségeinek várt érvényesülése tekintetében. Sajnálattal kellett megállapítanunk, hogy eszközeink gyakran kevésnek bizonyulnak. Kaczián János, Ewa Margit,

⁵⁷ Marijan Zadnikar: Slovenska znamenja Ljubljana 1991.

⁵⁸ Köszönetet mondok minden kedves monostorapáti, pápasalamoni, magyarpolányi adatszolgáltatómnak, Glózer László előimádkozónak, Ebele Ferenc magyarpolányi plébánosnak, valamint férjemnek, dr. Sonnevend Imrének önzetlen segítségéért.

Bogdán Lajos és mások hozzászólásai után nyilvánvalóvá vált, hogy a megoldást, ha van ilyen, csakis a civil szféra bátor kiállása hozhatja meg, ha összefogunk.

A szekció egyebekben jól működött, figyelemmel kísérte az elhangzottakat. A szünetben könyvvásárt tartottunk, megnéztünk két kamarakiállítást a családtörténet levéltári forrásairól és Mógor Tamás pápai heraldikus címerfestményeiről, megtekinthettük a levéltár kutatótermét, olvasószobáját, szép régi bútorait, és mód volt ásványviz és pogácsa fogyasztására is. Összességében építő szellemű, és jó hangulatú összejövetel volt.

Megemlítem, hogy a megyei levéltár az akadémia alkalmából avatta fel véglegesen honlapját, amelyet ezután folyamatosan kíván gondozni.

Somfai Balázs

Múzeum és turizmus

A Laczkó Dezső Múzeumban megrendezett program előadással kezdődött. Az előadást a régészeti osztály vezetője, *Somlainé dr. Perémi Ágota* régész kolléganő tartotta a következő címmel: Veszprém megyei múzeumok szerepe a kulturális turizmusban. Körülbelül 40 perc terjedelmű, részletes, pontos, adatgazdag előadás volt. Úgy láttam, hogy miután a hallgatóság itt már lassan egy hete vesz részt a konferencián, és rengeteg előadás elhangzott, eléggé nehezen tudta lekötni a jelenlevőket. Történeti résszel kezdődött, hogy egyáltalán mi a turizmus és a múzeum, hogyan kezdődött a múzeumi szervezetünk fölépítése, milyen tevékenységeket lát el a múzeum, milyen kiadványaink, rendezvényeink vannak. Utána Bognár László, Felsőörsön élő bútorrestauráló a saját és családja tevékenységét ismertette.

Ezt követően megnéztük a múzeum három kiállítását. Az első emelet egészét kitölti egy megyetörténeti kiállítás, ami a kezdetektől a XX. század közepéig tartó időszakot öleli föl, de vannak rajta hiányosságok. Olyan csomópontokat, vagy olyan részleteket próbáltunk bemutatni, amiről igazán jó anyagunk van, és ami a megye történetéből különösen fontos. Van továbbá két időszak kiállításunk is a második emeleten, az egyik az *Avarok-magyarok* címmel. Talán ez a leglátványosabb: rekonstruált falusi jelenet, van jurta, van ló, különféle mesterségeket űző figurák, beöltöztetve korabeli ruharekonstrukcióba, ékszerekkel, viseleti tárgyakkal fölékesítve. Látványos, szemet gyönyörködtető, megfogja az embert. A másik időszak kiállításunknak *Zsákmány* a címe, ez a balatoni horgászéletet mutatja be. Úgy láttam, hogy amennyire nehezen viselte a körülbelül 60 fős vagy valamivel nagyobb számú közönség az előadást, a kiállítások annál jobban érdekelték őket.

Rainer Pál

Könyvtár és turizmus

Az Akadémia harmadik, legkisebb létszámú, de annál lelkesebb szekciója az Eötvös Károly Megyei Könyvtárban ülésezett. Munkatársaimmal arra törekedtünk, hogy a konferencia központi témájához szorosan kapcsolódjunk, ezért helyismereti gyűjteményünk állományából készített kiállítással vártuk vendégeinket. Igyekezünk a különféle dokumentumtípusokból kiválasztani a turizmushoz valamilyen formában kötődő útikönyveket, néprajzi és egyéb helyi kiadványokat, művészeti albumokat, térképeket, szakdolgozatokat. Válogattunk aprónyomtatványainkból is; bemutattunk néhányat folyamatosan gyarapodó video-, CD- és DVD-állományunkból, és megtekinthették a turizmushoz kapcsolódó plakátjainkat is.

Könyvtárunk megbízott igazgatónőjének, *Pálmann Judit*nak a köszöntője után Mándli Gyula tartott *Közgyűjtemények a turizmus szolgálatában* címmel átfogó előadást a világ egyik legnagyobb társadalmi-gazdasági szektoráról. Elemezte a turizmus történeti gyökereit, párhuzamot vont a helyismeret és az olimpiai játékok, valamint a Pannon táj között. Pl. említette, hogy kevesen ismerik Szokoly Alajos nevét, aki Ipolyság olimpiikonjaként két ország közötti politikai vita áldozata lett. Felhívta a figyelmet a XIX. században megjelenő dokumentumtípusra, a képeslapra, mely korhű megjelenítője és őrzője a települések arculatváltozásának. A közgyűjteményi rendszerben a turizmus vonatkozásában a múzeumoknak van nagyobb szerepük a kiállításai, rendezvényeik által. A levéltárak az elmélyült kutatómunka helyszínei, míg a könyvtárak inkább információs központok.

Ezután én következtem. Igyekeztem összefoglalni könyvtárunk történetét. Beszéltem a Vármegyei Múzeum és Könyvtár ügyeinek előbbre vitelére a századelőn megalakított Múzeum Egyletről, majd az 1925-ben átadott új épületről, melyben több mint 40 évig működött a könyvtár és a múzeum. Mutattam képeket az egykori Jóságkormányzóság épületéről, ahova 1968-ban költözött az intézmény, amit

1998-ban felújítottak. Bemutattam neves elődeinket egészen napjainkig és egyebek mellett erős válogatással felsorakoztattam a könyvtár jelentősebb kiadványait.

A szekció munkájának második részében két veszprémi kutató mutatkozott be.

Varga Béla, nyugdíjas könyvtárigazgató a Veszprém Megyei Életrajzi és a Kortárs Életrajzi lexikon után újabb nagy fába vágta a fejszéjét. A két előbb említett kiadvány befejezése után Hermann István, a pápai könyvtár igazgatója felhívta Béla figyelmét Sátoraljaújhely lexikonára. A Veszprém monográfia hiánya, a helyi periodikák sorozatos megszűnése, illetve kiadási bizonytalansága miatt úgy gondolta, hogy elkelne szűkebb hazájában is egy ilyen jellegű mű. Veszprém Város Lexikona anyaggyűjtését már 2002-ben elkezdte. Azóta több mint 3000 szócikk készült el a település természeti és épített környezetéről, de helyet kapott az emberek élete (pl. a néprajznál a magánéletnek is jelentősége van). Az intézmények és egyházak mellett az egyesületek is részletes leírást kaptak. Varga Béla most úgy döntött, hogy az Internet határokat nem ismerő nyilvánosságát felhasználva folytatja a dokumentum tartalmának kiegészítését. Tisztelettel kér mindenkit, aki bármilyen használható információval, jó tanáccsal, netán új szócikkkel tudja gazdagítani ezt a remélhetőleg jövőre könyv formában is megjelenő kiadványt, www.Veszprém.hu/vplexikon e-mail címre írott levélben tegye meg. Tudomásom szerint nincs még lokális tartalmú, megjelenés előtt álló munka a világhálón közrebocsátva olyan szándékkal, hogy bárki véleményét figyelembe véve részese legyen a szerkesztésnek. Varga Béla szorgalmas munkájának gyümölcse ismét alapműnek ígérkezik. Jó szívvel ajánlom mindenki figyelmébe.

A könyvtári szekció következő bemutatkozója Kis Ferenc volt, aki az Alfateam reklám cégnek a vezetője. A vállalkozás fő profilja a turizmus marketing és a reklám marketing. Ebből a két tevékenységből egyenesen adódik a *Veszprém képesoldalai* című portál, melyet 2001 óta készítenek. A honlapon arra törekedtek, hogy mindent vizuálisan bocsássanak az érdeklődő rendelkezésére. Az eligazodáshoz nyelvismeret nem szükséges. A kezdőlapon már számítástechnikai bravúrok vannak, amivel a leglényegesebb információkra hívják fel a figyelmet. Kis Ferenc 1964 óta megszállottan fotózza Veszprémet, több mint 2800 DVD-je van, és egy DVD-n kb. 10 000 fénykép található. Ez a hatalmas gyűjtemény adja a *Régen és Ma* alapját. Itt már meg is valósult, amit Mándli Gyula az előadásában említett, nevezetesen egymás mellett látható a település egykori és napjaink bemutatkozó képe. Ezekkel az oldalakkal főleg a fiatalságnak és a nosztalgizáló örkifjárnak szeretnék összehasonlításképpen megmutatni, milyen volt a város régen és ma. Igazi helyismereti csemege.

A *Városi sétában* mindenki maga döntheti el, hogy honnan indul. Ha kiválasztotta pl. a Veszprémi várat, akkor a következő lépésben a váron belül is lehetőséget kap pl. a Vár utca megtekintésére. Játékosan, vidáman lehet itt helytörténetet tanulni, hiszen minden képhez rövid történeti leírás is tartozik. A honlapon található fényképeket Kis Ferenc gondos alaposággal retusálja. Nem fordulhat elő az, hogy pl. kusza villanyvezetékek miatt ne lehessen teljes pompájában látni egy impozáns épületet.

Az *információs oldalakon* mindent megtalálnak esküvői meghívó szövegétől odáig, hogy hol kapható jó boroecska a városban. Az *Idegenforgalom és turizmus* oldalon is lehetőség van a választásra. Minden nevezetességet mozaikkép azonosít be, ami mellett felnyílik a kiválasztott intézmény bemutatkozó honlapja. Itt megtalálják az ország összes látnivalóját a szentgáli tiszafástól a Nemzeti Múzeumig. Ez az információs oldal négy év gyűjtőmunkájának a gyümölcse. A készítőik úgy gondolják, hogy akkor népszerű egy honlap, ha sok mindenre tud választ, tanácsot adni. A *kereskedelmi és marketing oldalak* a fizetős oldalak, ezek tartják el igazából a honlapot. A honlap megálmodójának szlogenje: *Ami szép, amit tudni, megkeresni, megismerni, választani szeretnék... azt látnom is kell!* Egy kép több információt adhat, mint egy írott szöveg, hiszen mint tudjuk, az információ 73%-át a szemem keresztül vesszük fel. A honlap készítői úgy gondolják, így lehet látványában eladni egy várost. A honlap várhatóan az őz folyamán nyílik meg a nyilvánosság előtt, addig is az alkotók elérhetősége: Kis Ferenc 70/290-35-48, e-mail: info@kepesoldalai.hu.

A könyvtári szekcióban szót kért még Fodor István Ferenc, aki Jászjókóhálmáról érkezett. Több jászági kiadványra hívta fel a figyelmünket. Így pl. a nagyon impozáns küllemű és tartalmú *Jászjókó kalandáriuma*, néhány időszaki kiadványra (*Jákóhalmi Szabad JászPolgár*, *Jákóhalmi Gazduram*, *Pár(t)atlanul*), valamint a különböző cikkekből, tanulmányokból saját válogatásában megjelent dokumentumra *Jászág és Vidéke* címmel. A kiadványok elkészítésével és propagálásával az a célja, hogy a Jászágot, ne csak a Lehel kürtjéről emlegessék.

Megtiszteltetésnek éreztük, hogy a nagy múltú Honismereti Akadémia egyik szekciója helyszínétül a megyei könyvtárat választotta. Az intézmény dolgozói és a Helyismereti Gyűjtemény munkatársai (Vereskuti Klára, Jelinkóné Regénye Mária) nevében köszönjük a lehetőséget.

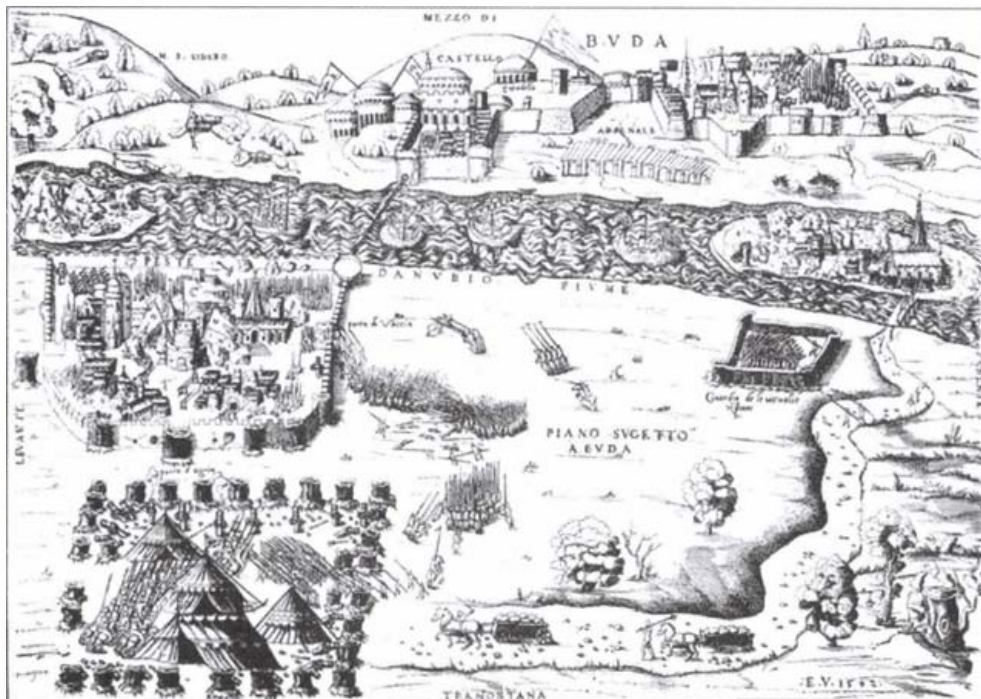
Szabóné Vörös Györgyi

TERMÉS

Götz von Berlichingen Magyarországon

Götz von Berlichingen azaz „vaskezű lovag” neve és személye leginkább Johann Wolfgang Goethe első, 1771-ben írt drámájának, a „*Götz von Berlichingen mit der eisernen Hand*”-nak a címszereplőjeként – de említhetjük még a magyar Goldmark Károly 1902-ben bemutatott, „*Berlichingeni Götz*” című operáját is – lehet ismert a számunkra. Kevesen tudják azonban, hogy a középkor ezen híres és hírhedt lovagja 1542-ben Magyarországon is megfordult.

Buda várának 1541. augusztus 29-án történt eleste nem csak az országban, hanem külföldön is nagy megdöbbenést keltett. A Német-Római Császárság rendjei pedig attól tartottak, hogy hamarosan a birodalomra kerül a sor. Ilyen körülmények között V. Károly császár a szokásosnál könnyebben fogadta a Buda felmentésére indítandó vállalkozás tervét. A speyeri birodalmi gyűlés egymillió forintnál is nagyobb hadiadót ajánlott meg, az 1542 elején Besztercebányán összegyűlt magyar rendek pedig rendkívüli adók sorát szavazták meg a hadjáratra. A gyűlekezés időpontját május elejére tűzték ki, de a hadak csak május végén kezdtek el szállingózni. A fővezér, Joachim brandenburgi örgróf pedig csak június 6-án érkezett meg Bécsbe. A 20 000 birodalmi gyalogosból és 4000 lovasból, 3000 pápai zsoldosból és 10 000 magyar huszárból álló sereg 1542. június 8-án indult el Bécs alól, ahonnan hat hétre (!) volt szükségük ahhoz, hogy eljussanak Esztergomig. Itt további 1100 olasz, valamint 6000 magyar és dalmát naszádos csatlakozott hozzájuk. Ugyancsak itt gyülekeztek a magyar vármegyék 15 000 fős seregei is, Thurzó Elek, Perényi Péter, Báthori András, Bathyány Ferenc és Nádasdy Tamás vezetésével. A felduzzadt, zsoldhiánnyal küszködő sereg előnyomulása Pestig további 24 napot vett igénybe, bár az el-

Enea Vico rézmetszete Buda és Pest 1542. évi ostromáról

Götz von Berlichingen

würtembergi Jagsthausenben, német birodalmi lovagi családban. A XV. század legvégén IV. Frigyes brandenburg-ausbachi örgróf szolgálatába szegődött és Miksa német-római császár kísértének lett a tagja. Így jutott el Burgundiába, Lotharingiába, Brabantba és végül, 1499-ben Svájcba. 1500-tól állandóan fegyverben állt és hol az egyik, hol a másik német fejedelem alatt – a középkor végén annyira elharapódzó belső harcokban – forgatta a kardját. A pfalzi választófejedelem és a bajor herceg között ki-tört viszályban az utóbbi pártjára állt. Ekkor, 1504-ben történt, hogy Landshut ostrománál egy ágyú-golyó a jobb kezét összezúzta, melyet azután egy vasból készült műkézzel – mely jelenleg is megvan a Jagsthausen múzeumban – pótolták. Ettől függetlenül folytatta kalandos életét és csaknem mindig anyagi érdekekért, a préda reményében harcolt és így nem riadt vissza a rablásoktól sem. 1512-ben nürnbergi kereskedők társzekereit fosztotta ki. Emiatt Miksa császár birodalmi átokkal sújtotta, mely alól csak 14 000 forint fejében szabadulhatott ki, amit azonban sohasem fizetett meg. 1518-ban béke-rontó támadásai miatt újabb átokkal sújtották. 1519-től Heilbronn polgárai tartották fogva és onnan csak 1522-ben, Franz von Sickingen – a szintén német lovag és zsoldosvezér – segítségével szabadult ki. 1525-ben a felkelt parasztok ráerőszakolták az odenwaldi seregük vezetését. A parasztlázadásban való részvétele miatt azonban ismét elfogták és 1525-től Augsburg várában raboskodott. 1530-ban – azon ígéret mellett, hogy Hornberget többé el nem hagyja és fogságáért bosszút senkin nem áll – szaba-don engedték. 1542-ben V. Károly császár felszólítására néhány száz ember élén részt vett a birodalmi hadsereg sikertelen kimenetelű magyarországi hadjáratában. Utoljára 1544-ben, a császár franciaorszá-gi hadjáratának alkalmával fogott fegyvert. Götz von Berlichingen élete utolsó – csak nem két évtizedét – viszonylagos nyugalomban élte le és igen öregén, 82 éves korában, 1562. július 23-án hunyt el a hornbergi várban.

Irodalom: Britannica Hungarica. II. köt. Bp. 1995. 623. old.; Brockhaus Enzyklopädie. III. köt. Mannheim, 1987. 133. old.; Goethe, Johann Wolfgang: Götz von Berlichingen. In: Drámák. Bp. 1982. 5–128. old.; Magyar Nagylexikon. III. köt. Bp. 1994. 689–690. old.; Magyarország haditörténete. I. köt. Bp. 1985. 174–175. old.; Ma-gyarország története. III/1. köt. Bp. 1985. 225–228. old.; Meyers Grosses Konversations-Lexikon. II. köt. Leipzig-Wien, 1908. 692. old.; A Pallas Nagy Lexikona. III. köt. Bp. 1893. 152–153. old.; Révai Nagy Lexikona. III. köt. Budapest, 1911. 163. old.; Sugár István: A budai vár és ostromai. Budapest, 1979. 104–118. old.; Ulmschneider, Helgard: Götz von Berlichingen. Mein Fehd und Handlungen. Sigmaringen 1981.

Merényi-Metzger Gábor

lenség sehol nem állta az útját. Így a törököknek bőségesen maradt idejük arra, hogy felkészüljenek és feltöltsék a helyőrségeiket. A várostrom tehát eleve kudarcra volt ítélve. Ezt Joachim örgróf is ha-mar belátta és a ténylegesen csak szeptember végén megkezdett ostromot – még Pestet sem sikerült el-foglalnia – 1542. október 8-án beszüntetve elvonult Buda alól. I. Ferdinánd magyar király ezen ese-ményről a következőket írta császár bátyjának: *“Nem hiszem, hogy a birodalmat ekkora szégyen és gyalázat érte valaha.”*

A hazánk történetével foglalkozó lexikonok, monográfiák ugyan nem tesznek említést róla, de német történészek kutatásai alapján tudjuk, hogy Götz von Berlichingen is részt vett ebben a sikerte-len kimenetelű hadjáratban. Erről ő maga is meg-emlékezik önéletírásában – mely megbízhatatlan-sága és számos más fogyatékosága ellenére hű ké-pét festi meg a korszaknak – arról, hogy *„Még mie-lőtt Ausztriába jöttünk volna a sereg nagy részét Pesten a törökök megverték ...”*. (Goethe egyéb-ként ezen önéletírás alapján írta meg az említett drámáját.)

A történelmi „vaskezű lovagról” a következőket kell röviden elmondanunk: Götz – pontosabban Gottfried – von Berlichingen 1480-ban született a

Kőzettani vizsgálatok a váci főtér ásatási területén*

2005 novemberében vállaltam el a váci főtéri (Március 15 tér) ásatások során előkerült falmaradványok építőköveinek kőzettani azonosítását, valamint statisztikai vizsgálatát (1. ábra). A terepbejárás és mintagyűjtési munkát a Váci Polgármesteri Hivatal építésze: Seregi Emőke segítségével tette lehetővé.

2005 őszén érte el legnagyobb kiterjedését a középkori romok felkutatására indított régészeti feltárás. Ekkor voltak a legjobban tanulmányozhatók az egykori épületek alapfalai úgy a Bécsi kapu, mind a Főtér közepének és déli részének környékén. A későbbi közműfektetési munkák során inkább csak talajszelvények vizsgálatára nyílt lehetőség, ekkor ugyanis jelentősebb épületmaradvány már nem került elő.

A főtéri épületmaradványok kőzetanyagának vizsgálatakor az első szempont az volt, hogy megpróbáljuk betájolni azokat a forrásokat, ahonnan az épületekhez felhasznált kőzetanyag származik. Legáltalában ilyen fontos volt annak a megállapítása is, hogy vajon a különböző épületegyüttesekben, vagy különböző korú épületekben a kőzetanyag összetétele azonos-e, vagy esetleg sikerül valamiféle eltérést találni.

Előljáróban mindenképpen érdemes azt figyelembe venni, hogy az ásatások az egykori épületeknek mindössze az alapozását tárták fel, ami egykor a föld felszíne fölé emelkedett, annak csak töredékei kerültek elő. A statisztikai vizsgálatokhoz a nagyobb, összefüggő falszakaszokat használtam fel, mert a megfelelő mennyiségű azonosítható kőzetpéldány csak ezek felületén volt fellelhető.

A Bécsi kapu

Feltárása a tér ÉK-i végződésében az Althann Mihály utca torkolatához közel helyezkedik el. A feltárásban egy nagyjából 2 méteres falvastagságú négyszögletes építmény egy része volt azonosítható, ÉNy-i sarkán egy lépcsőzetes támpillér alapozásával, és az ÉK-i falszakasz közepén a középkori városfal csatlakozásával. A talajszint alatt rétegzetlen, barnássárga színű, aprószemes, laza homok található a falmaradványok mellett. A falazóblokkok szabálytalan alakúak, szögletesek, különösebb megmunkálás nyoma nem látszik rajtuk. A falak kötőanyaga osztályozatlan, kvarcit (és alárendelten andezit) anyagú kavicsal kevert mész.

1. ábra

mindig üde, bontatlan. Mész/dolomit. Tömött, világosszürke színű, kissé sárgás, mikrites szövetű kőzet. Breccsásodott változata is előfordul.

A középkori templom

Nagyjából egységesnek tekinthető a középkori templom falmaradványainak ÉNy-i és DNy-i, D-i része úgy építésmód, mint az építkezéshez felhasznált kőzetanyag tekintetében. Ahol azonban az újkori

Főbb kőzettípusai (mennyiségi megoszlásukat lásd az 1. ábrán): Homokkő. Szürkésfehér vagy világos sárgásbarna színű, kovás kötőanyagú kőzet. Általában apró és finomszemű, de aprókavicsos (jól kerekített, fehér színű kvarcit-kavicsok) változata is előfordul. Andezittufa. Sárgásszürke, lilásszürke vagy szürke színű amfibol-biotitandezittufa. A mikroszkópos vizsgálatok során labradoritos összetételű plagioklász, közönséges hornblendét, vörösesbarna színű biotitot és kevés, sajátalakú apatitot sikerült azonosítani. Andezit. Szürke, vagy lila színű, porfíros szövetű kőzetpéldányok. A több milliméteres méretet elérő porfíros elegyreszek, az oszlopos-tűs természetű amfibol és a földpát

* Dabóczi Viktória Vác az Árpád-korban című, a Honismeret 2007. 1. számának 82. oldalán megjelent írásához kapcsolódva. (Szerk.)

templom építése közben az eredeti falakat elbontották, ott a régészeti feltárásban csak rövid, és meglehetősen vegyes összetételű falszakaszokkal találkozunk. A középkori templom DNy-i falának északi része szinte teljesen tufából épült: itt a falanyagban a homokkő aránya mindössze 1-2%, a déli részen a helyzet változatosabb, ott a falak homokkőből és tufából készültek. Ez utóbbiak összetételét mutatja a 2. ábra. A falak vastagsága az ÉNy-i oldalon körülbelül 1 méter, míg a többi falmaradvány nagyjából két méter vastag. A feltárás északnyugati sarkában még látható volt a falak belső és külső oldalát borító kváderköves falazás. A kváderkövek mérete általában 40x40 centiméter körüli érték, de rendszerint téglatest alakúak, és nagyobbik élük hosszúsága akár a 60-70 centimétert is elérte. A falak kötőanyaga tufával, és osztályozatlan kvarcitkavicssal kevert mész.

2. ábra

nosítottam. A tufa járulékos elegrésze a mindig sajátalakú, víztiszta, hatszöges prizmak alakjában előforduló apatit, és az igen ritka és apró cirkon.

A főbb típusok mellett néhány amfibolandezit-, valamint sárgás szürkésfehér színű dolomit-, és mészkődarab alkotta a fal anyagát.

A középkori templom délnyugati falának középső részén, a belső oldalon egy igencsak eltérő kőzet-típusból álló lépcsősor kezdete volt látható. Ez a 70x40x25 cm-es, jól faragott kőzettömbökből állt, és lilásszürke színével, valamint amfibolandezit-agglomerátum anyagával erősen eltért az egységesen zöldesszürke színű falazóblokkok küllemétől.

A középkori templom kerítésfala

A kerítésfal többször újjáépített, és minden valószínűség szerint az előző kerítés anyagának újbóli felhasználásával készült. Ennek megfelelően építőköveinek összetétele szakaszonként változik: van, ahol a fal anyagának jórészt a homokkő-tufa együttes adja (délen a kerítésfalhoz hozzáépített toldalék, 3. ábra), van ahol túlnyomórészt andezitből készült (ez a leghosszabb szakasz, végig a DNy-i és az ÉNy-i oldalon, 4. ábra), és van, ahol téglák és terméskő anyagú (egyes D-i és DK-i részek; ezek a legké-sőbb épült szakaszok, feltehetően újkoriak, 5. ábra). A kerítésfal vastagsága egységesen körülbelül 80 centiméter, a falba épített kőzetdarabok szögletesek, megmunkálás nyoma nem látszik rajtuk. Az egyes kőzetdarabok mérete 15-20 centiméterestől 30-40 centiméteresig változik. A jelentős mennyiségű tég-

3. ábra

4. ábra

5. ábra

kvarcitkavicsokat tartalmaz, néha pedig aprókonglomerátum kifejlődésű. Általában tömött, de porózus változata is előfordul. **Tufa.** Enyhén zöldes árnyalatú, világosszürke színű, könnyen faragható kőzet, amely mállott és gyakran horzsaköves szövetű lapillíket tartalmaz. Ritkasága miatt csak szabad szemmel volt azonosítható az a néhány sötétvörös, sajátalakú gránátszemcse, amely néha az andezitben is előfordul. **Andezit.** Szürke vagy lilásszürke-vörösszürke színű, tömött, kemény amfibolandezit. **Mészkö.** Szürkésfehér színű, mikrites szövetű kőzet, amelynek némely példányát 1-3 milliméter vastag rózsaszín, tömött, kalcitos-limonitos anyagú erek harántolják. **Dolomit.** Világos szürkésfehér színű, tömött, mikrites szövetű kőzet. Lilás vagy vöröses színű foltok-erek tarkíthatják.

Az újkori templom

6. ábra

zékori templom építéséhez használtak. A falakba beépített terméskőanyag fajtánkénti megoszlását a 6. ábra mutatja.

Következtetések

A Vác főterei ásátások során feltárt középkori falak alapvetően két kőzettípusból: a kovás kötőanyagú homokkőből illetve horzsaköves és andezitlapillis andezittufából állnak. A kőfaragványok egy része tufából (kváderkövek), más része homokkőből készült. Mivel a homokkő bizonyult állékonyabbnak, az oszlopok, lépcsők, parkányok, lábazati elemek készítéséhez kizárólag ezt az anyagot használták, leszámítva azt a néhány andezitagglomerátumból faragott lépcsőfokot. Jelentősebb mennyiségű andezitet csak a templomkerítés építéséhez használtak fel. A mészkö és dolomit sosem jelenik meg nagyobb mennyiségben (faragott kölemez például egyáltalán nem készítettek belőle), feltehető, hogy csak a mészégetés során megmaradt nagyobb kőzetdarabokat építették be a falakba.

Az egyes építmények relatív korát illetően megállapíthatjuk, hogy a városfal és a középkori templom eredeti falainak építéséhez téglát egyáltalán nem használtak így minden egyéb, téglából és terméskőből vegyesen épült fal ennél már csak későbbi lehet.

A kőzetanyag származása

A 7. ábrán láthatjuk Vác környékének földtani felépítésében résztvevő legfontosabb kőzettani egységeket.

lát tartalmazó falszakaszok kötőanyaga aprókavicsal kevert mész (a kötőanyag mennyisége itt éppen elegendő a kőzetdarabok és a téglák összetartására), míg a többi szakaszon a kötőanyag mennyisége bőségebb, és az aprókavicson, illetve a mészen kívül még tufát is tartalmaz. Felismerhetők benne ugyanis a tufa színeselegyrészei, az amfibol és a biotit, valamint a nagyobb kőzetdarabok is. Kőzettípusai: **Homokkő.** Szürke, világos barnássárga, lilafoltos szürke színű, kovás kötőanyagú homokkő. Szemcsemérete a durvától a középszemcsésig változik, néha jól kerekített, fehér színű

Az ásátás keleti részén a középkori templom maradványainak helyére a XVIII-i század első felében épült templom alapfalai láthatók. A falak építőanyaga legnagyobb részben téglák, a középkori templomból mindössze az állékonyabb kőzetdarabok kerültek felhasználásra. A falak anyagát 80 százaléka téglák alkotja (darabszám tekintetében ez természetesen több, mivel egy-egy terméskődarab akár 6-10 vagy még ennél is nagyobb mennyiségű téglát válthatott ki), a többi kőanyag a középkori templom falanyagából, parkányzatokból, stb. származik. Kőzettípusai megegyeznek a kő-

Kor	Kőzettani egységek	Hasznosítás
Negyedidőszak	Lősz, folyóvízi kavics, homok, lejtőtörmelék, stb.	Lősz: téglagyártás Kavics, homok: habarcs és vakolat
Középső-miocén	Börzsönyi Formáció (Vulkáni képződmények)	Andezitváltozatok és tufa: építőkő
Alsó-miocén	Budafoki Homok	
Felső-oligocén	Becskei Formáció (Kismaros felé szenes rétegekkel)	
	Törökbálinti Homok	(Agyagosabb kifejlődéséből: tégla?)
Alsó-oligocén	Kiscelli Agyag	Tégla és egyéb kerámia
	Hárshegyi Homokkő	Faragott építőkő
Eocén	Szép völgyi Mészkö (Nummuliteszes mészkö)	Mészégetés és építőkő
	Bauxit, bauxitos agyag, agyag (Kosdon kőszén)	
Felsőtriász	Dachsteini Mészkö	Mészégetés (és építőkő)
	Földolomit	

7. ábra. Vác környékének főbb kőzettípusai

Ebből

Mészkövet és **dolomitot** a Naszály hegyen (Dachsteini Mészkö és Földolomit, találhatunk (A felső-eocén korú Szép völgyi Mészkö csak Kosd felé szállítható könnyen);

Homokkővet szintén a Naszály hegyen (ez a Hárshegyi Homokkő, mert a többi törmelékes üledékes formációban előforduló homokkőpad részint nem kovás kötőanyagú, részint pedig állékonyaságuk csekély);

Andezitet és **andezittufát** észak felé Verőcemaros illetve Katalinpuszta környékén (itt a gránáttartalmú biotit-amfibolandezittufa, valamint az amfibol-, és az amfibol-piroxénandezit fordul elő), valamint a Dunakanyarban találhatunk. Piroxénandezit telérek a várostól délkeletre a Csörögi dombokon találhatók.

Kavicsot a város alatt folyó Duna partjáról szerezhetik be az építkezésekhez.

A téglavetéshez szükséges anyag: lősz és/vagy agyag származási helyének megállapítása nem tartozik a jelen tanulmány célkitűzései közé.

Figyelembe véve a középkori szállítási lehetőségeket és a terep adottságait, a következő szállítási módok valószínűsíthetők (lásd: 8. ábra):

Szekéren

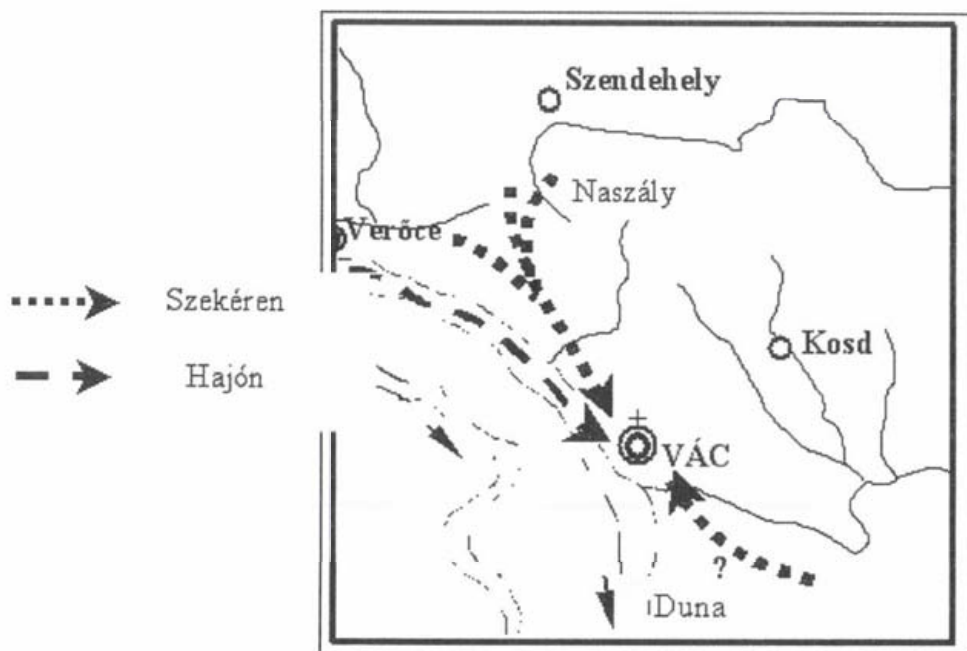
1. a Nógrádi országot: ugyanis ez a legrövidebb útvonal, amely a Naszály északi sarkából halad a város felé. Ezen hozhatták a homokkő, az égetett mész egészét és a tufaanyag, valamint az andezit egy részét. Mint az ásványtani vizsgálatokból kiderült az egyes tufaváltozatok, noha szín és lapillitartalom tekintetében mutatnak eltéréseket, mégis igen hasonló küllemű és összetételű elegyrezsekből állnak. Így feltételezhetően egy lelőhelyről/bányából (de legalábbis azonos rétegtani szintből) származhatnak.

2. Csörög felől is érkeztetett kőzetanyag (esetleg a vár építéséhez?), de ennek tisztázására további vizsgálatok szükségesek.

Hajón

1. Gyakorlatilag az egész Dunakanyar rendelkezésre állt az egykori szállítók számára, mind a mederben található kővek, mind pedig az alkalmi kőbányák anyagának elszállítására.

2. Nem szabad figyelmen kívül hagyni az egykori római őrtornyok elbontásából származó kőzetanyag felhasználását sem.

9. ábra
VÁC és környékének térképe a középkori építményekhez felhasznált kőanyag
lehetséges szállítási útvonalával
1: 200 000

További kérdések, vizsgálati javaslatok

A fent vázolt megállapítások pontosítására természetesen szükség lenne egy átfogó programra, amely során lehetővé válna a Vác környéki egykori bányák azonosítása, a belőlük származó anyag alapos vizsgálata és összevetése az ásatás anyagából gyűjtött mintákkal. (Ezek jelenleg a Magyar Állami Földtani Intézet Országos Múzeumának gyűjteményében találhatók.) Jó lenne a váci vár, a Hegyestorony, és egyéb épületmaradványok anyagát is hasonló szempontok alapján átvizsgálni, és persze egy külön nagy munka lenne a különböző kerámiatípusok (a téglafajtáktól az edénymaradványokig) ásványtani és egyéb anyagvizsgálati szempontok szerinti feldolgozása.

Fehér Tamás

Irodalom

- Balog, A.–Haas, J. (1990): A váci Naszály Dachsteini Mészkövének szedimentológiai jellegei és diagenézise. Földtani Közlöny, vol. 120/1–2 old. 11–18. old.
- Bereczné-Horváth, E.–Andó, J. (1999): A geokémiai csapdák és gátak környezetgeokémiai szerepe és térképi ábrázolási lehetőségük bemutatása a Naszály térségi mintaterületen. Földtani Közlöny, vol. 129/1. old. 61–81. old.
- Császár, G. (2005): Magyarország és környezetének regionális földtana. I. Paleozoikum-paleogén. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 328. old.
- Jugovics, L. (1957): Vác-Nógrádverőce közötti Fenyves-, és Dióshegyek andezittufája. In: Jugovics, L.: Néhány magyarországi, építésre alkalmas riolituffa-dácituffa és andezittuffa közettani-települési viszonyairól és tömegéről. MAFI Adattár, T/777. old. 77–86. old.
- Juhász, E.–Korpás, L.–Balog, A. (1995): Two Hundred Million Years of Karst History. Dachstein Limestone, Hungary. Sedimentology, vol. 42. old. 473–489. old.
- Korpás, L. (2005): A Börzsöny és a Visegrádi-hegység földtani felépítésének vázlata. In: Fésű, J. GY.–Hála, J. (eds.): Börzsönyvidék 3, InnovaPrint Kft. Szob. old. 9–26. old.
- Kubovics, I. (1993): Kőzetmikroszkópia II. Tankönyvkiadó. Budapest. 596. old.

Kik festettek elsőként Kalotaszegen?

Kalotaszeg magyar népe az évszázadok során páratlan népművészetet alkotott, egyedülálló értéket teremtett népviseletével, varrásaival és faragásaival, dalaival és táncával, népi építészetével. Kalotaszeg népművészetét a nagyközönség először az 1885. évi Országos Kiállításon ismerte meg, ahol Gyarmathy Zsigáné bemutatta a kalotaszegi népviseletet, szobabelsőt. Ekkor kezdődött meg a táj népművészetének nagyarányú felfedezése, amelynek kiemelkedő személyiségei között találjuk a néprajzos Jankó Jánost és Herrmann Antalt, a népdalgyűjtő Vikár Bélát és Bartók Bélát, a festő Edvi Illés Aladárt és Körösfői Kriesch Aladárt, az író-építész Kós Károlyt.

Kalotaszeg felfedezésében jelentős szerepet vállaltak a képzőművészek, elsősorban a festők. A legismertebb kalotaszegi festményt Körösfői Kriesch Aladár festette Körösfőn. A „*Templomba menő kalotaszegi nép*” című festményt több nagy kiállításon bemutatta, és ez a kép díszítette a St. Louisi világkiállítás (1904) magyar házát, valamint látható volt a milánói kiállításon (1906) is. A kép osztatlan sikert aratott: a vizualitás minden erejével érzékelteti a templomba vonulás lassú ritmusát, az ünnep mindent átható szépségét. Elbűvöl a színek világa, a meleg sárgás-zöldes háttér előtt felvillanó viselet piros-fehér foltjai. A képen megjelenő viselet nemcsak festői, hanem klasszikus görög mintára egyenesen architektónikus. (A hátsó borítón látható.)

Kalotaszeg felfedezéséről szólva, arra a kérdésre keressük a választ, hogy kik voltak azok a művészek, akik elsőként jártak e vidéken és festették vásznaikra a táj színes népviseletét, szalmafedeles házait, a tiszta szobák belső berendezéseit.

Murádin Jenő neves művészettörténész szerint Kalotaszegen feltételezhetően Szathmáry Pap Károly (1812–1887) az „*Erdély képekben*” (Kolozsvár, 1842) című könyvmű album alkotója dolgozott, akit rokonai szála is fűztek Gyaluhoz, de a kutatás eddig kalotaszegi témájú ábrázolására még nem talált.

A kalotaszegi magyar népviselet legelső ábrázolása Kövári László történész „*A kalotaszegi magyar nép Erdélyben*” (1854) című írásának illusztrációjaként jelent meg, és amelyet a felvidéki születésű és kötődésű Klimkovics Ferenc (1825–1890) festő rajzolt. Őt azonban nem tekinthetjük Kalotaszegen festő, a táj felfedezésében résztvevő művészeknek, ugyanis sosem járt e vidéken. Klimkovics ötvenéves festői jubileuma alkalmával megjelent életrajza részletesen, kronológikus sorrendben ismerteti azokat a városokat, vidékeket, ahol a festő élete során megfordult, alkotott, de a felsorolásban Erdélyről, Kalotaszegről nem történik említés. (Vasárnapi Újság, 1889/17.sz.).

Klimkovics nem ismerte Kalotaszegét, hiszen a képen a kalotaszegi magyar népviseletben öltözött férfi és nő mögött egy görögkeleti román templom látható. Ha járt volna Kalotaszegen, a református emberpár mögé – figyelembe véve azt, hogy kalotaszeg magyar népe szinte teljesen református – bizonyára egy négyfiatornyos református templomot rajzol. Klimkovics feltehetően találkozott valahol kalotaszegiekkel és rajzát vázlata vagy emlékezete alapján készítette.

Kalotaszeg képzőművészeti felfedezése az 1880-as évek táján kezdődött. Kolozsvári fiatal festők látogattak el először Kalotaszegre és készítették itt első festményeiket, vázlataikat.

A XIX. század utolsó harmadában Kolozsvár az erdélyi szellemi – tudományos, művészeti, irodalmi – élet központja volt, ahol számottevő értelmiségi réteg élt és tevékenykedett. Innen indult magasra ívelő művészi pályája Körösfői Kriesch Aladárnak, akinek apja ezekben az években a kincses város műegyetemén tanított és az itteni tudományegyetem hallgatója, majd a polgári fiúiskola magyar-történelem tanára Malonyai Dező a „*Kalotaszegi magyar nép művészete*” (Bp. 1907) című munka neves szerzője. Kolozsváron élt – hosszabb ideig – id. Vastagh György festő képzőművész fiaival, Vastagh Gézával és ifj. Vastagh Györggyel, Kövári Endre festő két évtizeden-keresztül tanít az Unitárius Kollégiumban, Sárdi István festő ugyanennyi ideig a Tanítóképző tanára.

Kolozsvár képzőművészeti életében 1883. február elején jelentős esemény történt: a római katolikus lyceum dísztermében megnyílt a város első gyűjteményes képképző kiállítása, amelyen Fesztai Árpád, Thán Mór országos hírnévű művészek mellett részt vettek az erdélyi fiatal festők is, mint Melka Vince, Mesterházy Kálmán, Kövári Endre, Sárdi István, Spányi Béla, Vastagh Géza, Vastagh György stb.

Kövári Endre ezen a kiállításon bemutatta a „*Kalotaszegi leány*” című festményét, amely nagy sikert aratott, és véleményünk szerint elindította Kalotaszeg képzőművészeti felfedezését. A kritika szerint „a sikerült képnek a gyönyörű arc, a szoborszerű állás és a szép színezés képezik előnyeit” (Ellenzék, 1883/31.). Az írás megjegyzi, hogy a Kalotaszegi leányt Bécsben a nemzetközi kiállításon is kiállították, ebből arra következtethetünk, hogy 1880-ban vagy 1881-ben készült.

A kolozsvári kiállítás után – 1884 augusztusában – több neves festő is Kalotaszegre látogat. *Bruck Lajos* és *Telepy Károly* Bánffyhunyon és Magyargyerőmonostoron. *Sárdi István* és *Vastagh Géza* Bánffyhunyon láttak munkához. Vendéglátójuk *Gyarmathy Zsigáné* Kalotaszeg nagyszasszonya volt.

A sajtóban Bruck és Telepy elragadtatással nyilatkozott Kalotaszeg színes világáról, gazdag motívumkincséről. A Párizsban élő Bruck Lajos ekkor határozta el, hogy rövidesen hosszabb időre visszatér Kalotaszegre. (Kolozsvári Közlöny, 1884. VIII. 12.).

Gyarmathy Zsigáné, a vendéglátó, „*Kalotaszegről*” című írásában (Ellenzék, 1885. VI. 19.) részletesen beszámolt az ekkor készült képekről: „Bruck Lajos egyik képe a *Behördás* ... Bánffyhunyon végén az országút mellett ülnék a szegények, négyökrös vagy bivalyos tele szekerek kanyarodnak be a mezőről, minden gazda egy-egy búzakévet dob le a szegényeknek. Tele van a kép költészettel – lelkesedik az író – mintha a friss szalma egészséges illatát érezné az ember az alkonyi levegőben”.

A gyerőmonostori határon festette Telepy Károly „*Szamosél*” című képét. „Sziklás hegyek sötétlő fenyvesein túl a hóval barázdált Vlegyása – írja a beszámoló – a művész elragadtatva áll a mélység szélén, lent a sziklamederben fehér gyöngyöző tajtékot verve csattogva rohan az ifjú Szamos. A hegyek színváltozata, a levegő tisztasága, a víz és fenyvesek moraja teremtő ihletre ragadják a művészt”. Ez a kép a budapesti országos tárlaton is szerepelt, ahol *Ferenc József császár és király* vásárolta meg.

Bruck Lajos kalotaszegi útjáról az országos hetilap a népszerű *Vasárnapi Újság* is beszámolt: „A nyár egy részét a neves festő Erdélyben töltötte – szölt a híradás – kalotaszegi tanulmányaiból lesz alkalmunk közölni” bizakodik a szerkesztő (1884. 52. sz.). Valóban a következő számokban láthatjuk a Bánffyhunyon festett „*Paraszt gazdát*”-t (1886/24. sz.) és a Magyarbikalon készült „*Kalotaszegi udvarház*”-at (1887. 25. sz.). Ez utóbbi festményről írta Gyarmathy Zsigáné: „A képünkön látható udvarház magasan, vidáman emelkedik ki (a tájból) virágos verandájával repkénnyel koszorúzott homlokzatával. Olyan bájos kép ez, hogy nem csoda, ha Bruck Lajos jeles képírónk egy szép olajfestményen megörökítette. Ez a ház a Báthory-nővérek tulajdona...”.

Hány képet festett Kalotaszegen Bruck Lajos azt nehéz megállapítani, a művész hagyatéki kiállításának képes katalógusában (Bp. 1911) azonban több képe is szerepelt: pl. *Kalotaszegi szoba*, *Kalotaszegi leány*, *Kalotaszegi menyecske*, *Kalotaszegi asszony gyermekével*, *Bánffyhunyadi gazda*, *Éva Bánffyhunyadról*.

Telepy Károlynak a fentebb említett festményén kívül még két Bánffyhunyon készített művét ismerjük: a „*Tudtam, hogy felkötik*” című betyártémát ábrázoló romantikus képét és a „*Konyha belseje Bánffyhunyon*” című festményét. Mindkét alkotás szerepelt az 1906-os Telepy-kiállításon, amelyet a budapesti Műcsarnokban rendeztek.

A következő években *Munkácsy Mihály* (1891) és az angol *Walter Crane* (1900) is ellátogatott Bánffyhunyadra. 1898 nyarán Gyaluban pedig – elsősorban külföldi képzőművészekből álló – *festőkölónia* működött (Ellenzék, 1898. IX. 5.).

A XX. század elején aztán a *Malonyai-vállalkozás* során elindult Kalotaszegre a magyar képzőművészek második hulláma, közöttük Edvi Illés Aladár, Körösfői Kriesch Aladár, Undi Mariska, Juhász Árpád. Ezek a művészek alkotásaikkal új korszakot nyitottak a táj képzőművészetének történetében.

Sebestyén Kálmán

„Móduvázó” bukovinai székelyek

Ha a bukovinai székelyekről szóló szakirodalmat olvassuk, a XIX. és XX. századi tudósítások mindegyike kiemeli a Bukovinában letelepült öt magyar falu (Hadikfalva, Andrásfalva, Istensegits, Józseffalva és Fogadjisten) lakosságának tömeges elszegényedését. Ez a nagyszámú földnélküli vagy csak nagyon kevés földdel rendelkező szegény ember egyik napról a másikra tengette életét, minden lehetőséget megragadott, hogy keresethez jusson, meglegyen a mindennapi betevő. Az asszonyok a keveske földön káposztát, hagymát, krumplit termesztettek, s a radóci piacon eladták. Télen festékest¹ s mindenféle vászonneműt szőttek, amit ugyancsak Radócon értékesítettek. Különösen a festékeik voltak kelendők, a környék más nemzetiségű lakosai szívesen vásárolták. Sok özvegyasszony ebből tartotta el családját. A férfiak, de már a tíz éves gyermekek is elszegődtek Moldvába hét hónapra, mező-

¹ Festékes: színes gyapjúból szőtt, geometrikus mintázatú szőnyeg.

gazdasági idénymunkára. A legtöbb szegény embernek ez volt az egyetlen lehetősége, hogy megéljen. De dolgoztak a vasútnál pályamunkásként, elmentek Erdély vagy Besszarábia legtovábbi gyáraiba is vagonrakónak vagy más betanított munkásnak.

Idős székely emberekkel beszélgetve, még most is gyakran felbukkan a Bukovinában átélt nyomasztó szegénységnek egy-egy epizódja. 1971-ben az Istensegitsen élt Gáspár Simon Antal mesélt nekem az ő „Módúvában” (Moldvában) eltöltött fiatal éveiről. Megdöbbenve szembesültem először azzal a testi-lelki nyomorúsággal, amit a moldvai idénymunka jelentett. Dolgozatom a tömeges elszegényedés okairól és az ún. „módúvások” életéről szól a szakirodalom és a saját gyűjtésem alapján.

Az 1776–1786-ig Bukovinában letelepült székelyek házhelyet és 18 falcsa (kb. 36 hold) földet, ezenkívül pénzbeli támogatást és adómentességet kaptak, ami eleinte biztosította a családok megélhetését. De hamarosan megkeserítette életüket a földesurak által követelt dézsma és robot, s az ezzel kapcsolatos visszaélések és kegyetlenkedések. Mindezeknek az 1848-as jobbágyszabadságvetés vetett véget. Ez sokat lendített a bukovinai magyarok helyzetén, a XIX. század második felében kialakult egy jómódú kisgazda réteg. A tartomány gazdasági élete is fellendült, különösen Csernowitz kereskedelme és ipara, ami ugyancsak jótékony hatással volt a magyar falvak életére². A fellendülés rövid ideig tartott, az 1880-as évekre már súlyos válság alakult ki. A nagyarányú népszaporulat miatt kevés lett a föld, s egyre több a földnélküli szegény ember. A bukovinai magyarok lélekszáma száz év alatt csaknem négyszeresére nőtt. Az istensegitsi születésű László Mihály, akit 1864-ben Družbáczy György plébános küldött ki Magyarországra tanulni, s Budapesten a Hold utcai gimnázium igazgatója lett, felhívta a magyar közvélemény figyelmét a bukovinai székelyek nehéz helyzetére. 1877-ben a következőket írta a Földrajzi Közleményekben: „Nem csoda, ha a föld kevés lévén, a szegénység minden faluban nagy mértékben növekszik; ház házra épül, új és új családok keletkeznek, s míg mi itthon a magyar faj szaporatlanságáról panaszkodunk, addig a bukovinai csángóknál oly nagy a szaporaság, hogy egy-egy családnál gyakori a 10-15 gyermek, a hat, 8-12 gyermek pedig föl se tűnik. Egy ilyen család három-öt holdból nem élhet, s a kis vagyon fölosztásával csak a koldusbot jár minden erőmegfeszítés mellett is. A túlszaporaság következtében az amúgy is apró birtokok úgy szétarabolóttak, hogy a magyarság legnagyobb része – igen kevés kivétellel – Moldvában és Oláhország más részeiben kénytelen tölteni a munkaidőt, hogy családjának a mindennapi kenyeret megkereshesse.”³ Ugyancsak László Mihály írja a józseffalviakról: „A magyarság közt csak harminc gazda tud megélni a magáéból anélkül, hogy Moldvába mennének dolgozni. Ezek közt kettő van huszonhat holdas, a többi le egész két holdig birtokos; hetvennek alig van valamije, negyvenháromnak pedig egy talpalatnyi földje sincs.”⁴

A jobb megélhetés reményében indultak el a bukovinai magyar családok ezrei az akkori Magyarország távoli vidékeire, s új településeket alapítottak, vagy ún. csángótelepeket építettek valamelyik már meglévő helység szélén. Az első nagy kitelepülési láz 1883-ban volt, amikor több mint háromezren költöztek az Al-Duna mellé. Még a kitepítések megindulása előtt Tomka Károly, andrásfalvi református lelkész az alábbi indokkal kéri Nagy Györgyöt, a telepítési kormánybiztost, hogy járuljon hozzá az utazás költségeihez: „Útiköltség nélkül pedig ezeket a szegényeket, midőn máról holnapra való tüzelőjük sincs, az első állomásig is mind megvenné az Isten hidege. Hiszen, hogyha az oláh bojárok már karácsonykor hozzák be a pénzt Moldovából, s húsz, harminc, sőt negyven forintot is szívesen előlegeznek a nyári munkára, amibe csak 6 hónap múlva kezdenek; Magyarország nem tudná meghozni azt az áldozatot, amit – hogy a munkát biztosítsa – egy oláh bojár is megtesz?... nem bírnak velük, fölszedik a moldvai pénzeket, hogy legalább a tavaszig kihúzhassák életük fonalát. S akkor aztán újra Moldvába szállingóznak, s ott viszik a legbaromibb munkát egész késő őszig azért, amit a télen megessznek, hogy jövő karácsony felé ismét hazavergődjenek betegen, megnyomorodva, félig halálra kínozva.”⁵

Jancsó Elemér a két világháború között meglátogatta a bukovinai magyar falvakat, és 1934-ben a következőket írta gazdasági helyzetükről: „A magyar falvak lakossága legnagyobb részét kisbirtokos. Birtokkülönbség van itt is a parasztság körében, de a gazdag parasztok száma elenyészően kevés. Hadikfalva ötezer lakójából mindössze húsz-harminc földműves birtoka haladja meg a harminc holdat.

² Jancsó Elemér: A bukovinai magyarság. Különlenyomat a Korunk 1938. januári számából. 4. old.

³ László Mihály: A bukovinai magyarok. Vasárnapi Újság, 1875. jan. 3. 2–3. old. (Foki-Solymár-Szöts: Források a bukovinai székelyekről. Szekszárd, 2000. 200. old.)

⁴ László Mihály: A bukovinai magyarok közt. A Hon. 1875. aug. 15. 1–2. old. (Foki-Solymár-Szöts: Források... 206. old.)

⁵ Nagy György: Emlékirat az al-dunai munkálatoiról és a bukovinai magyarok hazatelepítéséről. Szeged 1883. (Foki-Solymár-Szöts: Források... 229–230. old.)

Gáspár Simon Antalné, Gáspár Simon Antal és Fábian Mátyásné 1971-ben (Szerző felv.)

Átlagjában úgy Hadikfalván, mint a többi magyar telepesközségben egy-egy család kettő-négy holdnál többel nem igen rendelkezik, és ebből a néhány holdból kell megélnie sokszor tíz-tizenöt embernek... Kénytelenek tehát munkájukat áruba bocsátani sokszor a legmegalázóbb feltételek mellett... A tél közepén, mikor a magyar falvak szegényei nélkülözni kezdenek, kifogy utolsó kenyerek és fájuk, akkor jelennek meg hiénamódra a Regát ismert munkásszerzői, hogy a kiéhezett parasztokat munkára toborozzák. És a szegény parasztság, melynek életnívója hallatlanul alacsony, igényei minimálisak, minden esetben bedől a leglealázóbb munkafeltételekbe, és jóformán ingyen adja el saját és családja munkászeit Moldova bojárjainak. Tavasszal és nyáron a cukorrépa-ültetvényekre tömegesen vonulnak ki szeke-reiken Bukovina magyar szegényei.⁶

A moldvai földesurak, a „bojérok” szívesen foglalkoztattak bukovinai magyarokat, mert szorgalmas, jó munkaerőnek tartották. Évente több ezer szegény ember kereste meg az egész évi kenyerét „Módúvában”. A földesurak megbízottai, a *meklerok* már ősszel megkezdtek a toborzást a következő évi munkákra, szántásra, kapálásra, aratásra, cséplésre. A meklerok minden faluban a bíró közvetítésével kötötték meg a szerződést a munkásokat képviselő bandagazdával, akit Bukovinában *kálfának* neveztek. A munkások bérét előre kifizették, ami nagyon sokszor már el is fogyott tavaszra, amikor a munkára sor került. A munkabéren kívül a bojér fizette az útiköltséget, gondoskodott a szállásról és ételmezésről.

László János, aki maga is kilenc éven át dolgozott Moldova valamelyik földesuránál, az elvégzett munka szerint három csoportba sorolta a munkásokat.⁷ A *kaszások* voltak a legrangosabbak, a fűvet vagy a gabonát vágták le általányban. Ők kapták a legnagyobb fizetést, a levágot terület arányában fizették őket pénzzel, kukoricaliszttal és juhtúróval. Tíz ember dolgozott együtt, közülük került ki a kálfa és a szakács is. A szakácsnak csak a máléfőzéshez kellett érteni, hiszen csak málét és juhtúrót kaptak enni. Járt még egy-egy *fluska* pálinka is minden étkezéshez.

⁶ Jancsó Elemér: A bukovinai magyarok mai helyzete. Különlenyomat a Magyar Szemle 1934. szeptemberi számából. 4–5. old.

⁷ László János: A Bukovinában élő (élt) magyarság és kirajzásának története 1762–1914-ig, az első világháború kitöréséig. Kolozsvár, 2005. 93–97. old.

A második csoport a *masinások*, itt 40-50 férfi, nő és gyermek dolgozott együtt egy hónapig. Csépelek, eleinte cséphadaróval, később cséplőgéppel. Ha a rossz időjárás vagy egyéb ok miatt nem tudtak dolgozni, ezek a napok nem számítottak bele az egy hónapba. Így sokszor az egy hónapból kettő lett, de a fizetést az alku szerint csak egy hónap után kapták. Az élelem itt is csak máléból és tőrőből állott, vasárnap kaptak fejkenként fél kiló húst is. Hetipénzt fizettek, kukoricaliszt és juhtúró valamint étkezőskor egy fluska pálinka volt a kereset.

A *hónapszámosok* 3-9 hónapra szegődtek el, szántottak és vetettek. Gyermekeket is dolgoztattak, ha tudták hajtani az ökröket. Hat ökrör hajtása azonban nem volt egyszerű feladat. Élelmezésük, ellátásuk ugyanolyan volt, mint a többi munkásé, csak a gyermekek nem kaptak pálinkát. Hetente fizették őket, s kéthavonta kaptak egy pár bocskort is. A tisztálkodás hiánya miatt megfeszültek, mindenféle fertőző betegséget kaptak. Sok volt köztük a trachomás és a tbc-s.

Az első világháború tájékán új munkaforma jelent meg, a *részes kapálás*. A megkapált földön termett kukoricának egyharmada vagy egynegyede a kapálóé volt. Ezenkívül járt még neki a málélisz és a juhtúró is. Sokan a kaszálás vagy a csépelés mellett még részeskapálót is vállaltak, így volt a legkifizetőbb.

Az istenségi szülésétű Gáspár Simon Antal családja kevés földdel rendelkezett. Édesapja korán meghalt, így már kamaszként ő lett a család fenntartója. 15 évesen idénymunkával kereste meg a család kenyerét Moldovában. Tehetséges gyermek volt, elemi iskoláit kitűnően végezte, de a szegénység miatt nem tanulhatott tovább. Jó írásbeli kifejezőképességgel rendelkezett, felnőttként több mint 60 füzetbe írta le faluja szokásait, élete történetét. Domokos Pál Péter csaknem 600 egyházi és világi dallamot gyűjtött tőle. Írásából részleteket közöl Sántha Alajos 1942-ben, Forrai Ibolya 1986-ban és Erdélyi Zsuzsanna 1980-ban.⁸ Füzetének nagy része még kiadatlanul vár sorsára. Élete utolsó szakaszában Halásztelken, a fiánál élt. Itt látogattam meg 1971-ben, ekkor beszélt a moldvai munkáséletéről. A beszélgetést felvettem magnetofonra, kicsit átszerkesztve így adom közre, ahogy akkor elhangzott.

Istensegítsen hány nagygazda, középbirtokos és kisbirtokos volt?

Nagygazdák vótak a falunak körülbelül úgy negyed része, akikre rá lehetett mondani, hogy nagygazda. Ezeknek vót húsz, huszonöt, harminc, vót negyven hód és. Szóval hát ott nálunk fűcsát számítottak ugye. Hát például Szöcs Jósának vót negyvenöt fűcsa fűggye, az annyi mind kilencven hód. De az és úgy gyűjtötte össze, mikor nyócvanháromba vitték a magyarokat ki az Al-Dunához, telepítették Székelykevé, Sándorégyházát, Hértelendifalvát, akkor azok a fűggyiket otthatták. S ez bíró vót akkor, s össze gyűjtötte. Oszta vót még ojan huszonöthódas, harminchódas, szóval mondom egy negyedrészt. Oszta vótak küsseb gazdák, ojan tíz fűcsás, öt fűcsás, az újra vót körülbelül egyharmada. Oszta a húsz parazsinások,⁹ ezek vótak a legtöbbben.

Hányan voltak föld nélkül?

Sokan vótak, azt lehetett mondani, hogy a községnek egy hatod része hát az tiszta föld nélkül vót.

Hogyan éltek a földnélküliek?

A mai gyermekék el se tudják képzelni, hogy mējen szomorú sors vót a szegényeké. Szóval mindēn szegēnnnek vót egy viskója, ēty háza, s ēty kicsi kert, de ēgyeb sēmmi. Abból nem lehetett mēgēlni, el kellētt mēnni, hotyha nagy család vót, s ez vót a legtöbb, s az asszon nem tudott mēnni, csak a férfi, leginkább Móduvába.

Aki nem mēnt Móduvába, az a nagygazdánál napszámos vót. Nem és napszámos vót, hanem tiszta rabszōga, met dōgozott rēggeltől estig, s aval ēgy fazakacska aluttejét kapott érte. Nézze, én nem vagyok ellensége sēnkinek, de nagyon kihasználták a szegēn embērēkēt a gazdák még annak idején. Vagy vótak ojanyok, akik ma és odavesztek Móduvába, akik egész családotól elmēntek, s ottragadtak. Ott maradtak, még ma és ott vannak. Űty hogy mosmá a gyermekék vaj az unokájik nem és tuggya, hogy magyarok vótak-ē vaj nem.

Aszta vótak ojanyok, akik vētték a vāndorbotot, s jōttek ki Magyarországra nyócvanhárom után. (1883-as al-dunai kitelepítés után.) Vannak Kērsztūron, Dēván, Babsán, Szatmárba, szóval mindēnfélē

⁸ Sántha Alajos: Bukovinai magyarok. Kolozsvár, 1942. 152–164. old. Gáspár Simon Antal: Az én szülőföldem Istensegits. Közreadta Forrai Ibolya. Bp. 1986. Gáspár Simon Antal: Az öröm után jött a nagy bánat. Közreadta Erdélyi Zsuzsanna. Som. VIII. 1980. 5.; 47–57. old.

⁹ Prosina (székelyesen parazsina): területmérték, olyan négyzet, amelyiknek minden oldala 5,7 méter hosszú. A négy parazsina széles, nyolcvan hosszú földterület volt egy fűcsa. A fűcsa kb. 1,5 hektárnyi terület.

elvándoroltak. De hát akárhova ment, a szegénység késérte, met hotyha nem vót kovász, amiből mēkkejēn a tészta, hát csak szegén lett. Járt a szegénység, bujdosott erre is, arra is.

Azok, akik nyócvanháromba kitelepültek az Al-Dunához, hát egy része ott maradt, de nagyon sokan hazajöttek. Met ott ugyē ököť letelepítették a Duna mēntyibe, ott a zárterületre. S akkor jött ez a dunai nagy árvíz, s megijedtek, s ott hattak mindēnt, s eljöttek. Szóval én most csak az én családomról beszélēk. Édēsanyám akkor nyóc esztendőś lējánka vót, amikor elmēntek a nagymamájék. Itthon hattak nyóc fácsa földet, az tizēnhat hód föld. Abból mēgélhettek vóna itthon ēs, de mēntek, ha ēccēr mēntek min Magyarországra, hát mēntek ōk ēs, ott hatták a házot, mindēnfélēt. Útyhogy abból sēmmit se kaptak mēg, mikor visszamēntek hat esztendő múlva, me visszajöttek, nem kaptak sēmmit se. Még a házikot se kapták mēg, met azt amit házot hattak, lerontották, elhorták, s aval ami ház ott vót idegēnyēdvē, az másē, más épített oda. Nohát idegēn házhoz kēllēt szájanak. Oszta sok törvénkezēs után valahogy visszatörvénkettēk. Visszapērēlték a házshelyet, de a földēkből sēmmit se kaptak vissza.

Anti bácsinak hány hold földje volt Bukovinában?

Nekēm ott körülbelöl öt hód. Szegén embēr vótam, erőst sokat jártam Móduvába. Nahát erről tudnék sokat beszēlni. A móduvai élet, tuggya, ez ez nagyon keserves. Hát ma el se képzelhetō az a szērēncsētlen helyzet.

Hányszor és mikor járt Moldvában?

1910-be először. A háború előtt négyszer vótam. Körülbelöl a háború után ēs vaj néccer-ōccör vótam mēg. Útyhogy nyóccor-kilencer vótam Móduvába. Legelőször amikor mentem, hát ojan kamasz gyermek vótam. Hēt hónapra mēntem. Úgy nevezték azt az olá birtokot Jērdicsēn, Jástól [Iași] úgy körülbelöl harminc-nēgyven kilométerre vót.

Milyen munkát végeztek azon a birtokon?

A mezei munkát mind. Szántás, vetēs, kapálás, akkor aratás, csēplēs, s újra az ősz szántás, ezt mind, mind. A fēlnōtteknek más vót a munka, s a gyermekēknek mēgint más.

Hát münkōť fogadtak szántani. Most hát én ököřvel addig sōse dōgoztam. Hat ökrōť befogni, amikor mind ēgyformák! Olyanyok vōtak, hogy ēgyik annyi mind a másik. Hát azt nem lehetēt mēgūsmerni, amikor kēllēt befogni a hat ökrōť. Egy embēr, szóval ēgy-ēgy gyermek szántott hat ököřvel s négy borozdájú ekēvel. Imá az ekēvel nem vót baj, me azt nem kēllēt fogni, de az ökrōk hajtása az má ēgy kicsit körülmēnyēs vót, met az ēgyik rosszabb vót, mind a másik. Vót annyi sīrás, jajgatás ott!

A fēlnōtteknek csēplēskor csēplēs vót az ō dōgik a gép mellett. Különōsōn magyarokot fogadtak gépēlni, szóval csēplēni. Sokan úgy fogadtak el rēszes kapálōť, kapáltak, amig a kapálás tartott, osztá hotyha bējōtt a csēplēs, akkor mēntek a masina mellē.

Milyen volt az ellátás, mit kaptak enni?

A koszt málē s tūrō mindēnnap. Bōťōś ételt adtak szērēdán s pēntēkēn, ēgy-ēgy fej hagymát vagy ēgy-ēgy uborkát, zōd uborkát. Ez vót a bōťōś étel. Oszta vasárnap adtak ēgy fél kila hūst. Azt lehet mondanī, amit nem akart az uraság fēlhasználni, a legrosszabb bīrkát levágatott, ezt ēccēre mēgfōzték, s ēgy porciōť kapott mindēnki. S annyi vót az egész. Körülbelöl tiz-tizenōť dēkát tētt ki az a fōtt hūs, az vót, az vót a fél kila. A tūrōť mēgint, hát mēg mikor jó tūrōť adtak! De adtak olyant, ami ordával vót ēsszevigyītvē, s az orda közte mēgvērēśēdēt. Útyhogy mēg a szagától ēs az embēr mēgiszonyodott.¹⁰ Ezt egész hēt hónap alatt ezt kēllēt ēnni.

Hol aludtak? Milyen volt a szállás?

Külōn laktak a fēlnōttek s a gyermekēk. Hát azok külön vōtak, met hát a fēlnōttek mongyuk amig įgy kapáltak, akkor mindēnki privát a maga csinálta kalibába lakott. Oszta, ha a csēplēshez mēntek, akkor közōśōn ēgy közōś nagyobb kalibába.

A gyermekēk az ējen kamaszok csak kalibába. Szalmából csináltuk, s ott egész nyáron. Képzelhetī! Harminc-nēgyven gyermek ēgy kalibába. Mēgkesztük tavasszal, s ott végbevēttük az egész nyarat. Olyan vót, mind a sátor. A karōkōť ēsszeāllogatták hosszan, s két bējárōť hattak, s szalmával bēfōtték. Hát mindēnkinēk vót ēgy pokróc, más nem, s szalmán aluttunk. Asztá mikor ēśō lett, hát a szēl lefūjta a szalmát a tetejiről, s ázott mindēnünk. Sokszor mēktōrtēnt az, hogy ki kēllēt ajunk, akár künn vōtunk, s akár benn, ētyformán ásztunk.

¹⁰ Megiszonyodott: megundorodott.

Mindén vasárnap nem vót levátozás, még ęty hónapig, s még két hónapig ęs abba a zingbe, s abba a gagyába. Męgtermętt a tetę, ręneteg sok tetę vót. A zembęr nem tudott ęjjel nyugunni, nappal nem tudott, met dęgozni kęllętt, ęjjel nem tudott, met ezęk az ęlędsiek rajta vótak.

Ki kęttęte meg a szerzędęst az urasággal?

Hát osztá vót ęgy ęgynevezętt kálfa. ęgy fęlnętt vót ęgyę, aki felelęs vót a bojęrnek ęs s az embęręknek ęs. Amikor mękfogatta eszķęt a zembęrękętt vaj gyermekękętt, hát akkor a bojęr kifizette az ęsszes, az egész hét hónapig díjat otthon. Oszta nekęnk csak az járt, ami még a szerzędęsbe vót, hogy ętven bání mindęn hętęn, ęs az ęlelmezęs. A kálfa vętte ki az ęlelmet, met asztá ęgy vót, hogy járt mindęn szęmęlyre tíz kila tęrębuzaliszt, akkor másfélkila tęrę ęty hętre, ęs ęty félkila hős, s ętven bání hetipęnz. S asztán ha nem tudott adni hős a bojęr, akkor adott a fél kila hősętt harminc bánt. ętyhogy akkor nyócvan bánt lętt a hetipęnz. Asztán eszt a kálfa kęllętt fęlvęgye ezękętt, s elossa az embęręk kęsz.

Mennyi pęnz kaptak elęlegkęnt?

Hát mongyuk aszt, hogy mikor ęn vótam, nyócvan forintot adtak hét hónapra. De ęn fęlnętt számba męntem, met a kálfa helyęttem más mutatott bę. ętyhogy fęlnętt számba kaptam nyócvan forintot. De az oan gyermekęk, kik ęjenyęk vótak mind ęn, hatvan forint vaj ętven forintot kaptak egész ędęre. Hát még akkor męgvót a zęrtęke a pęnznek.

Amig az a zędę eljętt, hogy el kęllętt męnni, met kęręlbelęl március végin, április elejin el kęllętt męnni, akkora némelyiknek még ęgy fillęrje se maradt, még a zętra se vót neki. Met addig ęlęni kęllętt, s addig adósságot csinált, azt ęs męk kęllętt adni, ętyhogy nem vót męgmaradva sęmmi. Oszta mikor ęsszel hazamęnt, kęllętt vırja a másik bojęrt, hogy jęjön, hogy még osszanak pęnz, met hanem ęhęn hal.

Hogyan utaztak el a munkahelyre?

Az uraság fizette az utat. Hát vonatval męntęnk. Máskor męgint esetleg ha kęzelębb vót, kocsikot kędętt.

Milyen munkát végeztek tęlen?

Hát pęnz szerzęzni nem vót nagy lehetęsęg. Vizsnyicre kęllęttek valami munkások. Vizsnyic egész Galiciának a határán van. ęgy cukorgyár van ott, nádmęzfábrika. Aztán hát az ęjen helyre ęn ęs eljártam. Kaptunk mindęn napra ęgy koronát, abból kęllętt ętkezni. Ezt a cukorrępának, ami ki vót présęlve, azt kęllętt vagonba rakni.

Milyen más munkalehetęsęge volt még a szegęny embereknek Bukovinában?

Vasútra ęs szoktunk járn, amig ez a törvęn bę nem jętt az oláhoktól ęgy harmincętbe, harminchatba, hogy az ęjen munkákra, ahol jobban lehet keresni, csak tíz százalęk kęssebbsęg mehet. Addig a magyarok mindęnütt elęnybe részesęltek a munkára. Kiadták azt a rendęletętt, csak tíz százalęk a kęssebbsęgből, szóval a magyarokból csak tíz százalękot lehetętt bęvęnni a munkára, a többi olá kęllętt lęgyęn. Szerették a magyarokat, a bojęrok ęs ęrękkę csak magyarokat szerettek fogadni, met jobban dęgosztak, dęgosabbak vótak. Pęldául a vasúton vótunk. Harmincháromba nagy árviz vót, sok helyęn még a vasutat ęs elvitte. Oszta elvittek ęgy a vasútra dęgozni, szóval ęgy a vasútvonalakat helyreigazítottani. Męnkętt bęvittek egész Jáson alol. Nagyon nagy helyet bęjártunk. Kęllętt lerakni a vasakat. Most ęgy sęnt tíz olá nem tudott fęlvęnni. Kętt embęr vitakozott. Akkor vót ęgy, aki a magyarokat pártolta:

– Állítsd fęre most a te embęreidętt! – aszongya. – Látod, amit tíz embęr nem vęszęn fęl, azt négy magyar elviszi.

S odaállított négy magyart, s szépęn fęlvętték, s odatętték a helyire. S akkor verni kezdte a másik a kalapját a fęthöz, tępdęsętt, hogy tíz nem bírta, s itt négy magyar elvitte.

– Hát ęrdęgök ezęk!

ętyhogy bę vót látva, hogy ęgęn munkás nép a magyar. Szęrte az országba el vót terjedve.

Kitęręlhetetlen, keserves ęmlęket jelentett egy-egy ember ęletében a Moldvában ęltęttętt néhány esztędę, kivált, ha gyerekkęnt kezdte a munkát. Amikor tavasszal a „móduvások” elindultak a szekeken az állomásra vagy egyenesen a birtokra, zengett a falu szomorú dalaiktól. A bujdosásról, az elválás szomorúságáról, a keserő kenyről, a szegęysęgről s a mérhetetlen bánatról ęnekeltek, kifejezve a faluját elhagyó, kiszolgáltatott ember lelkiállapotát. A „móduvások” keservesei közül az egyik legismertebb, amely több változatban maradt fenn, s talán leghębbebb fejezi ki ęletęrzęsęket, álljon itt befjezęskęnt:

*Moldovának nagy a széje,
Istenem vigy ki belőle!
Istenem vigy ki belőle!
Mert nehéz az élet benne.
Árva vagyok, szegén vagyok,
Szegén ember fia vagyok.
Olyan árva nincsen, mind én,
Andrásfalva híres helyén.*

Fábián Margit

Adalékok az Őrvidék (a mai Burgenland) történetéhez III.

Nyugat-Magyarország / Westungarn az ország egyik legfejlettebb vidékévé válik (1867–1914)

Az Őrvidék középső és déli részén az őrfalvak társadalmi – nemesi-közösségi – elkülönülését az 1848. évi forradalmi törvények hivatalosan megszüntették, de azok a valóságban még évtizedekig léteztek. A kiváltságok eltörlése azonban etnikai szempontból a Felsőőrsejben, illetve a Felsőpulyán élő középkori magyar határőrök leszármazottait nehéz helyzetbe hozta. A csoporttudatot folytonosan erősítő, az eredeti magyar etnikai szerkezetet megőrző nemesi közbirtokosság eltörlése egyre inkább lehetővé tette a környező német falvak lakóinak a betelepülését a forgalmi csomópontoknak és piacközpontoknak számító magyar nyelvterületekre, elsősorban Felsőőrré és Felsőpulyára. Ez a megváltozott helyzet néhány faluban felgyorsította a magyarok beolvadását. Például így vesztette el magyar többségét a Pinka melletti Vasjobbágyi a XIX. század derekán, ahol 1828-ban még 57, 1880-ban már csak 16, 1920-ban mindössze 8% magyar élt.¹

A nyugat-magyarországi / őrvidéki területsáv egyik döntően magyar lakta központja, Alsóőr és környéke 1850-ig a Kőszegi járáshoz tartozott, amikor egy közigazgatási átszervezéssel, Felsőőr székhellyel létrehozták a Felsőőri járást. Ez az állapot azonban csak negyedszázadig állt fenn, amikor egy újabb közigazgatási átalakítással 1877-ben mindkét települést megfosztották mezővárosi rangjától. Felsőőr a legnyugatibb magyar nemzetiségű piac-, illetve vásárközpont volt a XIX. század második felében, ahol évente négy nagy országos sokadalmat tartottak az első világháborúig, ahol a mezőgazdasági termékeken kívül nagy számban állatokat – ló, szarvasmarha, sertés – is értékesítettek.² Különösen az Őrvidék északi és középső részén már a XIX. század második felében megkezdtek a rossz termőtalajok javítását meszezéssel, illetve különféle műtrágyák egyre szélesebb körű alkalmazásával. A tájon elterjedt szarvasmarha-tartásban ebben az időben következett be fajtaváltás, és az addigi magyar szürke marha helyett a magyar piros tarkát kezdték egyre nagyobb számban nevelni, belterjes tenyésztésben.

Őrvidék már a XIX. század második negyedében fejlődésnek indult, ami elsősorban a vasútépítésnek köszönhető. A magyar reformmozgalom megindítója, Nagycenk uradalmának birtokosa, gróf Széchenyi István (1791–1860) és körének hatására megszületett a főbb vonalirányokat is kijelölő 1836. évi XXV. cikkely, az első magyar vasúti törvény. Ezzel Magyarország megelőzte Európa számos államát. A végzés adta lehetőségek alapján Sina György (1783–1856) báró bécsi bankháza 1837-ben elnyerte a bécsi Déli Vasút építési engedélyét, amelynek egyik szárnyvonalát részben az Őrvidéken áthaladva, a Bécsújhely–Sopron–Győr vonalon tervezték. A görög származású Sina (eredetileg Georgios Sinas), a Habsburg-dinasztia után a második leggazdagabb család feje volt a birodalomban. Róla mintázták Jókai Mór egyik legnépszerűbb regényének, „Az arany ember”-nek (1873) a főhősét, Timár Mihályt. Egy gazdag gyapotszállító török pasa selyemzsinórt kapott a szultántól, és miután a fiával együtt meghalt, vagyonuk egykori megbízottjuk, Sinas kezébe került. Sina György és fia, Simon (1810–1876) – bár bécsi bankárként tartották őket számon – tevékeny részt vállaltak a reformkori magyar (!) nemzeti törek-

¹ Kocsis Károly: A magyar településterület változásai a honfoglalástól napjainkig az Őrvidék (Burgenland) területén. In.: Néprajzi Látóhatár 2000. 3–4 sz. 52. old.

² Csoma Zsigmond: Az őrvidéki magyarság gazdasági és kulturális kapcsolatai a Dunántúllal (XVI–XX. sz. eleje). In. Savaria. 21/1. köt., 1992. Szerk. Dénes József. Szombathely 1994. 9–18. old.

vések támogatásában, illetve megvalósításában. Nemcsak a magyarországi vasútépitésben és a Lánchíd létrehozásában, hanem a Magyar Tudóstársaság (1858-tól a neve: Magyar Tudományos Akadémia) alapításában. Az Akadémiára Sina György 80 000 (Széchenyi István 60 000) forintot adományozott.³

Széchenyi István 1848. január 25-én aláírta, majd közzétette elképzelését – címe: „*Javaslat a magyar közlekedési ügy rendezéséről*” –, amelyet az utolsó pozsonyi rendi országgyűlés elé terjesztett. A másodrendű vonalak között a Sopron–Szombathely–(Nagykanizsa–Fiume) pálya is szerepelt.⁴ Javaslat előszavában – máig ható érvénnyel – Széchenyi a közlekedés társadalmi és gazdasági jelentőségét is tömören megfogalmazta: „Közlekedések nem képezik az országok velejét ugyan, de oly hatásuk van, mint valami élő test vércinek”.⁵ Széchenyi világosan felismerte: a vasút sokkal nagyobb jelentőségű, mint közlekedés. Ennél jóval fontosabb szerepet töltött be a civilizáció terjedésében-terjesztésében, a polgárosodás elősegítésében, hiszen az ország egymástól távol lévő területeit kötötte össze egymással, és főként sugarasan Pest-Budával, az ország központjával. A magyar reformmozgalom megindítója 1848. március 15. után hamarosan az első felelős magyar kormány közmunka és közlekedésügyi minisztere lett, és közlekedési tárgyú javaslatát április 7-én, illetve 8-án az országgyűlés mindkét háza az 1848. évi XXX. törvénycikkben jóváhagyta.

A már említett Sopron–Bécsújhely közötti vasút nyomvonalának kijelölési munkálatait 1836-ban – Európában is ekkor kezdett kialakulni a vasúti közlekedés – már Sopron környékén végezte a Bécs–Győri Vasúttársaság. A pálya ausztriai szakaszának építési nehézségei miatt Sina György báró eredeti tervei azonban függőben maradtak. Az elképzelést Széchenyi István és területen érdekelt nagybirtokos, Esterházy Pál Antal herceg (1785–1866) ösztönzésére 1843-ban felelevenítették, és elhatározták a Sopron–Bécsújhelyi Vasúttársaság megalapítását 1,5 millió forint alaptőkével. Sopront ugyanis Nyugat-Magyarország legfontosabb közúti-vasúti átrakó helyévé akarták fejleszteni, amely a Bécsújhely–Bécs pályához kapcsolódik. Ugyanakkor e vonal megépítését a Sopron melletti Brennbergbánya⁶ akkor már csaknem egy évszázada működő lejtaknájában kitermelt nagy fűtőértékű szén iránti érdeklődés is sürgette. A vasút létesítésére a Sopron városán kívül, a főként magyar földbirtokosokból álló társulat 1845. március 27-én kapott kivitelezési engedélyt a budai Helytartótanácsától.

A pálya építése azonban csak azt követően indult meg, amikor Széchenyi István a Helytartótanács Közlekedési Osztályának az élére került, és új szerződést készítettek. A pálya Esterházy herceg uradalmán vezetett keresztül, aki ingyen átadta a szükséges területeket, illetve a mások kisajátított földjeiért ugyanannyit juttatott térítésmentesen a sajátjából. Elsősorban az építkezés vezetője, Schönerer Mátyás bécsi mérnök hatékony működésének köszönhetően, a Sopron és az magyar–osztrák határ közötti magyar területen húzódó 27 km hosszú vonalat – ennek utolsó magyar állomása Lajtaszentmiklós volt, ahonnan Bécsújhelyig vitték a pályát – már 1847. augusztus 20-án megnyitották. Nagymarton község-nél a pálya egy ún. „boltozott híd”-on halad át, amely a XIX. századi vasúti hidépítéssel egyik legszebb alkotása. A magyar területen futó vonal kivitelezése 2,5 millió forintba került. Ez az összeg meghaladta az alaptőkét, ezért a társaság 950 000 forint kölcsönt volt kénytelen felvenni. Végül ez sem volt elég, amiért az építkezés abbamaradt. A pályát a Bécs–Gloggnitzi Vasút nevű vállalkozás vette át üzemeltetésre. A Lajtaszentmiklós és Bécsújhely közötti vonal a magyar szabadságharc után készült el, és a vasúttársaság rendkívüli közgyűlésének határozata nyomán, 1854. augusztus 1-jei hatállyal az állam vett birtokba.⁷

³ Az Aranyember emlékezete. In: *História*, 2003/3. sz. 30. old.

⁴ *Udvarhelyi Dénes*: A magyarországi vasúti közlekedés politikai és gazdasági előfeltételeinek kialakulása. In: *Magyar vasúttörténet*. 1. köt. A kezdetektől 1875-ig. Főszerk. Kovács László. Kiad. MÁV Rt. Bp. 1995. 46. 48. old.

⁵ Ugyanott: 47. old.

⁶ A Sopron városától 6 km-re délnyugatra fekvő Brennbergbányán 1753-ban hatalmas szénmezőt fedeztek fel, amelynek kitermelését 1759-ben kezdték meg. 1790-től a szén már nagyipari szinten bányászták. Ez volt a történelmi Magyarország első szénbányája, amelyet Sopron városa, mint erdőbirtokos, később az egyes időszakokban bérbe adott különféle közszénbánya társaságoknak. A bányát 1952-ben politikai okokból (határzár, „vasfüggöny”) bezárták, és a bányászokat főleg Oroszlányba költöztették.

⁷ *Csikós Mihály*: A magyarországi vasútépités gazdasági és politikai háttere a XIX. században. In: *Magyar vasúttörténet*. 1. köt. A kezdetektől 1875-ig. Főszerk. Kovács László. Kiad. MÁV Rt. Bp. 1995. 61. old.; *Tisza István*: A magyar állami és magán vasúttársaságok kialakulása 1847 és 1875 között. In: *Magyar vasúttörténet*. 1. köt. A kezdetektől 1875-ig. Főszerk. Kovács László. Kiad. MÁV Rt. Bp. 1995. 84. old.; *Horváth Ferenc*: A magyarországi vasúti pályák építése (1827–1875). In: *Magyar vasúttörténet*. 1. köt. A kezdetektől 1875-ig. Főszerk. Kovács László. Kiad. MÁV Rt. Bp. 1995. 148–149. old.; Térkép: 106. old.

A másik, a Bécs és Győr között épült vasútvonal magyarországi szakaszának négyötöde az Őrvidék északi, Moson vármegyei részén haladt át. A pálya építésének terve már 1828-ban felmerült, de arra Sina György csak 1838-ban kapott előmunkálati engedélyt. A vasút – melynek fő célja szintén a gabona szállítása volt Bécs, valamint Nyugat-Európa felé – terveit szintén Schönerer Mátyás készítette el. A Bécs–Győri Vasúttársaság 1842-ben szerezte meg az építési engedélyt, és 1844–1846 között kivitelezte az ausztriai, a Bécs és Bruck közötti pályát. A magyarországi vonalszakaszt a társulat csak 1845-ben tudta elkezdni, miután az Osztrák Államvasút visszaadta építési jogát a Bécs–Győri Vasúttársaságnak. Ez utóbbi sem tudta befejezni az építkezést, és pénzügyi nehézségek miatt kénytelen volt eladni a vasutat a Császári–Királyi Szabadalmazott Osztrák Államvasút Társaságnak. Az ausztriai Bruck községtől az osztrák–magyar határon áthúzódó Királyhida–Pándorfalu–Hegyeshalom–Győr közötti 78 km hosszú vasútvonalat a magyar szabadságharc leverése után, 1855. december 24-én végül ez a társaság nyitotta meg a forgalomnak. Egy évtized múlva, 1865. szeptember 21-én a helyezte üzembe Déli Vasút társaság a 165 km hosszú Sopron–Nagykanizsa vonal részeként a Sopron–Szombathely pályát.⁸

Az Őrvidéki vasútépítés a korábbi tervek alapján az 1867-es osztrák–magyar kiegyezés után kapott új lendületet. A további dunántúli vasútvonalak építésére a pesti Magyar Általános Hitelbank és a bécsi Weikersheim M. H. és Társa az 1869. évi V. törvénycikk alapján, ez év május 20-án kapott engedélyt a Székesfehérvár–Kiscell(Celldömölk)–Szombathely–Szentgotthárd és az ausztriai Grácig vezető fő-, illetve a Kiscell–Győr szárnyvonal megépítésére. Az engedélyesek Magyar Nyugati Vasút néven 1870. május 18-án részvénytársaságot alakítottak, és azonnal hozzákezdtek a kivitelezési munkálatokhoz. Az összesen 373 km hosszú pályából – költsége 38,3 millió forint, ami nem sok, kilométerenként 102 717 forint volt – 305 km esett magyar, a többi osztrák területre. Az Őrvidék középső és déli területeit összekötő 65 km hosszú Szombathely–Körmend–Szentgotthárd–Gyanafalva–országhatár (az ausztriai Fehring község végállomással) pályát 1872. szeptember 1-jén adták át a forgalomnak.⁹ A XIX–XX. század fordulójá előtt Gyanafalváról egy leágazást terveztek Muraszombat felé, ez azonban készült el, mert végül a Muraszombat–Zalalövő–Körmend vasútvonalat építették meg.

Sajátos helyet foglal el az Őrvidéken tevékenykedő magyar–osztrák vasúttársaság, a Győr–Sopron–Ebenfurthi Vasút, a GYSEV, német nevén a Raab–Oedenburg–Ebenfurth Eisenbahn, a ROeEE. Létesítésének fő célja a Kisalföldön termesztett nagy mennyiségű gabona, kukorica és a Lajtaújfalu közelében kitermelt tőzeg szállítása volt, ezért az állam 30 évre szóló adó-, illetve illetékmentességgel támogatta a vállalkozást. A Győr–Csorna–Kapunár–Sopron pályát Soprontól a már 1847 augusztusában megnyitott Sopron–Lajtaszentmiklós–(Bécsújhely) vasúttal lényegében párhuzamosan, de attól északra vezetve, az ausztriai Ebenfurth településig tervezték. A vonal kivitelezési terveit egy német vállalkozó készítette el, amelyeket a németországi Frankfurt am Mainban működő Erlanger-bankház tulajdonosa, báró Viktor Erlanger megvásárolt. Ezeket benyújtotta a Magyar Országgyűléshez, amely az 1872. évi XXVII. törvénycikk alapján, ez év decemberében kiadta az építési engedélyt.

A pálya egész tervezett vonalán 1873 tavaszán kezdték meg a földmunkákat, májusban azonban a Bécsben kirobbant tőzsdei összeomlás megrengette Európa gazdaságát, és az Erlanger-bankháznak is hatalmas veszteségeket okozott. Az utóbbi ezért már nem tudta saját erőből megépíteni a Győr–Sopron–Ebenfurth Vasutat. Erlanger báró részvénytársaságot alapított, és engedélyét arra ruházta át. Az alakuló közgyűlést 1875. február elsején tartották, ez az időpont a GYSEV „születésnapja”. Ezt követően a Győr–Sopron közötti szakaszon ismét megindult a munka, amelynek irányítását a bécsi Erlanger-iroda vette át. A pályát 1876. január 2-án nyitották meg, – bár több elemi csapás is akadályozta a forgalmat –, a vasút már az első évben nyereséget hozott. A második szakasz, a Sopron–Vulkapordány–Lajtaújfalu–országhatár vonal építését a Soproni Kereskedelmi és Iparkamara, valamint a Cinfalva, illetve Felsőfalva községekben működő cukorgyárak is támogatták. A vonalat – 1879. október 28-án nyitották meg – Lajtaújfalu község területén a Déli Vasút által épített rövid állomásba csat-

⁸ Horváth Ferenc: A magyarországi vasúti pályák építése (1827–1875). In: Magyar vasúttörténet. 1. köt. A kezdetektől 1875-ig. Főszerk. Kovács László. Kiad. MÁV Rt. Bp. 1995. 137., 145–146., 159–160. old. Térkép: 106. old.

⁹ Tisza István: A magyar állami, magán- és helyi érdekű vasúttársaságok fejlődése 1876–1900 között. In: Magyar vasúttörténet. 1876-tól a századfordulóig. 2. köt. Főszerk. Kovács László. Kiad. MÁV Rt. Bp. 1996. 65–66. old.; Horváth Ferenc: Hazai vasútépítések az 1876–1900-as évek között. In: Magyar vasúttörténet. 1876-tól a századfordulóig. 2. köt. Főszerk. Kovács László. Kiad. MÁV Rt. Bp. 1996. 136–137. old.

lakoztatták. Innen érte el az ausztriai Ebenfurth állomást, és eközben a közeli lignitbánya, valamint a Schöller család ebenfurthi malomüzemének a szállításait szolgálta.¹⁰ A GYSEV teljes hossza 126 km.

A Szombathely–Gyanafalva vasútvonalat a létesítése után egy évtizeddel észak felé meghosszabbították. A pálya megépítését a 2.207/82. II. 22. számú közlekedésügyi miniszeri rendelet alapján Kőszeg városa, Zarka Sándor és Szájbely Gyula, mint az érdekeltiség képviselői részére engedélyezték. A Kőszeg–Szombathelyi Helyiérdekű Vasút (HÉV) vonala Szombathely MÁV-állomásából ágazott ki, és kapcsolattal a Magyar Nyugati Vasúttal, valamint a Császári–Királyi Szabadalmazott Déli Vasutakkal, pályáját Nagygencs és Lukácsháza községek érintésével Kőszegig építették. A HÉV dombvidéken, a Gyöngyös patak völgyében haladt, és Kőszeg városában csonkán végződött. A viszonylag rövid, 17,3 km hosszú vasutat – melyet 29 útátjáró keresztezett – 1883. augusztus 1-jén nyitották meg.¹¹ Kivitelezésére 635 800 koronát¹² irányoztak elő, végül km-ként mindössze 47 046 koronába került. Üzletkezelését előbb a Déli Vasút társaság, 1911 májusától a Magyar Királyi Államvasutak, a MÁV látta el. A XIX–XX. század fordulójára után egy másik HÉV-társaság is létesített vasutat Kőszeghez csatlakozva, amellyel a város kapcsolatba került Sopronnal.

Az évtizedekig folytatott, alaposan átgondolt vasútépítkezésekkel – a vonalhálózat sűrűségét tekintve – a XIX–XX. század fordulójára nemcsak a történelmi Magyarország, hanem annak nyugati, örvidéki területe is az európai közlekedés élvonalába került. Különösen az 1880. és 1900. közötti két évtized fejlődése volt rohamos. Az ország területéhez viszonyítva a vasúti vonalak hossza több mint kétszerezésére, a lakosság számához viszonyítva, pedig csaknem kétszerezésére nőtt. Ezzel a vasúti közlekedés a századfordulóra hazánkban is a polgárosodás, a gazdasági élet legfőbb hajtóerejévé vált. 1900-ra Magyarország 100 km² területre átlagban 5,44 km; 10 ezer lakosra 9,10 km vasúti pálya jutott, amellyel hazánk jelentősen túlhaladta az 1900. évi európai átlagot, ahol 100 km²-re 2,73 km, 10 ezer lakosra 7,20 km jutott.¹³

A XX. század elején a vasút látványos fejlődéséhez az ún. „Tulipán-mozgalm” is hozzájárult, amelynek Kossuth Ferenc (1841–1914, Kossuth Lajos fia) kereskedelemügyi miniszter volt az egyik védnöke. A szervezet hívei egyre követelték, hogy olyan vasúti menetrendet készítsenek, amely növeli Budapest központi szerepét. Ez különösen Sopron esetében volt fontos, mert a város lakosságának számottevő része a régi hagyományokból adódóan, de a közelség miatt is Bécsbe járt vásárolni, sőt gyakran szórakozni is. Az 1896. évi millenniumi ünnepségek azonban már sokakat vonzottak Sopronból Budapestre. Először kedvezőbb vonat-csatlakozásokkal növelték az utazási kedvet, később felismerték: csak akkor lehet a város kereskedőit, vásárlóit Budapest számára megnyerni, ha az utas a magyar fővárosból egy nap alatt megfordulhat. Ennek érdekében közvetlen gyorsvonatokat állítottak forgalomba Sopron és Budapest között. Az első járatot 1907. május 1-én indították.

Az Örvidék impériumváltás előtti népesedési folyamatai sajátos körülmények között zajlottak. Talán különös megállapítás, hogy az 1867. évi osztrák–magyar kiegyezés és az általa létrehozott rendszer a Habsburg-monarchia magyarországi felében lassította az elnémetesedési folyamatokat. 1880-ban tartották az első olyan magyar népszámlálást, amely az anyanyelvet is kérdezte. Örvidéken ekkor (a mai Burgenland területére átszámítva) 270 261 lakost írtak össze, ebből 204 941 német (78,8%), 10 978 magyar (4,2%), 41 081 horvát, 12 059 fő egyéb nemzetiségű volt.¹⁴ 1900-ban a két évtized múlva

¹⁰ *Lovas Gyula*: Fejezetek a Győr–Sopron–Ebenfurti Vasút történetéből. In: *Magyar Vasúttörténet 1846–2000*. Főszerk. *Kovács László*. Kiad. Magyar Államvasutak Részvénytársaság. Bp. 2000. 513–514. old.

¹¹ *Tisza István*: i. m. 1996. 79. old.; *Horváth Ferenc*: Hazai vasútépítések az 1876–1900-as évek között. In: *Magyar vasúttörténet. 1876-tól a századfordulóig*. 2. köt. Főszerk. *Kovács László*. Kiad. MÁV Rt. Bp. 1996. 228. old.

¹² A XIX. század második felében a vasútépítések költségei kétféle pénzeszközben, hol forintban, hol koronában szerepelnek az okiratokban. Ennek oka, hogy 1857-ben, hazánkban rendeletileg bevezették az ún. osztrák forintot, miközben a régi 100 magyar forint 105 osztrák forinttal volt egyenlő. Közben a részvény-, illetve a hitelügyletekben a korona is forgalomban volt, például az 1880-as években 42 aranyforint 100 koronát ért. A forintrendszernek az 1892. évi valutatörvény vetett véget, amikor fizetőeszközként az aranykoronát vezették be. Az osztrák értékű ezüst 1 forintosok azonban 2 korona értékben továbbra is törvényesen használhatók maradtak.

¹³ *Horváth Ferenc*: Magyarországi vasútépítések 1900 és 1914 között. In: *Magyar vasúttörténet*. 4. köt. 1900-tól 1914-ig. Főszerk. *Kovács László*. Kiad. MÁV Rt. Bp. 1996. 121–123. old.

¹⁴ *Burgenland településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1991)*. Összeáll. *Pálházy László*. Kiad. KSH. Bp. 2000. 180. old.

Ausztriának ítélt nyugat-magyarországi területsávon 24 867 magyar élt, a terület összes lakosságának 8,4%-a. Ebből Moson vármegyében 6930, Sopron megyében 7851, Vas vármegyében 10 086 lakost jegyeztek fel, közülük 6195 magyar a Felsőöri járásban lakott.¹⁵ Az 1910. évi itteni utolsó magyar népszámláláskor a később Ausztriához csatolt örvidéki területen 291 618 főt jegyeztek fel, amelyből 216 920 német (74,38%), 26 153 magyar (8,97%), 43 632 horvát (14,96%), 4913 egyéb nemzetiségű (1,68%).¹⁶ Feltűnő a magyarság számának csaknem két és félszeres növekedése, amelynek okai a következők: a társadalomban uralkodó magyar állami eszmerendszer, az örvidéki német anyanyelvű lakosság nagyobb arányú kivándorlása, és a nem magyarajkúak körében növekvő önkéntes beolvadás, illetve azonosulás az emelkedő magyar nemzettel.

Az 1880. és az 1910. évi népszámlálások adatai azt mutatják, hogy ebben az időszakban az örvidéki magyar–német nyelvhatár nem módosult. A falvak etnikai térszerkezete sem változott számottevően a megelőző évszázadhoz viszonyítva, kivéve a Németújvár környéki horvát nyelvszigeteket lassú elnémetesedését, illetve a számos Moson vármegyei magyar lakosságú majorságot. Ez utóbbiak munkásai, béresei elsősorban Kapuvár és Csorna környékéről származtak, akik 17 nagyobb major népességét tették magyar többségűvé az 1920. évi trianoni békediktátumig, a Fertő-tó keleti és északi oldalán fekvő Nezsideri járás, illetve a Rajkai és a Magyaróvári járások nyugati sávjában. A Lajta partján fekvő belső osztrák–magyar határállomás, Királyhida 1910-ben már magyar többségű volt, elsősorban az ott élő magyar közalkalmazottak és a településen állomásozó fegyveres erők (katonaság, pénzügyőrség, illetve vasutasok), valamint és a helybeli németajkúak egy részének magyarrá válása következtében. A nem magyarajkú polgárság önkéntes magyarosodása és természetes beolvadása következtében az 1880-ban még német többségű, korabeli örvidéki járási székhelyek közül a magyarok aránya 1910-ben a következő: Szentgotthárd 73,5; Magyaróvár 62,1; Kőszeg 61,0; Németújvár 45,1; Kismarton 28,3; Nezsider 25,7%.¹⁷

Az ekkor még egységes, csak a későbbi határmódosítással érintett három vármegye népessége és nemzetiségi arányai az 1910. évi népszámlálás idején természetesen különbözőek.

Moson vármegye: területe 1937 km², három járásra – Magyaróvári, Nezsideri, Rajkai – tagolódott, székhelyük a névadó helységgel azonos, településeinek száma 59, népessége 94 479 fő, ebből 34,9% magyar, 55,0% német és 8,6% horvát. A vármegye székhelye Magyaróvár ekkor nagyközségi rangú, lakossága 5273 fő, ebből 62,2% magyar, 34,8% német, 1,8% szlovák.

Sopron vármegye: területe 3256 km² a három rendezett tanácsú város – Sopron, Kismarton, Ruszt – közigazgatási határával együtt, hét járásra – Csepregi, Csornai, Felsőpulyai, Kapuvári, Kismartoni, Nagymartoni és Soproni – oszlott, székhelyük a névadó helységgel azonos, településeinek száma 235, népessége 283 510 fő. A megye lakosságának nemzetiségi összetétele: 51,0% magyar, 36,1% német, 12,3% horvát, a többi egyéb. A városokban: Sopron összlakossága 33 932 fő, ebből 44,3% magyar, 51,0% német, 2,3% horvát, a többi egyéb. Kismarton 3073 fő, ebből 27,1% magyar, 67,5% német, 3,3% horvát. Ruszt népessége 1535 fő, ebből 14,2% magyar, 84,0% német, 1,6% horvát.

Vas vármegye: területe a két várossal – Szombathely, Kőszeg – együtt 5475 km², tíz járásra – Celldömölki, Felsőöri, Körmenyi, Kőszegi, Muraszombati, Németújvári, Sárvári, Szentgotthárdi, Szombathelyi és Vasvári – tagolódott, székhelyük szintén a névadó helységgel azonos, településeinek száma összesen 613, lakossága 435 793 fő. A megye nemzetiségi összetétele: 53,9% magyar, 28,4% német, 4,0% horvát, 13,5% vend (szlovén). Szombathely lakossága 30 947 fő, ebből 94,0% magyar, 4,4% német, Kőszeg 8423 lakos, ebből 61,0% magyar, 36,4% német, 1,6% horvát.¹⁸

A XIX. század utolsó negyedében különösen erőteljes volt Sopron további polgárosodása, ahol „a magyar bencés rend és Sopron magyarrá válása az 1870-es évekre összefonódott”. Úgy is mondhatnánk, hogy település fejlődését évszázadokon befolyásoló, sőt azt időnként döntően elősegítő különféle tanintézetek – köztük a katolikus, illetve evangélikus főgimnázium, amelyekben szinte a történelmi Magyarország szinte minden vármegyéjéből tanultak diákok – hatása a XIX–XX. század fordulóján tetőzött. A város németajkú (nem osztrák!) lakosságából minden kényszer nélkül, egyre többen azonosultak a magyar nemzettel, és váltak magyar érzelművé. Ezt mindennél jobban szemléltetik a következő adatok: Sopron összlakossága 1890-ben 27 213 fő, ebből német 17 390, magyar 8104 lélek. Az 1910.

¹⁵ Balassa Iván: A határainkon túli magyarok néprajza. 1989. 302. old.

¹⁶ Burgenland településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1991). 2000. 15. old.

¹⁷ Kocsis Károly: i. m. 2000. 54. old.

¹⁸ Magyarország Közigazgatási Atlasza 1914. 2000. 73., 74., 77., 132. old.

évi népszámlálás szerint már 33 932-en éltek a városban, ebből 17 318 lakos a németet, 15 022 fő a magyart vallotta anyanyelvének.¹⁹

Szombathely – miként Sopron is – elsősorban a vasútnak köszönhetette ugrásszerű fejlődését. A Győr–Szombathely–Grác közötti pálya 1865. évi megépítése előtt a város vármegyei székhelyként (!) is jellegtelenséggel telelőnek számított. Fényes Elek kiadott geográfiai szótára szerint Szombathely „püspöki város” lakossága 1851-ben mindössze 3984 fő (3846 katolikus, 48 ágostai evangélikus, 4 református, 68 zsidó), „nagyobb részt magyarok, kevés németek”.²⁰ Szombathely 1914-re több mint 30 000 lakosú, fejlett, széles gazdasági alapokon nyugvó várossá, valódi vármegyei székhellyé vált. Vas vármegyében ekkor több mint 500 km hosszú vasútvonal húzódott. A történelmi Magyarországról az 1873. és 1913. közötti gazdasági alapú, elsősorban a jobb megélhetés reményében történő kivándorlás az Örvidéket sújtotta a legkevésbé. Ennek oka, Vas és Sopron vármegyékből a közeli osztrák örökös tartományokba jártak ki évente hosszabb-rövidebb időmunkára.

Az 1910. évi népszámlálás szerint Bécsben 13 661, Grácban 4807, Alsó-Ausztriában 9916, Stájerországban 15 629, összesen 44 013 fő (közülük 23 240 férfi, a többi nő) Vas megyei illetőségű személyt – a legtöbbit a történelmi Magyarország vármegyéi közül – irtak össze, akik az országhatár ausztriai oldalának 50–100 km széles sávjában dolgoztak. A távolabbi osztrák tartományokban mindössze 2187 vasi honos polgárt vettek számba.²¹ Feltűnő, hogy ebben az időben Vas vármegyéből 7260 fő tartózkodott Bécsben, a többségük minden bizonnyal háztartási alkalmazotként tevékenykedett. A vasiakat – hasonló számban – a Sopron vármegyeiek követték időmunkásként a közeli osztrák tartományokban. Ez a „munkavállalási forma” nem tekinthető kivándorlásnak, az Amerikába irányulóval tulajdonképpen össze sem hasonlítható.

A korabeli Vas vármegyei kivándorlási adatokban egyébként együtt tartották számon az ausztriai és az amerikai kivándorlást. Vából 1901. és 1913. között mindössze 9666 fő hajózott át az Adriai-tengeri kikötőkből, Fiuméből tengerentúlra dolgozni. Csaknem kétharmaduk – 6041 személy – később hazatért. Az elvándorlás tehát alapjaiban eltért az országos átlagtól: amíg az Amerikába kivándorlók aránya nem érte el a megye lakosságának 1, addig az osztrák örökös tartományokba „ingázók”, az évi 7–8 hónapot ott munkával töltők aránya elérte a 10%-t. A kivándorlók valamivel több, mint egyharmada magyar, 42% körüli német anyanyelvű. Szombathely eredetileg, főként németajkú lakosságának természetes beolvadása és az osztrák örökös tartományok szívóhatása volt az oka annak, hogy a Vas vármegyei németek korábbi 30%-os aránya 1910-re, 26%-ra csökkent.²² Az adatokból kitűnik, hogy a munkavállalási célú belső vándorlás és az országból való kivándorlás kérdését az előző évtizedekben az ideológiai alapú, a mindenben osztályharcot kereső történetírás helytelenül vizsgálta. Nem mutatott rá arra a súlyos tényre, hogy a 1872–1873. évi országos, majd az 1892–1894. évi kisebb kolerajárvány, és az időközbeni ragályos betegségek több százezer fős elhalálozását demográfiai robbanás követte. Ezek a nemzedékek a századfordulón váltak felnőtté, amikor a még oly rohamosan fejlődő ország nem tudta felszívni munkaerőjüket, ezért egy részük a kivándorlásban kereste boldogulását. Ugyanakkor az is tény, hogy az 1895. és 1914. között Magyarországról kivándorolt 1,4 millió személy egyharmada hosszabb-rövidebb idő múlva hazatért.

Az Örvidéken a XIX. század utolsó harmadától élte virágkorát az előző századtól elterjedt – azon belül különösen a magyarok Felső-országon – az. ún. cseregyerek rendszer, amely a Dunántúl belső, somogyi és balatoni területei felé irányult. Elsősorban az azonos vallású, polgárosuló német és magyar családok, hosszabb-rövidebb időre egymáshoz küldték gyermekeiket, nyelvtanulás céljából. Sok közülük felnőttként, később – a helyismerete révén – fontos szerepet játszott a távolsági kereskedelemben. Az Örvidék kisemesei és vállalkozó parasztfuvarozása közvetlen kapcsolatban állt a Balaton-felvidékkel. Így értékesítették, illetve cserélték el különböző termékeiket, például az örvidéki Vasjobbágy fazekai-

¹⁹ Kovács József László: A város és a főgimnázium (A soproni Bencés – Szent Asztrik Gimnázium 150 éve). In: Néprajzi Látóhatár. 2000/3–4. sz., 193. old.; Németh Ildikó: Egy nyugat-magyarországi iskolaváros vonzáskörzete a századfordulón: a diákság etnikai megoszlása Sopron gimnáziumaiban 1890–1910. In: Néprajzi Látóhatár. 2000/3–4. sz., 211–212., 216–222. old.

²⁰ Magyarország geographiai szótára. Kiadta Fényes Elek. IV. köt. Nyomatott Kozma Vazulnál. Pesten, 1851. 150. old.

²¹ A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. IV. köt. Bp. 1912. 76–77. old.

²² Rácskay Jenő: Migráció és emigráció a dualizmus kori Vas megyében. In: Savaria. A Vas megyei Múzeumok értesítője. 22/1. köt. 1992–1995. Főszerk.: Vig Károly. Kiad. a Vas megyei Múzeumok Igazgatósága, Szombathely. 1995. 104–105. old.

sai a Balaton melletti Káli-medencében, az ott élők pedig a Felsőőrsgben.²³ A széles körben elterjedt cseregyerek rendszer 1921-ig, az Őrvidék elcsatolásáig működött, és fontos szerepet töltött a nyugat-magyarországi magyarok és németek békés együttélésében. A különböző családi kapcsolatok hatása egyes mozzanatokban, még a soproni népszavazásban, majd az 1922–1923. évi ún. visszacsatolási mozgalomban is érzékelhető.

Az első világháború kitörésekor a katonai mozgósítás és felvonulás heteiben a GYSEV vonalain is hadimenetrendet vezettek be. A katonavonatok áthaladása után fokozatosan visszaállították a polgári forgalmat, azonban hamarosan megszüntették a nélkülözhető járatokat, elsőként az ún. „Tulipán-gyors”-ot hagyták el. A GYSEV vonalai távol húzódtak a harcterektől, ezért azokon nem volt rendszeres katonai forgalom. Az áruszállítás mértéke ugyan a korábbihoz képest csökkent, de a hadsereg számára végzett különféle fuvarozás alaposan megterhelte a vasúttársaságot. A Fertővidéki HÉV Boldogasszony állomása közelében hatalmas hadifogolytábor létesítettek, ennek érkező vagy induló csoportjai – melyeket építkezésekhez, mezőgazdasági munkára vettek igénybe – szinte naponta szerepeltek a szállítólílistákon. Közben egyre súlyosabbá vált a szénhiány, ezért a háborús gazdálkodás olyan nyersanyagokat is kénytelen volt felhasználni, amelyet békeidőkben figyelembe sem vettek. Ilyen volt például a Lajtaújfalu térségében évtizedek óta ismert nagy kiterjedésű lignit-telep, amelyet külszíni fejtéssel termeltek ki. Elsősorban az Ausztriába átnyúló területen, ahol Zillingdorfnál villamos erőmű épült az ásványkincs hasznosítására. Amikor az osztrák oldalon a fejtéseket előntötte a víz, a magyar részen, Lajtaújfalu állomás közelében nyitottak újat, ahonnan a lignitet elsősorban Bécsbe szállították lakásfűtési célokra.²⁴ Sopron az első világháború éveiben katonaváros volt, két gyalogos, valamint egy-egy tüzér, illetve huszárezred állomásozott laktanyáiban. Ezek, valamint az induló és átmenő csapatok ellátására már 1912-ben hatalmas élelmiszer raktár épült az ebenfurthi vasút mellett, amelyhez nyíltvonalai elágazással iparvágány készült.

Az első világháború végén, az 1918. évi impériumváltozás idején is a magyar vasút kiépítettsége meghaladta az európai átlagot. A vasútsűrűség a történelmi Magyarország különböző tájain – így Nyugat-Magyarországon is – csaknem egyenletesen oszlott el, kivéve Erdély északkeleti részének és a közjogilag akkor kialakuló Kárpátalja gyéren lakott hegyvidéki területeit. A Dunántúlon – ennek nyugati szélén húzódik az Őrvidék – 1914-ben 100 km²-re 8,9 km (ezt igen csekély mértékben csak a Duna-Tisza köze haladta meg: 9,2 km), 10 ezer lakosra 12,8 km hosszú vasúti pálya jutott. Egyébként ez utóbbi volt a legmagasabb érték a történelmi Magyarország hatalmas tájegységei (a Felvidék, a Tiszántúl, a Királyhágón túli Erdély, a Bánság, a Dráva-Száva köze stb.) között.²⁵

Összegezve megállapíthatjuk: Őrvidék – Nyugat-Magyarország – Westungarn az 1910-es évek elejére, elsősorban a vasútépítéssel, illetve az azzal párhuzamosan átgondolt iparfejlesztéssel, a mezőgazdasági termelés növekedésével és korszerűsítésével a történelmi Magyarország egyik legfejlettebb vidékévé vált. Nem helytálló tehát az osztrák történetírásban általánosan elterjedt és hangoztatott álláspont, miszerint egy fejletlen, elmaradott nyugat-magyarországi területsávot csatoltak Ausztriához.

Az első világháború eseményei az Őrvidéket közvetlenül nem érintettek, mert messze feküdt a frontvonalaktól, vasútvonalain azonban jelentős katonai forgalom zajlott Stájerország, és a déli olasz harctér felé. Különösen a háború utolsó évében – miként a történelmi Magyarország más területein is – a rossz időjárás miatti gyenge termés, a nyersanyag- és munkaerőhiány, a közellátási bajok miatt növekedtek a lakosság gondjai. Ez azonban nem okozott nagyobb feszültségeket, mert vidéket elkerülték a harci cselekmények.

Botlik József

²³ Csoma Zsigmond: Cseregyerek és a mezőgazdasági innovációk. (A Kárpát-medence nyugati és északi területein a 18. századtól a 20. század első negyedéig.). In: Néprajzi Látóhatár, 2000/3–4. sz., 79–87. old.; Lásd bővebben Csoma Zsigmond i. m., 1994. 9–18. old.

²⁴ Lovas Gyula, 2000. 517–518. old.

²⁵ Horváth Ferenc: Magyarországi vasútépítések 1900 és 1914 között. In: Magyar vasúttörténet. 4. köt. 1900-tól 1914-ig. Főszerk. Kovács László. Kiad. MÁV Rt. Bp. 1996. 121–123. old.

A maripe – rituális verekedés egy churar közösségben

A vizsgált *churar* közösség Szentetornyán él, mely 1946 óta Orosháza város része. A cigány lakosság nagyobb arányú beköltözése a XIX–XX. század fordulójára tehető, pontos adatokat az egyházi anyakönyvek 1944-es megsemmisülése miatt nem tudunk. A közösség önmagát *churarként* határozza meg, de *marshar* és *gurvar* rokonság is nyomon követhető. Endogám rendszerben házasodnak, ami zömében „szóktetések” útján történik. Gyakori az unokatestvérek közötti élettársi, szexuális kapcsolat. Kilenc nagyobb családból (110–120 fő) áll a közösség, melyben a *Simondán* és a *Kanalas* rendelkezik nagyobb rokoni kiterjedtséggel, ennek alapján erővel. Nemek szerinti megoszlásuk megközelítőleg azonos. A cigánytelep 1991-es végleges megszűnése után szórta telepítették be őket a városrész (falu) területére, s ez újabb problémákat szült a magyarokkal való kapcsolatokban. A közösség mortalitása nagyon magas fiatalabb korban is, melynek egészségügyi és életmódbeli okai vannak.

A csoport *cigányul* (románi) beszélő, hagyományörző, a változásnak kevés jelét mutatja. Belső törvényeik erőteljesen befolyásolják az egyén viselkedését, meghatározóbbak az állami törvényeknél. Életmódjukat, viselkedésüket a belső szabályokhoz, a „cigány törvényekhez” igazítják. Ezeknek a törvényeknek egy része kapcsolódik a verekedésekhez, megtorlásokhoz. A közösségben több esetben találkoztunk viszályokkal, verekedésekkel, melyek okait firtatva mindig a következő választ kaptuk: *Romani butyi, ez Romanes*, azaz cigányos dolog. Ezek a válaszok késztettek arra, hogy megvizsgáljam, lehet-e beszélni a viszályok etnikus jegyeiről, a háborúskodásnak, torzalkodásnak van-e „cigány” aspektusa. A verekedéseknek a magyar paraszti társadalomban is szerepe volt, ahogy Szilágyi Miklós kiemeli, elsősorban *virtus*-jellegük érvényesült. A verekedések okai közt elsősorban a párvalasztás körüli problémákat említhetjük, melyek iránt a közösség elnézőbben tekintett. Az erőfitogtatás mindig közösségi alkalmakon (bál, kocsma, stb.) történt. Tárkány Szűcs Ernő is foglalkozik a verekedés, az erőszak szabályozó erejével, külön kiemelve zártabb közösségeket, pl. a cigányokat.

Először is azt kell megvizsgálnunk, hogy beszélhetünk-e etnikus cigány kultúráról, a cigány kultúra etnikus rendszeréről. Bromlej *etnosz*-értelmezése szerint az egységes közösségi, valamint a másoktól való különbözőség tudatának meghatározó szerepe van. Az etnikai közösség ismérve az, hogy az rendelkezik-e etnikai öntudattal. Az etnikai közösség jellemzője, hogy származásuk alapján rokonok, őrzik a nyelvet, sajátos kulturális jegyekkel rendelkeznek. Az etnikai csoportnak azt nevezhetjük, mely erős „mi tudattal” határolja el magát környezetétől. Összességében azt állapíthatjuk meg vizsgált közösségünkről, hogy az említett alapelvek alapján etnikus kultúrával rendelkezik, erősen elhatárolódik a környező magyar közösségtől, „másként, cigányként” határozza meg magát és kultúráját, valamint a környező magyar közösség is más kulturális jegyekkel illeti a cigányságot, elhatárolják magukat.

Minden közösség számára fontosak azok az események, alkalmak, melyek a társasági élet megélésére, a közösség összetartozási érzésére adnak lehetőséget. Különösen fontosak ezek cigányok között, hiszen számukra a magánélet szubjektivitása nem létezik olyan formában, mint az őket körülvevő más társadalmakban. A *romanes* (romanes = cigányos) módon élni azt jelenti, hogy a cigány közösség normáit, elvárásait meg kell tartani, azokat követni kell. Az egyént a közösség teszi cigánnyá, a közösségben betöltött szerepei, viselkedése alapján alakulnak ki cigányos jellegzetességei. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy csak ez alapján lehet meghatározni a cigánysághoz tartozás feltételeit, de vizsgált közösségünk esetében ezeknek döntő szerepe van. Ha egy nem-született cigány kerül a közösségbe, s hosszabb időt él velük, előbb-utóbb elveszti eredeti egyéniségét, s beépül a cigány-egységbe. A cigány azonosságtudat közösségségileg értelmezhető, a *romanes* része. A *rom* és *gazho* különbsége nyomon követhető annak alapján, hogy élék-e a *romanest*, vagy nem.

Bűn és bűnhődés

Minden kutató számára, aki a cigánysággal foglalkozik – főleg, ha hagyományörző közösségben élnek – szembeötlő a bűn és büntetés jellegzetesen etnospecifikus értelmezése. A „bűnös” (*nasul manush*) és a „rendes, becsületes” ember (*patyivalo manush*) elválasztása nem mindig olyan egyszerű, mint a többségi társadalom esetében, hiszen az eltérő értékrend és az eltérő etikai normák más viszonyok közé helyezik az említett fogalmakat. A cigányság igyekszik magát elhatárolni a környezetében élő, parasztnak nevezett lakosságtól. Önmeghatározásuk alapja, hogy nem fogadják el azt a morális

rendszer, mely őket körülveszi („*Mi cigányok vagyunk, nálunk másképp van ez.*”). Mindemellett szeretik megmutatni a *gashoknak*, hogy ők is be tudják tartani a magyarok etikai normáit, igyekeznek a „*parasztoknak*” ezt be is bizonyítani. A kettősség és az ellentmondás oka az, hogy a cigányok a környezetükben élő magyarokkal egyfajta szimbiotikus viszonyban élnek, megélhetésük miatt függenek tőlük. A bűnök elkövetésével, melyeknek persze megvan a maguk ideológiái magyarázatuk, hangsúlyozni kívánják azt, hogy bár függenek a magyaroktól, azok mégsem „uralkodhatnak” felettük, a cigányok mindig a maguk urai maradnak, és mindig képesek lesznek a maguk módján „uralni” a magyarokat. A függetlenség védelméhez a saját értékrend védelmével ragaszkodnak. A bűnök elkövetésénél erősen elhatárolódik az, hogy magyarral, vagy cigánnyal szemben követik el azt. Más büntetési kategóriába esik az, aki cigánnyal szemben követ el bűnt, annak számításba kell a cigány törvények büntető ereje is.

Mivel a rendszeres munka megítélése a cigányok körében nem azonos a környezetükben élőkével, a cigányok a függetlenségüket, szabadságukat véde utasítják azt el. Számukra a függetlenséget a szerencse és ügyeskedés központi elve tartja fenn. A tulajdon felhalmozása nem jellemző, annak elvesztése nem katasztrofális, a „szerencse jön is, megy is” elv alapján élnek ezt meg. A polgári értelemben vett tulajdon, s annak jogi értelemben vett védelme, elhatárolása számukra nem értelmezhető kategória. Ebből következik, hogy a leggyakoribb bűn, amit elkövetnek a betörés, a lopás. A lopás útján szerzett javak teljesen elfogadottak, vagy a szükségszerűség elve szerint, éhség miatt követik el ezt, vagy pedig ezzel mutatják meg a *gashoknak*, hogy rafináltabbak, mint ők. Képesek fényes nappal is elvinni a magyarok házából bármilyen értéket, néha virtusból is.

A vizsgált csoport tagjai nehezen fogadják el, hogy az alapvető ügyintézéshez, tulajdonjoguk vagy képességeik alátámasztására hivatalos iratok kellenek. Szükségük van a mozgékonytárgyat biztosító autókra, s ezek megvásárlása, vagy csere útján való megszerzése után teljes értékűnek tartják a tulajdonukat, nem foglalkoznak a hivatalos papírokkal – „az enyém, használok”. Jogosítványra csak nagyon kevésnek van, legtöbbjüknek vagy azért nincs, mert hiányzik a szükséges általános iskolai végzettsége (nyolc osztály), vagy, ha volt jogosítvány, akkor a bíróság már bevonta különböző szabálysértések, vagy bűncselekmények miatt. Épp emiatt a leginkább feltűnő bűncselekmény a jogosítvány nélküli vezetés, a gyorskocsizás (ittasan is), ami veszélyeztet mindenkit, cigányt és magyart is egyaránt. Az autókba beülve vállalják az ezzel járó következményeket, mégis rendszeresen elkövetik ezt, mutatva a világnak tulajdonukat, függetlenségüket.

Az erőszakos bűncselekmények ritkábbak, de előfordulnak. Ezek között a leütések, betörések rablások állnak fő helyen, de gyilkosság is előfordult már a magyarok sérelmére. A verekedések ritkábbak, ha előfordul, akkor mindig vélt, vagy valós sérelem miatti revans következményei. Az emberélet elleni bűncselekmények megítélése változó, első beszélgetések alapján az derül ki, hogy könnyebben viselik el, mint a magyar közösség, de a gyilkosság, a ami erőszak az ő körükben is nagy bűnnek minősül, a gyilkos személyét mindig megjegyzések kísérik. Ha az áldozat magyar, akkor van néha olyan megjegyzés is, ami az ellenséges érzületből származik.

A bűnhődés kérdése nagyon összetett, hasonlóan a bűnök elkövetésénél. A *romani kris* (cigány törvény) hagyományos formáit nagyon ritkán gyakorolják, de az ősi hagyományok szerinti viselkedés még most is meghatározó. Erdős Kamill nyomán Tárkány Szűcs Ernő két fontos problémakört említ a vitás ügyek okaként: az asszony és az adósság. Természetesen ezek is modernizálódnak, nem minden esetben egyértelműek, de az igazán fontos, életet megváltoztató kérdésekben még a mai napig is a hagyományok szellemében és nem a ráció szerint döntenek. Tisztában vannak vele, hogy a többségi társadalom törvényeinek értelmében bűnt követnek el, s vállalják az ezzel együtt járó szabadságvesztéssel járó büntetéseket is. Ennek ellenére a *romanes* szerint a legtöbb esetben nem követnek el bűnt, így az elítéltek megítélése közösségükben közel sem annyira lesújtó, mint a magyar közösségben. A börtön szerves része lehet az életnek, ahol szintén lehet boldogulni, s ami után az élet, s minden megy tovább a régi formájában. A szentetornyai cigány férfiak közül sokan ültek, vagy éppen ülnek valamilyen büntetés-végrehajtó intézetben, minden családot érint ez, nincs egy sem közöttük, mely kivétel lenne. A cigány közösség számára ez „közösségi élmény” tette a büntetéseket és az elzárást. Megélése (bevonulás – szabadulás) is a közösség szintjén zajlik, mindenkinek és mindenkire szólunk ezek az események. A szabálysértési bírságokat rendszeresen nem fizetik be, az utolsó felszólításig várnak, amikor már a bírság börtönbüntetésre változtatása van kilátásban. Ekkor vállalják csak a közmunkát, amivel kiválthatják a büntetésüket.

A környezetük, a *gashok* számára mutatott „rendes” ember tulajdonságai közé a következő elemek tartoznak: volt-e börtönben, vagy nem, van-e önálló háza, tulajdona, milyen tiszta maga és családja, ho-

gyan járnak, illetve járnak-e a gyerekek óvodába, vagy iskolába. Ezek azok a kategóriák, melyekben a magyar többség részéről támadás, illetve kritika éri őket, így kifelé ezek ellentétét bizonyítva megmutathatják "rendes" ember mivoltukat, önmeghatározásukat a *gazho* világban. Ezek azonban csak kifelé mutató értékek, a *gazhok* számára adott információk, a cigányok részéről behatolás egy számukra idegen világba. A közösségen belül ezeknek az értékeknek kevésbé van jelentőségük, csak akkor, ha beilleszthetők a *romanes* világába. Az egyén közössége nélkül nem *chacho rom* (igazi cigány) többé. Így a kifelé mutató "rendes" ember, "bűnös" ember megítélése a közösségen belül már nem értelmezhető.

A sebhelyek születése hasonlóan teátrális okokra vezethetők vissza, a közösségnek szólnak, hiszen sohasem magányos körülmények között jönnek létre. Mind az önmagukon, mind a másokon ejtett sebek nagy, színjátékszerű, dramatikus előadások közepette születnek. A nőknél lévő sebhelyek mindegyike önkétségűtől származik, elkeseredettségükben, haragjukban, vagy akár szegénységükben vágják meg magukat.

A férfiak esetében ez összetettebb, hiszen itt nemcsak önkétségűről beszélhetünk, hanem idegenkétségűből, tehát verekedésekből, késelésekből származó sebekről. A férfiak önkétségűből származó sebei ittas állapotban, vagy nagyon nagy idegi feszültség alatt születnek. A hiszteroid viselkedési megnyilvánulások a közösségben általánosak, mondhatni elfogadottak. Így nagyon mély, durva sebeket is képesek magukon ejteni. Azok a viselkedési minták, melyek az öncsonkításhoz, verekedéshez kötődnek, közösségre determináltak, hasonlóképpen zajlanak le minden esetben. A verekedési minták, a becsület védelme kötelezőek mindenki számára, hozzátartozik a normákhoz. Itt is van néző, akiknek ez szól, kiabálás, teátrális mozdulatok tudatják a „közönségnek” a dráma folyamatát.

A másokon ejtett sebek hasonlóképpen születnek, itt még jobban jellemzők a teátrális elemek. Ritkán van csak az a két fél jelen, akik kést rántanak, inkább nagyobb közösségben fordul elő nagy összecsapások során, pl. vérbosszú, lányszöktetés, féltékenység, vagy más becsületbeli ügyek miatt. Ezek a vágások ritkán súlyosak annyira, hogy orvosi ellátás szükségeltetne, viszont maradandó heg marad utánuk. Az ilyen összecsapások során született sebeket büszkén viselik, becsületük védelmét szimbolizálják. (Egyfajta párhuzam állítható fel a porosz katonatisztek büszkén viselt, hős párbajokon szerzett sebével.) Ezeknél a sebeknél néhány szót kell szólnom a verekedések lefolyásáról. A verekedések (*maripe*) jellegzetességeit (melyeket családi alapú szerveződés szabályoz), heveségét és teatralitását az ezekben résztvevők alapján tudjuk megkülönböztetni: a szűkebb, vagy nagyobb családon belüli; más cigány családokkal; idegenekkel, nem cigányokkal való összeütközések.

A *családi összetűzések* gyakoriak, de kevésbé agresszívek és véresek, mint a többi. Ezek a leginkább színpadias jelenetek, amelyben a teljes család részt vesz. A házastársak közötti perpatvarok ritkán fajulnak el, egy-két pofon után leállnak, nem kockáztatnak nagyobb vereket, mert az komolyabb feszültséget szülne a családok között. A felnőtt családtagok (főleg férfiak) közötti viták azonban már a teátrális formák közé tartoznak. Egy ilyen esemény megfelelően érzékelteti ezt a formát.

Egyik szombatán az egyik család meghívott magukhoz ebédre, ahol cigányos ebéd, több vendéges mulatság (*mulatságo*) volt. Az elfogyasztott alkohol következtében a férfiak többsége ittas állapotba került, s délután más rokonok is megérkeztek a házigazda fivérével együtt, akiket a fivér fiatalkorú fia hozott autón. A jó hangulatú mulatság közben a fivér el akart menni, s szólt a fiának, hogy vigye haza. (A fiúnak már több bírsága is volt jogosítvány nélküli vezetés miatt.) A közelben álló rendőrautó miatt a fiú nem akart vezetni, így először az apa és a fia között alakult ki vita, sőt verekedés, majd házigazdánk próbált rendet tenni, mivel a vendégek miatt ez illetlen dolog volt. A két testvér összeveszett a kocsis és a fiú miatt, mert a házigazdánk nem engedte vezetni a fiút. A vitából lökdösődés, majd pofozkodás lett, amikor az asszonyok és a gyerekek is kiszaladtak az utcára, és sírva próbálták meg a két veszekedő, ittas testvért leállítani. Mikor a dulakodás a csúcspontjára (katarzis) ért, akkor a két testvér sírva ölelte meg egymást, s az ügy lezárult.

A *más cigányokkal vívott küzdelmek* véresek, agresszívek is lehetnek. Ezeknek az oka általában *lányszöktetés*, vagy *bosszú* – akár vérbosszú is – valami családot, közösséget ért sérelemért. Legtöbb esetben ilyen nem fordul elő közösségen belül, csak akkor, ha a vétkes nagy bünt követett el más család ellen, pl. nagyon megverte a saját feleségét, s annak családjá bosszút áll az illetőn, vagy sérülést okozott valakinek. Leginkább más településekre való (akár Orosháza is ide tartozhat) cigányokkal folytatnak ilyen jellegű „háborúkat”. A lányszöktetés esetén a megszöktetett lány apja, testvérei, rokonsága támad először, megpróbálva visszaszerezni a lányt, családjuk becsületének helyreállítása érdekében. Ezek a csetepaték változó intenzitásúak, sok esetben késelés, komolyabb sérülés is előfordul. A

bosszúk kérdése összetettebb, főleg, ha vérbosszúról van szó. A családot, közösséget ért sérelmek minden esetben erőszakos választ szülnek, s nem maradhatnak viszonzatlanul. Ezek a sérelmek változatosak lehetnek, a sértéstől a fizikai erőszakig terjedhetnek. Ennek megfelelően a viszonzás is többszintű. Mint említettem a vérbosszú a legkomolyabb, köteleességszerűen végre kell hajtani, s mindig erőszakos, durva bántalmazásokat, vagy késést jelent, de ez ritkán fordul elő. A vérbosszú elsősorban csoportközi konfliktus, párbaj, ahol elsősorban nem az ölés a cél, hanem a győzelem, de előfordulhatnak igen súlyos sérülések is.

Az idegenekkel, gazhokkal folytatott összecsapások szinte minden esetben etnikai eredetű problémát, a két tábor vélt és valós sérelmeit kívánják megtorolni (pl. lopások, verekedések). Az összecsapások ezekben az esetekben azért különböznek az előbb említett példáktól, mert az eltérő értékrendből következő problémák miatt alakulnak ki, és sokszor kapnak etnikai színezetet. Ebből adódóan nagyon durvák és erőszakosak lehetnek, nincs kímélet egyik fél részéről sem, a „szemet szemért, fogat fogért” – elv alapján. Az elszennvedett sérelem nemcsak az adott családokat érinti, hanem okozhatja a magyar és a cigány közösségek szembenállását, a tömeghisztéria miatt akár házak felgyújtását, maradandó sérüléseket, halált is eredményezhet.

A maripe

A *maripe* magyarul verekedést, háborút jelent. Fontos szerepe van a közösség belső viszonyainak, szabályainak formálásában, betartásában. Nem szabad összekevernünk a kisebb veszekedésekkel, az egy-egy pofon erejéig szóló vitákkal, bár ezek is erot mutató helyzetek lehetnek. A *maripe* képviseli a legmagasabb szintet a veszekedések, viták és verekedések csoportjában. Tulajdonképpen a szokásjog büntető, végrehajtó szerepét tölti be, elsősorban a nokre és az üzletekre vonatkozóan, valamint komolyabb sérülések esetén. Preventív, visszatartó ereje nem jelentős, de a sérelmek esetén mindig számolni kell vele, hiszen a *romanes* része ez is, s a családok a büszkeségük, s a tisztelet miatt kötelesek végrehajtani a közösség előtt. A *maripe*t az állami törvények nem tudták háttérbe szorítani, a közösségben élő szokásjog erősebb, mint a gazhok törvénye. A *maripe* minden esetben csoportos összecsapást jelent, soha sem egyének közötti problémamegoldás. Nyílt színen csapnak össze a felek, a férfiak és nők külön. Hangos szóváltással, erőfitogtatással kezdődik. Fenygetik, igyekeznek megfélemlíteni egymást: „*Sa meren* – Mind meghaltok”; „*Szétmaras tumen* – Szétverünk titeket”; „*Temetőbe juttok*” – csak néhány a jellemzők közül. A fenygetések után egy-egy fél nekiugrik a másiknak, s dulakodás, verekedés kezdődik, de nem tömegverekedésről van szó. A teátrális esemény része a „közbeállítás” is, amikor a feleket megpróbálják szétválasztani, megfékezni. Az összecsapás után még kiabálnak, de lassan lecsillapodnak a kedélyek, s a két fél szétválík, elvonul. Az így súlyos alapján többször is megismétlődhetnek az összecsapások, míg a felek úgy érzik, hogy a becsület törvényének eleget nem tettek. A *maripe*t vizsgálva, a cigány adatközlök információi alapján, valamint a környező magyar lakosság véleményét összegezve a következő okokat és etnikus jegyeket tudtam sorba szedni:

Okai:

a, *Asszony* – *féltékenység*: a szerelemféltés, az asszony feletti „tulajdonjog” miatt. Elég gyakori, indulatos és erőszakos.

b, *Leányszóktetés*: a szóktetett lány családjának szinte köteleességszerű fellépése a szóktető férfival és annak családjával szemben. Teátrális, forgatókönyvszerű összecsapás. Lehet nagyon kemény, erőszakos is.

c, *Vérbosszú*: a csoport tagján esett erőszakos cselekmény megtorlása. Minden esetben vérig menő küzdelmet jelent. Gyakoriak a súlyos sérülések, akár haláleset is előfordulhat. Szavajárásuk szerint: „*Vagy a kórház, vagy a temető.*”

d, *Kártya*: A cigány férfiak jellemző játéka, ahol a szerencsében, ügyességben bízva próbálnak anyagiilag gyarapodni. Kemény összecsapásokat eredményezhetnek a nagyobb veszteségek.

e, *Adósság*: a tartozások behajtásakor alakulhatnak ki összecsapások.

f, *Lovak*: vásári, üzleti sérelmek, pl. az „árú” hibáinak elhallgatása, abból anyagi kár születése.

Etnikus jegyek:

a, Vérbosszú: köteleességszerű, a romanes alapeleme. A talio-elv érvényesül benne.

b, Lányszóktetés: köteleességszerű, része az elválasztó rítusnak, eldurvulhat, ha a lány szülei nem egyeznek a szóktető férfival.

c. *Csoportos*: a maripe minden esetben családok, nagyobb csoportok között zajlik, nagyon ritka személyes küzdelem. Ennek az oka az, hogy a családok magukénak érzik a személy sérelmét, a bosszúállás így közösségi problémává válik.

d. *Következményeket nem mérlegeli*: az összecsapások alkalmával nem veszi figyelembe a törvényi gátakat, nem számolnak ezek következményeivel. Egyetlen cél a belső törvényeknek való megfelelés a romanes előírásainak betartása, a megfelelő elégtétel kivívása.

e. *Heves és erőszakos*: a maripe összecsapásai legtöbb esetben komoly verekedések, több esetben késélssel együtt. Súlyos sérülések sem ritkák. A szokásjog és a virtus által szabályozott összecsapások ilyen formában érik el a megfelelő, közösség által is elfogadott céljukat.

f. *A cigányok közötti összecsapások keményebbek*: a gazhokkal folytatott konfliktusok általában enyhébbek, hiszen velük szemben nem kell semmilyen belső törvényt alkalmazni. A romanes kötöttségei miatt a cigányok egymás közötti összecsapásai sokkal komolyabbak, hevesebbek, teátrálisabbak.

g. *A testvérek összecsapása*: a testvérek konfliktusai a családnak szóló összecsapások, melyek a családi rangsort és erőviszonyokat hivatottak eldönteni. A szülőknek van joguk közbeavatkozni, vagy ezek halála esetén más testvér, vagy nővér is közbeléphet a konfliktus eldurvulása esetén. Teátrális, forgatókönyvszerű események sorába tartozik.

h. *A kívülről érkező támadások esetén összefognak*: a csoportot, vagy valamelyik családot kívülről, idegenek felől érkező fenyegetettség esetén a csoportkohézió azonnal összekovácsolja a csoportot, még a haragos családok is egymás mellé állnak ilyen esetben.

i. *Keresztkomák kötelesek egymásért kiállni*: a komaság intézménye „szent” dolognak számít, a komáknak a közösség törvényei szerint támogatniuk kell egymást konfliktusok esetén. „vérüket adni”, ha kell.

j. *Kötelesek a közösség előtt bosszút állni*: a büszkeség, tisztelet miatt, a cigány közösség törvényei szerint kötelesség a sérelmeken bosszút állni. Ennek elmulasztása az egész családra szégyent hoz, gyengének bizonyulnak. Tehát nemcsak belső törvény, hanem a család által elvárt kötelesség is, így válik közösségi problémává a sérelem és a bosszú kérdése.

Összefoglalásként megjegyezhető, hogy a cigányság bizonyíthatóan etnikus kultúra, szokásaiban, életvitelében, viselkedésében etnikus jegyeket mutató népcsoport. A hangos összecsapásokat vizsgálva megállapítható, hogy nem ad hoc jellegű verekedésekről, hanem az ősi szokásjog, a közösség által meghatározott törvények szerint végrehajtott cselekményekről beszélhetünk, melyeknek irányító, dominanciát meghatározó szerepük van. Nemcsak cigányokra jellemzőek ezek az eseménysorok, de vannak jellegzetesen, a cigányok és a környező nem cigány lakosság által is elismerten „cigányos” jegyeik. Ezért a maripe esetében etnikus jegyek által meghatározott eseményekről beszélhetünk.

Erostyák Zoltán

Irodalom: Bromlej, Julian Vlagyimiróvics: *Ethnosz és néprajz*. Gondolat Kiadó, Budapest 1976.; *Erostyák Zoltán-Kovács Júlia*: Phrala sam. Tanulmányok a szentetornyai cigányokról. 2004. In: *Rózsa Zoltán (szerk.) Viharsarki Hagyományok* 4. Orosháza 2004. 17. old.; *Kósa László – Filep Antal*: A magyar nép táji, történeti tagolódása. Akadémiai Kiadó, Bp. 1983.; *Márkus István*: Sejtelmek a cigányvilágról. In: *Belügyi Szemle* 1999. 7–8. 144–149. old.; *Nagy Pál*: Levágott ujjak, megsebzett arcok. Magyarországi cigány emberek különös testi jegyei a XVIII–XIX. században. In: *Forray R. Katalin (szerk.) Ciganológia-romológia*, Dialog Campus Kiadó, Budapest-Pécs. 2000. 89–124. old.; *Péter László*: Vértörvényszabó a magyarországi cigányok között. In: *Ethnographia*. 1947. 348. old.; *Szilágyi Miklós*: Törvények, szokásjog, jogszokás. In: *Paládi-Kovács Attila (főszerk.) Magyar Néprajz VIII. – Társadalom* Akadémiai Kiadó 2000. Bp. 693–758. old.; *Szuhay Péter*: Ertekrend és szokások In: *Kemény István (szerk.) A magyarországi romák. Változó Világ* 2000. 73–81. old.; *Szuhay Péter*: Ki az ember? Az 1992. évi ketegyházi „etnikai háború”. In: *Regio*, 1993. 4. sz.; Cigány kultúra In: *Bukasz 7. évfolyam* 3. 329–341. old.; *Tárkány Szűcs Ernő*: Magyar jogi népszokások. Bp. 1981.

Ibrahim Müteferrika, az „igénytelen, szegény szolga...”

*II. Rákóczi Ferenc tolmácsa, a török nyomdászat
székely-magyar megalapozója*

Geliboluban (Gallipoli), Mikesék első szálláshelyén található a Karaca Bey síremléke. A hős, hogy a rábízott zászló ne kerüljön az ellenség kezére, inkább megette azt. A felettesei nem hitték el, erre felmetszette a gyomrát, s megmutatta a zászlót. Meghalt ugyan, de legendájának emléke ma is él, sírhelye fölött a zászlók ezrei lobognak. Oda idegen zászló nem közelíthet. De amikor a székely zászló kékjét, rajta a Napot és Holdat vendéglátóink meglátták, a közös motívumok révén testvéreinknek tekintettek, s beinvitáltak a szentségesen szent sátorba, Karaca Bey, síremléke mellé.

A 2007. évi törökországi Mikes zárandoklatunkat – szám szerint a harmadikat –, amit a Magyarok Székelyföldi Társasága a Háromszéki Mikes Kelemen Közművelődési Egyesülettel közösen szervezett, egy hajdanában török földre szakadt honfitársunk, az erdélyi, kutatások szerint székely származású Ibrahim Müteferrika erdővidéki cserefából faragott rodostói szobrának a felállítása és felavatása súlypontosította. Ibrahim Müteferrika – házi használatra: Székely Ábrahám, mert eredeti nevét nem ismerjük –, II. Rákóczi Ferenc tolmácsa, Mikes társalgó barátja, a török nyomdászat megteremtője, nagy értékű török ősnymtatványok szerkesztője és kiadója csak egy szűk körű, néhány kutatóból verbuválódott csoport számára ismeretes, a magyar átlagember, jellemző módon nevét se hallotta, semmit sem tud róla. Illetve mostantól, éppen ennek a szobornak és a mostani törökországi zárandoklatnak, Beder Tibor könyveinek (*Gyalogosan Törökországban, Bujdosók nyomában*), no meg a magam szerény írásbelizésének köszönhetően többet tudhatunk erről a kolozsvári unitárius teológusról, aki kéziratban maradt memorandumát azzal a megható mondattal kezdi: „*Én igénytelen, szegény szolga, Magyarországon, Kolozsvár városában születtem*”.

Horváth J. József a Ponticus Hungaricus VIII. évfolyamának 1. számában (2004. január) *Ibrahim Müteferrika Magyarországon* címmel testes tanulmányt ír róla, amely interneten is elérhető. A számmunkra furcsa nevű földünk kolozsvári unitárius teológus hallgatóként részt vett a Thököly Imre vezette felkelésben, majd 1692-ben vagy a következő évben Törökországba emigrált, ahol áttért az iszlám hitre. A korabeli és későbbi ábrázolásokon turbános törökként szerepel. Több európai nyelvet beszélt, perzsául is tudott, majd az emigrációban hamarosan megtanult törökül, barátságot kötött az egyik befolyásos török pasával, a szultán bizalmi emberével, akinek a támogatásával titkársági hivatalnokként – müteferrikaként – szolgált a magas hivatalban. Meghatározó személyiségként vett részt a korabeli török diplomáciai életben, amit széles körű műveltsége és sokrétű európai nyelvismerete tett lehetővé. Kormánybiztosként fontos követségi munkákat végzett, világi nyomdát létesített, amely lehetőséget teremtett tudományos munkák, szótárak, enciklopédiák, kézikönyvek kiadására s a felvilágosodás eszméinek törökországi terjesztésére. Egyszóval török vonatkozásban megteszi azt, amit nálunk, Erdélyben Misztótfalusi Kis Miklóssal és Apáczai Csere Jánossal véghez vittek, azzal a különbséggel, hogy a törökök a sokféle talentummal megáldott tudós férfiút megbecsülték, és nagy tiszteletben részesítették.

Ibrahim Müteferrika a török-magyar kapcsolatok folyamatos ápolója és építője volt, olyannyira, hogy amikor II. Rákóczi Ferenc Törökországba érkezett, őt nevezték ki hivatalos tolmácsként a Nagyságos Fejedeleme mellé. További kutatásoknak kell kideríteniük, amit néhai jó barátunk, a Mikes-kutató

Hopp Lajos feltételezett, hogy Ibrahim Müteferrika könyveit és fordításait vagy ezek egy részét maga Rákóczi fejedelem is ismerte, már kéziratban olvasta.

Hogy milyen mértékű megbecsülésnek örvendett a bujdosók körében annak érzékeltetésére álljon itt II. Rákóczi Ferencnek az Ali pasához, a fényes porta vezéréhez címzett búcsúleveléből egy részlet, amelyet Mikes Kelemen örökített meg (117. levél, 1735. október 8): „... ha a győzhetetlen császár előtt valamely érdemet tulajdoníthattam volna magamnak, azon kértem volna, hogy mindazokhoz, aki melém rendeltettek vala, érettem mutassa kegyelmességét. De minthogy magam is annyi esztendőktől fogva inkább terhére voltam a portának, mintsem hasznára, egyedül csak a császár kegyelmességébe ajánlom egyenként őket, de kiváltképpen Ibrahim hív tolmácsomat a mindenható Isten jutalmaztassa meg legdrágább áldásával velem tett jótéteményjéi”.

A tehetséges, fiatal tudóst a török műveltség egyik nagy személyiségeként tisztelik. Törökországban több szobra is áll, bizonyos adatok szerint 1729 és 1740 között tizenhét művet adott ki huszonhárom kötetben, 12 500 példányban, könyveinek külalakja és nyomtatási szépsége felülmúlta az Európában kiadott keleti nyelvű kiadványokét. Könyvei földrajzi, csillagászati tárgyúak, természettudományi és hadászati munkák, térképek, szótárak, nyelvtudományi művek. Szakemberek becslései szerint az általa létrehozott ösnyomtatványok értéke a könyvek súlyának megfelelő arannyal fejezhető ki. Jellemző, hogy a törökországi könyvnyomtatás 250. évfordulója alkalmából rendezett nemzetközi konferencia Ibrahim Müteferrika méltatásával kezdődött, bronzszobra az ankarai Nyomdatörténeti Múzeumban látható. Mindezek ellenére a magyar nyomdásztörténet szinte semmit sem tud róla, jellemző, hogy lexikonjainkban egy szócikket sem érdemelt munkássága.

Ezért döntöttünk úgy, hogy Rodostóban, ahol „Magyar Parkban” a Nagyságos Fejedelem, II. Rákóczi Ferenc ülőalakos szobra és a három alakos Mikes térplasztikai alkotás található, abban a városban, ahol a magyar kirándulók 0 kilométerköve, a Rákóczi Múzeum (Rákóczi Múzei), állítsunk szobrot Ibrahim müteferrikának.

Szobor Ibrahim müteferrikának

A Magyarok Székelyföldi Társasága és a Háromszéki Mikes Kelemen Közművelődési Egyesület a nagybaconi Hatod Magánerdészet önzetlen és eléggé nem méltányolható támogatásával egy hatalmas, a kisbaconi Zsigmond László és Zsigmond Sándor erdejéből származó, legalább másfél száz éves cserefa rönköt bocsátott a szoborállítók rendelkezésére, amelyet a sepsiszentgyörgyi polgármesteri hivatal járművével a Bodvaj völgyéből Kisborosnyóra, az alkotóművész udvarába szállított. Az említettek kivül külön köszönet illeti Lakatos Elemér és Boeskor László magánerdészeti tisztségviselőt, Dobai Szilárd erdésztechnikust, és mindazokat, akik a hatalmas, 3,5 méter hosszú, 65 cm átlagátmérőjű, az Ibrahim Müteferrika, azaz Székely Ábrahám tudományos és művelődéstörténeti súlyához illő tölgyfa rönköt adományozták, és rendeltetési helyére juttatták.

Bízalmat és reményt keltő, amint egyszerű gazdálkodó és erdészeti emberek mutatnak példát arra, hogy jeles elődeinket, akik a magyar és az egyetemes kultúra megalkotásában és megőrzésében emlékezetre méltó cselekedeteket vittek végbe, az őket megillető megtisztelő helyre állíthassuk a közemlékezeten. A szobor alkotója Köpe Csaba, hétfalusi csángó származású, Csíkszeredában élő, művészeti főiskolát végzett férfiú.

Köpe Csaba, a szobor hétfalusi csángó származású alkotója

Beder Tibornak, aki a 3. Mikes zárandokút egészét szervezte, az volt a véleménye, hogy jó lenne, ha háromszéki cserefából készülné a Müteferrika-szobor, s az is alkalmas dolog volna, ha e tájhoz kötődő szobrász készítené el, ezzel is kiemelve a mi Ábrahámunk – Ibrahimunk – székelységét. Köpe Csaba megbízatása mellett szólott az is, hogy felesége, Melánia asszony háromszéki, Kisborosnyón van az egykori szülő-, mostani hétvégi házuk. A szoborfaragásra éppen alkalmas hely. De ezek a szempontok mind mellékesek lennének, ha nem láttam volna Köpe Csaba egyik robusztus alkotását a kisborosnyói szoborpanteonban. *Fohász* a neve, egy rusztikusan faragott rönkből készült, a férfialak kezében könyvet – bibliát tart – az égre emeli tekintetét. Körülötte a parkban az emléklelek egész sora: Erdély választott fejedelmeinek kopjafái, Magyarország nagyasszonyainak kopjái, világháborús emlékkövek. Ez a Köpe-féle Fohász a történelmi Emlékpark közepén áll, nem annyira figurális, mint elvont térplasztikai alkotás, és mégis ki lehet „olvasni” belőle a lényegét: *Isten áldd meg a magyart...*

Megvolt tehát a szobrász is.

Mikor a rönköt Kisborosnyóra fuvaroztuk a szobrász nem volt jelen. A szomszédság férfinépe sereglett oda, hogy a füves kert gyepére pottyantsuk. Tonnányi súlya alatt ropogva recsentek össze a földre fektetett vastag pallódesszák.

Rodostói szoboravatás

A hivatalos ünnepek rangsorolása szerint is kiemelkedő, török pompával szervezett ceremónia – török és magyar méltóságok jelenléte, a török katonai fűvözenekar tiszteletadása – a székelyföldi küldöttség elképzeléseit messze felülmúló magasságba emelkedett. A Mikes-zarándoklaton részt vevők a Rákóczi Múzeum előtt álló, kisborosnyói cserefából Csernátonban faragott székely kaputól magyar és székely zászlókat lengetve vonultak végig Tekirdag udvartérszerű régi utcáján, majd a Magyar utca sarkán elvonultak a Bercsényi Miklós nemrég összerokadt lakóháza előtt, s megtekintették Mikes egykori házában hült helyét, amelynek megsemmisülése az utóbbi évek magyarországi kulturális vezetőinek a lelken szárad.

A zászlókat, az uzoni Szivárvány kórus és mások színpompás székely népviseletét már az utcai felvonuláson tapssal és mosolygással nyomatékosított érdeklődés követte. A szoboravatás helyszínét és környékét török zászlókkal és jelképekkel díszítették. A török méltóságok köszöntői közvetlenek, barátságosak, és a közös kulturális jövőépítésbe fogódzók voltak, amelyek Ibrahim Mütefferrikanak a török nyomdászat és számos, nagy értékű ősnymotatvány létrehozásában vállalt szerepe mellett a török és székely-magyar kapcsolatok erősítését hangsúlyozták.

Beder Tibor török nyelven és magyarul méltatta Ibrahim Mütefferrika érdemeit, dr. Szabó Árpád kolozsvári unitárius püspök II. Rákóczi Ferenc tolmácsaként betöltött kulturális közvetítő szerepét hangsúlyozta. Az uzoni Szivárvány kórus a kuruc dalok és a székely népdalok után török nyelvű hazafias énekeket adott elő, amelyet az ünneplő sereglet hatalmas tapssal jutalmazott.

Rodostóban tehát Mütefferrika-szobrot és Köpe Csaba faragóművész személyében szobrászt is avatunk.

A nagyméretű – márványtalapzatra állított –, mintegy másfél ember nagyságú, 2,5 méteres szobor a nagy teret körülölelő, magas épületek között jól érvényesül. Köpe Csaba alkotása sikeresen oldotta fel azt az ellentmondást, amelyet a török és az erdélyi magyar viselet, ruházati és öltözködési szimbólumok mássága jelent. A szoborarc határozottan székelymagyar karakterű, a kisaconni erdőségek hatalmas tölgyfájából rusztikus elnagyolással faragott szobor kiválóan érzékelteti az emberi test jellegzetességeit, érvényesíti a fa erezetének szépségét és anyagi voltát, a 150 éves cserefa koronáigai lehetővé tették, hogy a kaftánköpeny vállszélessége a derékhoz és mellkashoz mérten íveljen és szélesedjék.

Rodostó polgármestere, Ahmet Aygün, mikor megismerkedett a szoborral, azonnal rendelkezett a magasított márványtalapzat elkészítéséről és a szobor környezetének rendezéséről.

Török zászlón székely minták

Mindaddig a székelyföldi segítő- és a török fogadókészségről beszéltem. A rodostói Rákóczi Múzeum közelében, a Magyar utca bejáratához felállított székely kaput például Bozóki miniszter úr írásban ellenezte. „Nem oda való” – írták a budapesti szakértők – „*annyit ne székelykedjenek*” – üzenete állítólag a miniszter.

Beder Tibornak a 2007. évi zárandoklatra kiadott könyvecskéjéből idézek:

„Közös szimbólumai révén a magyar nemzet részét képező székelységnek van a leglátványosabb kapcsolata a török néppel, amelyet a legjobban a székely kapuk jelképrendszere fejez ki. Ennek megértéséhez az idő vonatán ismét visszautazunk a múltba. Előbb a törökök eredetmondájából idézünk egy részt. A párizsi Nemzeti Könyvtárban őrzött 13. századi uigur írással és régi török nyelven írt eredetmonda, az Oguz kán Desztani szerint a napok egy napján Ay Kagánnak fia született. A fiú, amint a világra jött, azonnal beszélni kezdett, ostort, húst és bort kért. Negyven nap múlva ifjúvá serdült, lovagolt, vadászott, sárkányokat győzött le, s népének hőse lett. Első feleségét az Ég küldte fénysugáron és olyan szép volt, hogy ha mosolygott, a Nap kísűtött, ha sirt, a felhőkből eső hullott. A lány három fiút szült Oguz kánnak. Az első Gүн (Nap), a második Ay (Hold), a harmadik Yildiz (Csillag) nevet kapta. A Nap, a Hold és a csillagok mellett, melyek a török felségjelekben és a Székelyföld faragványáiban mindenütt jelen vannak, a másik szimbólum a tulipán, amelyet mindkét nép nemzeti virágának tart. A vadon élő tulipánok hazája, Közép-Ázsia, ahol 125 vadtulipán fajt ismernek. Minden olyan helyen megtalálható ez a szépséges virág, ahol a magyarok valaha is járhattak. A tulipán a Kárpát-medencében a török idők előtt évszázadokon át oly becsben volt, hogy díszítőelemként is jelen volt a népművészetben a székely kapuktól kezdve az Árpád-kori királyok korából származó templomok kazettás mennyezetéig. Megjelent a népi himzéseken, a faragványokon, a csipkéken, fejfákon, a kódexekben, a címerekben, a zászlókon mindenütt. És ma is ott van, ahol magyarok élnek és a törököknél is megtalálható a dzsámikban elhelyezett hatalmas méretű perzsaszőnyegek mintázatától a temetők tulipános fejfájáig. Ezek után egészen nyilvánvaló, hogy, hogy a tulipánt a magyarok nem a kerti tulipán meghonosítása után ismerték meg” (...)

Beder Tibor történelmi eszmefuttatását azzal zárja, hogy a rodostói Rákóczi Múzeum elé emelt, Alsóesernátonban faragott székely kapu, amely Mikes Kelemennek és a bujdosóknak állít maradandó emléket, a két nép szimbolikus jelrendszerének az összegezője is egyben.

Ennek a kapunak a felállítását „nem engedélyezte” egy nemrég letűnt magyar kulturális miniszter. Most ez alól a kapu alól indult – szándékosan ismétlem – a magyar diplomáciai képviselő Ibrahim Müteferrika szobrának felavatására, s közben megtekinthették Beresényi uram tavaly összeomlott házát, és Mikes házában hűlt helyét.

Mind a kettő, s az egész Magyar utca megmenthető lett volna.

Csupán a Zsigmond Laci kisnyugdíjas erdélyi tanító és erdélyi társainak a hozzáállása hiányzott.

Nyomatékosítva ismétlem: Geliboluban (Gallipoli), Mikesék első szálláshelyén található a Karaca Bey síremléke. A hős, hogy a rábizott zászló ne kerüljön az ellenség kezére, inkább megette azt. A felettese nem hitték el, erre felmetszette a gyomrát, s megmutatta a zászlót. Meghalt ugyan, de legendájának emléke ma is él, sírhelye fölött a zászlók ezrei lobognak.

Szégyellem magamat, ha a kárpát-medencei mai zászlós csatáira gondolok.

Mert nálunk a nemzeti szimbólumokat senki nem nyeli le, hanem csikokra szagatva tépi, rongyolja.

Vannak, akik szégyellik, s vannak, akik megtagadják.

De gyarapodnak és szaporodnak azok is, akik megvédik.

Sylvester Lajos

Egy Petőfi szobor újjászületése

2003 őszén, egyik könyvtári búvárkodásom alkalmával a Heti Szemle című politikai és társadalmi hetilap 1902. május 18. számában egy felhívást olvastam, mely az erdői várhoz szervezendő kirándulásra hívta fel Szatmár irodalompartoló közönségét. Az eseményre a következő hétfői Petőfi ünnepség keretében került sor. Szombaton, május 24-én a színházban bensőséges ünnepséget tartottak a költő tiszteletére, melyre Budapestről Torday Grail Erzsébet (született 1862-ben Tordán, tanítói képesítést nyerve Nagyváradra kerül, majd feladva állását, irodalmi előadó és Petőfi-kutató lesz) előadóművészt hívták meg. Másnap Petőfi szatmári szállásadójának és költő barátjának Pap Endrének egykori Eötvös utcai házában emléktáblát helyeztek el, ahol a Petőfi Társaság részéről dr. Koroda Pál mondott ünnepi beszédet. Ezt követően különvonat indult a kirándulókkal Erdődre, melyről a Heti Szemle május 28. száma a következőképpen számolt be:

„Pontban 1 órakor d.u. külön vonaton indult egy lelkes társaság, élén Torday G. Erzsébettel és Koroda Pállal, hogy megtekintsék az erdői várban azokat a kedves helyeket, melyeket Petőfi emléke halhatatlanná tett.

A Petőfi toronyban a költő szobra mellett a nagy költő több dalát énekelték el a jelen voltak, majd dr. Fechtel János egy magasan szárnyaló beszédben méltatta Torday Erzsébet művészetét. A művésznő meghatott hangon mondott köszönetet a nem várt ovációért, majd felkérésre ez után mély érzéssel, üde, csengő hangon, mesteri színézzel és mégis természetességgel elszavalta Petőfi egyik örökbecsű költeményét:

Ez az egykori hír indította el bennem azt a gondolatot, hogy vajon mi is lett a sorsa az eltelt száz év alatt ennek a szobornak? Vajon megvan-e? S ha igen, hol lappanghat vagy egyáltalán tudnak-e még róla? Ilyen kérdések kavargtak bennem. Érdeklődésemre erdői ismerőseim egytől egyig nemleges választ adtak, mígnem egyszer Mellau Magda egyetemi kolleganőmmel futottam össze, akit mint tőzgyökeres erdőt, szintén arra kértem nézzem utána van-e legalább emléke a szobornak a községben. Ő már első kérdésemre megörvendezettő választ adott: még diák korából emlékezett a szoborra, ám későbbi sorsáról nem tudott mondani semmit, de megígérte, hogy utánanéző.

2004 tavaszán aztán újabb hírt kaptam tőle, megvan a szobor, igaz siralmas állapotban, és aki őrzi szívesen odaadja annak, ki további sorsáról gondoskodik, és ha lehet restauráltatja. A helyi RMDSZ-nek a szobrot már többször felajánlották, de súlyosan sérült lévén, nem vállalták fel rendbetételét.

A szobrot, akármilyen állapotban is van, meg kell menteni – született meg bennem az elhatározás. A szatmári Identitás Alapítványhoz fordultam segítségért, ahol Varga Attila parlamenti képviselő, az alapítvány létrehozója támogatásáról biztosított. Az ő segítségével Szatmárra hoztuk a négy darabba tört és hat helyen hiányos (hiányzott az orr és az ajak vége, a bal váll, a jobboldali szemöldök, a tarkó és a szobortalp fele) szobormaradványt.

A szobor 1902 előtti élete eddig még ismeretlen. Nem tudjuk ki alkotta, ki rendelte, mikor helyezték el a várban, amely 1920-ig volt lakott. Valószínű a szobrot ekkor vitték át a Szatmári Irgalmas Nővérek erdői zárdájának udvarán lévő Boldogasszony kápolnába, majd a zárdá épületébe került. 1948. augusztus 20-án a rendet feloszlatták, az épületet pedig az iskolának adták át. A szobor továbbra is az épületben maradt. Gondoljuk a tanulók figyelmetlensége miatt többször feldülhetett, s mivel anyaga mész-kő, sérüléseket szenvedett, s ezért 1976–77 körül kitették az udvar hátsó részére. Az ajakon és az orron ekkor már egy régebbi restaurálás nyomai voltak kivehetők.

A szeméten hányódó szobrot Balogh András fiatalember társaival megmentés céljából hazavitte, s félve a rendszer nemzetiiséggellenes politikájától egy melléképület padlásán helyezte el. 1990 telén az épületben tűz ütött ki, s ekkor a szobrot ledobták, s több darabba tört. A továbbiakban az udvar egy árnyékos, fák alatti részén őrizték, ahol a köre zuzmó, moha telepedett. Ilyen állapotban találtuk, mikor Szatmárra hozatal céljából érte mentünk. Néhány földbe sülyedt darabját csákánnyal kellett kiemel-nünk. A megtisztított torz 2005 őszétől 2006 nyaráig egy udvaron várta jobb sorsát, amikor is Volosin György a Partiumi Kft. sírköves műhelyének tulajdonosa felvállalta a szobor restaurálását, amit pár hónap alatt sikeresen el is végzett. Az Identitással közösen elhatározva a szobrot a Szatmárnémeti–Németi Református Egyház gyülekezeti termének ajánlottuk fel, amit Nt. Sipos Miklós esperes úr szívesen el is fogadott, sőt a talapzatot ő maga készítette el. Az Ady Endre Társaság szervezésében a szobor ünnepélyes leleplezésére 2006. október 2-án került sor.

Fazekas Lóránd

Miska bácsi levelesládája

Az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum Könyves Kálmán körüli épületében 2008 május 31-ig látható a *Miska bácsi levelesládája* című kiállítás, amely 2007. október 19-i megnyitása óta már sok látogatónak szerzett maradandó élményt a közelmúlt felidézésével.

A Magyar Rádió mindmáig legismertebb, legtöbbet hallgatott és legnépszerűbb rétegműsora volt az 1950 márciusában indított *Miska bácsi lemezeisládája* című kívánságműsor, és ennek folytatása, az 1976-tól *Miska bácsi levelesládája* néven jelentkező, Padisák Mihály által jegyzett, tartalmában megújult ifjúsági műsor, amely folyamatos és tartós levélkapcsolatokra épült. Az adásokat a tizenhét év alattiaknak szánták, ám a műsor szinte az egész országnak szólt, sőt azon túl is sokan kapcsolódtak hozzá. A műsor átvételekor Padisák Mihály már rutinos, sokoldalú és ismert szakember volt. Az egykori Nyitnikék műsorát vezető Szabó Éva szavaival: „Valami fontosat tudott a rádiózásról, amit Németh László úgy gondolt, hogy ez a valamikor varázsdoboz, ma elektronikus média egy országnyi embert képes egy műveltségi körbe beemlíteni, hiszen a kultúra asztala teríthető a legnagyobbra, mindenkinek van helye körülötte, aki emelkedni vágyik. Fontosnak tartotta, hogy a gyerekek felfedezzék, az ifjúság megismerje azt a történelmet, azt a kultúrát, amelybe született, szeressék és becsüljék anyanyelvüket, amelyen minden kimondható. Érezzék, hogy a nyelvnek szépsége és erkölce van.”

Padisák Mihály

Padisák Mihály 1930. június 13-án született Budapesten. 1952-től 2001-ig volt a Magyar Rádió munkatársa. Az Ifjúsági és Gyermekrádiónál riporter, irodalmi szerkesztő, műsorvezető, játékmester és dramaturg. Számos irodalmi műsor, többek között az Ady-életműsorozat és a Radnóti-sorozat szerkesztője. Zsákbamacska című műsorában azóta ismertté vált pályakezdő fiatal művészeket mutatott be. Nevéhez fűződik a Diákélet című ifjúsági magazinműsor, az Ifjúsági Rádió Vidám Színpada című diákklub és a 40 éves rádiózásról készült húsz részes Halló, itt Rádió! című dokumentumsorozat. A rádiós vetélkedő létrehozója, a műfajt jelölő 'vetélkedő' szó megalkotója. Emlékezetes munkái közé tartozik a Riporter kerestetik, a Játékmester kerestetik, és a Játsszunk együtt! című sorozat, a Napraforgó című gyermekműsor, a Mesélő Magyarország és a környező országokat bemutató Szomszédolás. 1976-tól 25 éven át a Miska bácsi levelesládája című műsor felelős vezetője volt.

Rádiós munkája mellett színpadi művek, rádiójátékok és 21 könyv szerzője. A Magyar Rádió törzsgárdájának örökös tagja, munkásságáért megkapta a Köztársasági Érdemrend középkeresztjét, a Magyar Örökség Díjat és a Prima Díjat. Lakóhelye, Csobánka község és Erdőkertes község is diszpolgárrá választotta.

Az 1970-es évektől az „igazi Miska bácsi”, Padisák Mihály szerkesztő műsorvezető irányításával a Levelesláda egyre szélesebb körű hallgatóságot és háttérkapcsolatokat eredményezett. A levelezők között – miután a műsort ott is tudták hallgatni – mind több határon túli, főként erdélyi fiatal tarthattak számon. Már több volt, mint Rádió... Adásba csak a levelek töredéke került, de minden levélre válaszoltak, olykor külsős pedagógusok és pszichológusok bevonásával. A levélírók az iskoláról, településükről, családjukról szóló beszámolókkal mellett gyakran fordultak tanácsért Miska bácsihoz személyes problémáikkal is.

A műsor komoly szerepet vállalt az anyanyelv gyakorlásában, megőrzésében, a hagyományok ápolásában és az identitástudat erősítésében. Ugyancsak óriási szerepe volt a levélkapcsolatok létesítésében. Levelezési címek közreadásával, cseréjével sok ezer levelezős barátság és tartós kapcsolat született határon innen és határon túl.

A műsor stábjá a levelezés mellett személyes kontaktust is teremtett a hallgatókkal. Nagyszabású nyilvános szórakoztató rendezvényeket szerveztek, és rendszeressé váltak a közönségtalálkozók, gyermekprogramok. Ezekről az adás keretében is beszámoltak. Miska bácsi ott volt a közönségtalálkozón, a nyári táborokban, és sok száz fiatal személyes barátja lett. A stáb kilépett a stúdióból: számos vidéki helyszínen rendeztek nyilvános felvételeket.

A széles tematikának és a közvetlen hangvételnek köszönhetően nőtt a műsor hallgatottsága. Mint ifjúsági rétegműsor, elsősorban a 8-16 éveseknek szólt, de országsszerte számottevő felnőtt hallgatója is volt. Sok gyermek a szülőktől és a pedagógusoktól kapott inspirációt a műsor rendszeres hallgatására és a levélíráshoz. A műsorvezető belépett a magyar családok életébe, és mindenki Miska bácsija lett... Ugyanakkor minden bizonnyal ő volt az, aki a beérkező levelek alapján a legtöbbet tudta a magyar gyermekekről: szűkebb hazájuktól, lakáskörülményeiktől kezdve ünnepek és hétköznapi eseményein át a legféltettebb titkokig.

Az 1980-as évek szerkesztői beszámolóiból tudjuk, hogy évente átlagosan kb. 10 000 levél érkezett 8-18 éves korú levelezőktől. Ezek között az egyszerű iskolai beszámólótól kezdve a legváltozatosabb témájú írások előfordultak, egészen a családi drámák és az életbevágó személyes problémák elmondásáig. A beérkező levelek országokénti bontására és nyilvántartására 1983-tól került sor. (Például 1983 márciusában beérkezett összesen: 845 db levél, a következő összetételben. Magyarország: 594 db (68,2%), Románia: 110 db (14,1%), Szovjetunió (Kárpátalja): 128 db (15%), Csehszlovákia: 18 db (2,1%), Jugoszlávia: 5 db (0,6%). 1987 márciusában érkezett összesen 1319 db. Magyarország: 438 db (33,2%), Románia: 682 db (51,7%), Szovjetunió: 183 db (14,9%), Csehszlovákia: 16 db (1,2%), Jugoszlávia: 1 db (0,07%).

A műsor a rendszerváltás után *Miska bácsi levelesládája – Határok nélkül* címmel jelentkezett és ezzel deklarálta is elsősorban a határokon túl élő magyar gyermekek és fiatalok műsora lett. Fő célkitűzése: az anyanyelv és a nemzeti identitástudat megőrzése, kulturális, történelmi és népi hagyományaink ápolása, és kapcsolatok teremtése különböző országokban élő magyar fiatalok között. Fő korosztálya a 10-18 évesek, de kisebbek is gyakran jelentkeztek, és az egyetemista korosztály sem szakította meg a levelezést. Több mint száz határon túli iskolával tartott rendszeres kapcsolatot. A műsor népszerű és tartalmas programjai közé tartozott a tesztvizsgával összekötött 100 részes *Magyarország krónikája* című sorozat, a *Nemzeti Örökségünk* című honismereti pályázat, és a *Pro Patria Magyarország Felfedezői Szövetsége* gyermekszervezettel való együttműködés. Mintegy 400 határon túli településről érkeztek rendszeresen levelek, pályamunkák. Az adásokban szereplő gyerekek személyesen is találkoztak egymással pl. nyári cseretáborozásokon, „Határtalan tantárgyversenyeken.” A szerkesztő segítő munkatársai korábbi levelezők, gyermekszereplők voltak, akik időközben egyetemisták, tanárok, újságírók lettek.

A műsor megszűnésével véget ért egy legenda. A legnépszerűbb rétegműsor és az ország Miska bácsija, Padisák Mihály szerkesztő, műsorvezető 2001. március 3-án elbúcsúzott hallgatóitól. A rádiótörténetbe azonban maradandóan beírta magát a fél évszázadot átívelő műsor, és említése hosszú idő után is ismerős élményeket idéz fel az egykori rádióhallgatók számára.

Félmillió beérkező levélről szólnak a Rádió hőskorát méltató és a Miska bácsi műsorok hallgatottságát, társadalmi kötődését elemző írások. Ugyanennyi levél, boríték, bélyeg, válaszlevél, esetleg fénykép, a legkülönbözőbb helyszínek és témák, a jelzett évtizedek mindennapi életének tükröi. Megfogalmazóik főként diákok és pedagógusok, akik megörökítették jelenkorunk történelmi eseményeit és hétköznapijait, iskolai életét és hagyományait.

A jéghegy csúcsa, ami megmaradt belőlük – ebből válogattunk. A kiállításon látható anyagok nagyobb része egyszer már megsemmisítésre ítéltetett. A véletlennek és „az igazi” Miska bácsinak köszönhető, hogy mégsem dobták ki az egyenként talán jelentéktelennek tűnő leveleket, fotókat, meghívókat, rajzokat és dolgozatokat, amelyek összességükben képet adnak a fél évszázadról: Miska bácsi 50. évéről és Magyarország 50. évéről.

Székelyné Körösi Ilona

Az ipolyszalkai tájház

Ipolyszalka az Alsó-Ipoly mente gyönyörű környezetben települt községe, ahol Anonymus krónikája szerint már a honfoglaló magyarok is tábort ütöttek. A 110 méter tengerszint feletti magasságban lévő helységben már régebbi emberi nyomokat is felfedeztek, például a vonaldiszes kultúra és a bronzkor népeinek emlékeit, vagy a hatvani kultúra és a római kor telephelyeit. Először 1252-ben említi okirat a községet Szalka alakban. Az egykori érseki birtok határában hajdan régi földvár is állt; 1544-ben pedig a falu területén került sor arra a véres ütközetre, amely a szalkai csata néven vonult be a történelembe, s amelyről Tinódi Lantos Sebestyén is írt egyik históriás énekében. Ez idő tájt 84 jobbágy és 16 zsellér lakta a falut. Szalka tehát a középkorban módosabb hely lehetett, amint erre a község nagy adóteleiből is következtethetünk. Athaladt a falun az a fontos kereskedelmi útvonal is, amely a Duna völgyét Selemecsbányával kötötte össze.

Mária Terézia korában a település kiváltságjogot kapott, vásártartásával mezővárosi rangra emelkedett, s az Alsó-Ipoly mente egyik fontos központjává vált Hont megyében. Fényes Elek 1851-ben magyar faluként jegyezte az 1184 lakosú Szalkát, melynek – mint írta – határa „nagy kiterjedésű és termékeny, terem sikeres búzát, rozsot, árpát, zabot, kukoricát, dohányt, bort. Rétfjei kétszer kaszálhatók; téres legelője sok szarvasmarhát, lovat, juhot tenyészt... Lakosainak száma a XIX. század végén 1700-ra emelkedett, akik zömmel magyarok és katolikusok voltak. Ma az 1075 lakos 93,12%-a magyar.

Szalka ma a magángazdálkodás és a falusi turizmus fellendítésében látja jövőjét. Ezt szorgalmazza a nemrég megalakult Ipoly Menti Kulturális és Turisztikai Társaság is, s mindehhez kiváló feltételeket nyújthat a csodálatos természeti környezet: az Ipoly folyó s annak rétfjei, a pincefalu, az azt körülölelő erdők és dombok. Nagy előnyére válik a településnek az is, hogy néhány éve megnyílt a Letkés és Szalka közti határátkelő, azaz az Ipoly-híd. Mindez szabad átjárást teremt, hozzájárulva a két település régi rokoni és más kapcsolatainak felelevenítéséhez, a vidéki turizmus fellendüléséhez.

A szalkai tájházról

A mélyen vallásos Ipolyszalka megannyi szakrális kisemlékkel, gazdag irodalmi és történelmi hagyományokkal rendelkezik. Mindezekre szintén lehet építeni a jövőben. E tekintetben a szalkaiak az

egész régióban élen járnak. Rendszeresen megszervezik itt az Ipoly-parti randevű elnevezésű fesztivált, a kézműves táborokat, felelevenítik a hagyományos szőnyegszővést. Régi álmát váltotta valóra a már említett Ipoly Menti Kulturális és Turisztikai Társaság, illetve a Csemadok Szalkai Alapszervezete, amikor a faluban megvásárolt egy régi parasztházat, s azt 2003 májusa és októbere közt felújította. Mindezt az Illyés Alapítványtól, a Szlovák Kulturális Minisztériumtól, a Szövetség a Közös Célokért Társulástól, az Ekopolis Alapítványtól kapott anyagi támogatással, illetve az Ipolyszalkai Községi Hivatal és a Szentendrei Néprajzi Múzeum segítségével oldották meg.

A vályogból épült, 1897-ben emelt tájház a Magyarországra vezető főút mellett látható. A sátortetős épület első két ablaka az utcára néz. Az ablakokat kék és zöld színű virágornamentika szegélyezi. Az elsőház vagy tisztaszoba berendezése a második világháború előtti állapotot idézi. Talaja döngölt, mennyezete gerendás. Ebben csak nagyon ritkán tartózkodtak a lakók; nem használták, még búcsúkor sem. Csak akkor öltözködtek benne, ha ünnepi viseletet öltöttek magukra, s a nagy eseményekkor, az emberélet fordulójakor tartózkodtak itt. Lakodalmok előtt a menyasszony itt várta a padon, a tükör (gyűrű) alatt ülve a vőlegényt. Nagy ünnepekkor itt kínálták meg pálinkával a vendégeket, itt volt felravatalozva a halott, s olykor a szülésre is itt került sor.

A két ablak közt ma is ott látható a nagy tükör, előtte a támlás lócéval és az asztallal. Az oldalsó falak mellett egy-egy tornyos ágy kapott helyet, felettük a Jézus és Mária Szívét ábrázoló képekkel. Az ágyakat valamikor magasra vetették a lányok staféringjával: a párnákkal, vánkusokkal és a dunnákkal. A strózsákokba szárított kukoricahéjat (sústyát) vagy csadét raktak, amit évente cseréltek. Ezt vászonlepedővel terítették le. Az ágynemű csíkos és kockás volt, a fehér párnákat pedig csak dísznek használták. Ugyancsak a szobába került a szép faragású szekrény, illetve a kaszniai az ünneplő ruhákkal. Régebben sublót meg tulipánosláda is volt itt, amiben a menyasszony staféringját tartották. A kellékek közül mára megmaradt még a menyasszonyi koszorú, melynek az itt látható fajtája az 1950–1960-as években volt divatban. A menyasszonyi ruha hajdan fehér színű vastagselyemből készült, a fátoly a derék alá ért, s a fejdísz viaszvirágos koszorú volt. Az új asszony fejét menyecskeánc után „tearúzsás kazsmir-kendővel” kötötték be. Ettől kezdve hajadon fővel nem mutatkozhatott.

A két szekrényben helyezték el egykor az ünneplő ruhákat: egyikben a férfiakét, másikkban az asszonyokét és a lányokét. A tájház tiszta szobája a korabeli viseletből is izelítőt nyújt. A nagyünneplőt, a vastag selyem felső szoknyát a selyem kötővel és a selyem pruszlikkal csak a jeles ünnepekkor s a vásárnapi misére vették fel. A fiatalasszonyok hajukat kontyba fonták, s fejükön a tearúzsás kazsmir-kendő hátra volt kötve. A kisünneplőt vasárnap délutánonként hordták. Ez piros kartonszoknyából, fehér blúzból, pruszlikból, selyem kötényből és fekete cipőből állt. A munkaruha sötét színű karton anyagból készült tartozéka volt a felsőszoknya, a pruszlik és kék karton kötény. Hatéves korig a fiúk és a lányok egybeszabott kartonruhát, obonyt hordtak: a lányok színeset, a fiúk sötét színűt. A nagyobb fiúk vászongatyában, vászoningben és mellényben jártak.

A férfiak ünnepekkor zsinóros posztó nadrágot hordtak mellénnyel. Ehhez kétsoros gombolású kabátot és kalapot is vettek, lábukra pedig csizmát húztak. Hétköznapi a férfiak bő szárú vászongatyát, vászoninget és mellényt viseltek.

A tájház második helyisége, középső része az úgynevezett tisztakonyha. A jobb módú gazda itt csak a vendégeket ültette le. Ennek kelléke volt a konyhakaszniai (szekrény) az edényekkel és a tányérok, a lóca, a vízpad a vizeskannával és a bögrével, a stelázs (stelázi) a csészékkel és a bögrékkel, az asztal a karospaddal és a székekkel. De ide került a varrógép is. A falat egy Isten hozott kedves vendég felirattal falvédő díszíti. Ezen kívül láthatunk itt néhány festett tányért s egy-egy agyagedényt is.

A hátsóház tulajdonképpen lakószobaként szolgált: itt kapott helyet a két ágy, a szekrény, a csikómasina és a szövőszék is. Itt főztek, itt aludtak, s a téli hónapokban az asszonyok itt végezték a szövés-fonást, a tollfosztást is. A szoba falát szentképek és családi képek díszítik. Az ágy mellett kapott helyet a bölcse, az ágy alatt pedig a lavór és a cipő- meg a csizmatisztító eszközök.

A tájház hátsó traktusában áll a külön bejáratos füstökonyha, vagy nyárikonyha. Hajdan ez nyitott kéményű volt. Mára a kéményt elzárták, s a szobába került egy vályogból rakott falisparhelt, melyben főleg kalácsot sütöttek. A hátsó konyha plafontja is gerendázott, a falakat fehérre meszelték, alul kék szegéllyel. Nyári hónapokban itt főzött a háziasszony. Ide is került egy konyhaszekrény edényekkel, tányérok, evőeszközökkel. Itt is van egy asztal székekkel s egy karospaddal. A stelázsra köcsögök, csészék s egy mérleg látható. Régen sezlony is volt itt. A falakat festett tányérok, szentképek, himzett falvédők, lopótökök, felfűzött paprika, fokhagyma díszíti. Az egyik sarokban egy beépített betonkád látható, mely a XX. század közepén került ide, s a bor erjesztésére szolgált.

A nyárikonyha mögött állt hajdan az istálló, ez után pedig a fészter, ahol különféle munkálatokat végeztek (kukoricamorzsolást, szécsakvágást stb.). A fészert követték az ólak és a gazdasági épületek.

2004-ben a tájház udvarán, ahol egy gémeskút is áll itatóvályúval és kacsaúszatóval, egy nádtetőn pihenőt is építettek akácfaasztalokkal és padokkal. Elkészült továbbá egy tűztér, amely nyáron való sütésre, bográcsos való főzésre is alkalmas. A fészter mögött felépült egy polyvas, egy kocsiszin és a lábas ól is. A régi istállót kézművesműhellyé alakították, melyben megépült egy búboskemence is. Természetesen áll egy kinti kemence is a tájház udvarán.

Az élő tájház működtetése

Ipolyszalka tájháza abban különbözik a régió sok más néprajzi gyűjteményétől, falumúzeumától és tájházától, hogy ez élő intézményként, kézműves műhelyként funkcionál, illetve nonprofit szervezetként működik. Minderről Dikács Zsuzsannával, az Ipoly Menti Kulturális és Turisztikai Társaság ügyvezető elnökével, a tájház vezetőjével beszélgettünk. Elmondta, hogy a tájház köré tömörülő népművészek, mesteremberek, szervezők, azaz a Csemadok és a turisztikai társaság felvállalta a néprajzi értékek megmentését és továbbadását. Ennek egyik módja az olyan folklórrendezvények szervezése, mint az Örökségünk Nemzetközi Gyermekfolklórfesztivál s az Ipoly-parti Randevő Dal- és Táncünnepély, illetve az Ipoly Menti Szüreti Ünnepe. Másik megvalósítási formája a kézművestáborok rendezése s a különféle kézművességek bemutatói a tájháznál.

2004 júniusától rendszeresen fogadják az ide érkező érdeklődőket: 30-40 fős csoportokat, osztályokat, akik számára egész napos programokat biztosítanak. Például kézműves bemutatókat tartanak, a kinti kemencében hagyományos ételeket készítenek stb. A diákok élvezhetik dédszüleik étkeit, megismerkedhetnek a régi mesterségekkel, elsajátíthatják a különböző munkafolyamatokat is. Mintegy húszféle foglalkozást tudnak feleleveníteni, többek közt a kosárfonást, a kötélverést, a fonást és a szövést, a szőnyegkészítést, a kukoricaháncsmunkákat, a himzést, nemezelést, batikolást, seprűkészítést, kenyérsütést, a gyöngyözést, mézeskalácskészítést, üvegfestést stb.

A tájházban nemrégiben kiépítették a szociális helyiségeket, a tetőtérben pedig egy 30 férőhelyes szállást is kialakítottak. Így a csoportok hosszabb időt is eltölthetnek itt. Szívesen vendégül látnak felnőtteket is. Számukra akár folklórműsorokat is bemutatnak, s hagyományos ételekkel is meg tudják őket kínálni. A tájház gyakran színtere a hagyományörző rendezvényeknek is. Volt itt húsvéti lo-csolkodás, szüreti ünnepség, de tartottak tollfószást, disznóvágást is. Bemutattak e házból a betlehemesek, s itt tartják próbáikat a helybeli hagyományörző csoportok is. S ami ugyancsak figyelemreméltó, a tájháznak van számítógépes hozzáférhetősége is, s működik az e-magyar pont internetes szolgáltatás.

Fontos célja az Ipoly Menti Kulturális és Turisztikai Társaságnak a munkahelyteremtés is. Hisz a régióban, így Ipolyszalkán is igen nagy, az országos átlag feletti a munkanélküliség. A társaság 2004 májusától nonprofit szervezetként mintegy 35 munkanélkülit foglalkoztat heti 10 órában. Segítségükkel valószínűleg meg a kézművesfoglalkozásokat is, s ugyancsak közreműködésükkel oldották meg a tájház felújítását.

A tájház hozzá kíván járulni a falusi turizmus fellendítéséhez. Ezért tervezik a jövőben a lovas-kocsikázás beindítását, a település és a környék műemlékeinek, természeti szépségeinek felkeresését. Vállalkozás-élénkítő és turisztikai projektjük az országhatár mindkét oldalára kiterjed, hisz a célterület olyan településeket ölel fel, mint Kiskeszi, Bajta, Leléd, Helemba, Bernecebarát, Ipolydamásd, Ipolytölgyes, Kemence, Kőspallag, Letkés, Márianosztra, Nagyborzsöny, Perőcsény, Szob, Tésa, Vámonikola és Zebegény. Valamennyi a történelmi Hont megye ékessége, megannyi történelmi emlékekkel, gazdag látnivalóval rendelkező helység.

A szalkai tájház tehát munkahelyteremtő feladatot is ellát. Azon kívül azonban, hogy több helybeli munkanélküli valódi közhasznú feladatot végez, s megtanulja egy-egy mesterség fortélyait, egy-egy mesterembernek is szinte állandó otthona e ház. Így lehet itt találkozni csaknem naponta például Józsa Jóákimmal, aki a kötélverés és a kosárfonás szalkai mestere. Mint elmondta, jól érzi itt magát, tudását szívesen átadja a fiataloknak s minden érdeklődőnek. Termékeivel segíti a tájházat, s nyugdíjas-ként maga is némi keresetkiegészítésre tesz szert. Tösgyökeres szalkai, a kötélverést édesapjától tanulta, aki már 1912-től inas volt Sztergomban. A kötélverés egyik eszköze volt a gajmó, ami egy V alakú fa tárgy. Ezzel a sodrófával a mester a kőből kihúzott kenderből öt szálát összesodort. Ezeket lefűlta, majd kettőt közülük a gajmók segítségével összevert, a harmadikat pedig technikával ráfonta. A kötél végét aztán lehegyezte s ráhelyezte a csattot. Valamikor 50 koronáért adta a kötél méterét, s a leg-hosszabb általa gyártott kötél 12 méteres volt. Az ilyen öt mázsás terhet is kibírt. Józsa Jóákim tanítja a

tájházban a fűzfafonást is. Az ehhez szükséges vesszőket a vegetáció leállta után, október 25-től tavaszig lehet szedni a szalkai határban. A vesszők színe sárga, zöld vagy piros. Lehéjazott vesszőkkel dolgozik általában. Ezekből bevásárlókosarakat, tálcákat, újabban kereszteteket készít. De kikerült már a keze alól vesszőből font hátikosár is. Ezek bordái mogorófából valók. A nagykosarat és a szakajtót kákából fonja.

Ugyancsak gyakori munkatársa a tájháznak Trieb Rozália, aki a süstyázás mestere. Kukuricalevélből készít ügyesen szép szatyrokat és lábtörlőket. A mesterséget nagyanyjától tanulta. A világháború előtt a faluban mindnekinek ilyen szatyorja volt, az ötvenes években még a könyveiket is ebben hordták a gyerekek az iskolába. A világháború után különösen sokat készítettek, s még Csallóközig is elhordták árulni, ahol cserében zsírt vagy más élelmiszercikket kaptak. Ma már Szalka határán kívül is jól ismert a másik helybeli „mester...”, Zimanné Frastacky Magdolna, a süstyás Magdi néniként is ismert fonóasszony, aki a használati tárgyakon kívül már mást is tud varázsolni ebből a termékből, többek közt különféle népművészeti tárgyakat, alkotásokat.

Tóthné született Magyar Ilona a tájház egyik gazdasszonya, a tradicionális szalkai ételek készítője. Közel lakik a tájházhoz, így szinte bármikor pillanatok alatt ott terem. Kötő tejfőlés-szalonnás lepényt tud sütni az udvari kemencében, de készít barátnőivel a vendégeknek megrendelésre pogácsát, kocsnyát, vagy kuglófot is. Természetesen be tudják mutatni itt a hagyományás kenyérsütést is.

Szalkán egyéb értékes gyűjtemények is vannak. Szólnunk kell például Halló József gazdag magángyűjteményéről. Negyven éve gyűjti nagy szorgalommal a néprajzi tárgyakat, amelyek családi házában láthatók. Vannak itt gyönyörű karos- és sarokpadok, tulipánosládák, tornyos ágyak és festett szekrények. Együtt láthatók a kenderfeldolgozás eszközeinek változatai, de vannak más értékes könyha- és mezőgazdasági eszközei is.

A már említett Zimanné Magyar Háza a szakrális emlékek népies változatait prezentálja jó színvonalon. De figyelemre méltó az általa készített tárgyak, alkotások gazdag tára is. S a fűzfamesterség, a kosárfonás élő és gazdag tárháza Józsa Joákim otthona is. A szalkai tájházat bemutatva s az említett gyűjteményeket szemlélve akaratlanul is eszembe jut: milyen nagy értéket képviselnének ezek, ha együtt láthatnánk őket, még szakszerűbb és tökéletesebb elrendezésben.

Csáky Károly

Irodalom: (Brigán): Kötélverés és kosárfonás Szalkán. Cserkész 2004. december. 12. old. – Csáky Károly: A Dunáról a Sziptnyáig. Komárom 2003. – Csáky Károly: Egy szalkai népművész munkáiról. Múltunk Emlékei. 2004. I. III. évf. 1. sz. 14. old. – Csáky Károly: Néprajzi tárgyú gyűjtemények Ipolyszalkán. Múltunk Emlékei. 2005. 6. szám 11–12. old. – Dikács Zsuzsanna: Íme, az élő tájház. Itthon 2007. 3. 50–52. old. – Hajdú Endre: Átadni a tudást... Múltunk Emlékei. 2005. 9. 7–8. old. – Hajdú Endre: Otthon is folytatják? A szalkai táborozóknál. Táború 2004. 1. 10. old. – Petrovay Resko Sándor: Letkés-Szalka. Látnivalók. Komárom 2004. – Télen, nyáron nyitva áll. Táború. 2005. 3. 5. fotó. – Szütyőke, szöttek, kuglóf. Vas Népe. 2004. július 2. 4. old.

Kopjafa és emléktábla Dubicsányban

A Borsod-Abaúj-Zemplén megyében lévő Putnok és Dubicsány között, a 26-os számú út mellett egy kopjafa és egy emléktábla látható, amelyet néhány évvel ezelőtt Dubicsány község önkormányzata állíttatott dr. Csikász Zoltán ügyvéd, helytörténész kezdeményezésére.

A levéltári kutatások szerint a megjelölt hely térségében olyan tömegsír van, amely az 1848–49-es szabadságharc idejéből való. A tömegsírban az itt elesett magyar és orosz katonák nyugszanak. 1849. július 21-én Görgey Artúr serege itt vívott csatát az orosz cári csapattal.

Nagyon szegény az a település, mely múltját, hagyományait elfelejti, nem ápolja. Bizonyára az utolsó pillanat, hogy az itt eltemetett hősökre még emlékezünk. Szabadságharcunk halottait hősként kell tisztelnünk, még az ellenfél halottai is megérdemlik a tiszteletet. A sírban nincs ellenség, ott mindenki egyforma – mondja Csikász Zoltán a vele való beszélgetés során.

Dubicsány a Sajó völgyében található, néhány száz fős kisközség.

Kiterjedt erdőség, szántóföldek, rétek veszik körül. Az első írásos emlékek 1347-ben említik a település nevét. A XIV. században Dubicsány a Patold nemzetség birtoka volt. 1555-ben a törökök felégették s ezt követően majdnem teljesen elnéptelenedett. Bethlen Gábor 1627-ben öt évre minden adó- és tizedfizetés alól felmentette az ottmaradt lakosokat.

Kerekgyártó Mihály

Az első somogyi Prima Primiissima Díj

A helyi vállalkozók által alapított első somogyi *Prima Primiissima Díjat* Babarezy László, Kosuth-díjas rendező, a Kaposvári Csiky Gergely színház ny. igazgatója, dr. Csapó János akadémiai doktor, a Kaposvári Egyetem rektorhelyettese és Kántor Sándor röplabdázó vehette át Kaposváron 2007. október 19-én. Közönségsdíjat kapott dr. Rosta István technikatörténész, egyetemi tanár.

A díjra 25 neves somogyi személyiséget jelöltek, köztük volt Gál József ny. marcali múzeumigazgató és Csepinszky Mária néprajzos is. Mindketten a somogyi honismereti egyesület tagjai és a közönségzavazatok alapján az első négy helyezett közé kerültek. Kaposváron, a Dorottya-szálló Tükörtermében rendezett díjátadó gálaünnepségen Csepinszky Máriát, Tab város diszpolgárát ajándékkal köszöntötte Schmidt Jenő tabi polgármester, dr. Gál József pedig az Országos Honismereti Szövetség és a Somogy Megyei Honismereti Egyesület által felajánlott különdíjat vette át G. Jáger Mártától, a Honismereti Szövetség Elnöksége tagjától, a megyei egyesület elnökétől.

In memoriam

Pusztainé dr. Madar Ilona (1923–2007)

Életének 85. esztendejében elhunyt a Magyar Néprajzi Társaság által 1979-ben Sebestyén Gyula Emlékéremmel kitüntetett kiváló önkéntes gyűjtő, néprajzkutató, dr. Madar Ilona. 1923-ban született Sárrétudvariban, református földműves családban és ez a kétféle örökség meghatározta érdeklődését, elkötelezettségét és értékrendjét. Azok közé a néprajzzal foglalkozó emberek közé tartozott, aki élete és munkája során rátalált és meg tudta valósítani a lelkesedés és a szaktudás helyes arányát, egyik sem kerekedett a másik fölé. Azok közé a néprajzkutatók közé tartozott, akik a népeletet és a néphagyományt nemcsak tudományos témának, de egyben a magyarság sorskérdésének is tekintik, s az ennek kijáró tisztelettel és elszánt-sággal foglalkozott minden egyes témával. Tudta, hogy az önzetlen lelkesedés nem elegendő a népi kultúra szolgálata során, s vállalkozott rá, hogy felnőtt fejjel beüljön az egyetem padjaiba, s megszerezze mindazt a tudást és készséget, ami nélkülözhetetlen volt önként vállalt feladata megvalósításához.

Talán Isten kegyelme, hogy olyan szülőfaluja volt Ilonának, amelyet egy lelkes néprajzkutató csak álmodhat magának. Több dolgozatában állított emléket Sárrétudvari hagyományos paraszti kultúrájának (lótartás, székérfeszítés). Gyűjtőútjai során eljutott a magyar nyelvterület számos fontos tájegységére. Gyűjtött a Káli-medencében (népi vallásosság, erkölcsi szokások), a Galga-mentén (vallásos népszokások, temetkezés Bagon), Békés megye falvaiban (uradalmi eselődélet, táplálkozás); nagy szeretettel és eltökéltséggel járta a magyar kultúra peremterületeit és dolgozta fel hosszabb, rövidebb tanulmányában, monográfiáiban az összegyűjtött anyagot, az Órvidék, a felvidéki Garam-mente és a Zobor-vidék (szokásvilág és társadalomnéprajz), a székelyföldi Sóvidék (atyhai szekeresség, parajdi sóbányászat és sókereskedelem) magyar településeit, – hogy csak néhányat említsünk dolgozataiból. „Alig akadt magyarok lakta táj, ahol ne fordult volna meg” – írta róla 70. születésnapját köszöntve S. Lackovits Emőke. Am gyűjtőútjai során nem csak néprajzi anyagot keresett és tárt fel, de jutott energiája a magyarság identitásának erősítésére, a szegény elnyomott magyarok lelki gondozására is. Mert „A gyűjtőutakon a sebeket is gyógyítani kell!” – írta egyik 1991-ben megjelent írásában.

Ilonkát, sokak Ilus nénijét 2008. január 16-án kísérték utolsó útjára a Farkasréti temetőben

Halász Péter

PÁLYÁZAT

A Néprajzi Múzeum

az ELTE BTK Folklore Tanszéke, a Magyar Néprajzi Társaság,
az MTA Néprajzi Kutatóintézete és a Szabadtéri Néprajzi Múzeum támogatásával
meghirdeti

az 50. Országos Néprajzi Gyűjtőpályázatot

PÁLYÁZATI TÉMAKÖRÖK:

1. Népi vallásosság és szakrális emlékek az ezredvégi Magyarországon

Feldolgozásra javasoljuk a napjainkban élő vallásosság, vallási kultusz, illetve gyakorlat különböző formáit (például karácsony, húsvét, pünkösd, szentek kultusza, az életfordulók ünnepei: keresztelő, áldozás, bérmlás, konfirmálás, lakodalom, temetés, zarándoklat, búcsújárás, fogadott ünnepek stb.). A témakör többféle megközelítést tesz lehetővé:

- a) Egy település vagy egy kisebb közösség (például egy felekezet) mai vallásosságának felmérése.
- b) Egy ma jellemző vallási kultusz (szálláskeresés, keresztelő, húsvéti ételszentelés stb.) eseményeinek részletes bemutatása.
- c) Egyéni vagy családi vallásosság és kultusz változatos formáinak feltárása, a vallási élet és kultusz egyéni vagy családi jellegzetességeinek részletes bemutatásával. Például a karácsony, a húsvét ünneplése, szokása a 20. század második felében.

Minden esetben – különösen az a) és b) megközelítés választásakor – törekedni kell a kultuszok helyének (például templom, kálvária, út menti kereszt, temető, magánházak stb.), időpontjának (a készülődéstől a hazaérkezésig), a kultuszban részt vevő és az azt szervező személyeknek, specialistáknak (búcsúvezető, szent ember, előimádkozó, Mária-lányok stb.), testületeknek, valamint a kultuszhoz kapcsolódó tárgyaknak, ereklyéknek a részletes bemutatására, dokumentálására. Témafeldolgozási módszerként a leírást javasoljuk, kiegészítve fotózással, videózással vagy hangzó anyag készítésével.

2. Szabadidő, utazás, szórakozás

A munkával és nem munkával töltött idő mennyisége, intenzitása, felhasználása már a XIX. században is nagy különbségeket mutatott a falusi és városi gazdag és szegény társadalmi rétegek között. De a szabadidő különösen a XX. század folyamán vált a mindennapok meghatározó jelenségévé. A kérdéskör célzott vizsgálata ritkán tárgya néprajzi kutatásoknak, miközben feldolgozása többféle, érdekes megközelítést kínál:

- a) A napi, havi vagy éves munkával töltött idő társadalmi különbségeinek feltárása (a munkával töltött idő mennyisége, intenzitása, a családi-közösségi elvárások), leírása falusi és városi közösségekben. A nem munkával töltött órák, napok tevékenységei, sajátosságai, jelentősége.
- b) A szabadidő térhódítása a XX. század közepétől, sajátossága falusi és városi környezetben: milyen átalakulások történtek a munkaszüneti napok és az éves szabadság bevezetésével a napi, heti, havi vagy éves időbeosztásban? Egy családon, közösségen, településen belül milyen új szokások, tevékenységek jelentek meg (mozi, színház, utazás, televízió, otthoni kikapcsolódás, hobbik: barkácsolás, horgászás, sport stb.)?
- c) Az utazás az egyik tipikus és új, tömegekre jellemző szabadidős tevékenység a XX. században. Milyen hagyományai voltak, kik, mikor és hova utaztak a XX. század első felében is? Mennyire volt jellemző a lakóhelyről való kimozdulás, mi volt ennek a funkciója (például mióta mennek nászútra a fi-

atalk), köthető-e ez jellegzetes társadalmi rétegekhez? Mi jellemzi az elmúlt évtizedek utazási, nyaralási szokásait, léteznek divatos úti célok, évente hányszor és mikor utaznak az emberek, mennyire presztiziskérdés a nyaralás, utazás? Miként változott, szaporodott meg az utazásokhoz, külföldi országokhoz, más népekhez köthető tárgyak mennyisége, összetétele (fényképek, napló, képeslapok, emléktárgyak) egy-egy családon, háztartáson belül? Miként jellemezhető az utazás, a turizmus szerepe, vakamint hatása (falukép átalakulása, hagyományok ápolása, felújítása, új programok és tevékenységek, új kapcsolatok stb.) egy-egy településre?

3. Falusi és városi kisközösségek mindennapjai

Falvakban, városokban, városrészekben sok egyesület, kör, társaság, közösség létezik, amelyek működéséről, tevékenységeiről, az egyes emberek életében betöltött szerepéről nagyon keveset tudunk. Éppen ezért fontos kutatásuk, dokumentálásuk. Feldolgozásra javasoljuk egy-egy vallási közösség (például kisegyházak, szekták), etnikai csoportok, különféle egyesületek (pl. horgász-, hagyományörző, néptánc-, városvédő), klubok (pl. nyugdíjas, természetvédő, kismama, helyi szurkolói csoportok), valamint a szórakozás vagy spontán együttlétek alkalmával kialakuló társaságok (pl. kocsmasöröző törzsvendégei), egy utca, egy ház, egy emelet lakói, egy baráti társaság életét, mindennapjait. Dokumentálják ezen kisközösségek létrejöttének és működésének történetét, jelezzék, hányan tartoznak közejük, a tagok milyen korúak és neműek, milyen a társadalmi helyzetük. Mutassák be részletesen a közösségek programjait és kulturálisan jellemző tevékenységét. Hányszor, mikor, hol találkoznak; melyek a csoport-közösség legfontosabb tárgyai, ereklyéi? Javasoljuk a közösségi együttlétek egy-egy hétköznapi, illetve rendkívüli, ünnepi alkalmának részletes leírását, megörökítését fotóval, videóval vagy hangzó anyaggal. Feldolgozásra javasoljuk továbbá egy-egy család történetét, bemutatva az együttélés-szétválás (generációk, elköltözés) korszakait, helyszíneit (házak, lakások, szobák) szokásait (ünnepek, nyaralás).

4. Jelenkori életünk, mai tárgyaink

Ebben a témakörben elsősorban olyan kutatások és gyűjtések anyagát várjuk, amelyek a jelenkor vagy a közelmúlt tárgyaira, tárgye gyűjtéseire, azok használatára, a használók életére, mindennapi tevékenységeire vonatkoznak.

A tárgyak és használatuk, a mindennapi élet szokásai legjobban, legalaposabban a jelenben vizsgálhatóak, hiszen az emlékezet vagy írott források már jóval kevesebb információt őriznek.

A jelen vagy a közelmúlt jelenségeinek feltárásával klasszikus néprajzi témák kutatása is könnyebben megvalósítható:

A Néprajzi Múzeum jelenkorkutatási, MaDok-programjának kiemelt témája:

a) *Lakodalmi sütemények és torták.* Cél a 2006–2007-ben tartott lakodalmak süteményeinek, tortáinak sokoldalú dokumentálása, de a fényképezésen, videózáson túl a süteményekhez, tortákhoz köthető minden adatnak, szokásnak is feljegyzése: a készítés sajátosságai-szokásai (rokonok, barátok, cukrászok szerepe), milyen hagyományok, elvárások, divatok alapján választják ki a sütemények, torták típusát, formáját, milyen társadalmi elvárások, rítusok kapcsolódnak a lakodalmi sütemények, torták fogyasztásához (például az esküvői torta rituáléja).

b) *Lakótér, lakáshasználat.* Javasoljuk a lakókörnyezet, a lakásbelső minél teljesebb, például az utóbbi évtizedekben történt változásának bemutatását, leírását, dokumentálását (alaprajzzal és fotókkal kiegészítve): a lakóhelyiségek elrendezésének, a berendezési tárgyakkal, használati módokkal a leírásával, a használókkal készített beszélgetések feldolgozásával. Például: egy lakás, egy nyaraló vagy egy lakószoba (gyerekszoba, hálószoba stb.), fürdőszoba, konyha teljes berendezése és annak sajátosságai, értelmezése. Milyen lakberendezési szokások divatok, elvárások alakítják a mai lakáskultúrát?

c) *Tisztálkodás.* Fontos témakör a tisztálkodáshoz, higiénés viszonyokhoz kapcsolódó tárgykészlet és napirend bemutatása. Például a modernizáció hatására a fürdőszoba megjelenése falusi közösségekben, különböző társadalmi rétegeknél. Hogyan változott nagysága, berendezése, és ez miként függött össze a tisztálkodási szokások változásával, a reprezentációval, illetve egyéb okokkal? Mennyi időt töltnék a fürdőszobában, milyen új funkciókat tölt be a fürdés (például rituális szerep, luxusjelleg, a pihenés és regenerálódás egy módja), mennyire változott meg a tisztálkodási eszközök mennyisége (például korcsoportok és nemek szerint), miképpen hatnak a termékválasztásra a reklámok?

d) *Konyhai és háztartási tárgyak.* A családi háztartás eszközkészletét, tárolásának és használatának bemutatását szintén fontos témának tartjuk. Itt különösen jól dokumentálható a konyha felszerelésének és eszközkészletének változása (például egy vagy több konyhaszekrény, étkeszlet stb. összetétele, összehasonlítása), az új anyagok, a modern konyhai főző- és tárolóedények térhódítása. Hogyan változtatja meg például a reklám, a divat a modern háztartási gépek, új anyagok terjedése az ételkészítési eljárásokat, és a táplálkozási szokásokat (új ételek, étkezési szokások, átalakuló étrendek)? Az újabb és újabb tárgyak és eszközök megjelenésével párhuzamosan mi történik a régi tárgyakkal, hogyan vándorolnak esetleg egy másik háztartásba, milyen gyorsan cserélődnek?

e) *Munkaeszközök.* A munkához, munkavégzéshez kapcsolódó eszközkészletek gyűjtése és dokumentálása, például a hagyományos formák és modernizációs változások hatásainak figyelembevételével. Ehhez a témakörhöz kapcsolódik például egy iparosmester vagy egy gazdálkodó mai eszközkészletének, szerszámainak és termékeinek bemutatása. Kiemelten fontos – az okokat, magyarázatokat is keresve – dokumentálni a szakmunka technikai körülményeinek változását (például gépesítés, elektronizálás), a változások beépítését és elfogadását (új gépek, szerszámok vásárlása, esetleg készítése) vagy a hagyományokhoz való ragaszkodást, a régi, örökölt mesterség újítás nélküli fenntartását.

f) *Öltözködés, ruhatár.* A lakókörnyezet és a minket közvetlenül körülvevő tárgyak egy nagyon tág és gazdag tárgye gyűjtését alkotják az öltözet darabjai. Gyűjtésre és dokumentálásra javasoljuk egy-egy személy vagy egy család, egy baráti kör, korcsoport ruhatárának és kiegészítő kollekciójának teljes leírását (például egy személy ruhái, egy ruhásszekrény, egy női táskák teljes tartalma), az életkor és a divatirányzatok hatására történő alakulását (a mintakövetés előképeinek feltűntetésével, a vásárlási szokások rögzítésével). A leírás terjedjen ki a selejtezés, ajándékozás, továbbadás formáinak és gyakorlatának dokumentálására, valamint a használatra-kérdésre. Hogyan őrzünk meg egy-egy kedvenc darabot? Milyen kiegészítőket (ékszerek, sálak, övek) vásárolunk, készítünk, kapunk ajándékba? Milyen új típusú kiegészítők jelennek meg (például mobiltelefon-tartó)? Egy-egy felkapott, divatos, elterjedt tárgy hogyan válik a használat során személyessé? A használati funkció elmúltával válhatnak-e egyes darabok emléktárggyá (első babacipő, menyasszonyi fátyol, báli kesztyű), és mennyire maradnak meg vagy öröklődnek például egy család emlékezetében, tárgykészletében?

g) *Babáink.* A babák, hasonlóan a többi használati tárgyhoz, nemcsak önmagukban, hanem az őket használók életének részeként is léteznek. A téma többféle megközelítést kínál: például milyen díszbabákat találunk egy lakásban? A díszítésen kívül betöltenek-e más szerepet is, s ez a szerep hogyan változik az idők folyamán? Például gyakran díszítik viseletbe öltöztetett babák olyan falvak lakóházainak szobáit, ahol korábban maguk a lakók is népviseletben jártak, de mára már azt elhagyták.

Szintén kiemelt témának tekintjük a gyermekjátékok tárgykészletének dokumentálását, elsősorban a használat szempontjából: akár egy családon belül milyen játékok azok, amelyekkel a gyerekek játszanak? Mit mire használnak, hogyan játszanak vele? Egy-egy újabb játék (például egy új baba) megjelenése hogyan rendezi át a fontossági sorrendet? A gyerekkor elmúltával, a felnőtté válás során az egykori kedvencek milyen új funkciót kapnak, milyen helyen jelennek meg a lakásban? Van-e, aki öröklí? Vagy teljesen eltűnnek? A témakörön belül javasoljuk például egy teljes babakollekció dokumentálását: a babák használati és formai jegyeinek részletes leírását, az új babák megjelenését és szerepét, a régiékek összefüggésben.

5. A településképek és változásai a XIX–XX. században

A falvak, városok utcái, épületei, a lakókörnyezet nagy átalakuláson ment keresztül a XX. században. A témakörön belül a változások – a hagyományos és új, modern jelenségek együttélésének – dokumentálásán (egy-egy utcában, városrészben, faluban stb.), feldolgozásán kívül a következő speciális megközelítéseket javasoljuk:

a) *Képes történet:* egy falut, városrészt, lakókörnyezetet ábrázoló képek összegyűjtése, családi és amatőr fényképek, képeslapok, prospektusok, képzőművészeti alkotások és egyéb képi ábrázolások felhasználásával. A képes történet összeállítása során a pályázók törekedjenek az olyan fontosabb események megragadására is, amelyek kapcsolatban állnak az adott településképek változásával: például szoboravatás, parképítés, sportpálya, művelődési ház létrehozása stb.

b) *A Szabadtéri Néprajzi Múzeum XX. századi épületegyüttes-programjához kapcsolódóan* kutatásra javasoljuk az alábbi témákat: a falusi-kisvárosi épületek átalakulása az 1930–1940-es évektől, archaikus, hagyományos elemek és modernizálódás az építkezésben: például alaprajzi átalakulás, új háztípusok (ONCSA, kocka), új építőanyagok elterjedése, a villany-, víz- és gázvezetés korszakai, hatása az

épületekre, az életmódra (házberendezés, szobahasználat, táplálkozás stb.). Mennyire határozta meg a házak külsejét (ablak, kerítés, vakolat), típusát a divat, és ennek milyen korszakait lehet dokumentálni az utóbbi évtizedekben?

6. Hadifogság, munkatábor, internálás, katonaélet

A hadifogsággal, munkatáborokkal kapcsolatban több visszaemlékezés jelent meg az utóbbi években, valamint viszonylag sok interjú készült az egykori foglyokkal. A visszaemlékezések mint folklórszövegek a néprajz érdeklődését is felkeltették, folyik az emléktanyag összehasonlító elemzése. Azonban az emléktanyag megőrzése és gazdagságának, differenciáltságának megismerése érdekében minél szélesebb körű forrásfeltárára van szükség. A visszaemlékezés vagy interjú készítése során a történeti események tárgyalása mellett szerepeljenek a személyes „élmények”, benyomások, a fogság mindennapjai (tevékenységek, időbeosztás, kapcsolattartás a külvilággal stb.), a sorstársakhoz való viszony (barátságok, ellentétek). Hasonlóan fontos a hazaérkezés, a visszailleszkedés nehézségeinek, problémáinak bemutatása (például az események hatása a résztvevők későbbi életére). Mellékeljenek minél több eredeti dokumentumot (például eredeti napló, levelezés, a fogságban írt versek vagy az ott készített tárgyak, rajzok)! A pályázatra egyaránt beadható kéziratos visszaemlékezés, interjú, illetve ez utóbbiak elemzése, feldolgozása.

Egy további, fontos gyűjtésre, feldolgozásra javasolt téma az elmúlt évtizedek vagy akár évszázad katonaélete, katona hagyományai, szokásai és rituáléi (pl. toborzás, sorozás, sorkatonai szolgálat, hadsereghez, katonasághoz köthető szabadidős tevékenységek: gyűjtők-gyűjtemények, találkozók stb.).

Ajánlott kérdőívek, útmutatók és irodalom a pályázati témakörökhöz

A kiválasztott téma kutatásakor a legfontosabb szempont a pontos, részletes dokumentálás, a jelenségekhez, tárgyakhoz kapcsolódó tevékenységek, használat bemutatása, az időbeli változások és a társadalmi különbségek feltárása.

Illusztrálják a pályamunkát minél több eredeti fényképpel, rajzzal, dokumentummal, esetleg videóval.

1. *Többféle kérdőív és útmutató a karácsonyi ünnepkörhöz, a magyar népi temetők vizsgálatához*: Barna Gábor – Nádasi Éva: Kérdőív a búcsújárás néprajzi kutatásához. Budapest, 1985.; Kriston Vizi József: Kérdőív egy község szakrális emlékeiről. (Sokszorosított.); Szacsay Éva: Útmutató a paraszti élet ünnepeinek és szokásainak változásvizsgálatához, Honismeret 1979/3.; Varga Zsuzsa: Szakrális emlékek. Budapest, Néprajzi Múzeum, 1973.

2. Granasztói Péter: Munkaidő, szabadidő, szórakozás. A társadalmi idők átalakulása a XIX. század második felében és a XX. század elején. In Fejős Zoltán (főszerk.): A megfoghatatlan idő. Budapest, Néprajzi Múzeum, 2000, 103–117. old.

3. Molnár Mária: Útmutató családörténeti vizsgálathoz. Honismeret 1981/2. melléklet.; Szentí Tibor: Szempontok a paraszti önéletrajz-íráshoz. Honismeret 1979/4. 62–64. old.

4. Carstensen, Jan – Richartz-Sasse, Claudia: Múzeumi „szobavilágok”. Észrevételek a fiatalok jelenkori lakáskultúrájának gyűjtéséről és dokumentálásáról. In Fejős Zoltán – Frazon Zsófia (szerk.): *Korunk és tárgyaink – elmélet és módszer*. Budapest, Néprajzi Múzeum, 2004, 98–113. old. (MaDok-füzetek, 2.); Fejér Gábor: *Paraszti és kisipari termelés új gazdasági formái*. Útmutató. Budapest, Néprajzi Múzeum, 1995.; Gottfried, Claudia: Jelenkori textilgyűjtés. A Rajnai Ipartörténeti Múzeum viseletgyűjtési stratégiájáról. In Fejős Zoltán – Frazon Zsófia (szerk.): *Korunk és tárgyaink – elmélet és módszer*. Budapest, Néprajzi Múzeum, 2004, 126–133. old. (MaDok-füzetek, 2.); Juhász Katalin: *Útmutató a tisztálkodás szokásainak, rendjének, és a higiéniai viszonyok gyűjtéséhez*. (Sokszorosított.); Kriston Vizi József: *Gyermekjátékok*. Gyűjtési útmutató. (Sokszorosított.); Palotay Gertrúd: *A népi ruházat alakulása, változatai*. Kérdőív. Budapest, 1939.; Szapu Magda: *Az öltözet mint kulturális szimbólum. Az üzenetek kódolása és jelenkori dokumentálása*. In: Fejős Zoltán (szerk.): *Néprajzi jelenkutatás és a múzeumi gyűjtemények változásai*. Budapest, Néprajzi Múzeum, 2003, 73–81. old. (MaDok-füzetek, 1.); Szarvas Zsuzsa: *Gyűjtési útmutató eszközleltárak készítéséhez – tárggyűjtemések feldolgozásához*. (Sokszorosított.)

5. Sári Zsolt: Egy falu a XX. századból. A XX. századi épületegyüttes lehetősége a Szabadtéri Néprajzi Múzeumban. *Ház és Ember*, 2003/16. 15–31. old.

6. Küllös Imola: Igaz történet, élettörténet, önéletrajz. In: Paládi-Kovács Attila et al. (szerk.): *Magyar néprajz. V. Népköltészet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988, 251–266. old.; Vasvári Zoltán: „Erőt

a jó Istenbe vetett hitünkben merítettünk”. Beszámoló a hadifogoly emlékek néprajzi szempontból való kutatásáról (nyugati hadifoglyok visszaemlékezései alapján). *Néprajzi Látóhatár*, 2000/IX. 3–4. 545–556. old.

A legtöbb témához még számos kérdőív és útmutató áll a gyűjtők rendelkezésére. Több témakörhöz további kérdőívek és útmutatók készülnek!

A kérdőíveket, útmutatókat a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárában személyesen vagy levélben, válaszboríték megküldésével lehet beszerezni (1055 Budapest, Kossuth tér 12., adattar@neprajz.hu).

A gyűjtéshez és a kutatáshoz ajánljuk a Néprajzi Múzeumnak a MaDok-füzetek sorozatban megjelent köteteit (<http://www.neprajz.hu/madok/index.html>).

Pályázati feltételek

1. A pályázat nyílt, pályamunkát bárki beadhat, aki néprajzi kutatással hivatásszerűen nem foglalkozik, és nem ezen a területen szerezte (vagy fogja szerezni) szakképesítését.

2. A pályázatra olyan munkák adhatók be, amelyek a pályázati témákat dolgozzák fel, és saját tapasztalatot, helyszíni gyűjtést, történeti, levéltári kutatáson alapuló eredeti ismeretanyagot tartalmaznak.

3. Nem adható be a pályázatra megjelent, kiadás alatt álló vagy közgyűjteményben elhelyezett munka, főiskolai, egyetemi szakdolgozat.

4. A pályázatok minimális terjedelme felnőtt-tagozatban 25 oldal, ifjúsági tagozatban 10 oldal.

5. A határidő után érkezett pályamunkákat csak a következő pályázatra tudjuk besorolni.

Pályadíjak

Felnőtt-tagozat:

I. díj	II. díj	III. díj	IV. díj
30 000 Ft	25 000 Ft	20 000 Ft	10 000 Ft

Ifjúsági tagozat:

I. díj	II. díj	III. díj	IV. díj
20 000 Ft	15 000 Ft	10 000 Ft	5 000 Ft

valamint

MaDok különdíj, könyvjutalmak, dicsérő oklevelek.

Egyéb tudnivalók:

- Egy pályázótól több pályamunkát is elfogadunk, és több pályázó vagy szakkör közösen is készíthet pályaművet.

- Összefüggő munkákat részenként nem lehet beadni, de több különböző munka alkothat lazán összefüggő sorozatot.

- A pályázatnak tartalmaznia kell a szerző nevét, pontos címét, az életkorát és a foglalkozását.

- A pályázók munkáját segítik a különböző témákhoz – szakemberek által – készített útmutatók és kérdőívek. Amennyiben ezek közül valamelyiket felhasználja a gyűjtő, azt a pályamunka elején fel kell tüntetni.

- A pályázatok a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárának kéziratgyűjteményébe kerülnek, és minden érdeklődő számára kutathatóvá válnak.

- Ha a díjazott pályamunka megjelenik, a szerző köteles feltüntetni azt, hogy a dolgozat részt vett az Országos néprajzi gyűjtőpályázaton. A megjelent munka két példányát kérjük a Néprajzi Múzeumnak megküldeni. (A dolgozatról készült bírálat nem használható lektori véleményként!)

- A dolgozat beérkezéséről csak megcímzett és felbélyegzett válaszboríték esetén tudunk értesítést küldeni.

- A díjak odaítéléséről országos zsűri dönt, a pályamunkákról készített szakmai bírálatok alapján.

A pályázatok benyújtási határideje: 2008. szeptember 22.

Néprajzi Múzeum, 1055 Budapest, Kossuth Lajos tér 12.

www.neprajz.hu

Budapest, 2007. október 29.

KÖNYVESPOLC

Budapesti Helytörténeti Emlékkönyv II.

Aki szereti a lakóhelyét és szívesen búvárkodik annak emlékeiben, a kötődése még jobban megerősödik ezáltal. Budapest esetében különleges helyzetben vagyunk, hiszen, mint főváros, az egész országot. Sokat bosszankodunk mostanában elhanyagoltságán, a gomba módra szaporodó eszényi irodaépületek, a tönkretett zöld területek láttán, talán ezért is fordul a figyelmünk és ragaszkodunk azokhoz az elődökhöz, akik saját vagyonukból sokat áldoztak a város szépítésért, az emberek jobb egészségügyi ellátásáért. A Budapesti Helytörténeti Emlékkönyv II. kötetében ilyen kincsekre lelhetünk.

A Budapesti Honismereti Társaság elnöke, Breinich Gábor, a kötet előszavában tájékoztat arról, hogy a „Budapesti Helytörténeti Emlékkönyv” előadást sorozatuk anyaga képezi az emlékkönyv alapját. A megjelentetéssel az volt a céljuk, hogy megismertessék a szélesebb olvasó közönséggel a főként szűkebb pátriájukban eredményesen tevékenykedő csoportokat és személyeket.

Elgondolkodtató volt számomra a napjainkra teljesen tönkretett Csepel múltjáról való összeállítás. A „Vörös Csepelként” ismert városrész életében 1892-44 között meghatározó szerepet játszott a Weiss-család. A saját üzemeik, gyáraik fejlesztése mellett kaszinót, könyvtárat, dalárdát létesítettek és ők alapították a Csepeli Atlétikai Klubot is. Üzemorvosi rendelőt, központi fürdőt, tanműhelyt hoztak létre (adódik a kérdés: a mai kapitalisták mit juttatnak a közösségnek?).

A csepeli telep a Weiss család jóvoltából óriási iparvárossá fejlődött. Weiss Manfréd kórházat és csecsemőotthont is létesített (ezt számolta fel a mostani kormány). Olyan sokat tettek Csepel fejlődéséért, hogy Ferenc József Weiss Manfrédot és utódait „Csepel” előnévvel nemesi rangra emelte.

Ebben a gazdag tartalmú emlékkönyvben megismerkedhetünk a valamikori Tabán emlékeivel, a Százados úti Művészteleppel, a Józsefváros, Rákospalota és Pest-újhegy helytörténetével, egyesületeivel. Meglepő volt számomra, hogy még az óriási panel rengetegben is történt valami a kötődés erősítése érdekében: megalakult az Újpalotai Baráti Kör, szeretnék egy kicsit közelebb hozni egymáshoz az egyre jobban elmagányosodó embereket.

A történelem iránt érdeklődő olvasók számára különösen érdekes betekinteni a Fővárosi Levéltár múltjába és jelenébe. Megismerkedhetünk az V. kerületi hagyományörzőkkel, a soroksári svábok történetével, bepilanthatunk a 100 éves Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár életébe, tárlatvezetést kapunk a Ferencvárosi Helytörténeti Gyűjteménynél és egy különleges emlékeztető olvasatunk a Sváb-hegy ostromáról.

A Budapesti Honismereti Társaság munkájáról szóló beszámoló mindnyájunk számára tanulsággal szolgálhat, hogy még ebben az egyre jobban felhíguló, elszemélytelenedő, minden szabadsággal megterhelt nagyvárosban is lehet értékeket létrehozni, a közösségért önzetlenül fáradni.

Az emlékkönyv végén egy adatbázist is találunk a budapesti civilszervezetekről.

Kiadta a Budapesti Honismereti Társaság

Zika Klára

MAROSSY ENDRE:

1956 – fiadnak hagy örökök

Marossy Endrét az olvasók, mint hadtörténész, a várák kutatóját ismerik évtizedek óta, és csak a szűkebb baráti kör tudja róla, hogy nemcsak a régmúlt érdekli, hanem legalább annyira a XX. század hadi eseményei is. Családi emlékei között az első és a második világháborúval kapcsolatban sok érdekességet talált, s már 11. évében volt, amikor a fővárosban átléhetette 1956-ot.

Az utóbbi években kezdett behatóbban az 1956-os forradalom történetével foglalkozni. Egyrészt bejárta a helyszíneket, megkereste és lefényképezte az emléktáblákat, szobrokat, síremlékeket, másrészt áttanulmányozta a szakirodalmat (visszaemlékezéseket, feldolgozásokat, forráskiadványokat). Elbeszélgetett a harcok több résztvevőjével is. Ennek során egyre világosabbá vált előtte, hogy megdöbbentően sok a pontatlan adat, a hiányosság, a nyilvánvaló csúsztatás és sőt a hamisítás is. A még mindig nem elég tanulmányozott levéltári anyagban (a bírósági perekben) egész „kincseshányat” talált, s főleg a budapesti Jutadomb körüli eseményeket alapvetően új megvilágításba helyezte.

Úgy gondolta, hogy a fél évszázados évforduló kiváló alkalom arra, hogy egy reprezentatív képeskönyvben az olvasók (elsősorban a fiatalok) elé tárja 1956 tényeit, emlékeit, képeket és szóban bemutassa a forradalom és szabadságharc emlékhelyeit. A debreceni Tóth Könyvkereskedés és Kiadó Kft. vállalta a megjelentetés kockázatát, s jól döntött, mert alig egy hónap alatt elfogyott a megjelent tízezer példány, ami manapság igen nagy könyvsikernek számít.

A *Hol hőseink vére folyt* című kötetében (2003) a magyar hadtörténelem tíz nevezetes eseményét (és helyszínét) mutatta be, s ekkor Augsburgtól (955) egészen 1943-ig (Don-kanyar, Uriv) jutott térben és időben. A következő kötetében (Harca hív a kürt) a kezdetet a tatárjárás (1241) jelenti, a kötet 1956-tal (harcok a Jutadombnál) zárul. Már ekkor mondogatta nekem Marossy Endre, hogy a Jutadomb olyan izgalmas, hogy alaposabban utána akar nézni az egész históriának. Ebből kerekedett aztán ki egy egész képeskönyv, amely az 56-os hősi napok minden fontosabb helyszínére elkalauzolja az olvasót. Sőt Jutadombnak és a pesterzsébeti harcoknak még egy külön kis kötetet is szentelt, köszönhetően az önkormányzatnak, és a Pesterzsébeti Múzeumnak.

A kötetbe belelapozva, az olvasónak először az tűnik föl, hogy a képek és a szöveg jól áttekinthető egységet alkotnak, mindegyiknek megvan a maga sajátos funkciója. Az is fontos, hogy a képkivágások szerencsések. Nincsenek óriási, egész lapot, sőt két lapot elfoglaló panoráma képek, de nincsenek olyan bélyeg nagyságú apró ma-

szatok sem, amelyek nagytól sem értelmezhetők. A régi képek fekete-fehérek, az újak általában színesek, s ez a kettősség nagyon jól tagolja, elválasztja egymástól az idősíkokat: a múltat és a jelenet.

A fejezetek döntő többsége az egyes napok történéseit veszi sorra, október 23. (keddtől) november 4. (vasárnapig). Olvashatunk természetesen egy rövid összeggel az előzményekről, továbbá az utóvédharcokról (november 4–11.), a menekülőkről (emigránsokról), a megtorlásról, majd 1956 emlékeztetőről. A hangulati aláfestést jól szolgálják a fejezetek élére illesztett szépirodalmi idézetek (versrészletek). A kötetet kislexikon és szemlényvtár, szakirodalmi tájékoztató zárja. Az érdeklődő olvasó számára így a mondanivaló kerek egészet alkotva tökéletes egységként jelenik meg, s az ismeretterjesztés magas szintjén megfelel minden fontosabb kérdésre.

A szöveg erőnye a tárgyilagosság. Amellett, hogy a hősokeket fölmagasztalja, mi sem áll tőle távolabb, mint a másik oldal öncélú sértegetése. Aki tisztességes, pontos-ságra, tényyszerűsre törekvő leírást akar olvasni, annak jó szívvel ajánlhatjuk Marossy Endre könyvét.

(Tóth Könyvkerekedés és Kiadó Kft. Debrecen, 2006.)

Csorba Csaba

SZILÁGYI MIKLÓS:

A személyes paraszti tudás érvényessége

A sokoldalú néprajzkutató, Szilágyi Miklós tudományos érdeklődésének egyik fő témáját jelenti az alföldi mezővárosok társadalmának vizsgálata. Az 1970-es évektől egy sor alföldi oppidum, illetve történeti tájak mezővárosi népességének társadalomrajzát írta meg, számos vonással gazdagítva a téma kutatásának módszertanát is. Terepmunkája során 1988 és 1993 között Kisújszálláson hosszú, 40 órát meghaladó magnetofon felvételt készített egy 101 évet megélt parasztagzával. A nagy időt élt Szabó Lukács vallomásait – amelyek műfaját Szilágyi a jelen kötetbe is átmentette – a kutató a szakirodalom és a helyi sajtó adataival, tényyszerűnek tartható információival veti egybe, s azok egyértelműen igazolják, „hitelesítik” a paraszti közösség kiemelkedő személyiségének emlékeztetőt. Ha nem is gondolhatjuk, hogy a Szilágyi által rögzített szöveg „a csodálatos memóriájú aggastyán teljes tudásának foglalata” lenne, de bizonyos, hogy a kisváros történetének, gazdálkodásának, társadalmának évszázados szakaszát átfogóan mutatja fel az egyéni életút tükrében.

A néprajz és a társadalomtörténet iránt érdeklődők számára a kötet narratív része, a közösség és az egyén történetére vonatkozó, részletező szövegközlése is érdekes és tanulságos: az 1892-ben született Szabó Lukács életének száz esztendeje a személyes életút tükrében is éppen elég hektikus volt a falusi Magyarországon. Az emberi életkor alföldi kisvárosi fordulótól a lokális társadalom rétegzettségéig, a paraszti üzemek utolsó évtizedeinek termelési gyakorlatától és üzemszervezetétől a közös gazdálkodás kialakulásáig, hangsúlyosan is a mezővárosi közösség történetében bekövetkezett fordulóponthoz határozottan nagyon sok részletező ismeretet nyújt az olvasónak a kötet. A paraszti létformát ért különféle tár-

sadalmi, gazdasági, nem utolsósorban politikai hatások egyszersmind a paraszti tradíció átalakításának/átalakulásának meghajtóit, a hozzájuk való viszonyulások ugyanakkor az érintett személy egyéni megnyilatkozásai, vagyis e viszonyulások egyfajta lehetséges változatát képviselik. Szabó Lukács a maga és családja történetét, sorsát rendre összeveti a rokoni, valamint az általa ismert más családok hasonló esetben megfigyelt viszonyulásával. Az adatközlő személyisége és tájékozottsága révén, a paraszti üzemek stratégiájának azonos és eltérő vonásai is felrajzolódhatnak, ami mind a létforma, mind a paraszti társadalom differenciáltságát hangsúlyozza, annak általánosan jellemző vonásai mellett.

Szilágyi számára azonban a – más forrásokkal kontrollált – textus, vagyis az idős embernek a településével kapcsolatos tudása, elsősorban módszertani következtetések levonására ad alkalmat. A kötet bevezető tanulmányának – a leíró rész a könyv utolsó 150 oldalán olvasható – számos finom megfigyelése és megállapítása leginkább az *egyéni* szerepének kérdéskörét hangsúlyozza. Amennyire általánosan elfogadott ma már a folklorisztikában a „magyar módszer” is nevezett egyéni-ségkutatás, annyira körvonalazatlan ez az anyagi kultúra és az életmód területén. (Pedig számos előzmény van Szilágyi korábbi tanulmányain kívül is. Talán nem közismert: a kitűnő agrártörténész, Wellmann Imre évtizedekkel ezelőtt igazolta, hogy a XVIII. század jobbágy-paraszti üzemének szervezésében egyéni törekvések bontották a faluközösség gazdálkodásának egyformaságát, az uniformizáltnak vélt feudális kori paraszti létformát.) Szilágyi ebben a munkájában is azt igazolja, hogy a XX. századi paraszti gazdálkodás és társadalom differenciált, különféle szándékokat és törekvéseket, irányultságokat egyesít, s abban az egyéniség, a személyiség vonásai és önmegvalósítása különböző helyet jelöl ki a benne résztvevők számára. Vizsgálatai általában is felhívják a figyelmet arra, hogy a különböző közösségek Szabó Lukácsai voltak a tradíció letéteményesei, ugyanakkor ők jelenthették azokat az elágazási pontokat is, ahol a különféle innovációk, újabb tudások utat találhattak a hagyományos formák közé.

A néprajzkutató számára a munka valódi meghajtó erejét jelentheti egy-egy nagy formátumú adatközlővel, valódi személyiséggel való találkozás. A szerencsésebbeknek, ha rendszeresen „terepen” dolgoznak, megadatik ilyen találkozás: valódi kegyelmi állapot, ami a kutató mindenkor hangulatán, állapotán is emel. Szilágyi Miklós ezúttal is jól sáfárkodott a megtalált értékkel. Könyve a szűkebb szakma számára még számos továbbgondolandó szempontot tartalmaz, az érdeklődő nagyközönség számára pedig roppant tanulságos olvasmány.

(Néprajzi Tanulmányok. Akadémiai Kiadó. Budapest, 2006.)

Viga Gyula

„Dunának, Oltnak egy a hangja”

A bartóki modell és a közművelődés

A Magyar Művelődési Intézet és Képzőművészeti Lektorátus kiadásában jelent meg azon a tudományos tanácskozáson elhangzott előadások gyűjteménye, amelynek témája a bartóki modell és a közművelődés kapcsolata volt. A jeles eseményen nemcsak a hazai és külhoni

szakemberek cseréltek egymással tapasztalatokat, hanem amatőr művészeti csoportok is bemutatták, hogy hazánkban és a szomszédos országokban is virágzik még a magyar néphagyomány. A gondolatok sorát a szerkesztő *Halász Péter* írása nyitja, aki csokorba szedte, megszerkesztette az előadásokat, véleményeket. Mint írja: Bartók törekvése – a parasztzene műzenébe való átültetése, átmentése – szolgált modellként, példaként. Éppen ezért a karcsú, de gazdag és tartalmas kötet a halhatatlan népdalgyűjtő, zenetudós és komponista Bartók Béla emléke előtt is tisztelig.

A bartóki modell hatására a közművelődésben több mozgalom indult el. Az 1970-es évektől a táncházak, a „Röpülj páva” körök, a hagyományörző kézműves-táborok lelkes közösségeinek „morajló hangja” színesítette a magyar kultúra csokrát. A lelkesedés, a néphagyomány felértékelődése szinte természetesen a hazai nemzetiiségre, valamint a határokon túl élő magyar csoportokra is hatott. A „Dunának, Oltnak egy a hangja” című konferencia alkalmat adott arra, hogy a magyarországi és a külföldi néprajzi és közművelődési szakemberek megoszthassák egymással több évtizedes és friss tapasztalataikat. Halász Péter, a tudományos fórum jelentőségét méltatva úgy véli: azért is fontos az ilyen tanácskozás, mert „a néphagyomány ma még nem foglalta el méltó helyét a Kárpát-medencei magyarság közművelődésében, identitástudata erősítésének eszköztárában.”

A kiadványban kilenc jeles kutató, közművelődési szakember fejt ki véleményét a hagyományápolás múltjáról és jövőjéről, a tradicionális értékek őrzésének lehetőségeiről, valamint mutatja be intézményeinek, szervezeteinek munkáját.

A konferencia és a kötet címként a „keresztiszulók” Ady Endre magyarság-versei közül a Magyar jakobinus dala című költemény egyik ismert és sokszor idézett sorát választották: „Dunának, Oltnak egy a hangja”. Lirához kötődő döntésük helyénvaló! Hogy miért? Mert Ady egykori célja ma is időszerű: a magyarság egysége, nemzeti megújulása, társadalmi-kulturális fölemelése.

Andrásfalvy Bertalan előadása Adyt idézve nyitja a kötetet, amely már címválasztásában is sugallja: a „Kárpát-medencében a különféle népi kultúrák megtermékenyítően hatottak egymásra”, „egymás mellett való élésre vagyunk itélve”, „egymás megismerésére és egymás gazdagítására”. A tudós – kiváló néprajzi gyűjtőhöz méltóan – egy Kodály Zoltánról hallott, szájhagyományban élő történettel kezd. Eszerint: Kodály a széki himzés szépsége láttán, egy mezőszéki faluba küldte népzenei gyűjteni Lajtha Lászlót. Nyomdokát követve tanulmányában, *Andrásfalvy Bertalan* is az országosan ismert falvakon, népcsoportokon kalauzolja végig az olvasót. Azokon, a már fogalomná vált, Duna vagy Olt melléki településeken, amelyek nemzeti kincseket rejtene. Így írásából Szék, Mezőkövesd, Sárköz és Kalotaszeg népi kultúrájának szépsége tárul elénk. Felveti és egyben meg is válaszolja azt a kérdést, hogy miért vannak kiemelkedő csoportok, tájak, ahol virágzik a népművészet, a népköltészet. Véleménye szerint ez ott valósult meg, ahol az ember sokoldalú kapcsolatot tartott fenn természeti környezetével. Gyűjtői „mezős beszédű”, bölcs szavaival *Andrásfalvy Bertalan* így himzi írását díszesebbé: „aki egyszer bejut a szépség kertjébe, az versőt is álmódhat meg írhat, meg éneköt is mondhat, meg szühet, meg himőzhet, mert minden szépség egy tővön van.” A szépi

magyar beszédéről (is) híres tudós egyetemi tanár, úgy látja: a néphagyomány, a népművészet fontos lelki igény, emberi szükséglet, egészséges érzelmi élet nélkül nem létezik. Erre számos példát idéz a népi kultúra köréből (gyereknevelés, gyermekjáték, siratás). Vele teljességgel egyetértve, én is azt tapasztalom, hogy „egészséges” megmaradásunknak feltétele a népi kultúra ápolása.

Göncz László, a lendvai Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet igazgatója írásában kiemeli, hogy a Mura-menti terület három-négy nemzeti kultúra találkozási pontja, és ez természetesen befolyásolja hagyományvilágát is. Felsorolja azokat a törekvéseket, amelyek a magyar népművészeti tradíciók megmentésére szerveződtek. Így az 1970-es évek érdekvédelmi szervezeteit, törekvéseit, és az 1990-es évek közepén létrehozott Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézetet, amely a hagyományörzésre is nagy gondot fordít, sőt figyelmét kiterjesztette a Kárpát-medencei térségre is. *Göncz László* rámutat a helyi civil szerveződések alapján létrejött amatőr közösségekre, a muravidéki művelődési egyesületek hagyományörző tevékenységére is. Írásából a népdalkörök, himző-szakkörök múltjáról, jelenlegi állapotáról is képet kapunk. Nem feledkez meg a kiváló gyűjtők, kutatók (Horváth Károly, Vajda József, Kerecsényi Edit) népdal- és népművészetmentő munkájának bemutatásáról sem. Megtudhatjuk, hol működnek tájházak, hol zajlottak gyűjtések a népszokások területéről. A hagyományok megőrkítésének, megőrzésének újabb lehetőségeit (filmfelvétel, CD) is vázolja. Tiszteletre méltó, hogy intézték számos kiadványt eredményezett, ami segíti hagyományaink továbbélését és megismertetését a Muravidéken.

Raj Rozália, a Vajdasági Magyar Folklorikózpont vezetője a magyar néphagyomány továbbélésének lehetőségeit, illetve azok hibáit („fejére állított, kitalált néphagyomány”) veszi számba. Mint írja: sajnos a jelszó – a néphagyományok továbbélése – mögé több olyan rendezvény bújkál, amelynek semmi köze sincs a népi kultúrához. Például a versenyezettés, ami ma elég gyakori jelenség. Véleménye szerint például a gyermek korai, erőszakos színpadra állítása is káros. Felhívja a figyelmet arra, hogy több rendezvény figyelmen kívül hagyja a jeles napokat, így gyakran rendeznek például zenés-táncos rendezvényeket adventkor vagy bójtben. Többször előfordul, hogy a színpadi öltözetre sem fektetnek megfelelő gondot. Példákat említ arra is, hogy azok a tevékenységek, amelyeket tárgyaló népművészetként emlegetnek szinte teljeséggel hűtlenné a tradíciókhoz. *Raj Rozália* írásában, mintegy ellensúlyként, bemutatja a Vajdasági Magyar Folklorikózpont tevékenységét (terepmunka, tanfolyamok szervezése, módszertan kidolgozása), amellyel az intézmény a felsorolt hibák kiküszöbölésére törekszik.

A legnagyobb lélekszámú határon túli magyar közösség „hangja” is megszólal a kiadványban. Először egy testvérpár, *Haszmann Pál* és *Haszmann József*, a Romániai Magyar Népművészek Egyesületének tiszteletbeli elnökei szerepelnek írásaikkal a kiadványban. Számába veszik a székely ember „szépteremtésének” tárgyait és jelképeit, képeket villantanak fel az erdélyi kultúráról, népművészetről. Egyben ismertetik, hogy a népművészeti szövetség, illetve az alsószentmártoni népfőiskola mit tett, tesz annak érdekében, hogy ezek az értékek ne felejtődjenek el. Dolgozatuk rávilágít arra is, hogy a be-

lenevelődés – amely által őket is néptanító édesapjuk bevezette a népművészet rejtelmeibe – milyen szép és pótolhatatlan örökség.

Szatmári Ferenc, a Romániai Magyar Népművészeti Szövetség elnöke a tárgyi népművészet és az erdélyi magyar közművelődés kapcsolatát mutatja be tanulmányában. Gondolatait, lelket gyönyörködtető hazafias-nemzeti hitvallással veti be. Megismerhetjük a szövetség „szellemi elődeit” (Gyarmathy Zsigáné, Bandi Dezső, Varga Károly, Kós Károly, Kardalus János) és tevékenységi körét. Az írásból megtudhatjuk, hogy a Romániai Magyar Népművészeti Szövetség milyen szerepet tölt be a közművelődésben (vándorkiállítások, zsűrizés, díjak megítélése, szakmai tanács létrehozása) és az érdekvédelemben. Sőt a további tervekről, nemes „vágyakról” is kapunk információkat.

A sort a felvidéki magyarok képviselőjében *Huszár László* folytatja. A CSEMADOK Művelődési Intézetének igazgatója intézetjük megalakulásának történetét és feladatait sorát ismerteti. Szól a CSEMADOK felépítéséről, az 1989-es rendszerváltás, illetve 1998-as év politikai változásának hatásairól. Megtudhatjuk, egy kiemelt terület, a népzenei mozgalom segítségével, hogy milyen széleskörű szakmai tevékenység folyt és folyik az intézet keretében, szervezésében (népzenei gyűjtemények, népzenei adattár, néprajzi szemináriumok, kiadványok, konferenciák). Kiemelném a Gyurcsó István Alapítvány Füzetek sorozatát, amelynek értékmentő és ismeretterjesztő szerepe igen jelentős a szlovákiai magyarság kultúrájában.

A határon túli magyarok sorát az ungvári *Szabó Tibor*, az Eszenyi Ritmus Néptánc Együttes vezetőjének szomorú hangvételű előadása zárja, amelyben „elsírja” a kárpátaljai hagyományörzés nehézségeit. Sajnos itt nem működik, nem működnek önálló kulturális intézmény(ek), a magyar nyelvű kiadványok száma is kevés, nincs népzenei, nincs tánc, a „vízumfüggöny” más jellegű korlátokat is állít a kultúra terjesztése elé. Emellett azért pozitív kezdeményezésekről olvashatunk beszámolókat, így például hírt a Kárpátaljai Magyar Folkloresztivál újraszervezéséről.

Kóka Rozália híres mesemondónk, előadóművésznőnk – mintegy sajátos epilógusként – élvezetesen meséli el gyermekkorának zenei élményeit. Látniuk lelki szemünk előtt amint a kis Rozi az iskolában csak a Szulikót énekelheti, de otthon annál szebb nótákat „fűt” (keserveseket, szenténekeket, karácsonyi népeket). Jártak a betlehemesek és köszöntötték szép énekek Istvánokat, Jánosokat. Az élet minden területét áthatotta a népzene, a népdal. A kis Rozi szerencsénkre irogatni kezdte fűzetcskéjébe az énekek szövegeit. Andrásfalvy Bertalannak köszönhetjük, hogy felfigyelt Kodály bukovinai gyűjtéseire és visszakapta népe elhagyott hazájára megbecsülését. Ezután elszakíthatatlanul kísérte életét a népdalok szeretete. Megalakította az Erdi Bukovinai Székely Népdalkört. Írásából megismerhetjük a 35 éves együttes közművelődésben, ismeretterjesztésben végzett áldásos tevékenységét (népzenei táborok, előadások), a Magyar Művelődési Intézetben végzett hagyományápolást segítő tevékenységét, és az ezt segítő új szervezet megalakulását, működését (Vass Lajos Népzenei Szövetség) is. A „Népművészet mestere” cím tulajdonosa ezután sok emlékeztető rendezvény, verseny említése és képi illusztrálása után, sajnos „keserves” hangon említi a mai valóságot: a fiatalok nem énekelnek

népdalt, az együttesek nem kapnak támogatást. Kóka Rozália – Ady című versében megszólaló vehemenciához hasonlóan – szólít fel Kodály Zoltán ma is aktuális szavaival: ne hagyjuk, hogy műzeumi tárggyá váljék a magyar népi kultúra, a magyar népdal.

A kiadványt népművészeti örökségünk egy-egy szép alkotásának fotója, rajza (szöttek

motívum, orsókarikák, vakolatdíszes házhomlokzat, kopjafák, löporszarú, kapudísz) díszíti, valamint hagyományápolásról készült archív és korabeli fotók is gazdagítják a kötetet. Népművészcink, iparművészcink csodálatos alkotásai is árulkodnak a kötetben arról, hogy a népi motívumok és témák örökkévalók.

A kiadvány olvastával ismét megerősítést nyert a tény: fontosak, az ilyen tanácskozásiak, véleménycserék. Miként az is, hogy a konferenciák előadásainak anyagát nyomtatásban is közölni kell, hogy minél nagyobb „hallgatóság”, „magyarok és nem magyarok”, is megismerhessék a neves kutatók, közművelődési szakemberek véleményét. S ha tudjuk, hogy a „nemzeti testben” – legyen az a Duna vagy az Olt partján – hol vannak gondok, „betegségek”, amelyek a lelket is betegítik, akkor a gyógy-módot is könnyebb megtalálni. Így elérhető: hogy ha „mondunk egy nagyot”, ha egyet akarunk, a „morajos, halk halotti hang” vidám madár csácsogássá alakul át.

(Magyar Művelődési Intézet és Képzőművészeti Lektorátus 2007.)

Lanczendorfer Zsuzsanna

Fővárosi helytörténeti periodikák

Évente 70–80 budapesti vonzatú helytörténeti kiadvány jelenik meg, amelyeket a Budapesti Honismereti Társaság a februárban kiadott Budapesti Helytörténeti Emlékkönyveinek végén, válogatott bibliográfiában három éve folyamatosan ismertet.

A honismeret, a helytörténet iránt elkötelezettek előtt nem szükséges hangsúlyoznunk, hogy a történeti, helytörténeti kutatások népszerűsítése és eredményeinek ismertetése terén milyen fontos szerepük van a sorozatjelleggel megjelenő helytörténeti periodikáknak. Egy feldolgozott témakörrel szóló előadás vagy kiállítás hatására ezek megsokszorozódnak.

A főváros, kerületei és előtelepülései történeti múltjával foglalkozó időszakai sajtótermékek kiadásának összetétele is jól tükrözi a budapesti helytörténeti munka szerteágazó voltát. Kiadói tevékenységet folytatnak a főváros nagy közgyűjteményei, a kerületi önkormányzatok és a fenntartásukban működő kulturális és muzeális intézmények, alapítványok, kft-k, valamint a tényleges civil szervezetek széles köre.

A mostani válogatás a bibliográfiákban általában nem szereplő budapesti folyóiratok, újságok, és füzetek körébe nyújt betekintést, a megjelenés formája, ezen belül az első szám megjelenési időpontja szerint csoportosítva.

A fővárosi kiadványai

Az 1945 utáni politikai változásokat a korábban sorozatjelleggel kiadott budapesti történeti, helytörténeti, honismereti periodikák közül csupán kettő élte túl. A napjainkban is megjelenő, a fővárosi önkormányzat által

támogatott kiadványok mindegyike ISSN, vagy ISBN számmal rendelkezik, nyilvántartásuk így rendezett.

A sorozat jellegű kiadás deklaráltnak jelentkezik a leg-
régibb műltra visszatekintő fővárosi kiadványnál, a Bu-
dapesti Történeti Múzeum által megjelentetett *Budapest
régiségei*-nél. Ennek első száma 1889-ben, a Régészeti
és történeti évkönyv alcímmel, 2005. évi 39. kötete a Bu-
dapesti Történeti Múzeum évkönyve alcímmel jelent
meg. Említése könyvjellege ellenére elkerülhetetlen, mi-
vel a szakma képviselőinek a középkor végéig tartó kor-
szakokat feltáró anyagai itt látnak napvilágot. A *Tanul-
mányok Budapest múltjához* sorozathoz hasonló formá-
ban, tipográfiával és terjedelemben kiadott könyvek a ré-
gészeti szakmai tanulmányainak adnak helyet.

Budapest Főváros Levéltára és a Budapesti Történeti
Múzeum közös kiadásában jelenik meg a *Tanulmányok
Budapest múltjából*, amelynek első száma 1932-ben, Bu-
dapest székesfőváros várostörténeti monográfiái soro-
zatban jelent meg. Az utóbbi évtizedben szinte évente ki-
adják a Budapest várostörténeti monográfiái sorozat ré-
szeként, 3–400 oldal terjedelemben, egyszínnyomással,
600 példányban. Szerkesztőbizottságát a szakma elis-
mert képviselői alkotják. Szerzőik főként a két közgyűj-
temény tudományos kutatóinak sorából kerülnek ki. E
sorozat tagjai azonban nem folyóiratnak, hanem inkább
tematikusan tanulmánygyűjteménynek tekinthetők. 2004-
ben már a 32. kötetét vehették kézbe.

Budapest Főváros Levéltára, mint kiadó szerepel az
1993-tól negyedévente megjelenő *Budapesti Negyed*
impresszumában, gyakorlatilag azonban csak a pénzügyi
háttér rendezése a feladatuk. A nívós tipográfiájú, matt
műnyomó papírt alkalmazó, változó, 2–300 oldal terje-
delmű egyszínnyomású folyóiratot egy, a levéltártól füg-
getlen szerkesztőbizottság tervezi. Számaik a főváros
múltjához kapcsolódó, tematikus jellegűek, tanulmá-
nyok és források közlését egyaránt felvállalják. Szerzőik
a fővárosi humán értelmiség és a szakma képviselői köz-
zül kerülnek ki.

A főváros nevét viselő, *Budapest* című kulturális fo-
lyóirat első száma 1945-ben készült, 1988-ban a Főváro-
si Tanács lapjaként szűnt meg. Újraindítását a Nagy Bu-
dapest Törzsszázal nevű csoport kezdeményezte, amely a
Népszabadság és a Budapesti Városvédő Egyesület lo-
kálpatriótáiból jött létre. A 2004 márciusától havonta
megjelenő kulturális folyóirat, esztétikus tipográfiájú,
nívós kivitelű, színes, elődjének kissé modernizált rovat-
szerkezetét követi – anyagi háttérét jórészt a Fővárosi
Közyűlés adja. Szerkesztője Búza Péter, több fővárosi
helytörténeti könyv szerzője. Kiadója 2004–2005-ben a
Száz Magyar Falu Könyvesház Kht. volt, 2006-tól im-
presszumában már az orvosi lapok kiadójaként jegyzett
Press Xpress Bt. nevét olvashatjuk. Számaiban jelentős
terjedelmet kapnak a helytörténeti vonzatú írások.

Helytörténeti újságok

A fővárosi helytörténeti újságformátumú kiadványok
közül egyedül a Budapesti Honismereti Társaság kiadá-
sában megjelenő Városunk-Budapesti Honismereti Hir-
adó impresszumában szerepel ISSN szám, amelyet az
Országos Széchényi Könyvtár ad ki a kulturális tárcánál
bejelentett újságok számára – a többiek nyilvántartása,
országos szintű archiválása nem rendezett.

A napjainkban is megjelenő, helytörténeti jellegű fő-
városi újságjellegű kiadványok közül legidősebb az *Ér-*

tesítő, az 1982-ben létrehozott Budapesti Városszerépítő
Egyesület kezdetektől kiadott tagsági híradója. A havon-
ta 2000 példányban megjelenő, A/4-es formátumú, négy
oldalas kiadvány korábban csak az egyesület és csoport-
jainak tevékenységeiről adott rendszeres tájékoztatást,
az idei évben már 12 oldalra bővülve rövidebb ismerteté-
sek, cikkek közlésére is vállalkozik. Az *Értésítő* kiadó
egyesület a Fővárosi Közyűlés éves költségvetési támo-
gatásában részesül. Szerkesztője Vitkay Katalin, az
egyesület titkára. Egyhasábos tördelése, tipográfiája a
bővülő terjedelem mellett változatlan maradt, grafikát,
metszetet, archiv fotókat, képeket – azaz illusztrációkat
– továbbra sem közölnek. A benne szereplő hírek, pro-
gramok azonban az egyik legfontosabb helytörténeti civil
kiadvánnyá teszik.

Klasszikus helytörténeti kiadvány az *Újpesti Hely-
történeti Értésítő*. Első számát 1993-ban vehették kézbe
olvasói, A/4-es nagyságban 16–24 oldalon, 5000 pél-
dányban. Megjelenését a kerület önkormányzata finan-
szirozta a kiadóként szereplő Újpesti Helytörténeti Ala-
pítványon keresztül. A városrész történetéhez, polgárai-
hoz és épített örökségéhez kapcsolódó hosszabb-rövi-
debb tanulmányokat közölt, szerkesztését 2001-ig Kad-
lecovits Géza végezte. Lemondása után egy szerkesztő-
bizottságot hoztak létre, amely új laptervet dolgozott ki.
A megújult periodika – a kéthasábos tördelést meghagy-
va – egyedi tipográfiával, minőségi papíron, 32 oldalon,
negyedévente 3000 példányban jelent meg, szerkesztését
Rojkó Annamária, az Újpesti újságírója vette át. Karakte-
res rovat szerkezet (hosszabb tanulmányok, rövidebb
helytörténeti írások, híres újpestiek életútjai, interjúk
stb.) mai napig változatlan.

A négyoldalas, A/4-es nagyságú, egyhasábos tördelé-
sű *Tabáni Hírmondó* 1994-től a tabáni cserkészek kiadá-
sában – és a mai napig kéziratként, azaz ISSN szám nél-
kül – jelenik meg, alkalomszerűen. Megszületésénél és
évenkénti kiadásánál a Budavári Önkormányzat egyik
képvisele, Vecsey András jelentős szerepet vállalt. A
cserkészek szerkesztette és terjesztette helyi lokálpatrió-
ta újság 80 százalékban helytörténeti anyagoknak ad he-
lyet.

A kispesti Wekerlei Társaskör Egyesület tájékoztató
lapjának első száma, a *Wekerle* 1995-ben indult útjára.
Az A/4-es nagyságú, 24 oldalas, háromhasábos tördelé-
sű, negyedévente megjelenő kiadvány borítója négy-
színnyomású műnyomó papírra készült, belve egy-
színnyomású. Az egyesület elnöke, Nagy Tamás, a fo-
lyóirat megszületése jórészt neki köszönhető, a periodi-
kát azonban korábban is annak szerkesztőbizottsága
szerkesztette, majd később Verecke Zoltán kapott erre
megbízást. A ma már idegenforgalmi nevezetességnek
is számító Wekerle-telep múltjáról, jelenéről, programja-
iról és eseményeiről tájékoztat – a helytörténeti vonzatú
anyagok az újság terjedelmének mintegy 70 százalékát
foglalják le, az egyéb hírek, tudósítások és reklámok
mellett.

A Budapesti Honismereti Társaság *Városunk – Bu-
dapesti Honismereti Híradó* alcímű lapjának első száma
1998-ban már ezer példányban, A/4-es nagyságban, 12
oldalon, egyszínnyomással, négy hasábos tördeléssel ke-
rült olvasói kezébe. Kezdetektől felvállalt célja a főváro-
si helytörténeti tevékenységek (évfordulók, rendezvé-
nyek, kiállítások, könyvek, civil szervezeti helytörténeti
tevékenységek stb.) népszerűsítése, és napjainkig az

egyetlen fővárosi szintű valódi helytörténeti újság. Kiadását az egyesület kizárólagosan pályázati támogatásból fedezi. Szerkesztője kezdetektől Gábor Tibor, az egyesület titkára – a munkáját segítő szerkesztőbizottság tagjai a fővárosi közgyűjtemények és civil szervezetek képviselői. Negyedévente kiadott újságuk 2006 októberétől már 16 oldalra, színes borítóval jelent meg.

A Dr. Székely Endre Pestszentimre Történeti Társaság kiadásában 2004-ben jelent meg a *Pestszentimrei Falukép*. A negyedévente kiadott, A/4-es formátumú, 6 oldalas újság a kerületrészt információs egyesületi tagsági híradója, amely 7500 példányban jelenik meg. Szerkesztői dr. Mayer Lajos és Pándy Tamás – utóbbi a Társaság elnöki tisztségét is betölti. A kiadványt jórészt hirdetésekkel finanszírozzák.

A Rákosmenti Múzeumbarát Egyesület 2006 áprilisától adja ki a *Rákosmenti Múzeumi Estek* című, negyedévente megjelenő újságát. Az A/4-es nagyságú, 12 oldalas, három hasábos tordelésű kiadványt Szepesvári Sándor, a Rákoskerti Polgári Kör elnöke szerkeszti a szerkesztőbizottság segítségével. A múzeumbarát egyesület támaszkodhat a kerületi Erdős Renée Házban működő helytörténeti gyűjteményre, lapjuk kiadását a kerület önkormányzata finanszírozza. Az újság így a kerület helytörténeti kiadványaként jelenik meg.

Kerületi helytörténeti füzetek

A füzetformájú kiadványok közül csupán a Tabáni Füzetek nem rendelkeznek ISSN vagy ISBN számmal, a többiek kiadása nyilvántartási szempontból rendezett.

Az Angyalföldi Helytörténeti Klub a XIII. kerületi helytörténeti füzetek első számával 1997-ben kezdte el kiadói tevékenységét. A fekvő formátumú, A/5-ös nagyságú, 36–40 oldalas, tűzött, egyszínnyomású kiadványok fotókkal gazdagon illusztrált tanulmányokat adnak közre a XIII. kerület múltjából. A tanulmányosorozat megjelenését a XIII. kerületi önkormányzat támogatása tette lehetővé, szerkesztését a klub tagjaiból alakult szerkesztőbizottság végzi. Nemrég elkészült 13. füzetük kiadójaként már az Angyalföldi József Attila Művelődési Központ Helytörténeti Klubja szerepel, de ez csupán a pénzügyi lebonyolító felé tett gesztusként értékelhető.

A XII. kerületi önkormányzat támogatásával 1998-ban, magánkiadásban indult útjára a *Hegyvidékünk Gyöngyszemei* sorozata. Az A/5-ös formátumú, 24 oldalas, tűzött, egyszínnyomású, színes borítójú füzet sorozatszerkesztője dr. Salamon András, a XII. kerület képviselője. A kezdetben füzetjellegű sorozat később könyv nagyságúvá bővült és a kerületi utcánév lexikontól a Buda-Hegyvidéki vasutak történetét taglaló 700 oldalas kötetig mindenféle formát felvett. 2006-ban a sorozat 10. kötete jelent meg.

Szintén a XII. kerületi önkormányzat támogatásával, a Tarsoly Kiadónak köszönhetően adják ki a 2001-ben induló *Hegyvidéki História* füzeit, amelynek első száma a kerület szimbólumának tekinthető Erzsébet-kilátó történetét mutatta be. A sorozat A/5-ösnél hosszabb, 64 oldalas, tűzött, egyszínnyomású, színes borítójú, szépen illusztrált kiadvánnyal indult. Változatlan formában kiadott utolsó füzetük 2006-ban jelent meg, a Márton-hegy történetéről.

Az 1999-ben útjára bocsátott *Kertvárosi Helytörténeti Füzetek* A/4-esnél kisebb formátumú, 50–60 oldalas,

egyszínnyomású, tűzött, színes borítójú, szépen illusztrált kiadvány. Sorozatszerkesztője Benedek Agnes, a kerületi lap újságírója, a kerület egyik legjelentősebb helytörténeti civil szervezete, az Időutazók Társaságának az elnöke. A füzetek kiadója a XVI. kerület önkormányzata, idén már a 7. számuk is megjelent. A sorozat számai egy vagy több tanulmányt tartalmaznak, melyek a kerület helytörténetészeinek munkái.

A II. kerületi önkormányzati újságban, a Budai Polgárban megjelent cikkeket csokorba kötve magánkiadásban jelent meg 2001-ben a *Budai Polgár Könyvek* első száma. Az A/5-ös nagyságú, ragasztott, négyzínnyomású füzet a kerület templomait ismertette. A sorozat második kötete hasonló paraméterekkel 2003-ban a Nyék-Kurucok Egyesület gondozásában jelent meg, a kerület jelentősebb épületeinek, kertjeinek történetét bemutatva.

A XVII. kerületi önkormányzat fenntartásában működő Erdős Renée Ház (Muzeális Gyűjtemény és Kiállítóterem) adja ki a *Rákosmenti Helytörténeti Füzetek*-et. Első kiadványuk 2003-ban jelent meg. Az A/5-ösnél kisebb, 80 oldalas, egyszínnyomású, jól illusztrált, ragasztott kötésű füzetekben egy-egy tanulmány szerepel. Szerkesztője Ádám Ferenc muzeológus, a kulturális intézmény igazgatója. 2006 szeptemberében már a IV. évfolyamuk 2. számát mutathatták be, amely a II. világháború idején Rákoscsabán élt lengyel menekültekről adott részletes tájékoztatást.

Budapest XIX. kerületében, Kispesten 2004-ben kezdték meg a *Kispesti Krónika* kiadását. A negyedévente, napjainkig rendszeresen megjelenő, A/5-ös formátumú, 48 oldalas, ragasztott, egyszínnyomású füzetekben alkalmanként három tanulmány jelenik meg. Kiadója a kerületi önkormányzat által életre hívott Kolónia Kispest Helytörténeti és Helyismereti Közalapítvány. A füzetek szerkesztője a korábban már említett Buza Péter, a Budapest folyóirat szerkesztője.

Szintén 2004-ben jelent meg a Tabán Társaság Egyesület kiadásában a *Tabáni füzetek* I. száma, amely a Vörösi-Benedek Ház történetét ismertette. Az A/5-ös nagyságú, 30 oldalas, egyszínnyomású, tűzött kiadványban egy szerzőpáros tanulmányát olvashatjuk. Az egyesület székhelye a I. kerületi Tabán Múzeumban van, kiadványaik a Budavári Önkormányzat támogatásával jelent meg. 2007 májusában megjelent füzetük a virtuális Tabánt mutatta be.

A kerületi önkormányzat XVIII. kerületi Pedagógiai és Helytörténeti Gyűjteménye 2005-ban adta ki az *Örökségünk sorozat* I. füzetét, amely Budapest II. világháborús ostromának kerületi vonzataival, áldozataival foglalkozott. Az A/5-ös formátumnál nagyobb, 72 oldalas, ragasztott, egyszínnyomású kiadvány 5-6 rövidebb tanulmányt közöl, szerkesztője dr. Schmidt Jánosné.

Hasonlóképpen 2005-ben vehették kézbe a X. kerületi, kőbányai Pataky Művelődési Központ kiadásában megjelenő *Kőbányai Füzetek* első számát, amely a kőbányai kaszinó történetét ismertette. Az A/4-esnél kisebb, 32 oldalas, tűzött, egyszínnyomású füzet elegáns tipográfiaiával jelent meg. Sorozatszerkesztője és egyben szerzője Buzás Kálmán, a művelődési központ igazgatóhelyettese. 2006-ban kiadott, hasonló paraméterekkel bíró kiadványuk a Conti-kápolna múltját mutatta be.

Gábor Tibor

ÁG TIBOR:

A kunyhók hűsége

Népdalkutatók nyomában

Szlovákia magyarlakta vidékein

Zoborvidékről ez olvasható Kósa László-Filep Antal a magyar nép táji-történeti tagolódásáról szóló könyvében: „Nyitra város szomszédságában a Zobor és Gimes hegyek aljában fekvő magyar településcsoport megjelölésére használt tájnév. Ismeretes Zoboralja szinonim megnevezése is. A honfoglaláskorig visszanyúló szélesebb kiterjedésű nyitrai magyarság a XVIII. sz. óta elszigetelt, sajátos fejlődésű és kultúrájú maradványa. Alsóbodok, Béd, Csitar, Egerszeg, Gerencsér, Geszte, Gimes, Kolon, Menyhe, Pográny, Vicsápapáti, Zsére és a sok tekintetben más kulturális sajátosságokat mutató Barslédce községeket számíthatjuk területéhez. Néhány települése szlovák lakosság (gazdasági családok) beköltözésével a közelmúltban (XIX. sz.) átrétegződött, mint pl. Szalakuz. Helyi viszonylatot fejez ki a *vízmegiek* (Nyitraegerszeg és Vicsápapáti) és a *hegymegiek* (Menyhe és Béd) megkülönböztetése. A Zoborvidéki falvak peremtáji helyzete, nyelvszigettség válsága számos archaikus jelenség és jellemző vonás fennmaradását eredményezte, amelyek különösen a folklórban az utóbbi évekig töretlenül éltek.”

Kodály Zoltán Zoborvidéken kezdte népzenei gyűjtéseit. Amit itt talált, az egész életét meghatározta. Itt „fedezte fel” a magyar népdalt. Erről így vall az egyik, a magyar népzeneiről szóló, 1921-ben megjelent írásában: „Nálunk még háromszáz éve ugyanaz a dal zenghetett várban és kunyhóban. Azóta a vár romba dől; ha áll, lakója idegen, vagy hűtlen lett a magyar dalhoz. Megőrizte a régi kincseket, diszruhákat, fegyvereket. A dalt abbahagyta. A kunyhó hű maradt, megőrizte a régi kincs értékesebb felét, a lélek ősi bútorzatát. Az egész magyarságot: a magáét is, azt is, amit felülről kapott. Amit háromszáz éve az Esterházy-palotákban daloltak, azt ott már nem tudják. De tud még belőle Szalai Zuza, kis töpörödött öregasszony, Kolon nevű kis zoboralji faluban. Tudnak öreg, harisnyás székelyek.”

Ág Tibor könyvének címe, *A kunyhók hűsége* innen, ebből a tanulmányból származik. A tanács is, hogy a magyar dalt meg kell őrizni és fel kell gyűjteni, szintén Kodálytól való. A Nagymenyheren élő népdalgyűjtő életében csak kétszer találkozott a Mesterrel. Először 1959-ben, amikor a Magyar Tudományos Akadémia Népzene Kutató Csoportjának vendégeként Budapesten tartózkodott, másodszor 1961-ben, amikor Nagy János szobrászművész Kodályt ábrázoló, bronzból készült domborművét átadták neki.

Első találkozás alkalmából vittek néhány fényképet Galántáról, arról az épületről is, ahol valamikor az elemi iskola működött. Kodály nézte a fényképet, majd megjegyezte, hogy az a kerítés akkor még nem volt ott. Amikor jobban szemügyre vette a fényképet, felismerte az épületet.

Ág Tibor: „Soha nem lehettem Kodály közvetlen tanítványa, bár szerettem volna. A második világháború idején is egy országhatár választott el tőle. A háború befejezése után meg gyűjtőtábor, majd a hontalanság évei. Az ötvenes évek elején hiába folyamodtam az illetékesekhez, hogy Magyarországon tanulhassak, nem enged-

ték a körülmények. Amit Kodály Zoltán életéről és munkásságáról megtudtam, azt apránként, különböző forrásokból csipegettem össze.

Volt még egy harmadik, de már más jellegű találkozásunk is, a Csehszlovákiai Magyar Tanítók Központi Énekkarának első nyilvános fellépésén 1965-ben, Budapesten, a Zeneakadémián történt. A hangverseny után bejött a Mester az öltözőbe, és érdeklődött, milyen gyakran próbál a kórus. Amikor megtudta, hogy havonta legfeljebb egyszer, megjegyezte: »szóval, ez olyan levelező kórus«. Majd megkérdezte, hogy a tagok között vannak-e galántaiak. Több galántai tagja volt a kórusnak. És van-e Galántán magyar iskola? – érdeklődött tovább. Erre megszólalt a Csemadok akkori főtítkára dr. Szabó Rezső, aki elsorolta, hány magyar tanuló volt alap- és középiskola működik Szlovákiában.” (S azóta hány szűnt meg, ezt meg most lehetne hosszán sorolni.)

Mindezt a könyv bevezetőjében meséli el a szerző. Ezt követően megszólaltat emlékezőket, idézi azokat az énekeseket, akikről a Mester a század elején gyűjtött. *Kodály népdalfeldolgozásainak dallamforrásai*, valamint a *Népdalok tájról tájra* című fejezetben végigvezet a Felvidéken, és sorra veszi azokat a helyeket, ahol Kodály járt, bemutatja az énekeket, s azokat a népzene kutatókat is, akik Kodály után ezen a tájon népdalokat gyűjtöttek. Külön fejezet szól a magyar népdalok rendszerezéséről, külön a különböző vidékek népdal hagyományáról, az egyházi népénekekről és külön a középkori eredetű népballadákrol. Mindezt sok kottával és képpel, és egy CD-melléklettel.

Ág Tibor hosszú esztendőket óta készült arra, hogy népdalgyűjtő munkája eredményét könyv alakban is közreadja. Volt miből válogatni, hiszen ötven év alatt több mint 16 ezer dallamot jegyzett le, rögzített hangszalagra. A teljes gyűjtemény közreadása ma lehetetlen lenne, meg ilyen népszerű formában nem is szükséges. Viszont ezt az ünnepi kiadványt fontos volt megjelenítenie, mert egy ilyen könyv a népdalok pusztázásán túl a népzenei hagyományunkat is népszerűsíti, s főlhívja mindannyiunk figyelmét e hagyomány veszendőnek látszó értékeire.

Mit énekel Szalai Zuza, ennek számos népdalgyűjteményben nyoma van. De vajon mit tudott a világról? Röviden: mindent és semmit. Csúpan csak azt, hogy élni kell, mindenáron. Igen, ez minden. És hogy ezt el lehessen viselni, énekelni és játszani is kell, kellett. Nem kényszer volt ez, hanem belső szükséglet és évszázados örökség.

Most mi mit tudunk a világról: majdnem mindent. Hogy kell lakás, kocsi, tévé, számítógép, CD és DVD lejátszó, mert élni kell. Énekelni kell-e? Minek, ott a tévé, a rádió, a CD és DVD.

Akkor joggal felmerülhet a kérdés, hogy mi értelme van egy ilyen könyvnek?

Talán csak annyi, hogy leltárt készített elmondja: népdalaink, gyermekjátékaink egy kincs országából itt maradt örökségünk, ezért védeni kell. Ág Tibor Kodállal együtt vallja, hogy már kicsi korban kell a gyermekeket megtanítani énekelni, játszani. Hisz, Borsai Ilonán idézve: „Nagy kincstől fosztanánk meg azt a nemzedéket (a kicsi gyermekeket), amely e világ ismerete nélkül nőne fel.”

Ezt, sajnos, ma egyre kevesebben vallják, és még kevesebben vannak, akik szolgálják. Ezen kevesek közé tartozik Ág Tibor. Köszönjük a szolgálatot, a gyűjtést, ezt a könyvet, vagyis az emléket itt hagyott örökséget.
(Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 2007.)

Móser Zoltán

BARTHA JÚLIA:

Nagykunsági néprajzi tanulmányok

A nagykunságiak számára is hallatlanul fontos, külsőben rendkívül igényes kivitelű kiadvány *Bartha Júlia: Nagykunsági néprajzi tanulmányok* című kötete, amely Karcagon látott napvilágot.

A szerző, dr. Bartha Júlia a szolnoki Damjanich János Múzeum néprajzi osztályának vezetője. Fő kutatási területe a kunsági folklór és keleti kapcsolatai, a török népek néprajza, ami eddig megjelent önálló kötetek címeiből is tükröződik:

Az anatóliai törökök temetkezési szokásai (Studia Folklorisztika et Ethnographica 37.) (monográfia, Debrecen, 1996); Fogyó hold. Tanulmányok a török népi kultúráról (Folklor et Ethnographia 95.) (Debrecen, 1997); Keleti tanulmányok (Keleti örökségünk 5.) (Karcag, 1998); A Kunság népi kultúrájának keleti elemei (Studia Folklorisztika et Ethnographica 44.) (Debrecen, 2002); Karcagi kistérség (Vadász Istvánnal közösen) /Kincses könyvek – Kistérségek értékeitár/ (Bp. 2005); A Nagy-kunság és vidékének tájházai (Benedek Csabával közösen) (Szolnok, 2005); A Jászságtól Beregig. Az Észak-Alföld régió népművészete. CD-ROM. Szolnok, 2005.; Török folklór archívum CD ROM Szolnok, 2006.; Karcag – kismonográfia (Karcag, 2006; Lále: Hagyományok a mai török társadalomban, az emberélet fordulójának népszokásai (Szolnok, 2006); Nagy-kunsági néprajzi tanulmányok (Karcag, 2007). Tanulmányai szakfolyóiratokban, múzeumi kiadványokban és a Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszékének kiadásában jelennek meg.

Bartha Júlia turkológus érdeklődése a török kultúra iránt vallomása szerint kunsági születéséből adódik: „Amikor az ember eszmélni kezd, találkozik azzal a különös történelmi tudattal, ami itt a Nagy-kunságon, a Nagyalföld szívében él; ami azt sugallja, hogy mi „kunok” mások vagyunk, mint a körülöttünk élők. Innen már szinte egyenes út vezet a törökségi kultúra felé.”

Szülővárosa Karcag a hazai orientálistika csodája, hiszen innen indult el három kiváló keletkutató: Györffy István, Németh Gyula és Mándoky Kongur István. Érdeklődését felkeltették a nagyszerű elődök munkái, s ezért választotta kutatási területének a kunsági folklórt, ami nem igazán érthető meg a törökségi kultúra párhuzamai nélkül, ugyanis a kunok a török népek közé tartoztak, kultúrájukban sok a párhuzam. A néprajztudományból hiányoznak ezek a párhuzamosságokat feltáró adatok, s ezeknek a fehér foltoknak a feltérképezésében Bartha Júlia, aki tagja a Magyar Néprajzi Társaságnak és a Körösi-Csoma Társaságnak, nagyszerű eredményeket ért el, méltó folytatója a nagy elődök munkásságának. A kazak-magyar kapcsolatok erősítéséért 2000-ben megkapta Jász-Nagykun-Szolnok megye kulturális díját; 2006-ban Karcag Város Kultúrájáért díjat kapott; 2007-

ben a Néprajzi Múzeum Tájékoztató díját kapta nagykunsági kutatásainak elismeréseként.

A *Nagykunsági néprajzi tanulmányok* kötet hét tanulmányt tartalmaz. Ezek mindegyikében a nyelvtől elvesztett, magyarságba asszimilálódott kunokról, egy olyan etnikulturális csoportról szól, amely megőrizte a származástudatát és hajdanvolt műveltségének jó néhány elemét.

A kötet előszava az érdeklődő olvasóknak figyelembe ajánlja a Nagy-kunság kutatóinak (Györffy István, Németh Gyula, Bátky Zsigmond), néprajzosoknak (Szűcs Sándor, Bellon Tibor), régészeknek (Selmeczi László, Pálóczi Horváth András), nyelvészeknek (Mándoky Kongur István, Baski Imre) a munkásságát, akiket olvasva tovább bővíthetjük ismereteinket szűkebb szülőföldünk múltjáról.

A magyar kultúrát keleti színezettel gazdagított kun népesség társadalmának rétegei közül a pásztorkultúra őrizte meg számunkra a legtöbb hagyományt – állapítja meg a szerző.

A kötetben a következő tanulmányok olvashatók.

A *kun műveltség hatása: nyelvmélekek a Nagy-kunságon*. Ebben török-kipsak eredetű eleink nyelvről, nyelvmélekeiről olvashatunk, akik a magyar nyelvi közegben csak a XVI. század végéig tudták megőrizni nyelvüket. Ám ennek a közép-ázsiai néptörzseknek a nyelvi emlékeit földrajzi nevek, család- és ragadványnevek, névadási szokások, gyermekmondókák őrzik. Egyetlen összefüggő megmaradt nyelvméleke a kunoknak a Kun Miatyánk, melynek többféle variánsa ismeretes.

A következő tanulmány a *Nagy-kunság népviseletével* foglalkozik. A viselet minden régi kultúrában nemzeti jelkép is egyben, amely kifejezi a társadalmi rangot, kort, vallást, etnikai hovatartozást. A betelepülő kunok viseletét főként falifestményekről, középkori írásokról, s a Képes Krónikából ismerhetjük (felhajtott karimájú hegyes süveg [kunsüveg], bő ujjú kaftán övvel összefogva, bajusz, farkocsba font haj). Későbbi viseletük jelentősen megváltozott, amiben nagy szerepük volt a görög kereskedők megjelenésének. A kunok a reformáció idején református vallásúakká váltak, viseletük a puritán egyszerűséget kedvelte. Viseleti darabjaikról korábbi levelekben, céhíratokban, hagyatéki iratokban olvashatunk.

A *folklórhagyományok újraélesztésének jelentősége és lehetőségei a Nagy-kunság idegenforgalmi arculatának kialakításában* című írás bemutatja ahogyan a Kunság, elsősorban a Nagy-kunság lakói reagálnak napjaink globalizációs nyomására. Kapaszkodott és mértéket keresve főleg Kisújszálláson, Kunhegyesen és Karcagon feléledtek a hagyományok. A Kunság egykor a legkiválóbb katonákat adta a hazának. Újra pezseg pl. a lovasélet, s ebben élen jár Kisújszállás. Ez a város volt elindítója 2000-ben kunkapitány-választásnak is. Szinte minden településen hagyománya van ma már a kunsági ételek (kölesfőző verseny, Kisújszállás) készítésének, a birkafőző versenyeknek (Karcag), Túrkevény pl. a kevi juhászfesztivál keretében, Kunhegyesen a Mihály napi sokadalom főzőversenyén. A nagy-kunsági településeken szerveznek hagyományos lakodalmakat, aratóünnepet, szüreti felvonulásokat. Hagyományápoló és hagyományörző civil szervezetek működnek sokfelé, melyek-

nek célja népdalaink, népi játékaik, néptáncunk, népi himzésünk -kismesterségeink (Legénybot alkotótábor Kunhegyesen) stb. átadása, megőrzése.

Lovashagyományok a Nagykunságon címmel egész fejezetet szentel az egykor befogadott kunok hagyományainak. A betelepített kunok jogaiért cserében katonai szolgálattal tartoztak. A királyi haderő meghatározó elemei voltak a XV. századig a könnyűfegyverzetű, lovasíjász pásztorkatonák. Lovasnomád taktikájuk hatékonyságát felismerték a magyar seregek vezetői. A Kis-újszálláson megrendezésre kerülő Kun Viadalt óriási érdeklődés kísérte, ahol lovasíjász-versenyekre, lovasbirkózásra és kettesfogatok versenyére is sor kerül Horváth György kisújszállási örökös nagykun kapitány tanácsán, akinek nevéhez fűződik a Nagykun Nádor Huszár Bandérium megszervezése is. A szerző elismerően szól a karcagi lötenyésztés felélénküléséről, valamint felhívja a figyelmet a lovas természetjáró túrákra, a lovas turizmus fejlesztésére, s a sportág egészségmegőrző (gyógy-lovaglás) szerepét is hangsúlyozza. E részt olvasva szívesen nyeregbe pattannánk, s felfedező útra indulnánk a Hortobágyon, ahol még az érintetlen természet sok látványosságot tartogat.

Keleti hatások a nagykunsági népi táplálkozásban. A Nagykunság az Alföld legnagyobb állattartó területe volt, így táplálkozási szokásokban is sok archaikus elemet megőrzött különösen a juhtartás területén. A hús tartósításában a sózás, szárítás és a füstölés keleti hozadékának számít, amit a kunok betelepedésükkel felfrissítettek. A *birkatest* (birkapörkölt) készítése jellegzetessége a nagykunsági kultúrának, igazán jó lakodalmot elképzelhetetlen nélküle. Fogyasztásának szabályai is a lakodalmas szokásrendben őrződtek meg. A fej elfogyasztásának előjoga pl. Kunhegyesen a násznagyot illeti meg. Másik jellegzetes kunsági étel a *juhúsos kása* (törökök-nél pilaf). A kölest a népi táplálkozásból a burgonya és a rizs kiszorította. A szárított tűró-féle sajt készítése kazak, kirgiz analógiára utal. A *boza* (kunsavó) kölesből erjesztett sörféle itala volt eleinknek.

Fakó csikó, kenderhám...: Népi orvoslás a Nagykunságon című írásból megtudhatjuk, hogy még a XIX. század közepén is igen gyér ellátottságú volt vidékünk tanult orvosok. A rászoruló emberek szakember híján családtagjaik vagy állataik gyógyítása érdekében a bábákhoz, a javasasszonyokhoz, illetve a vésztorvosokhoz fordulhattak. Ez utóbbiak között igen sok volt a pásztor, a juhász, akinek a tudomány próbája a kergeség gyógyítás volt koponyalékelés segítségével. Igen fontos volt a gyógynövények ismerete és elterjedt volt a használatuk. Érdekessége ennek a résznek a leggyakrabban gyógyításra használt növények nevének közlése, s az, hogy mely betegségekre alkalmazták (pásztortáska – vese-gyulladás), valamint a betegségek néprajzi elnevezésének és orvosi megfelelőinek felsorolása (nehéz nyavalya=epilepsia).

A kunok gyászja: a temetkezési szokások változása a Nagykunságon. A régészet a kunok temetkezési szokásai legfőbb jellemzőjének a kurgánban álló csészettartó szobrokat (kamennaja babák), a kurgánba (kunhalom) való lovas temetést tekinti. A sírba növényeket is tettek feltehetően rontáselhárító célzattal. A reformáció elterjedésével változtak temetkezési szokásaik is. Koporsóikat, mely fa vagy nádfelekű volt, kékre festették (rontás elhárító szín). A feltárások során talált lila színű ruhákból

arra következtethetünk, hogy a kunoknál a lila volt a gyász színe.

A XX. század jelentős változást hozott a temetési szokásokban, a tradíciók teljesen fellazultak a kunok maradványaitól is. A nagykunsági fejfák, kopjafák helyét a sírkövek megjelenése váltotta fel, s divattá lett itt is az urnás temetés.

S hogy kinek is ajánlja a szerző, *Bartha Júlia* művét, mely az utóbbi tíz évi kutatómunkájának eredményeit tartalmazza? A kötet előszavában a következőket írja: „...elsősorban ajánlom az őrhelyüket el nem hagyó, mindig megújulni képes kunsági embereknek, de azoknak is, akiket az élet másfelé sodort, ám lelkiükben sohasem távolodtak el a szülőföldtől.”

E könyv ismertetője pedig azt kívánja, hogy minél több nagykunsági ember karácsonyfája alatt szerezzen örömet azoknak, akiknek szíve gyorsabban ver a Nagykunság, a kunok sző hallatán! Legyen ez a kötet identitásunk ápolója, a mi kun történeti bibliánk, amit naponta simogatva veszünk kézbe, s áhitattal olvasunk!

(Karcag, 2007.)

Víg Márta

CSOMA GERGELY:

Megtalált szavak.

*Tanárként Moldvában**

A csángó valóság különös vetülete, hogy valahányan kapcsolatba kerülünk vele: íráskésztetést, sőt íráskényszert érzünk magunkban. A „találkozások” törvényszerű következménye azok írásba foglalása, magunkból való kiírása. Még azok is íráskésztetést éreznek, akiknek fegyvere, lantja, nem a toll, hanem mondjuk a fényképezőgép. Ha egy bármilyen szempontú rendszert állítanánk fel a csángók XX. századi történetéről azt látnánk, hogy a róluk szóló publikációk messzemenőleg túlsúlyban vannak, például a gazdasági felzárkózás állapotaival, vagy az emberi, etnikai jogaik elismerésének helyzetével stb. szemben. Érdemes volna hát elgondolkodni azon, hogy miért van mégis hiányérzetünk, miért ragadunk újra és újra tollat? Lehetséges, hogy azért, mert az írásunk rólunk is, sőt gyakran elsősorban rólunk szól? Igen. Például ezért. Mindebben pedig semmi kivétel nincs, ellenkezőleg: ez így természetes, így teljes.

A csángók és a csángó kultúra első hírvivői az úti-naplóírók voltak. (Gondoljunk Zöld Péterre, Veszély Károlyra, Imets Fülöp Jákora, Kovács Ferenczre, Gegő Elekre, Jerney Jánosra, Csűrű Bálintra, Domokos Pál Péterre, hogy csak a legemblematisabbakat említsen). E szerzők – a körülményekből fakadó – szükséztudósításai, olykor szubjektív benyomásai, élményei szolgáltak alapul hosszú évtizedekig, annak a konstrukciónak a folyamatos újrafogalmazásához, amit a „csángók” gyűjtőfogalom takar, s aminek a pontos mibenlétét máig sem határozta meg kielégítően a szakkutatás, a közvélemény. Ez a kollektív csángókép idővel individualizálódott, s az élet egyéb dolgához hasonlóan: ma mindenkinek meg-

* Elhangzott a Lakatos Demeter Csángómagyar Kulturális Egyesület valamint a MVSZ Szent László Akadémiaja által, 2007. november 20-án szervezett, Bibliotheca Moldoviensis című könyvbemutató rendezvényen. (Nézer.)

van a „saját képére és hasonlatosságára faragott” csángó képe. És ez így természetes.

Amikor Csoma Gergelyre gondolok, gyermekkorom első fotográfusára emlékezem. Arra, hogy hároméves koromban fényképet készített rólam, amit aztán az első, *A moldvai csángók* című, 1988-ban kiadott albumában közölt, de ezt csak 14 évvel később, csíkszeredai éveim alatt tudtam meg.

A csángókat ábrázoló első színes fényképeket Csoma Gergely készítette, amiket később nagy megilletődöttséggel nézegettek a csángók, s ami miatt Gergelyt a „Kolor Pózás” névvel tüntették ki, különböztetve őt ezáltal a többi fotográfustól. Ez, minden bizonnyal tetszett is Gergelynek, hiszen így megtalálta a helyét a csángók körében, a csángók életében. Sőt, fényképeszi élete is ekkor kezdődött, és ott bontakozott ki. Ő írja egyik későbbi kötetében, hogy a csángó valósággal történő találkozását megelőzően, soha nem fényképezett (*Elveszett szavak* 2004, 3. old.).

Amikor egyik beszélgetésünk során megkérdeztem Gergelytől, hogy: miért a csángókra esett az egész életét meghatározó választás, a következőt mondta: „Gyimesbe töltöttem három vagy négy egymást követő nyarat és telet. Az utolsó időszakban hallottam a gyimesi csángóktól arról, hogy vannak még csángók a „határ” – a régi határ – másik oldalán is, de azok „chiar” magyarok. Oláh beszédet vegytenek a beszédükbe, oláh gúnyába járnak, lehet, hogy még meg is ütnek. Anyyira óvtak és féltettek, annyi rosszat mondtak az ottani, „nemzetáruló” csángó magyarokról – akikre ők így tekintettek –, hogy óriási érdeklődést keltettek bennem, minden szándékuk ellenére, hogy megismerjem őket!” Így hát 1977-ben Csoma Gergely felkereste Lükő Gábort, akit személyesen is ismert, beült az Országos Széchényi Könyvtárba, ahol a Domokos Pál Péter, a Mikecs László kötetek alapján szótárát és térképeket készített magának, és útra kelt. Moldvába. Azóta is úton van, és azt hiszem nem túlzás azt állítani, hogy Gergely élete ezekben az utakban „zajlott” s zajlik ma is. Gergely két világban él egyszerre. Elképzeltetjük mennyi mindent látott, ismert meg abból, ami sem képen, sem szóban nem rögzíthető: de ami egyre nagyobb, nyomasztóbb súlyként rakódott vállára, szívére, lelkiismeretére.

Csoma Gergelyt mégsem a minden irányból rádermedő csángó szenvedés, hanem ellenkezőleg: a szeretet vonzotta újra és újra Moldvába. Mint mondta: „A csángók tanítottak meg arra, hogy aki szeretet ad, annak esélye van arra, hogy szeretetet kapjon”. Természetesen, a szeretet csak következménye annak a fontos munkának, amit végső soron Gergely a moldvai magyar kultúra népszerűsítéséért, az anyanyelvoktatásban és a moldvai magyarság megsegítésében tett. Természetesen a főállásban szobrászművész Csoma Gergely csángókkal kapcsolatos alkotásairól sem feledkezünk meg.

Sorra megjelenő kötetei igen népszerűek és elismeretek a hazai közönség körében. A már említett első kötet sokáig meghatározta a moldvai csángókat, és a moldvai életkörülményeket elképzelni próbáló fantáziákat. A következő, 1995-ben, Japánban kiadott, *Moldvai csángók* című kötetével már nemzetközi pódiumon lobogtatta a csángó kultúrát. Ezt követte a 2000-ben, *Várázslások és gyógyítások a moldvai csángómagyaroknál*, majd az itt bemutatásra kerülő könyv előzménye, a Moldvában fel-

lelhető nyelvemlékekről készült fényképalbum: az *Elveszett szavak* (2004) című kötet.

„Huszonhat évi moldvai fényképezés és néprajzi munka után – 2002-ben – elfogadtam a Romániai Magyar Pedagógusok Szövetségének felkérését, tanárnak álltam Moldvában” – írja a szerző, a *Megtalált szavak* című kötetben. Később így folytatja: „Tizenhat négyzetméternyi tantermet alakítottam ki egy parasztházban. Itt tanítottam a gyerekeket szabadidejükben, és én is itt életem. Számtalan tanári, papi és hatósági zaklatást kellett elviselnünk tanítványaimmal”.

Gergely elsőszámú ellenségei azonban – szerencséséjére! – mégsem az egyházi vagy az állami hatóságok voltak, hanem a lakóház egerei és a mindig el-citűnő áram. Voltaképp az egyik „trauma” a nyitánya, a második a záró akkordja a kötet zálogének. A moldvai életkörülményeket minden bizonnyal közelről és alaposan is ismerő Gergely tollából, váratlanul álltak elő ezek a – természetesen cseppet sem apróságnak számító – problémák, kellemetlenségek. Gergely a „saját bőrén” is megtapasztalhatta, mit is jelent a „csángó valóságban” élni.

Gergely memoárja, a *Megtalált szavak* tehát az egy évig tartó magyarfalusi tanári munkásság apró eseményeinek írásba foglalt változata. Az epizódokba öntött hétköznapi valóságkelemek ciklusokba rendezetten jelennek meg, írójának személyes szempontjai szerint válogatva, személyes sorsával összekapcsolva. A napló íróját minden bizonnyal egyfajta „lelki kényszer” is motiválta, ami elsősorban a szellemi magány leküzdésében segíthetett neki. A napló aztán életre kel, átadja magát az értelmezés hatalmának, beépül az életébe.

A helyiek szerény közreműködésével Gergelynek sikerült végül „élhető körülményeket” teremtenie, és elkezdődhetett a valóban történelminek számító munka, a magyar nyelv tanítása, a magyarfalusi gyermekek szellemi, lelki gondozása, az intézményes magyar nyelvoktatás megalapozása. Mindez Gergelyt boldogsággal töltötte el. Olyan fajta boldogsággal, ami minden nehézségen átgabogatta, és ami erőt adott neki. Pontosan tudta, hogy csak nagyon apró lépésekben lehet a csángók szellemi sívárságán, tudatlanságukból fakadó kiszolgáltatottságukon segíteni. Vállalta hát az ezzel járó szellemi magányt, amit a naplóírás mellett japán nyelvtanulással, tanulmányok írásával, szobrok készítésével próbált olykor ellensúlyozni. A „semmire redukált” életét a halványul szülő Kossuth Rádió színezte ki, ami egyben szűk hazájával, családjával is összekötötte. Ilyenkor kerültek felszínre a Gergelyt úgyszintén nyugtalanító magyarországi problémák, amikről elmélkedett ugyan, de nem sokat, hiszen minden percét Moldvára, munkájára koncentrálni akart kihasználni.

A csángó falvakba barangolva, felkereste a régi ismerőseit, a találkozásokról és az időközben bekövetkezett változásokról hosszasan ír. Ir a csángók örömről, amivel egy-egy ajándékba kapott fényképre reagáltak. A 18. oldalon például a következőket olvassuk: „Bogdánfalva falurészbe nyolc óra körül érkeztem. Anti bácsi feleségét gyászolja: »Ötvenkét évet éltünk együtt, soha nem vót olyan, hogy rossz életbe legyünk!» – nézi sirva az átadott fényképeket”.

De mindennél meghatóbb, plasztikus leírásokat arról olvashatunk, amik a Tanár Gergely arra vonatkozó fájdalmaikat tükrözik, amit a tanítványok számának napon-

kénti változása, csökkenése, a gyermekek szenvedése okoz. Hét hónapig fizetés nélkül tanított, havonta látogatta meg a Budakeszin élő családját, de az utolsó fillérét és erejét is a gyermekek motiválására fordította.

A 2002–2003-as évfordulón a napló megtörik. Új hangulatban folytatódik tovább. Gergely „szeme” egyre több szepet lát, egyre csak a jót gondolja. Biztatja a gyermekeket, a szülőket, a falusiakat. Az egyre súlyosbodó körülményekről a reflektorfény elfordul, s csak a gyermekeket, sikereiket, nehézségeiket világítja. Megtudjuk, hogy ki miben erős, miben gyenge, kinek mennyit fejlődött a nyelvtudása. Megszólalnak a gyermekek is. És értesülünk a jövő-menő néprajzosokról, újságírókról, tévésokról, akik kíváncsian faggatják Gergelyt és a gyerekeket.

A magyarfalusi évre visszaemlékező Gergely a következőket mondta: „Borzasztóan fáj, hogy csak tizenhét gyerekre tudtam hatással lenni, holott az év elején harminckilenc gyerekkel kezdtem a tanítást... És fáj, hogy a tanítás megszakadt. Én két évet szerettem volna végig tanítani. Egyet Magyarfaluban, a következő évet pedig Lányikban, de a program szervezőjének nem volt rám szüksége, s úgy is rendezte a dolgokat, hogy ne kaphassak katedrát. A tanítás pedig egy nagyon hasznos dolog volt. Az életművem éppen annyira fontos részének tekintem azt a moldvai egy évet, vagy a harmincévnyi moldvai fényképezést és azt az öt könyvet, ami abból kijött, mint egy-egy szobromat, vagy köztéri munkát vagy bármi mást.”

Moldvai magyarként, itt és most, azt hiszem, nem tehetek mást, minthogy azt mondjam: Köszönjük Gergely! Az Isten fizesse meg!

(Agroinform kiadó, Bp. 2005.)

Iancu Laura

BAKAY PÉTER–HARANGOZÓ IMRE (szerk.)

Vajon miért beszélt nekem annyi sok mindent nagypapó?

Tankó Mónus Berta csángó pásztor emlékezései

A könyv címét adó kérdést egy kicsi, törekeny, halásszerűlt, öt elemít végzett asszony tette fel magának, s önéletírásában, amit Bakay Péter és Harangozó Imre gondos szerkesztői és kiadói munkája eredményeként a kezünkben tarthatunk, erre a kérdésre kereste a választ. „Azért-e – írja –, hogy feledkeztem meg az iskoláról, vagy az ottani játszótársakról? Vagy azért mert azt, amit ő mesélt, azt hasznosnak tartotta, és hogy én is tanuljam meg tőle? Vagy pedig azért, hogy egy feledhetetlen, soha el nem múltó emlékként maradjon az ő beszéde? Hiába tűnődöm ezen – írja Tankó Mónus Berta –, nincs, ki feleletet adjon.

A Gyimes és a gyimesi csángók világa részben eltér a moldvai csángókéitól, részben pedig szervesen illeszkedik ahhoz. Amit Moldvában a magyar népesség eltérő eredete, sorsa, keveredtsége miatt sokféleségében, mozaikszerűen láthatunk, szétteredezett cserepekként kell összeilleszteni, azt a hagyományos világot Gyimesben ha nem is olyan színes gazdagságban, de sokkal egységesebben találhatjuk meg. Igazat kell adnunk Bakay Péternek, a könyv egyik szerkesztőjének: „Gyimes kerekbő, teljesebbé teszi magyarságképünket.” Tankó

Mónus Berta visszaemlékezésével pedig teljesebbé válik, elmélyül Gyimesről alkotott képünk.

Kezdem azzal, hogy ez a könyv, stílusát tekintve – eklektikus, elegyes. A könyv írója a XX. században, pontosabban 1925-től 1982-ig élte életét, de szinte két évszázadot fog át családi emlékezetből merített tudása. Ennek az időszaknak éppen a derekán épült meg a gyimesi vasút, nem sokkal utána tört ki a világháború, s kezdett beszivárogni Gyimes zárt közösségbe az, amit a népdalokban és általában a népművészetben tapintatos „új stílus”-nak nevezünk, pedig tudjuk, hogy mindez nemcsak „új”, de „értéktelemből” is. Akár a dalokat felváltó, sőt kiszorító nótákra, akár a néptáncot felváltó szalontáncra, az imádság helyébe lépő káromkodásra gondolunk. Berta néni érzés és gondolatvilágában is keveredik a hagyományos az újszerűvel, elsősorban ami a szövegbe ágyazott eredeti gyimesi és máshonnan való népdalok, különféle magyarnóták, s a ki tudja honnan átvett versek, rigmusok kavalkádját jelenti. De a prózai szövegrészekben is megfigyelhető az irodalmi olvasmányok utánérzéseként mutatkozó hatása.

Mindez azonban csak azért van, mert – ahogy a székek mondják – az ördög mindenhová odaszúrja a farkát. Hiszen Tankó Mónus Berta könyvét olvasva nem a ritka aranysemeget kell kimosnunk az iszapos homokból, hanem éppenséggel fordítva: az itt-ott laposabb részekben átfutva hosszasan méltányoljuk az értékeket, gyönyörködhetünk a szépségekben, a kincsekben.

Itt van mindjárt a nyelv. Már a szerkesztő Bakay Péter is észrevette, hogy Berta néni, irodalmi olvasottsága nem vált javára a szövegnek, de – mint írja – időnként „szerencsére megfeleldezik magáról, s ilyenkor tozódhatunk a nyelvi leleményben...”

Talán a néprajz, a népelet iránt érdeklődő találja a legtöbb kincset ebben a könyvben. Olvasván cédulák tucatjain jegyzeteltem ki az értékesnél értékesebb hiedelem- és szokásanyagot, a hagyományos állattartás és növénytermesztés ismeretanyagának kisebb-nagyobb morzsáit. „a hűsvéti szentelt bárány csontjait a kenderföldbe ássák, hogy a kender a jég el ne verje”, de megtaláljuk benne a kender és a len termesztésének néprajzi értékű, minden néprajzi leírás felülmúlóan hiteles ismertetését. És ki tudná részletesebben leírni a gyimesi fonó, a guzsalyas szokásait, huncutságait, bolondságait, mint „kicsi Berta”, aki mindezt maga is megtapasztalhatta. Olyanokat olvashatunk – csak úgy mellékesen odavetve –, amit a gyimesi életről talán soha nem tudhat meg egy arra látatlankodó néprajzgyűjtő. Teszem azt, hogy két véka faszög kell egy csűr megépítéséhez. Vagy hogy

*Estve vörös láthatár kellemes idővel jár.
Reggel vörös láthatár kisérője szél és sár.
Reggeli szívárvány juhásznak bús látvány
Estéli szívárvány juhásznak vig látvány.*

A könyv stílusa olyan, mint maga Gyimes. Vannak benne laposabb részek, magasabb hátak, és vannak magasra törő bécek, ahogyan ők mondják: *bukók*, valóságos irodalmi remeklések, mint a Kápolnás patak eredetének, vagy a Gyilkos-tó keletkezésének meséje. Engem talán az büvölt el a leginkább, amikor Miklós bám elmeséli, hogyan járt *Erzsébet ném*-mel, vagyis néném-mel. Felkérkedett egyszer a fuvarba induló szekerekre, s megkérdi tőle:

– *Meddig Erzsébet né, végig? – Fel, fel, eresszed!* – mondja az asszony, s ő ereszti végig a Hidegség patakán, a fejben is csak azért állt meg, mert valaki tüzet kért tőle. Akkor Erzsébet néni csak leszólik a szekérről, s nagy mérgesen azt mondja: – *No, hogy estére nyúzd meg mind a kettőt!* Mármint a lovait. S nagy haragosan megindult visszafelé. Ott panaszkodott, veszekedett valami fuvarosoknak, hogy Miklós bá' milyen csúfságot tett vele, s felhozta Hidegség fejébe, mikor ő csak az állomásig akart volt menni. S hogy ő többet senki szekerére fel nem ül, s hogy így, s hogy úgy...

No, hát ez eddig jóízű, de mégiscsak szokványos mese. Hanem most jön az, aminek a kitalálásához, vagy a valóságban való meglátásához a művészi ihlet, az isteni sugallat kell.

Miklós bám sokáig nem találkozott Erzsébet némmel. Aztán egy karácsonykor behívta a kocsmába egy pohár borra, s akkor az elmondta neki, hogy leány korában volt egy legényszeretője, aki fenn lakott Hidegség fejében. S neki nagyon tetszett, de „elcsúfolták az irigyek”, s ő azóta is búsulja. S az urát, akivel él, nem szerette soha, mindig csak azt a régi legényt fájlalta. De amikor Miklós bá' tévedésből, akarata ellenére felvitte őt oda a fejbe, s ő meglátta, s meggondolta, hogy az a szere-

tett legény hova, milyen messze vitte volna őt, azóta – de csak neked mondom – azóta úgy szeretem az uramat!

Ezért a 2-3 oldalért – amit én ilyen gyarló módon idéztem fel – érdemes elolvasni a könyvet.

Harangozó Imre, a könyv másik szerkesztője utószavában felteszi a kérdést: miért vesszük sokszor teljesen természetesnek azt, hogy az írásbeliséghez kötődő műveltség magasabb rendű, mint a szóbeliség világának kultúrája? Pedig – folytatja – az íráson alapuló kultúránkat megelőzte egy szóbeli hagyományon alapuló műveltség, ami nem jobb és nem rosszabb volt, mint a mai, hanem egyszerűen más.

Bizonyság erre Tankó Mónus Berta könyve, ami valóban úgy íródott, ahogyan a fonóban folyik a szó. Amikor az eső az oldalakon beveri a kaszásokat, vagy a szénatarokkat valami kalibába, s ott elkezdi az egyik, folytatja a másik, mindenről eszébe jut valakinek valami, hozzáad, kérdez, alkot. Kanyarog a beszéd a valóság és a mese határán, a lét és a nemlét mezsgyéjén, összetöpreődik az idő, s már nem tudjuk: régen esett-e az, amit halunk, vagy éppen tegnap? Magával a mesélővel történt, vagy éppenséggel az öregapjával?

Ez tehát a nép emlékezete, amit hagyománynak nevezünk

Halász Péter

Dr. Simor Ferencné Bokody Éva a Magyar Kultúra Lovagja

A Siklóstól délre eső *Külső-Drávaszög* néprajzi tájegységről keveset tud a néprajztudomány, s azt a keveset Zentai Jánoson kívül elsősorban *dr. Simor Ferencné Bokody Évától*, Nagytótfalu Tájházának vezetőjétől tudjuk. Ő gyűjtötte össze a környék hagyományos népeletének szellemi és tárgyi emlékeit; ő ismertette férjével a népcsoport 23 településén, saját kultúrájuk értékeit; ő győzte meg Nagytótfalu előljáróit egy néprajzi gyűjtemény fontosságáról, s ő küszködött a volt tanítólakás felújításáért. Ő volt az, aki a jó ügy mellé állította a segítőkész szakembereket. Az összegyűjtött szellemi javakat pályamunkákban feldolgozva, kiadványokban megjelentetve igyekezett visszajuttatni jogos tulajdonosuknak, a tájegység népének, akiknek nagy szükségük is van az identitásukat, önbecsülésüket növelő, gyökereiket erősítő értékes tápanyagra.

A Nagytótfaluban létrehozott Iskolatörténeti Gyűjtemény és Tájház nem csupán szekrényekbe zárva és üveg alatt őrizi a hagyomány emlékeit, dr. Simor Ferencné – nem törődve a gáncsoskodókkal – igyekezett „élővé” tenni ezt a „falumúzeumot”. A megnyitás után hamarosan működni kezdett a szövezsakkör, Éva egy éven keresztül járt a „szomszéd” Ormánságba szövést tanulni, hogy megvalósulhasson élő múzeumból szőtt álma, s a gyűjteményben fellelhető mintakincset is alkalmazza szövéseikben. 1989 óta nyaranta megrendezik a kézműves tábor, emellett folyik a néprajzi és honismereti foglalkozás, ahol a gyermekek számára tapintható valósággá válik hagyományos népi kultúránk. Sikeres a 2006-ban kezdett „A búzavetéstől a kenyér megszegéséig” című program.

Az intézmény nehéz időszakokat is túlélt. A faluban kevesen látták, hogy az emberi hozzáállás mennyit segíthetne sorsukon. Kevesen veszik észre, milyen szemléletváltás indult el máris, főleg a fiatalokban, akik már a Tájház fényében nevelődtek. Akik már sajátjuknak érzik településüket és tesznek is érte. Akik ráébredtek: az élet nem csupán a pillanatnyi túlélésről szól. Akiknek tartást adtak a nagy elődök – akár Éva példája is –, aki mindig a feladatot látta, nem a nehézséget; barátságait ápolta és nem sérelmeit; küzdelmeiben nem győztes akart lenni, hanem nyertes. Ennek a törekvésnek eredményeként vált az Iskolatörténeti Gyűjtemény és Tájház Nagytótfaluban eleven, gyerekektől nyüzsgő intézménnyé. Ez a falu kultúrájának valódi szolgálata, amiért megérdemelten kapta meg 2008. január 22-én a Falvak Kultúrájáért Alapítvány által létrehozott és kiosztott *Magyar Kultúra Lovagja* címet.

H. P.

Honismereti Bibliográfia

Andrásfalvy Bertalan: A Duna mente népének ártéri gazdálkodása. Ártéri gazdálkodás Tolna és Baranya megyében az ártéri munkák befejezése előtt. 2. kieg. és átd. kiad. Ekvilibrium Kiadó. Bp.: 2007. 438 old.

Aranyos-vidék magyarsága. Aranyosszék, Torda és vidéke a változó időben. Szerk.: *Keszeg Vilmos és Szabó Zolt.* Kriterion. Kolozsvár 2007. 276 old. – *Keményfi Róbert:* Térbeliség, térszerveződés, térszintek: tájak – régiók; *Csetri Elek:* Aranyosszék kialakulásáról; *Keszeg Vilmos:* Aranyos-vidék; *Róth András Lajos-Róth Edit:* Aranyosszék társadalmi fejlődése (1642–1821); *Bicsok Zoltán:* A nemes város intézménye Tordán; *Lupescuné Makó Mária:* (Gyéres)Szentkirály – kultusz és birtoktörténet; *Molnár B. Lehel:* Unitárius püspöki vizitációs jegyzőkönyvek és néhány Aranyos menti unitárius egyházközség ezek tükrében; *Vass Erzsébet:* A tordai sókamaraház; *Sas Péter:* Pávai Vajna Elek kéziratos munkája a torockói bányászat és kohászat ismertetéséről; *Szaniszló Miklós-Imreh Lajos:* A tordai magyar oktatás a XX. sz.-ban; *Vass Ilona Sára:* Torda város helyeinek változása; *Hints Miklós:* Torda mai helyeinek; *Murádin László:* Az Aranyos vidéki nyelvjárás, különös tekintettel a hangrendszerre; *Ferencai Eszter:* Fiatal halott temetése Aranyosszéken és Várfalván; *Könczei Csongor:* Az aranyosszéki tánc kultúráról, mint egy lehetséges táncdialektusról; *Szalma Annamária-Albert S. Szilárd:* Ötvös Makó Károly aranyosszéki primás; *Péter Enikő:* Kollektív emlékezet Aranyosgerbegen; *Zsigmond Győző:* Magyar népi gombaismeret Aranyosszéken; *Bágyoni Szabó István:* Aranyosszéki álmok – egy álmatlan történelmi időszakban; *Bálint Júlia:* Örménymagyar családok Aranyos-vidéken; *Bartha Katalin Ágnes:* Tapsos Torda; *Sebestény Kálmár:* A tordai filmjátszás kezdetei; *Kötő József:* Színi mozgalom Tordán a két világháború között; *Hints Miklós:* Festett fémennyezetek, fāragott kapuk; *Murádin Jenő:* Történelmi tabló a szellem szabadságáról; *Keszeg Anna:* Mit látott Kazinczy Tordán?; *Végh Balázs Béla:* A mese bűvöletében; *Vincze Zoltán:* Létay Balázs, a magyar asszirológia legszebb reménye; *Gálffy Eszter:* Eszti naplója; *Gyulai Ilona:* Tizenegy testvér; *Taar József:* Emlékeim.

Baranyi Tamás–Korompai Tamás: A Tiszántúl repülő ékkövei. Az Észak-Alföld nagylepkei. Türkeve. *Zöldike könyvsorozat*, 19. Nimfea Természetvédelmi Egyesület. 2007. 51 old.

Baski Imre: Csagircs. Török és magyar névtani tanulmányok 1981–2006. Kunszövegség. Karcag. 2007. 319 old.

Bathó Edit: Méhészkedés a Jászságban. *Jászsági füzetek* 41. Kiadja a Jász Múzeumért Alapítvány. Jászberény 2007. 163 old.

Bényei Miklós: A civis szellem nyomtatott hírnökei. Írások a debreceni könyv- és lapkiadás történetéből. Szerzői. Debrecen 2007. 266 old.

Betekintés a püspökladányi romák hagyományiba. [Püspökladány]. [2007].

Családok munkatáborokban 2. k. Szerk.: *Hantó Zsuzsa.* Magyar Ház. Bp. 2007. 504 old. – *Takács János:*

Kőcspuszta, 1950. június – 1953. október; *Hantó Zsuzsa–Jolsvai Béla:* Kőnya-tanya, 1950. június – 1953. október; *Csöke Sándor:* Tiszagyenda-Kormópuszta, 1950. június – 1953. október; *Szűts János:* Elep-tanyacsoport, 1951. május – 1953. október; *Dubay Miklósné Bazsó Éva:* Ebes, 1951. november – 1953. október; *Németh Antalné Árvay Mária–Osvald Géznő Horváth Sarolta–Passa Imre:* Tedej, 1951. december – 1953. október; *Hantó Zsuzsa–Kéglő Katalin:* Borsós, 1952. június – 1953. október, Lászlómajor, 1952. július – 1953. október; Összesített településlista. [A kitelepítettek névsora]

Csüllög Gábor: A Tiszántúl a Kárpát-medence X–XVII. századi regionális tagolódásában. *Studia geographica*, 18. Kossuth Egyetemi K. Debrecen. 2007. 147 old.

A debreceni Déri Múzeum évkönyve 2006. Szerk.: *Magyar Mária.* A debreceni Déri Múzeum kiadványai, 79. Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága. Debrecen, 2007. 191 old. – *Enyedi Róbert:* Néhány adat Magyarország lemezeseapú bogárfaunájának ismeretéhez; *Dudás Miklós:* A pusztai őlyv (Buteo rufinus) előfordulása és fészkelése a Hortobágyi Nemzeti Park működési területén; *Kozák Lajos:* A borz és a vörös róka kitoréklélmérése a Hajdúsági Erdőpusztákon; *Juhász Lajos–Antal Zsuzsanna:* A Hajdúbagosi Földikutyá Rezer-vátum Természetvédelmi Terület herpetofaunisztikai fel-mérése; *K. Zoffmann Zsuzsanna:* A bronzkori fűzesabo-nyí kultúra Polgár határában feltárt három temetőjének előzetes antropológiai ismertetése; *D. Szabó László–Csippán Péter:* Újkori mérsárszék nyomai Debrecen belvárosából; *Keszthelyi Ákos:* Déri Frigyes gyűjtemé-nyének létrejöttje; *Krankovics Ilona:* Hitelezők, adósok és csődperek Debrecenben 1842–1850 között; *Boldog Zoltán:* A Déri-gyűjtemény buzogányai; *P. Szalay Emő-ke:* XVII. századi erdélyi önkannak a Kárpataljai Refor-mátus Egyház gyűlekezeteiben; *Orosz György:* „Koldus képeben Krisztus jár közöttünk.” A koldusmesterség szakrális megalapozottsága a keresztény vallásban; *Bakó Endre:* Nadányi Zoltán Nagyváradi irodalmi életében (1914–1920); *Petrovszki Ildikó:* A Déri György-gyűjte-mény szörmés bőrruhái. 2. Dunántúl, Dél-Magyaror-szág, Erdély; *Surányi Béla:* A Kárpát-medence paraszti növényhasználat a XVIII–XX. században; *Porcsalmy János:* Építészettörténeti stílusok rövid ismertetése mű-emléki és történelempedagógiai feldolgozásban; *B. Pinczés Ibolya:* Egy néprajzi kiállítás múzeumpedagógi-ai programja; *Birkásné Vincze Rita:* A Hajdú-Bihar Me-gyei Múzeumok Igazgatósága munkatársainak bibliog-ráfiája, 2005..

Debrecen város magisztrátusának jegyzőkönyvei 1599. Ford.: sajtó alá rend. *Balogh István.* A Hajdú-Bi-har Megyei Levéltár forráskiadványai, 37. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár. Debrecen 2006. 195 old.

Debrecen város magisztrátusának jegyzőkönyvei 1610, 1618, 1619. Ford.: *P. Szalay Emőke, Szendiné Or-vos Erzsébet.* A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár forráski-adványai, 38. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár. Debrecen 2007. 259 old.

Dominkovits Péter: „Egy nemzet levén...” A Nyugat-Dunántúli Bocska István 1605. évi hadjárata idején. Bp. 2006. 198 old.

Donadello, Claude André-Cseh Géza-Pozsonyi József: A muraszombati, szécsiszigeti és szapári Szapáry család története. *Régi magyar családok*, 6. Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága – Tiszántúli Történeti Társaság, Debrecen 2007. 279 old.

„... én meg itt szenvedek ezen a muszka földön.” Soós László tartalékos tűzerővezető doni naplója és levelezése (1942 jún. 20. – 1943. máj. 14.) Közzéteszi, jegyzetekkel ellátta *dr. Soós László. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Közleményei* 10. Szolnok 2007. 206 old.

Gyárváros Győrben. Egy munkástelep története. Szerk.: *Orbáné Horváth Márta.* Gyárvárosiak Baráti Köre Egyesület. Győr 2007. 152 old. – *Harsányi Attila:* Barangolás Gyárvárosban; *Forgács János:* Gyárváros ipartörténete; *Tóth Attiláné:* Gyermeknevelés kicsitől nagyokig; *Győri Imre:* A Katolikus Egyházközség története; *Orbáné Horváth Márta:* Gyógyító gondoskodás; *Forgács János:* Patinás győri sportklubok; *Horváth Mária Stefánia:* Gyárváros és a repülés; *Orbáné Horváth Márta:* Szórakozás – kikapcsolódás. Civil szervezetek a kerületben; *Huszárné Hargitai Beáta-Sz. Vecsei Irma-Szabó András:* Gyárvárosi galéria; A városrész emlékhelyei.

Halász Ferenc-Vida Lajos: A Kórus. A Hajdúszoboszlói Bárdos Lajos Városi és Pedagógus Énekkar története, 1956–2006. Városi és Pedagógus Énekkarért Alapítvány. Hajdúszoboszló 2006. 146 old.

A Hansági Múzeum évkönyve 5., 2005–2006. Szerk.: *Szentkúti Károly.* Hansági Múzeum. Mosonmagyaróvár 2007. 143 old. – *Szentkúti Károly:* A Hansági Múzeum tevékenysége 2005–2006.; *Szentkúti Károly:* A mosonmagyaróvári Hansági Múzeum rövid története 1962 és 2006 között; *Thullner István:* A mosonmagyaróvári múzeum igazgatói (A kezdetektől napjainkig); *Hellebrandt Éva:* Közművelődési tevékenység a mosonmagyaróvári múzeumban a kezdetektől napjainkig; *Bencsikné Kardos Anett:* Kiadványok a múzeum könyvtárából; *Lennerterné Szikora Eszter:* Műtárgyvédelem a 125 éves múzeumban; *Aszt. Ágnes:* Régészet és muzeológia Moson megyében; *Géber József:* Vándorkönyvek a mosonmagyaróvári Hansági Múzeumban. Adalékok a Moson vármegye-i céhlegények iratainak vizsgálatához; *Sipeki Zoltán:* A Hansági Múzeum kilenc könyvének restaurálása.

H. Szabó Lajos: A szabadságharc és emigráció pénzei, kitüntetései 1848–1866. 2. átd., jav. és bőv. kiad. (Héra sorozat; 11.) [Magyar Éremgyűjtők Egyesülete Pápai Csoportja]. Pépa 2008. 141 old.

Jordán Sándor: Juhászati hagyományok Zsákán. *Bihari füzetek*, 29.) Berettyóújfalú–[Budapest]. 2006. 50 old.

Kakucsai Géza: Látástól vakulásig. Tanyasi életképek a XX. század első feléből. Debrecen 2007. 144 old.

Kiss Réka–M. Kiss Sándor: A csalóány elszállt. Tóth Ilona tragikum.

Komiszár János: Mert a Barátom. Objektív személyeskedések. Ujváry Zoltán Barátom 75 éves. Szerzői. Debrecen 2007. 72 old.

Komoróczy Pál: Regék és mondák a Nagysárrét-ről. Elbeszélő költemények, versek, magyarázatok. Bp. 2007. 243 old.

Konyhás István: Hortobágy. A pusztá portréja. Debrecen [2007]. 95 old.

Kornya István: Debrecen, Hajdúszoboszló és a Hortobágy vidéke. *Vendéglátó útikönyvek*. Well-Press K. Miskolc 2007. 215 old.

Kovács Gábor–Baróti Szabolcs: Évszakok sorsunk pusztáján. Harminc év szolgálat a Hortobágyon. Püski. Bp. 2007. 160 old.

Lesku Balázs–Molnár Attila: A Hortobágy növényritkaságai. (*Daru füzetek*) Hortobágyi Nemzeti Park (Igazgatóság) (Debrecen) (2007). 120 old.

Lukács László: Csokonai a néphagyományban. Bp. 2007. 121 old.

Migráció és asszimiláció Északkelet-Magyarországon és a Partiumban (1715–1992). Szerk.: *Demeter Gábor–Bagdi Róbert.* (*Studia Historico-Demographica Debrecina*, 1.) Debrecen 2007. 241 old.

„Minden örööm elegyes volt bánattal”. Csáky Kata levelezése. Összeállította, gondozta, bevezető tanulmányt írta *Papp Klára.* Az Erdély-történeti Alapítvány és a Debreceni Egyetem Történelmi Intézetének Kiadása. Debrecen 2006. 407 old.

Moldvai Magyarság. Főszerk.: *Lipcsy Ildikó.* Kiadja az Erdélyi Szövetség. 2007. 63. sz. 38. old. – A tartalomról: „A magyar nyelv ismeretének felmérése a csángók körében” kutatás és felmérés eddigi eredményei és feladatai; *Nyisztor Tinka:* Az anyanyelv, hit, kultúra megmentése Pusztinán; *dr. Medgyessy István:* A mezőgazdaság fejlesztési lehetőségei a csángók vidékén; Két elképzelés a moldvai magyarok áttelepítése (*Györfy István, Oberding*); *Demse Márton:* Magyar iskolák Moldvában 1945 után; *Bilibók Jenő:* A magyar nyelv oktatásának lehetőségei Moldvában; *Halász Péter:* Gondolatok a moldvai csángók magyar nyelvhasználatának tüneteiről; *Tánczos Vilmos:* A moldvai csángók asszimilációja történeti perspektívában; *Lipcsy Ildikó:* Csángókérdés a kommunizmus éveiben; *Demse Márton,* a csángó magyar élet krónikása; *Salamon Anikó:* Elő történeti mondák Gyimesben; *Antal Ildikó–Bán Mária:* Szucság lakossága. [nem azonos a Csíkszerdán megjelent, hasonló című folyóirattal, ez az Erdélyi Magyarság különszáma]

Molnár Attila–Oláh Mariann: Egyek-pusztaköcsi mocsarak bemutatóterület. Górési tanösvény. (*Daru füzetek*.) Hortobágyi Nemzeti Park Igazgatóság. Debrecen 2007. [16 old.]

Molnár István: Népi játékok Jászszentandrásról. *Jász-sági füzetek* 40. Szerk.: *Bathó Edit.* Kiadja a Jász Múzeumért Alapítvány. Jászberény 2007. 120 old.

Múzeumőr. A múzeumi ismeretterjesztés lapja. Szerk.: *Bánkiné dr. Molnár Erzsébet.* Kiadja a BKMÖ Múzeumi Szervezete. Kecskemét 2007. 4. 36 old. – A tartalomról: *Wicker Erika:* A Bács-Bodrog vármegyei Történeti Társulat régészeti tevékenysége; *Kothencz Kelemen:* A Bács-Bodrog vármegyei Történeti Társulat tagjai által feltárt néprajzi értékek; *Merk Zsuzsa:* A Bács-Bodrog vármegyei Történeti Társulat történeti tevékenysége; *Martonyi János:* Honnan jöttünk, mik vagyunk?; *Simon László:* Régészeti bemutatóhely Homok-

mégyen; *Romsics Imre*: Emlékezés a Viski Károly Múzeumban; *Varga Istvánné Fajsi Mária*: A fülöpszállási egyház és templom késői története. *Kozma László*: Temesvári képeslap; *Baski Imre*: A kun miatyánk, mint nyelvemlék; *Székelty Gábor*: A nyolc boldogság Nagy Sándor temesvári üvegablakain.

Nagy Zoltán: Miskolc város pozícióinak változásai a magyar városhálózathoz a 19. század végétől napjainkig. *Studia geographica*, 19. Debrecen Kossuth Egyetemi K. 2007. 236 old.

Notitiae Iuvenum. Tanulmányok Ujváry Zoltán 75. születésnapjának tiszteletére. Szerk.: *Kiri Edit*, *Kovács László Elek*, *Szilágyi Judit*. Debreceni Egyetem BTK HÖK, Debrecen 2007. 174 old. – *Kovács László Elek*: Interjú Ujváry Zoltánnal; *Szilágyi Judit*: Adalékok az 1949/51-ben újjászervezett Debreceni Egyetem életéhez; *Heit Lóránd Levente*: Táj és ember viszonya a bihari Érmelléken; *Marinka Melinda*: A szatmári svábok néprajzi kutatásának eredményei a freiburgi Johannes Künzler Intézet gyűjteményének tükrében; *Lajos Veronika*: Nacionalizmus és csángó problematika a két világháború közötti magyar tudományos diskurzusban; *Horváth László*: Adatok a Bödi István Falumúzeumról; *Szonda István*: Uhrin Péter és Uhrin Pál, az endrődi parasztfestők; *Kiri Edit*: Szóttek a Békés megyei Endrődi Tájháza és Helytörténeti Gyűjteményben; *Vaprežsán Krisztina*: Vendel-napi ebéd a Jászságban; *Kevecsánszki Máté*: Társastáncok a magyar paraszti közösségekben a 19-20. században; *Szászfalvi Márta*: A zsidó ember életfordulói; *Kontra Julianna*: Proverbiumok 1966-ból. Egy Győr környéki közmondásgyűjtemény nyelvészeti szempontú jellemzése a Magyar szólások és közmondások című könyv tükrében.

Ötvös László: A Bihari Református Egyházmege története. Az egyházi élet hétköznapijai. Bihari Református Egyházmege, [Biharkeresztes] 2006. 175 old.

Ötvös László: Szenci Molnár Albert és Debrecen. Tanulmányok, írások, dokumentumok. (Doctoroc(!) Collegiuma Irodalmi Szekciója. Debrecen 2007. 123 old.

Paládi-Kovács Attila: Ipari táj. Gyárak, bányák, műhelyek népe a 19-20. században. Akadémiai, Bp. 2007. 328 old.

Papp Klára: „Esze, kardja, s házassága után boldogul az ember.” Tanulmányok a Csáky család 17-19. századi történetéből. Erdély-történeti Alapítvány, Debreceni Egyetem Történelmi Intézet. Debrecen 2007. 223 old.

Péter I. Zoltán: Ady Endre regényes életrajza Nagyváradon. Bp. 2007. 440 old.

Pihurik Judit: Naplók és memoárok a Don-kanyarból, 1942-1943. Napvilág Kiadó. Bp. 2007. 224 old.

Régi magyar állatfajták Biharban. Szerk.: *Bona Gabriella-Hársányi Judit*, – *Simay Gábor*: Hortobágyi Nemzeti Park (Igazgatóság). (*Daru füzetek*). Debrecen 2007. 24 old.

Sisa József: Kastélyépítészet és kastélykultúra Magyarországon: a historizmus kora. Bp. Vince Kiadó. 2007. 388 old.

Síró Béla: Debrecen megpróbáltatásai. Természeti csapások, járványok, háborúk. Tóth Könyvkereskedés és Kiadó Kft. Debrecen, 2007. 304 old.

„s végre mivé leszel?” Tanulmányok Csokonai Vitéz Mihály halálának bicentenáriuma alkalmából. Szerk.: *Hermann Zoltán*. *Ráció-Tudomány*, 10. Bp. 2007. 303 old. – A tartalomról: *Dávidházi Péter*: Csokonai és az irodalomtörténet jelentősége; *Szilágyi Ferenc*: Csokonai első irodalmi mestere. Háló Kovács József *Gáborjani Szabó Botond*: Egy rejtélyes Csokonai-szöveg intertextualitása és a költő „kicsapartásának” háttere; *Szilágyi Márton*: Csokonai Csurgón; *Merényi Annamária*: Ungvárméleti és „a” bokréta-kötés mestersege”, azaz Csokonai hatása a *Niza...* című kolligátumra; *Onder Csaba*: „...ő lesz a Dictátor közöttünk?” A Nekrológus Kazinczy hatalmi stratégiájában; *Keszeg Anna*: Helyhez kötni a verset. Csokonai alkalmi verseinek egy csoportjáról; *Petrőczy Éva*: Csokonai *Dorottya* és Pope *Fúrtrablása*, avagy miért jobb a friss gyümölcs, mint a kandirozott? *Borbély Szilárd*: A Lilla-szerelm mint szöveg (beszély); *Borbély András*: „Nyugodj csendesen / Itten, szép nimfa.” Test és szöveg; *Hermann Zoltán*: „...az élet nem Román és a’ Román nem élet...” avagy Vitéz Mihály gyötrelmei; *Balogh Pirokska*: „Scythia vagyok, nem lapon.” Adalék a *Halotti versek* kultúrtörténeti hátteréhez egy történet és egy poéta diskurzusából; *Harmath Artemisz*: Az irónia Csokonai ódáiban; *Küllös Imola*: Közköltészet és folklórhagyományok Csokonai Vitéz Mihály műveiben; *Fekete Csaba*: Csokonai és a református énekeskönyv; *Ratzky Rita*: „Ha szíhatok bortsákt, / A’ gondjaim tsutsúlnak.” Gondolatok Csokonai borsáinak műfaji sajátosságairól.

Szabó Károly: Körösszegapáti története. Körösszegapáti, 2007. 244old.

Szabó Zoltán: A diszpolgár püspök. Dr. Baltazár Dezső hajdúbosszorményi munkássága. Debrecen, Uroth Bt. 2006. 119 old.

Számveber Norbert: Az alföldi páncéloscsata. Harcok a Tiszántúlon, 1944. október. *Múlt nélkül nincs jövő. Hadtörténelmi levéltári kiadványok*. Püedlo K., Bp. 2007. 207 old.

Szántód. Községtörténet. Szerk.: *Maurer Teodóra*. Kiadja az Önkormányzat. Szántód 2007. 240 old.

Száz éves a debreceni mentőszolgálat. (Összeáll.: *Szatmári József*). Debrecen, Uroth Bt., 2007. 123 old.

Százhusz éves a hajdúszovátai kórusélet, 1887–1947–2007. Szerk.: *Szatmári Károly*. [Önkormányzat]. Hajdúszovát, 2007. 36 old.

Széki-Schöbberger István: Egy zsidó polgár gyermekora. Múlt és Jövő Kiadó. Bp. 2007.

Szilágyi Ferenc: A Partium közigazgatási földrajza. *Studia geographica* 17. Kossuth Egyetemi K. Debrecen 2007. 196 old.

Szirmay Gábor: Az ugocsa szirmai Szirmay család története. *Régi magyar családok*, 3. Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága Debrecen. 2007. 207 old.

Szöllősi Imréné-Rékasi Attila: Derecske története képekben. Fénnyel írt történelem. Szerzői. Derecske. 2007. 264 old.

Végvári Zsolt: Hortobágy-Halastó bemutatóterület. *Daru füzetek*. Öreg-tavi tanösvény. Hortobágyi Nemzeti Park Igazgatóság. Debrecen. 2007. 15 old.

A Honismeret évfordulónaptára, 2008

JÚLIUS

1. x 1808. Kovács Pál (Dég) író, orvos, MTA r. tagja († Győr, 1886. augusztus 13.)
1. x 1883. Friedrich István (Malacka) gépészmérnök, labdarúgó, politikus, min. eln. (1919. 08. 15.–11.24.) († Vác, 1951. november 25.)
1. † 1958. Laban Rudolf (Weybridge) koreográfus, táncpedagógus, táncírási (kinetográfia) kidolgozója (x Pozsony, 1879. december 15.)
2. † 1858. Bene Ferenc (Pest) orvos, egy. tanár, MTA t. tagja, himlő elleni oltás bevezetője Mo-n. (x Mindszent, 1775. október 12.)
5. † 1908. Than Károly (Bp.) kémikus, egy. tanár, MTA r. tagja (x Óbecse, 1834. december 20.)
5. † 1958. Beöthy Konrád (Pécs) igazságügyi orvosszakértő, egy. tanár (x Gyapoly, 1898. április 9.)
6. x 1858. Hoór Károly (Pest) szemész, egy. tanár († Bp., 1927. december 15.)
6. x 1908. Kerecsi Endre (Debrecen) testnevelő, főisk. tanár, M. Testnev. Főisk. ig. (1965/67) († Bp., 1971. április 25.)
7. † 1983. Havas Ernő (Balatonföldvár) filozófus, könyvkiadó (x Rátosnya, 1914. január 13.)
8. † 1883. Gerde Oszkár (Bp.) kétszeres olimp. bajnok kardvívó († Bp., 1944. október 8.)
10. x 1658. Marsigli, Luigi Fernando (Bologna) botanikus, hadmérnök, régész, térképész († Bologna, 1730. november 1.)
10. x 1908. Duka-Zólyomi Norbert (Esztergom) jogtörténész, orvostörténész († Pozsony, 1989. szeptember 21.)
11. x 1908. Rácz István (Töketeres) etnográfus, fotóművész, műfordító, művészettörténész († Helsinki, 1998. december 13.)
12. x 1858. Récsei Viktor Alfonz (Nagyszombat) benecés szerzetes, könyvtáros, régész († Bakonybél, 1908. október 14.)
12. † 1958. Farkas Gyula (Göttingen) irodalomtörténész, nyelvész, történész, egy. tanár (x Kismarton, 1894. szeptember 27.)
13. x 1608. III. Ferdinánd (Graz) magyar király (1637/57) († Bécs, 1657. április 2.)
13. x 1933. Kóbor József (Botfa) szülész-nőgyógyász, c. egy. tanár († Dunajváros, 1988. szeptember 25.)
14. † 1833. Simai Kristóf (Selmecbánya) festőművész, író, piarista szerzetes, szótárszerkesztő, MTA lev. tagja (x Komárom, 1742. november 8.)
15. † 1783. Kollár Ádám Ferenc (Bécs) jogász, nyelvész, történész, tudományszervező (x Terchova, 1718. április 15.)
16. † 1883. Gyárfás István (Bp.) jogtörténész, ügyvéd, MTA lev. tagja (x Dömsöd, 1822. július 21.)
16. x 1908. Szabó Lajos (Losonc) egyháztörténész, költő, népkutató, ref. lelkes († Sátoraljaújhely, 1996. február 2.)
18. x 1833. Keleti Károly (Pozsony) statisztikus, MTA r. tagja, Orsz. Stat. Hiv. ig. (1871/92) († Bp., 1892. május 29.)
18. x 1858. Imre Lajos (Hódmezővásárhely) irodalomtörténész, pedagógus († Hódmezővásárhely, 1923. április 29.)
18. x 1858. Vavríneck Mór (Cegléd) karnagy, zeneszerző († Bp., 1913. augusztus 16.)
19. 1833. Vásárhelyi Pál megkezdte az Al-Duna szabályozási munkálatait.
20. x 1908. Ballya Hugó (Kassa) kétszeres Európa-bajnok evezős, edző († Bp., 1995. január 8.)
20. † 1958. Medgyessy Ferenc (Bp.) szobrász (x Debrecen, 1881. január 10.)
21. x 1908. Bródy György (Bp.) kétszeres Európa-bajnok és kétszeres olimp. bajnok vízilabdázó, sportvezető († Johannesburg, 1967. augusztus 5.)
22. x 1908. Váczi Elemér (Bp.) levéltáros, történész († Buenos Aires, 1996. augusztus 16.)
23. x 1908. Szentmihályi János (Bp.) bibliográfus, könyvtáros, műfordító, egy. docens, († Székesfehérvár, 1981. december 18.)
24. x 1858. Ábel Jenő (Pest) irodalomtörténész, klasszika-filológus, egy. tanár, MTA lev. tagja († Bp., 1889. december 23.)
25. x 1758. Nyulás Ferenc (Köszvényesremete) Erdély főorvosa (1806/08) († Kolozsvár, 1808. december 27.)
25. x 1908. Balás-Piri László (Szabadka) művészettörténész († Bad Gandersheim, 1993. november 29.)
26. 1083. Szentté avatták Gellért püspököt
26. † 1908. Madách Aladár (Alsószéregova) költő (x Csesztve, 1848. január 1.)
27. x 1808. Dessewffy Aurél (Nagyimihály) politikus, publicista, MTA lev. tagja († Pest, 1842. február 9.)
27. x 1908. Schaár Erzsébet (Budafok) szobrász († Bp., 1975. augusztus 29.)
28. x 1808. Wargha István (Nádudvar) pedagógus, MTA lev. tagja, m. óvodai nevelés egyik úttörője († Nagyvárad, 1876. március 12.)
28. † 1983. Névai László (Bp.) jogász, egy. tanár, állam- és jogtud. dokt. (x Bp., 1914. február 24.)
29. x 1883. Zipernovszky Ferenc (Bp.) feltaláló, gépészmérnök († Bp., 1957. február 10.)
29. † 1958. Haáz Ferenc Rezső (Székelyudvarhely) etnográfus, festőművész, grafikus (x Szepesbél, 1883. augusztus 12.)
30. x 1858. Széchenyi Manó (Sopron) diplomata, király személye kör. min. (1898–1900) († Bp., 1926. december 29.)

30. x 1908. Kádas Kálmán (Kisoroszi) gépészmérnök, közgazdász, egy. tanár, műsz. tud. dokt. († Bp., 1985. március 16.)
30. x 1933. Gyimesi Sándor (Újfehértó) gazdaságtörténész, levéltáros, történész, egy. tanár, († Bp., 1995. október 2.)
31. x 1883. Karafiáth Jenő (Bp.) politikus, ügyvéd, vallás-közükt. min. (1931/32). Bp. főpolgármestere (1937/42) († Bp., 1952. május 26.)

AUGUSZTUS

1. x 1883. Gajzágó László (Karcag) diplomata, nemzetközi jogász, egy. tanár, MTA lev. tagja († Bp., 1953. szeptember 26.)
2. x 1908. Kardos Tibor (Bp.) filológus, irodalomtörténész, műfordító, egy. tanár, irod. tud. dokt., MTA r. tagja († Bp., 1973. december 19.)
2. 1933. Gödöllő volt a házigazdája az e napon kezdődő, két hétig tartó cserkész-világtalálkozóknak
3. 1708. A kurucok sorsdöntő trencsényi csatavesztése
3. x 1858. Békefi Remig József (Hajmáskér) apát, ciszterci szerzetes, művelődéstörténész, neveléstörténész, történész, egy. tanár, MTA r. tagja († Eger, 1924. május 21.)
3. x 1908. Dötsch Zoltán (Bp.) hárfaművész, karmester, orgonaművész, zeneszerző († Debrecen, 1984. december 28.)
3. † 1958. Finta Sándor (Los Angeles) éremművész, szobrász (x Törkeve, 1881. június 12.)
3. † 1983. Adler Péter (Debrecen) sztomatológus, egy. tanár, orvostud. dokt. (x Makó, 1910. június 25.)
3. † 1983. Falus Róbert (Bp.) irodalomtörténész, klasszika-filológus, kritikus, egy. tanár, nyelvtud. dokt. (x Bp., 1925. október 2.)
4. x 1883. Nagy Czirok László (Kiskunhalas) etnográfus, muzeológus († Kiskunhalas, 1970. április 6.)
6. † 1933. Gonda Béla (Bp.) technikatörténész, vízipépítő mérnök, egy. magántanár (x Szőlőskő, 1851. december 28.)
7. † 1908. Faragó Lipót (Bp.) vízipépítő mérnök (x Pest, 1855. január 3.)
8. x 1408. Vitéz János (Zredna) diplomata, esztergomi érsek (1465/72) († Esztergom, 1472. augusztus 9.)
9. † 1883. Albert Ferenc (Eger) csillagász, matematikus (x Klagenfurt, 1811. január 1.)
9. † 1983. Szittya Károly (Szeged) edző, sportvezető, olimp. bajnok vízilabdázó (x Bp., 1918. június 18.)
10. x 1883. Pór József (Apatin) kat. plébános, „Hűség a Hazához Mozgalom” egyik megalapítója († Bonyhád, 1964. november 28.)
12. † 1883. Klein Ármin (Pécs) keramikus, szobrász (x Veszprém, 1855.)
12. x 1908. Andrásfi Gyula (Pérbete) diplomata, főispán, politikus, Bp. IV. ker. tanácseln. (1956/61) († Bp., 1981. november 25.)
13. x 1883. Vertán Emil (Kézdivásárhely) sebész, egy. magántanár († Pécs, 1942. április 18.)
13. † 1933. Fischer-Colbrie Emil (Magyaróvár) erdőmérnök (x Zseliz, 1867. március 31.)
15. x 1908. Sárkány Miklós (Bp.) kétszeres olimp. bajnok és háromszoros Európa-bajnok vízilabdázó, edző, sportvezető († Bécs, 1998. december 20.)
17. x 1733. Tóth Ferenc (Chamigny) diplomata, hadmérnök, tábornagy († Tarcza, 1793. szeptember 24.)
17. † 1858. Császár Ferenc (Kerepes) jogász, költő, műfordító, országgyűlési képviselő, MTA lev. és t. tagja (x Zalaegerszeg, 1807. július 7.)
17. † 1983. Bárdosi János (Szombathely) etnográfus, muzeológus (x Herény, 1933. május 10.)
17. † 1983. Együd Árpád (Kaposvár) etnográfus, koreográfus, muzeológus (x Perőcsény, 1921. január 30.)
18. 1983. Az „István, a király” című rockopera bemutatója
19. x 1833. Kápolnai Pauer István (Pest) hadtörténész, őrnagy, MTA lev. tagja († Bp., 1896. február 18.)
19. † 1883. Borsos József (Bp.) festőművész (x Veszprém, 1821. december 20.)
20. 1083. Szentté avatták István királyt
20. 1233. II. András Jakab pápai prelátussal megköttette a beregi egyezményt
20. x 1633. Telekesy István (Csömöte) egyháztörténész, főispán, kat. püspök († Eger, 1715. március 3.)
20. x 1908. Jánossy Andor (Szombathely) agrármérnök, növénynevelő, c. egy. tanár, mezg. tud. dokt., MTA lev. tagja († Bp., 1975. május 4.)
20. x 1908. Mód Aladár (Karakó) történész, egy. tanár, törtud. dokt. († Bp., 1973. november 21.)
20. † 1958. Pethe Lajos (Bp.) bányá- és vaskohómérnök, Komló fejlesztésének elindítója (x Jablonca, 1879. március 12.)
21. x 1858. Rudolf Ferenc Károly József (Luxenburg) főherceg, MTA t. tagja († Myerling, 1889. január 30.)
21. † 1883. Szilvay Károly (Nemesmogyoród) honvéd főszázados (1848/49), országgyűlési képviselő (x Nemesmogyoród, 1825. január 27.)
21. x 1908. Feleki Kamill (Törökbalint) színész († Bp., 1993. október 18.)
22. x 1858. Baróti Lajos (Makó) író, irodalomtörténész, szerkesztő († Bp., 1938. január 15.)
23. † 1858. Reguly Antal (Buda) nyelvész, utazó, MTA lev. tagja (x Zirc, 1819. július 11.)
23. x 1883. Balla Ignác (Magyarpecsca) író, költő, műfordító, újságíró († Bp., 1976. szeptember 10.)
23. † 1933. Guhr Mihály (Szepesszombat) orvos, m. si-sport egyik megalapítója (x Nagyszalók, 1873. március 11.)
24. x 1908. Szilágyi Loránd (Hajdúnánás) történész, egy. tanár, MTA lev. tagja († Bp., 1974. május 28.)
25. x 1858. Haraszi Gyula (Kolozsvár) irodalomtörténész, műfordító, egy. tanár, MTA lev. tagja († Bp., 1921. július 15.)

26. x 1908. Gondár Jenő (Komját) gépészmérnök, egy. tanár († Bp., 1973. augusztus 3.)
27. x 1883. Verebely László (Bp.) gépészmérnök, villamosmérnök, egy. tanár, műsz. tud. dokt., MTA lev. tagja († Bp., 1959. november 22.)
28. † 1883. Petzval Ottó (Bp.) matematikus, mérnök, egy. tanár, MTA r. tagja (x Szepesbela, 1809. január 7.)
29. † 1583. Budai Parmenius István (Új-Fundland) költő, utazó (x Buda, 1555 kör.)
29. x 1908. Granasztói Pál (Bp.) építészmérnök, író, c. egy. tanár, műsz. tud. dokt. († Bp., 1985. július 3.)
31. † 1558. Kendi Ferenc (Gyulafehérvár) erdélyi vajda (1553/56) (x ?, 1500 kör.)
31. x 1883. Balla Zoltán (Bp.) első m. sakkbajnok († Bp., 1945. április 1.)
31. † 1933. Ambrózy-Migazzi István (Tana) botanikus, dendrológus, földbirtokos, a Jeli arborétum alapítója (x Nizza, 1869. március 5.)

SEPTEMBER

1. x 1883. Görgy Aladár (Liptószentmiklós) gépészmérnök, könyvtáros († Bp., 1945. november 25.)
1. x 1883. Klemm Imre Antal (Léka) bencés szerzetes, nyelvész, egy. tanár, nyelvtud. dokt., MTA lev. tagja († Pécs, 1963. december 23.)
1. † 1983. Marék Antal (Bp.) író, irodalomtörténész, kritikus, orvos (x Mezőtúr, 1903. július 16.)
2. x 1858. Fadrusz János (Pozsony) szobrász († Bp., 1903. október 26.)
2. † 1958. Solt Béla (Sopron) kohómérnök, egy. tanár (x Szomolnok, 1877. február 12.)
3. x 1908. Losonczy István (Dombóvár) büntetőjogász, egy. tanár († Pécs, 1980. december 29.)
4. x 1883. Czobel Béla (Bp.) festőművész († Bp., 1976. január 29.)
5. † 1833. Görög Demeter (Bécs) író, mecénás, szölelész, MTA t. tagja, m. ampelográfia megalapozója (x Hajdúdorog, 1760. november 4.)
6. † 1908. Klein Miksa (Berlin) szobrász (x Gönc, 1847. január 27.)
6. x 1908. Pártay Tivadar (Dombóvár) országgyűlési képviselő, politikus, újságíró († Balatonszárszó, 1999. augusztus 8.)
6. † 1933. Nyáry Albert (Bp.) etnográfus, festőművész, régész, történész (x Fülek, 1871. június 2.)
7. † 1983. Vörös Antal (Bp.) történész (x Óriszentpéter, 1926. december 11.)
8. x 1633. IV. Ferdinánd (Bécs) magyar király († Bécs, 1654. július 9.)
8. x 1858. Tóth András (Simánd) szobrász († Debrecen, 1929. március 29.)
9. † 1933. Imre József (Bp.) szemész, egy. tanár (x Hódmezővásárhely, 1851. december 18.)
10. † 1858. Haczell Márton (Nyíregyháza) országgyűlési képviselő, Nyíregyháza polgármestere (1848/49) (x Szikszó, 1802. február 14.)
10. † 1908. Falk Miksa (Bp.) író, országgyűlési képviselő, publicista, MTA lev. tagja, a modern mo-i újságírás egyik megteremtője (x Pest, 1828. október 7.)
10. x 1908. Horváth László Gábor (Vác) biológus, pszichológus, pszichol. tud. dokt. († Bp., 1998. szeptember 23.)
11. x 1908. Párducz Mihály (Fehértemplom) régész, egy. tanár, törttud. dokt. († Bp., 1974. április 21.)
12. x 1808. Knézic Károly (Veliki Grdjevac) honvéd tábornok (1848/49), aradi vértanú egyike († Arad, 1849. október 6.)
12. † 1933. Dedek Crescens Lajos (Esztergom) kánonok, könyvtáros, történész, MTA lev. tagja (x Nyitra, 1862. június 19.)
13. † 1508. Beatrix (Capuano) magyar királyné, Hunyadi Mátyás második felesége (x Nápoly, 1457. november 14.)
14. 1658. A török nagyvezír Barcsay Ákost nevezte ki Erdély fejedelmévé
15. x 1858. Hubay Jenő (Pest) hegedűművész, zeneszerző, MTA t. tagja († Bp., 1937. március 12.)
15. † 1983. Szervátiusz Jenő (Bp.) szobrász (x Kolozsvár, 1903. július 4.)
16. x 1908. Keszler Gyula (Tapolca) gépészmérnök, közgazdász, közlekedési mérnök, c. egy. tanár († Bp., 1976. november 6.)
17. x 1883. Balázs Sándor (Nagygeresd) író, pedagógus († Bp., 1982. április 25.)
17. x 1908. Molnár István (Kolozsvár) koreográfus, néptáncos, táncművész († Bp., 1987. június 3.)
18. x 1908. Szunyoghy János (Kisújszállás) zoológus, c. egy. tanár († Bp., 1969. június 20.)
21. † 1833. Podmaniczky Károly (Pest) ásványgyűjtő, bányamérnök (x Aszód, 1772. november 13.)
21. x 1933. Kazi Aranka (Kispest) tizenhatszoros m. bajnok atléta, első m. világcscsústartó atlétanő († Bp., 1972. április 18.)
22. x 1808. Üchtritz, Emil (Stuttgart) földbirtokos, honvéd ezredes (1848/49), poroszországi m. légő ezredese († Gebhardsdorf, 1886. április 6.)
23. x 1883. Gundel Károly (Bp.) gasztronómus, vendéglátós († Bp., 1956. november 28.)
23. † 1933. Almásy György (Graz) etnográfus, ornitológus, utazó (x Felsőlendva, 1867. augusztus 11.)
23. † 1983. Kósa-Huba Ferenc (Kolozsvár) keramikus, szobrász (x Losonc, 1910. május 7.)
25. x 1933. Faragó Tibor (Hódmezővásárhely) agrárközgazdász, c. egy. docens († Bp., 1975. december 17.)
26. x 1908. Lakó György (Jánoshalma) nyelvész, egy. tanár, nyelvtud. dokt., MTA r. tagja († Bp., 1996. július 15.)
26. † 1983. Bisztray-Balku Sándor (Bp.) gépészmérnök, a mo-i röntgenintézmények sugárvédelmének megszervezője (x Nagyszentmiklós, 1905. augusztus 7.)

27. x 1533. Báthori István (Szilágysomlyó) erdélyi fejedeleme (1571/86), lengyel király (1576/86) († Grodno, 1586. december 12.)
27. x 1908. Frenyó Vilmos (Bp.) botanikus, egy. tanár, biol. tud. dokt. († Bp., 1998. április 27.)
29. x 1883. Harsányi Lajos (Nagyigmánd) író, kanonok, költő († Győr, 1959. október 2.)
30. x 1933. Flesch János (Bp.) tiszteres m. bajnok, nemzetk. sakknagymester († Whitesable, 1983. december 9.)
30. † 1983. Oltványi Ambrus (Bp.) irodalomtörténész (x Bp., 1932. április 1.)

OKTÓBER

1. x 1833. Jankó János (Tótkomlós) festőművész, grafikus, karikaturista († Bp., 1896. március 29.)
1. † 1933. Schmidt József (Bp.) indogermanista, indológus, nyelvész, egy. tanár, MTA lev. tagja (x Vác, 1868. december 24.)
2. x 1908. Bartha Dénes Richárd (Bp.) zeneesztéta, zenetörténész, egy. tanár, zenetud. dokt., MTA lev. tagja († Bp., 1993. szeptember 7.)
2. x 1908. Béll Béla (Uraj) meteorológus, c. egy. tanár, műsz. tud. dokt., MTA r. tagja († Bp., 1988. szeptember 24.)
2. x 1908. Erdélyi Arthur (Bp.) matematikus, egy. tanár († Edinburgh, 1977. december 12.)
2. x 1933. Mogoródi József (Nagyoroszi) matematikus, egy. docens, mat. tud. dokt. († Bp., 1990. március 27.)
3. † 1908. Szentirmay Elemér (Bp.) dalszövegíró, zeneszerző (x Sopronhorpács, 1836. november 9.)
4. † 1883. Szapáry Antal (Bp.) főjótálló, főispán, honvéd őrnagy (1848/49), országgyűlési képviselő (x Pozsony, 1802. augusztus 27.)
4. x 1933. Sukösd Mihály (Bp.) író, kritikus, publicista, szerkesztő, újságíró († Bp., 2000. október 12.)
6. x 1808. Mihályi Károly (Dés) filozófus, pszichológus, ref. lelkész, MTA lev. tagja († Nagyenyed, 1880. július 14.)
7. x 1883. Láner Kornél (Orsova) gépészmérnök, MÁV eln. (1938/40) († Bp., 1963. november 24.)
8. x 1883. Klimó István (Debrecen) festőművész († Bp., 1961. május 26.)
8. x 1933. Rác Norbert (Jászapáti) primás, zeneszerző († Bp., 1987. február 3.)
9. † 1783. Pollereczky András (Molsheim) brigádéros (x Besztercebánya, 1700. november 14.)
10. † 1508. Thurzó János (Nagybánya) Európa-hírű bányavállalkozó (x Lőcse, 1437. április 30.)
10. x 1858. Prohászka Ottokár (Nyitra) kat. püspök, országgyűlési képviselő, egy. tanár, MTA r. tagja († Bp., 1927. április 2.)
11. † 1908. Zboray Aladár (Bp.) író, újságíró (x Pest, 1868. április 12.)
11. † 1933. Binder Jenő (Bp.) etnográfus, irodalomtörténész (x Sümeg, 1856. január 9.)
11. † 1958. Bajor Ágost (Esztergom) festőművész, grafikus (x Esztergom, 1892. szeptember 17.)
12. x 1858. Kohaut Rezső (Pest) zoológus († Bp., 1908. május 13.)
12. x 1908. Földes István (Bp.) csillagász, matematikus, egy. docens († Vác, 1977. május 26.)
13. x 1883. Juhász Nagy Sándor (Kaba) politikus, ügyvéd, egy. tanár, igazságügymin. (1919. 01. 25.–03. 21.) († Debrecen, 1946. május 10.)
13. x 1908. Almási Gyula Béla (Makó) fametsző, festőművész, grafikus, költő, művészettörténész († Hódmezővásárhely, 1976. augusztus 2.)
13. † 1983. Jagamas Ilona (Kolozsvar) újságíró, szerkesztő (x Ds, 1919. április 23.)
13. † 1983. Szakács Odón (Bp.) jogász, Legfelsőbb Bíróság eln. (1968/80) (x Bacalár, 1912. szeptember 20.)
14. 1883. Megnyit Szeged első állandó színháza
14. † 1908. Récei Viktor Alfonz (Bakonybél) bencés szerzetes, könyvtáros, régész (x Nagyszombat, 1858. július 12.)
15. † 1908. Kiss Áron (Bp.) etnográfus, neveléstörténész, pedagógus (x Porcsalma, 1845. június 21.)
16. † 1983. Szent-Iványi Sándor (Lancaster) országgyűlési képviselő, politikus, teológus, történész, unit. lelkész (x Marosvásárhely, 1902. január 18.)
18. † 1558. Mária (Cigales) magyar királyné, II. Lajos felesége (x Brüsszel, 1505. szeptember 17.)
18. x 1858. Filarszky Nándor (Késmárk) botanikus, egy. tanár, MTA r. tagja († Bp., 1941. június 23.)
18. x 1858. Magoss György (Egri) ügyvéd, Debrecen polgármestere (1923/28) († Debrecen, 1947. december 22.)
18. x 1908. Henkey-Hönig Károly (Miskolc) filozófus, kat. plébános, teológus, egy. tanár († Montreal, 1996. március 21.)
20. x 1633. Szentiványi Márton (Szentiván) író, jezsuita szerzetes, pedagógus, egy. tanár († Nagyszombat, 1705. március 5.)
20. x 1883. Mailáth György (Zavar) kamarás, Szent István Társulat eln. (1937/45) († Bécs, 1967. november 11.)
21. † 1708. Petrőczy Kata Szidónia (Beregszentmiklós) költő, műfordító (x Kaszavára, 1662.)
21. x 1883. Jány Gusztáv (Rajka) vezérezredes, a 2. magyar hadsereg parancsnoka († Bp., 1947. november 26.)
22. x 1858. Hajdu Tibor Vendel (Pakod) bencés szerzetes, pannonhalmi főapát (1910/18) († Pannonhalma, 1918. október 21.)
22. x 1883. Jacobi Viktor (Bp.) zeneszerző († New York, 1921. december 12.)
23. † 1808. Falkoner József Ferenc (Buda) festőművész (x Buda, 1765. március 22.)
23. x 1883. Werkner Lajos (Bp.) gépészmérnök, kétszeres olimp. bajnok kardvívó († Bp., 1943. november 12.)
23. † 1908. Latkóczy Imre (Lassnitzhöhe) jogász, országgyűlési képviselő, belügyi államtitk. (1895-1900) (x Nyitra, 1848. szeptember 4.)
23. † 1958. Eiben István (Bp.) operatőr, főisk. tanár, első m. hangosfilm fényképezője (x Bp., 1902. december 21.)

24. x 1858. Karlovsky Bertalan (Munkács) festőművész, grafikus († Bp., 1938. április 11.)
26. x 1883. Zemplén Géza (Trencsén) kémikus, egy. tanár, MTA r. tagja († Bp., 1956. július 24.)
27. x 1908. Szenes Tibor (Nyitra) röntgenológus, egy. tanár († Szeged, 1992. február 2.)
28. † 1983. Vágsellyei István (Bp.) agrármérnök, egy. tanár (x Bp., 1905. január 20.)
29. † 1983. Béládi Miklós (Bp.) irodalomtörténész, kritikus, irod. tud. dokt. (x Békés, 1928. március 23.)
31. † 1833. Krobót János (Nyitra) kanonok, pedagógus, egy. tanár (x Selmecbánya, 1770. szeptember 4.)
31. † 1983. Martin György (Bp.) néptánc kutató, zene-folklorista (x Bp., 1932. február 5.)

NOVEMBER

1. † 1708. Bánffy György (Nagyszeben) Erdély kormányzója (1691–1703) (x Nagyszeben, 1661.)
1. † 1883. Bányai Júlia (Kairó) honvéd főhadnagy (1848/49) (x Vizakna, 1824.)
1. † 1883. Bognár Ignác (Bp.) karnagy, operaénekes, zeneszerző (x Csepreg, 1811. március 18.)
2. x 1808. Dörner József (Győr) botanikus, gyógyszerész, MTA lev. tagja († Bp., 1873. október 9.)
2. x 1833. Navratil Imre (Pest) fül-orr-gégész, sebész, egy. tanár († Bp., 1919. április 3.)
2. † 1958. Berkó István (Bp.) hadtörténész, vezérőrnagy (x Ipolyvás, 1880. május 15.)
3. x 1808. Egressy Gábor (Sajószőlőfalva) nemzetőr százados (1848/49), rendező, színész, szerkesztő († Pest, 1866. július 30.)
3. 1983. Pakson felavatták az atomerőmű első reaktorblokkját
4. † 1983. Herzog György (Indianapolis) etnológus, népzene-kutató, nyelvész, szociológus, egy. tanár (x Bp., 1901. december 11.)
5. 1083. Szentté avatták Imre herceget
5. 1808. A Ludovika Akadémia felállításáról szóló törvény elfogadása
5. x 1908. Sulyok Mária (Királyhida) színész, főisk. tanár († Bp., 1987. október 20.)
6. † 1808. Nemetz József János (Debrecen) fizikus, feltaláló (x Óbuda, 1753 kör.)
6. † 1958. Friedrich László (Bp.) gasztroenterológus, egy. magántanár, orvostud. dokt. (x Bp., 1892. március 25.)
6. † 1958. Szentmártony Aladár (Bp.) gépészmérnök, mo-i kábelgépgyártó ipar megszervezője (x Bp., 1899. május 22.)
8. x 1883. Krúdy Ferenc (Szécsény) főispán, jogász, politikus, Országgyűlés aleln. (1942/44) († Toronto, 1973. január 29.)
9. † 1808. Szerdahelyi György Alajos (Pest) esztéta, filozófus, jezsuita szerzetes, egy. tanár (x Vát, 1740. szeptember 29.)
9. x 1883. Haubrich József (Detta) szociáldemokrata politikus, hadügymin. (1919.08.01.-06.) († Butovo, 1938. június 8.)
9. † 1983. Kozma László (Bp.) villamosmérnök, egy. tanár, műsz. tud. dokt., MTA r. tagja (x Miskolc, 1902. november 28.)
12. † 1983. Bisztriczky Tibor (Bp.) hegedűművész, főisk. tanár (x Arad, 1908. július 28.)
13. x 1908. Erdődi József (Vágújhely) nyelvész, egy. tanár († Bp., 1980. szeptember 24.)
16. † 1858. Mészáros Lázár (Eywood) honvéd altábornagy (1848/49), hadügymin. (1848/49) (x Baja, 1796. február 20.)
16. x 1908. Bácsalmási Péter (Bácsalmás) nyolcszoros m. bajnok atléta, kosárlabdázó, edző, sportvezető, főisk. tanár († Bp., 1981. május 20.)
18. x 1783. Perényi Zsigmond (Beregardó) főispán, nagybirtokos, politikus, MTA ig. tagja, az 1848–49-i szabadságharc vértanúja († Pest, 1849. október 24.)
19. † 1408. Alsáni Bálint (Pécs) bíboros, diplomata, kat. püspök (x ? 1330 kör.)
19. † 1883. Benkő Dániel (Bp.) mezőgazdász, MTA lev. tagja (x Kézdivásárhely, 1799. január 9.)
20. x 1908. Kerényi Jenő (Bp.) szobrász († Bp., 1975. július 10.)
21. x 1858. Győrbíró Géza (Szentkatolna) méhésztanár, Győrbíró-féle méhészkaptár készítője († Szentkatolna, 1939. január 20.)
21. x 1883. Fest Sándor (Szepesváralja) filológus, irodalomtörténész, egy. tanár, MTA lev. tagja († Bp., 1944. december 30.)
21. x 1908. Regőly-Mérei Gyula (Bp.) orvostörténész, paleopatológus, sebész, c. egy. tanár († Bp., 1974. augusztus 18.)
22. 1908. Budapesti baloldali gondolkodású értelmiségi fiatalok megalakították a Galilei Kört
23. x 1783. Kovács Tamás József (Szabadka) bencés szerzetes, pannonhalmi főapát (1829/41) († Pannonhalmi, 1841. január 5.)
23. † 1858. Csorba József (Pest) orvos, MTA lev. tagja (x Nagyszőlős, 1789. január 9.)
23. x 1883. Dezső Kázmér (Nagykörös) dalszövegíró, jogász, közigazdász, Nagykörös polgármestere (1924/44) († Nagykörös, 1959. június 30.)
23. † 1983. Kovács Ferenc (Bp.) tüdőgyógyász, egy. tanár, orvostud. dokt., mo-i tüdőgyógyászat egyik úttörője (x Nagyszeben, 1888. március 3.)
25. † 1833. Esterházy Miklós (Como) diplomata, tábor-szernagy (x Bécs, 1765. december 12.)
25. x 1858. Vargha Ferenc (Kecskemét) jogász, korona-ügyész (1922/30) († Bp., 1940. szeptember 30.)
26. x 1883. Babits Mihály (Szekszárd) író, költő, műfordító, MTA lev. tagja († Bp., 1941. augusztus 4.)
27. 1308. Károly Róbert királlyá választása
29. † 1958. Olgyay Miklós (Bp.) növénypatológus, egy. tanár (x Letenye, 1904. május 15.)
30. † 1883. Zsivora György (Bp.) főispán, jogász, történész, MTA lev. tagja, Kúria eln. (1869/73) (x Sárszentlőrinc, 1804. augusztus 25.)

30. † 1983. Czeizel János (Szombathely) fül-orr-gégész, országgyűlési képviselő (x Nagybecse, 1895. február 1.)

DECEMBER

† 1433. Garai Miklós (?) horvát-dalmát bán (1394/97), horvát-szlavón-dalmát bán (1397–1402), nádor (1402/33) (x ?, 1367 kör.)

1608. II. Mátyás királyi pecsétjén először jelent meg az országcímeren a Szent Korona

1. x 1908. Korniss Dezső (Beszterce) festőművész, grafikus, illusztrátor, főisk. tanár († Bp., 1984. augusztus 17.)

2. x 1858. Dubravszky Róbert (Stósz) agrárpolitikus, jogász, földműv. h. államtitk. (1918/20) († Bp., 1922. március 10.)

2. x 1908. Molnár Gábor (Bp.) író, utazó, vadász († Bp., 1980. október 29.)

2. 1933. Felavatták a lakihegyi 120 kW-os rádió nagyadót, amely megkezdte a műsorszórás

2. † 1933. Miklós Andor (Bp.) lapvállalat-tulajdonos, újságíró (x Bp., 1880. január 21.)

4. x 1758. Markovics Pál (Szabadka) jogász, egy. tanár († Pest, 1832. november 22.)

5. † 1608. Rákóczi Zsigmond (Felsővadász) erdélyi fejedelem (1607/08) (x Felsővadász, 1544.)

5. † 1933. Bleyer Jakab (Bp.) irodalomtörténész, politikus, egy. tanár, MTA lev. tagja, nemz. kisebbs. min. (1919/20) (x Dunacséb, 1874. január 25.)

5. † 1983. Cs. Nagy István (Szombathely) irodalomtörténész, költő, főisk. docens (x Közégyhaty, 1924. október 15.)

6. † 1783. Jelky András (Buda) világjáró kalandor (x Baja, 1738. április 20.)

6. † 1983. Molnár Antal (Bp.) brácsaművész, zeneszerző, zenetörténész, egy. tanár, modern m. zenetudomány egyik megalapítója (x Bp., 1890. január 7.)

7. x 1908. Perényi László (Valla) karnagy, zenepedagógus, főisk. tanár († Bp., 1993. november 16.)

8. x 1708. Lotharingiai Ferenc (Nancy) kir. helytartó (1732/41) († Innsbruck, 1765. augusztus 18.)

8. x 1833. Soltz Vilmos (Svedlér) kohómérnök († Bp., 1901. október 12.)

8. † 1983. Romváry József (Bp.) állatorvos, állatorvostud. dokt., nemzetközileg elsőként bizonyította a humán influenzavírus állatokban való előfordulását és a betegség állatokról emberre való áterjedésének lehetőségét (x Nagybecse, 1915. november 13.)

9. 1783. II. József rendelete értelmében az egyetemi tanári állásokat vallási hovatartozásra való tekintet nélkül kell betölteni

9. † 1983. Flesch János (Whitesable) tízszerez m. bajnok nemzetközi sakknagymester (x Bp., 1933. szeptember 30.)

10. † 1933. Hadik János (Bp.) nagybirtokos, politikus, belügyi államtitk. (1906/10), min. eln.

(1918. 10. 30.–10. 31.) (x Pálóc, 1863. november 23.)

12. 1408. Zsigmond király és Borbála királyné megalapították a Sárkányrendet

12. x 1883. Zsélyi Aladár (Bussa) gépészmérnök, pilóta, repülőgép-tervező († Bp., 1914. július 1.)

13. † 1883. Érkövy Adolf (Keszthely) mezőgazdász, országgyűlési képviselő, MTA lev. tagja (x Ehrstein, 1818. szeptember 28.)

14. † 1883. Földváry Károly (Cegléd) honvéd ezredes (1848/49), olaszországi m. légio parancsnoka (1862/67) (x Gyergyószentmiklós, 1809. november 26.)

15. x 1858. Karácsonyi János (Gyula) kat. püspök, nyelvész, régész, történész, egy. tanár, MTA r. tagja († Nagyvárad, 1929. január 1.)

15. † 1908. Lányi Géza (Ungvár) cimbalomművész, zeneszerző (x Debrecen, 1849.)

15. x 1933. Lázár István (Sárospatak) író, publicista, szociográfus († Bp., 1997. október 19.)

15. † 1958. Stolpa József (Bp.) egyházjogász, vallás- és közokt. államtitk. (1937/44) (x Karád, 1887. november 17.)

16. x 1833. Lotz Károly (Homburg von der Höhe) festőművész († Bp., 1904. október 13.)

16. x 1883. Kós Károly (Temesvár) építész, etnográfus, grafikus, író, költő, könyvkiadó, politikus († Kolozsvár, 1977. augusztus 25.)

16. 1933. Budapesten megindult az első trolibuszjárat az óbudai városrészben

16. † 1933. Schlesinger Lajos (Giessen) matematikus, egy. tanár, MTA lev. tagja (x Nagyszombat, 1864. november 1.)

16. † 1958. Székely János (Berlin) Oscar-díjas film forgatókönyvíró, író, költő (x Bp., 1901. július 7.)

16. † 1983. Hutás Imre (Szombathely) belgyógyász, radiológus, a lécs- és réskoponya elnevezője (x Nyírkársz, 1896. december 21.)

17. x 1908. Súlyom László (Muraszombat) altábornagy, a Magyar Nemzeti Felkelés egyik vezetője († Bp., 1950. augusztus 19.)

18. † 1958. Kristóf-Krausz Albert (Temesvár) építész-mérnök, festőművész (x Temesvár, 1892. április 19.)

19. † 1708. Bezerédj Imre (Sárospatak) kuruc brigádéros (x ?, 1679.)

19. x 1908. Fonó Renée (Vukovár) gyermekgyógyász, röntgenológus, egy. docens, orvostud. dokt. († Bp., 1975. október 18.)

19. † 1933. Molnár Géza (Bp.) zeneesztéta, zenetörténész, egy. magántanár (x Pest, 1872. szeptember 7.)

19. 1958. Megindult a „Valóság”, a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat társadalomtudományi folyóirata

20. x 1858. Klemp Gusztáv (Buda) vegyész-mérnök, első m. bőrvégysz. († Bp., 1939. június 14.)

20. † 1908. Mártonfy Lajos (Szamosújvár) geológus, paleontológus (x Szilágysomlyó, 1857. május 21.)

21. x 1858. Horthy István (Kenderes) tábornok († Bécs, 1937. szeptember 23.)

21. † 1908. Kogutowicz Manó (Bp.) geográfus, térképész (x Seelovitz, 1851. december 21.)
21. † 1983. Kilb Gyula (Bp.) agrármérnök, több új zöldségfajta mo-i meghonosítója (x Beregszász, 1910. július 28.)
21. † 1983. Vértessy József (Bp.) edző, olimp. bajnok és négyszeres Európa-bajnok vízilabdázó (x Zombor, 1901. február 19.)
22. x 1833. Semsey Andor (Kassa) geológus, mecénás, mineralógus, MTA ig. és t. tagja († Bp., 1923. augusztus 14.)
22. x 1883. Sulyomi-Schulmann Adolf (Ómoravica-bánya) gyógypedagógus, logopédus, főisk. tanár († Bp., 1942. október 26.)
23. x 1858. Cserép József (Kiskunfélegyháza) klasszika-filológus, ókortörténész, egy. tanár († Tiszaalpár, 1948. szeptember 23.)
24. x 1858. Kolossváry Endre (Veszprém) gépészmérnök, egy. magántanár († Bp., 1938. december 13.)
24. † 1858. Pákh Mihály (Dobsina) ev. püspök (x Dobsina, 1795. október 18.)
24. x 1933. Szeles Károly (Zenta) filmrendező, grafikus, karikaturista, újságíró († Sarasota, 1998. május 15.)
24. † 1958. Lumnitzer Sándor (Bp.) nyolcszoros Európa-bajnok, kilencszoros világbajnok sportlövő (x Bp., 1896. január 16.)
25. x 1858. Krecsányi Kálmán (Pest) rendőrtiszt, az ujjlenyomatok nyilvántartás első európai alkalmazója († Bp., 1936. január 25.)
25. † 1983. Kolta János (Pécs) demográfus, geográfus (x Boldogasszonyfalva, 1907. május 23.)
26. † 1883. Ráday Gedeon (Bécs) földbirtokos, országgyűlési képviselő, honv. min.(1882/83) (x Pécel, 1841. május 4.)
26. x 1908. Pataki József (Kászonjakabfalva) történész, egy. tanár, MTA külső tagja († Kolozsvár, 1993. szeptember 17.)
27. † 1808. Nyulas Ferenc (Kolozsvár) Erdély főorvosa (1806/08) (x Kőszvényesremete, 1758. július 25.)
29. x 1808. Apponyi György (Pozsony) kancellár (1847/48), országbíró(1861/63), országgyűlési képviselő, MTA ig. tagja († Eberhard, 1899. február 28.)
29. x 1883. Lossonczy István (Miskolc) főispán, országgyűlési képviselő, őrnagy, közellátási min.(1942. 06. 30.–10. 19.) († Bp., 1944. szeptember 1.)
29. † 1958. Máday Andor (Gent) jogász, könyvtáros, szociológus, egy. tanár (x Bp., 1877. április 16.)
31. x 1833. Óváry Lipót (Veszprém) levéltáros, történész, MTA lev. tagja († Bp., 1919. április 4.)

© Magyar Biográfiai Index Bt., 2007.

Összeállította: *Németh Tibor*, a celldömölki Kemenesaljai Művelődési Központ és Könyvtár *Kresznerics Ferenc Könyvtárának* vezetője a „Magyar Életrajzi Kalauz” adatbázis alapján.

A teljes, mintegy 2750 tételes anyag az Interneten az alábbi címeken érhető el
2007. november 1-től:

www.cellbibl.hu, www.mabi.hu, www.vasidigitkonyvtar.hu

MEGRENDELŐLAP

Megrendelem a HONISMERET című folyóiratot példányban.
Az előfizetési csekket az alábbi címre kérem:

Név: irányítószám:

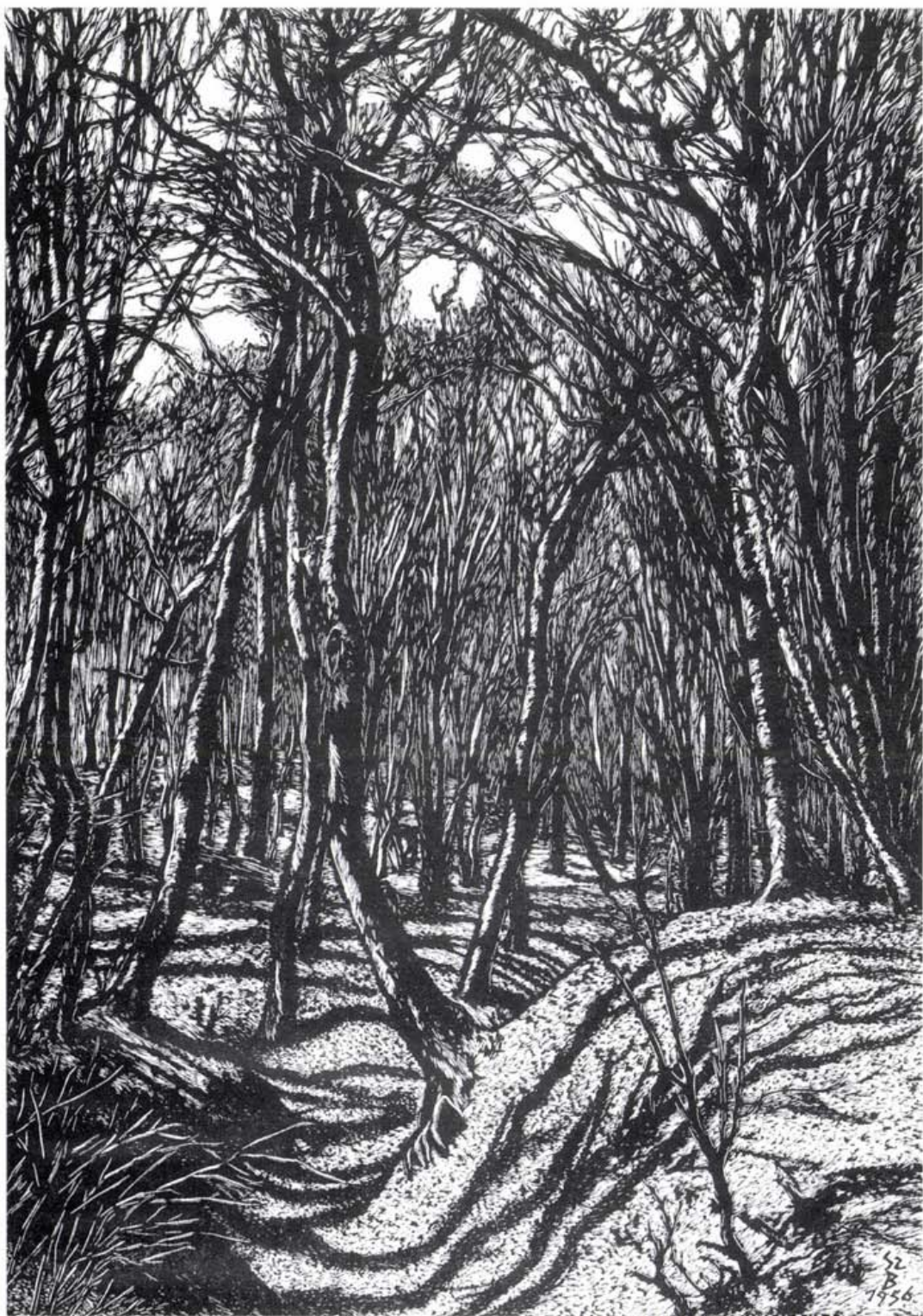
Cím:

Az előfizetés díja egy évre: 1980,- Ft, fél évre: 990,- Ft

A megrendelőlapot kérjük a Honismereti Szövetség címére visszaküldeni:
1370 Budapest, Pf. 364. Tel./fax: 327-77-61

Dátum:

.....
aláírás

Gy. Szabó Béla: Tavasz a Bácsi-torokban

Körösfői Kreisch Aladár: Templomba menő kalotaszegi nép
című festménye (Sebestyén Kálmán 63. oldalon lévő cikkéhez)

